

19 MAYIS JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

19 MAYIS SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2717-736X

CİLT: 2 SAYI: 1

19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi

2021, Cilt: 2, Sayı: 1

ISSN: 2717-736X

İndeks:

ASOS
indeks

İletişim: dergipark.org.tr/19maysbd
19maysbd@gmail.com

Editör

Dr. Furkan ÇELEBİ

Editör Yardımcısı ve Mizanpaj

Öğr. Gör. Eyyüp ORHAN

Öğr. Gör. Salih GENÇER

Yabancı Dil Editörü

Ercüment KAYA

Sayı Hakemleri

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Prof. Dr. Nurettin PARILTI

Prof. Dr. Uğur ÖZGÖKER

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU

Prof. Dr. Vahit TÜRK

Doç. Dr. İbrahim KAMİL

Doç. Dr. Dilan ÇİFTÇİ

Dr. Öğretim Üyesi Ali Kemal ŞAŞ

Dr. Öğretim Üyesi Mücahit YILDIRIM

Dr. Öğretim Üyesi Rıdvan KARABULUT

Dr. Öğretim Üyesi Yıldırım KESGİN

Dr. Öğretim Üyesi Hayriye BAŞCI NUR

Dr. Öğretim Üyesi Ramazan ÖZGÜR

Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Emin PURÇAK

Dr. Öğretim Üyesi Gül Mükerrer ÖZTÜRK

Dr. Öğretim Üyesi Tolga BİLENER

Dr. Öğretim Üyesi HANEFİ YAZICI

Dr. Öğretim Üyesi Yasin ÇAKIREL

Dr. Öğretim Üyesi Emre ÇITAK

Dr. Öğretim Üyesi Kezban TALAK

Dr. Öğretim Üyesi Süleyman GÜDER

Dr. Öğretim Üyesi Mutlu SESLİ

Dr. Gülfer BÜYÜKTAŞ GAYIR

Dr. Züleyha USTAOĞLU

Dr. Ahmet KISA

Dr. Özlem ŞAHİN

Dr. Okan Cem KİTAPÇI

Dr. Güneş TOPÇU

Dr. Hakan GÖKGÖZ

Dr. Mustafa ERBİR

Dr. Sabit GENÇ

Makaleler

1. 1812 Yılında Batılı Bir Diplomat Sir William Ouseley'in İzinde Kars'tan İstanbul'a Seyahat, Sabit GENÇ. Sayfalar: 4-34
2. Şirketlerin Ömrüne Dair Doğrular Ve Yanlışlar, Rıdvan YAKA. Sayfalar: 35-55
3. Doktor Yardımsever Ve Yetkinliğinin Çevrimiçi İntikam Niyetine Etkisinde Kurumsal İtibarın Aracı Rolü, Mahmut AKBOLAT, Mustafa AMARAT, Neslihan ÜNAL. Sayfalar: 56-68
4. Geleneksel Ve Düşük Maliyetli Havayollarının Covid-19'a Karşı Aldığı Önlemlere Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Zuhal YILDIZ AKPUR. Sayfalar: 69-80
5. 1830-1865 Yılları Arası, İngiliz Dış Politikasına Dair Alternatif Bir Doktrin Önerisi: Palmerston Dönemi Ve "Seçici Müdahale", Arda Can Çelik, Serhat Kaya. Sayfalar: 81-106
6. Getiri Farkı İle Sanayi Üretimi Arasında Nedensellik Analizi, Sibel FETTAHOĞLU, Aydın ATEŞ. Sayfalar: 107-125
7. Erbaa'da Yaşayan 2.Ve 3. Kuşak Mübadillerin Mübadeleye Dair Metaforik Algıları, Hüseyin MERTOL, Murat TEZ, Kübra DURAN, Gamze MERTOL. Sayfalar: 126-136
8. 60+ Tazelenme Üniversitesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Durumlarının İncelenmesi, Emre BİRİNCİ. Sayfalar: 137-147
9. Arktik Bölgesinde Güvenlikleştirme: Kıyıdaş Devletlerin Güvenlik Sektörleri Analizi, Murat YORULMAZ. Sayfalar: 148-170
10. Arketipsel Teori Bağlamında Reklamlarda Sunulan Kadın Temsillerinin Göstergibilimsel Analizi, Melih YILDIZ. Sayfalar: 171-195
11. Puşkin'in Eserlerinde Yetkinlik Arayışı: Paul Valery'nin Sanat Görüşü Eksenli Değerlendirmeler, Uğur KESKİN. Sayfalar: 196-215

1812 YILINDA BATILI BİR DİPLOMAT SİR WILLIAM OUSELEY'İN İZİNDE KARS'TAN İSTANBUL'A SEYAHAT

Dr. Sabit GENÇ

Amasya Sosyal Bilimler Lisesi

sbtgnc@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3165-5897

Öz

Anadolu'yu ziyaret eden çok sayıda yabancı seyyah seyahatleri esnasındaki gözlemlerini kaydetmişlerdir. Bu kayıtlar Anadolu tarihinin anlaşılması ve aydınlatılması için değerli veriler içermektedir. Osmanlı döneminde değişik nedenlerle yolu Anadolu'ya düşen seyyahların notları da Osmanlı dönemi Anadolu tarihi ve coğrafyasının aydınlatılması bakımından önemlidir. Bu seyyahlardan birisi de Sir William Ouseley'dir. 1812 yılında Tebriz'den İstanbul'a gitmek üzere Kuzey Anadolu'yu doğudan batıya kat eden Ouseley, seyahati esnasında gördüklerini, şahit olduğu olayları ayrıntılı şekilde kaydetmiştir. Ouseley'in kaydettiği veriler 19. yüzyıl başlarında Anadolu coğrafyası, tarihi ve folklorünün anlaşılması bakımından önemli bilgiler içermektedir. Bu çalışmada bir yandan Ouseley'in seyahat notları takip edilerek 19. yüzyılda Anadolu'nun sınırlı bir coğrafyasında da olsa tarihi bir kesitine ışık tutmak, diğer yandan da Ouseley örneğinden hareketle seyyahların notlarının tarih araştırmalarına katkısını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sir William Ouseley, Seyyah, Anadolu, Türkiye, İstanbul

TRAVEL FROM KARS TO İSTANBUL IN THE FOOTSTEPS OF WESTERN DİPLOMAT SİR WILLIAM OUSELEY IN 1812

Abstract

Many foreign travelers who visited Anatolia recorded their observations during their travels. These records contain valuable data to understand and illuminate the history of Anatolia. The notes of travelers, whose roads fell to Anatolia for different reasons during the Ottoman period, are also important in terms of illuminating the Ottoman history and geography of Anatolia. One of these travelers is Sir William Ouseley. Ouseley, who traveled northern Anatolia from east to west to go from Tabriz to Istanbul in 1812, recorded what he saw during his travel and the events she witnessed in detail. The data recorded by Ouseley contains important information in terms of understanding the Anatolian geography, history and

folklore in the early 19th century. In this study, it was aimed to shed light on a historical section of Ouseley in the 19th century, even in a limited geography of Anatolia in the 19th century, on the one hand, and on the other hand, to reveal the contribution of travelers' grades to the history research.

Key Words: Sir William Ouseley, Traveler, Anatolia, Turkey, Istanbul

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun hızlı bir dönüşüm ve parçalanma sürecine sahne olan 19. yüzyıl, Türkiye'nin tarihi süreci içinde çok önemli bir dönemi oluşturmaktadır. Bu dönemde Fransız İhtilali (1789) ve Sanayi Devrimi'nin etkileri derinden hissedilmiştir. İmparatorluk ayrılıkçı ayaklanmalar, ekonomik krizler ve dış müdahalelerle mücadele ederken bir yandan da yıkılmaktan kurtulmak için devlet ve toplum yapısında düzenlemeler yapmaya çalışmıştır. Dolayısıyla dönemi araştırmaya çalışan tarihçileri yeterince meşgul edecek bol miktarda gelişme yaşanmıştır. Günümüzde bile bu dönemde yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerin tam olarak aydınlatıldığı söylenemez. Hala araştırmacılar için üzerinde durulacak, incelenecek önemli hususlar mevcuttur.

Araştırmacılar bu dönemde yaşanan gelişmelerin yoğunluğundan dolayı daha çok imparatorluğun siyasi sürecine ve teşkilatındaki değişimlere yoğunlaşmaktadır. Oysa bilinmese de her şehir, kasaba ve köyün hatta her insanın anlatabileceği, bize ilginç gelebilecek hikâyeleri mevcuttur. Haklarında pek fazla bilgi sahibi olmadığımız bu hikâyelerin en azından bir kısmını yüzyıllar önce bu ülkeyi ziyaret eden seyyahların notlarında bulabiliriz. Anadolu günümüzde olduğu gibi 19. yüzyılda da Orta-doğu ve Kafkasya ile Avrupa arasında geçiş güzergâhı olmasından dolayı gerek resmi gerekse özel çok sayıda asker, bilim adamı ve diplomatın seyahatine sahne olmuştur¹. Bu seyyahlardan bazıları seyahatleri esnasında geçtikleri yerlerde dikkatle gözlem yaparak ve gördüklerini düzenli şekilde kaydederek sonradan kitap halinde bastırmışlardır. İşte bu seyyahların eserleri 19. yüzyılda Anadolu'daki yol güzergâhlarında² rastladıkları, köy ve kasabalarda şahit oldukları salgınlar, asayiş olayları, tarihi anıtlar, yazıtlar, coğrafi özellikler, sosyo-ekonomik durum, gelenekler, halkın yaşam biçimi, mimari vs. hakkında ayrıntılı bilgiler verirler. Bu

¹ Bu seyyahlardan bazıları ve eserleri şunlardır: Alexander, James Edward (1827). *Travels From India To England : Comprehending a visit to the Burman Empire, and a Journey through Persia, Asia Minor, European Turkey*, London: Parbury, Allen. / De Kay, James Ellswort (2009), *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık. / Fletcher, J. P. (1850). *Notes From Nineveh And Travel In Mesopotamia, Assyrie And Syrie*. Philadelphia, Lea And Blanchard, / Fontanier, Victor (1829). *Voyage En Orient*, Paris: Imprimerie Et Fonderie De Fain, / Mordtmann, Andreas David (1925). *Anatolien : Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)*, Hannover: Orientbuchhandlung Heinz Lafaire. / Sir Ouseley, William (1823). *Travels In Various Countries Of The East; More Particular Persia*. Vol. III, London Published by Rodwell and Martin. / Perrot, George (1864). *Souveners D'un Voyage Ex Asia Mineure*. Paris: Michel Levy Freres, Librairies Editeurs, / Porter, Robert Ker (1821). *Travels In Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia* Vol. I. London Printed For Longman Hurst, Rees, Orme And Brown / White, E.George (1918). Charles Chapin Tracy, Missionary, Philanthropist, Boston: Educator, Pilgrim Press.

² Osmanlılar döneminde İstanbul'u Şam'a bağlayan sağ kol İstanbul, Gebze Lefke Söğüt Eskişehir Seydigazi Bolvadin, Akşehir, Ilgın, Lâdik, Konya, Karapınar, Ereğli, Gülek ve Adana üzerinden Halep e ve oradan da Şam'a uzanırdı. İstanbul'u İran'a bağlayan Sol kol Üsküdar- Gebze- Bolu- Tosya- Hacı Hamza- Merzifon- Niksar-Şebinkarahisar- Bayburt- Tercan- Erzurum- Kars üzerinden Tebriz'e ulaşmaktaydı. İstanbul'u Irak'a bağlayan orta kol ise Üsküdar- Gebze- Bolu-Tosya- Hacı Hamza- Merzifon-Tokat- Sivas- Hasan Çelebi- Malatya – Harput – Diyarbakır – Nusaybin – Musul – Kerkük - Bağdat üzerinden Basra'ya uzanmaktaydı (Halaçoğlu, 2014: 86).

bilgiler hakkında çok az resmi kayıt bulunan 19. yüzyıl Osmanlı taşrasının tarihi, coğrafi, folklorik özelliklerinin aydınlatılması için paha biçilmez kıymette veriler sunmaktadır.

Bu seyyahlardan birisi de 1812 yılında İran'da iki yıl elçilik sekreteri olarak görev yaptıktan sonra Anadolu üzerinden ülkesine dönen Sir William Ouseley'dir. Seyyah, İngiltere'ye dönüş yolculuğunda Anadolu'dan geçerken İstanbul'u Tebriz'e bağlayan ve sol kol olarak bilinen güzergâhı kullanmıştır. Ouseley, Anadolu seyahati süresince ayrıntılı ve ön yargılılardan uzak, ilgi çekici ve gerçekçi yorumlar ve gözlemlerle güzergâhında bulunan Kars, Erzurum, Şiran, Koyulhisar, Niksar, Tokat, Ezinepazar, Amasya, Merzifon, Osmaniç, Tosya, Karacalar, Ilgaz, Bolu, Hendek, Sapanca, İzmit, Kartal, Üsküdar gibi şehir ve kasabalar hakkında bilgiler sunar. Gördüğü yerleri, şahit olduğu olayları sabırla not eden Ouseley, içinden ya da kenarından geçtiği şehir, kasaba ve köylerin konumu, bitkiler, hayvanlar, nehirler, yolların durumu, coğrafi özellikler, menzil noktaları, insanların giyim kuşamları, evlerin mimarisi hakkında ayrıntılı bilgilere yer verir. Ayrıca Tokat'a ulaştığında haber aldığı, İstanbul'a kadar yol boyunca etkilerini görme fırsatı bulduğu veba salgını, merkezi otoritenin zayıflığı, ayanların nüfuzu, II. Mahmud (1808-1839) döneminde yaşanan yenilik yanlıları ile karşıtları arasındaki mücadeleler gibi dönemin önemli gelişmelerinden de bahseder.

1-Sir William Ouseley'in (1767-1842) Hayatı ve Eserleri

İngiliz-İrlanda kökenli bir aileden gelen şarkiyatçı Sir William Ouseley, 1767 yılında Galler'in Monmouthshire şehrinde doğmuştur. İngiliz diplomat Sir Gore Ouseley'in kardeşi ve ünlü misyoner Gideon Ouseley'in kuzenidir (Kurtuluş, 2007: 12). Özel bir eğitimden sonra 1787 yılında Fransızca öğrenmek üzere Fransa'ya gitmiştir. Fransa'daki eğitimi esnasında Pers kültürüne ilgi duymaya başladı (Sir William Ouseley, 1911). Ertesi yıl genç bir subay olarak süvari alayına katıldı³ ve 1794 yılına kadar Hindistan'daki İngiliz ordusunda görev yaptı (Martin ve Mason, 2018: 1). Ancak Fars kültürüne duyduğu ilginin sonucu olarak 1794 yılında görevinden ayrılarak Farsça ve Fars kültürü üzerine çalışmalarına devam etmek üzere Leiden'e gitti (Martin ve Mason, 2018: 1). Burada aldığı eğitimim yardımıyla Fars kültürü üzerine ilk kitabı olan *Persian Miscellanies*'i 1795 yılında yayınladı (The Sir William Ouseley, 1911). 1797 yılında Dublin Üniversitesi'nden doktor unvanı aldı. 1800'de, şarkiyat çalışmalarına katkılarından dolayı "Sir" unvanıyla ödüllendirildi ve şövalye oldu (Martin ve Mason, 2018: 1). Fars kültürüne duyduğu ilgiden dolayı İngiliz hükümeti tarafından resmi bir görevle İran'a gönderilmesi için girişimde bulunmuş ise de 1810 yılında kardeşi Sir Gore'un⁴ Tahran'a elçi olarak atanmasına kadar olumlu cevap alamamıştır.

³ Bir başka kaynakta 8. Ejderha alayında cornet olarak görev yaptığı yazılıdır (Sir William Ouseley, 1911).

⁴ Sir Gore Ouseley, abisi Sir William Ouseley'den üç yaş küçüktür ve 1770-1844 yılları arasında yaşamıştır. (Martin ve Mason, 2018: 1).

Resim 1: Sir William Ouseley (1767-1842) **Resim 2:** Sir Gore Ouseley (1770-1844)
(Martin ve Mason, 2018: viii). (Martin ve Mason, 2018: viii)

Kardeşinin İran'a elçi tayin edilmesi, William Ouseley'in resmi görevle İran'a gitme yönündeki amacına ulaşmasına yardım etmiştir. 1810 yılında İngiltere'nin Tahran elçisi olarak gönderilen kardeşi Sir Gore Ouseley, William Ouseley'i özel sekreteri olarak kendisine katılmaya davet etmiştir. Bu davet üzerine Sir William Ouseley, Sir Gore Ouseley'in sekreteri olarak onunla birlikte İran'a gitmiştir (Kurtuluş, 2007: 12). Sir William Ouseley, İran'da bulunduğu esnada Fars dili ve kültürünü, yazılı kaynaklarını yakından tanıma ve inceleme fırsatı bulmuştur. En önemli eserlerinden birisi olan *Travels in Various Countries of the East: More Particularly Persia*'da görev yerine gidiş ve dönüş esnasındaki gözlem ve incelemeleri sonucu ortaya çıkmıştır. 1812 Mayısına kadar İran'da kalmıştır. 1 Temmuz 1812'de İngiltere'ye dönmek üzere yola çıkan seyyah, 14 Ekim 1812 Tarihinde memleketine ulaşmıştır (Ouseley, 1823: 418, 542). Hayatının geri kalanını İngiltere'de kitap yazarak, İran ile İngiltere arasındaki ilişkileri geliştirmeye, doğu ile ilgili gelişmeleri tanıtmaya çalışarak geçirmiştir (Martin ve Mason, 2018: 1). Fars kültürü üzerine elde ettiği birikimle İngiltere'de Fars kültürü üzerine yapılan çalışmalara öncülük etmiştir (Kurtuluş, 2007: 12). Yazma eserlerin değerini bilen ve bunları her fırsatta toplamaya çalışan Ouseley, İngiliz Kraliyet Edebiyat Derneğine çok sayıda yazma eser kazandırmıştır (Sir William Ouseley, 1911). 1842 yılının Eylül ayında 75 yaşında iken Bologna şehrinde vefat etmiştir (Kurtuluş, 2007: 12).

Sir William Ouseley geride çoğu Fars kültürü ile ilgili olmak üzere doğu ile ilgi çok sayıda eser bırakmıştır. Bu eserlerden ilki *Persian Miscellanies*'dir⁵ ve içinde tarihi notlar ve filolojik gözlemlerin, farklı Farsça yazı örneklerinin yer aldığı, Farsça el yazmalarını ve kayalara oyulmuş kabartma yazıları okumayı kolaylaştırıcı bir inceleme çalışmasıdır (Ouseley, 1795).

⁵ Eserin tam adı *Persian Miscellanies: An Essay to Facilitate the Reading of Persian Manuscripts; with Engraved Specimens, Philological Observations, and Notes Critical and Historical*'dir. 1795 yılında Opposite Burlington House tarafından basılan eser 14 bölüm ve XXXII+192 sayfadan ibarettir (Ouseley, 1795: X-192). Kitabın sonuna Arapça ve Farsça bazı kelimelerin açıklamasını yapan mini bir sözlük ve içindekiler kısmı eklenmiştir.

İlk defa 1795 yılında Londra'da yayınlanmıştır. Muhtelif doğu dillerine ait orijinal yazı örneklerinden oluşan *The Oriental Collections: Consisting of Original Essays and Dissertations, Translations and Miscellaneous Papers*⁶, üç cilt halinde ilk defa 1797-1799 yılları arasında Londra'da yayınlanmıştır. Antik İran dönemine ait bazı kaya kabartmaları, madalyalar ve el yazmaları üzerine incelemelerden oluşan *Observations on Some Medals and Gems, Bearing Inscriptions in the Pahlavi or Ancient Persick Character*⁷ ilk kez 1801 yılında Londra'da basılmıştır. Diğer çalışmalarına göre oldukça kısa bir eserdir.

1810, 1811 ve 1812 yıllarında İngiltere'den Hindistan'a, Hindistan'dan İran'a, İran'dan da İngiltere'ye giderken içinden geçtiği Anadolu'da yolculuğu süresince gözlemlerinden oluşan *Travels in Various Countries of the East: More Particularly Persia* isimli eseri ise 1819-1823 yılları arasında 3 cilt halinde Londra'da yayınlanmıştır. Bu eser Ouseley'in 1810 yılında elçilik sekreteri olarak İran'a gidişi ve 1812 yılında ayrılışı, İngiltere'ye dönüş yolculuğunun hikâyesidir (Ouseley, 1819, 1821, 1823). Bizim bu çalışmada yararlandığımız eser de budur. Eser 3 cilt halinde hazırlanmıştır. I. Cildi Rodwell ve Martin yayınları tarafından 1819 yılında Londra'da basılmıştır. Bu cilt seyyahın 1810 yılında İran'a gitmek üzere 14 Temmuzda İngiltere'den ayrılışı, Güney Amerika'da Medeira, Rio De Jenerio, Güney Doğu Asya'da Seylan, Malabar kıyıları, Bombay, İran Körfezi, Buşehr üzerinden Nisan 1811'de Şiraz'a geliş sürecini anlatır (Ouseley, 1819: 1-457). Uzun bir önsöz ile başlayan ve 455 sayfa olan cildin sonuna tamamlayıcı açıklamaların, anlatımı destekleyici resim, harita ve krokilerin yer aldığı Appendix (Ekler) ilave edilmiştir (Ouseley, 1819: 321-455). Farklı resimler tek sayfada tablo halinde verilirken hem tablo (PL.I) hem de resimlere (P.I) ayrı ayrı numara verilmiştir. Bu bölümde 23 tablo ve bu tablolar içinde 353 resim yer almıştır. Eserin 2. cildi de Rodwell ve Martin yayınları tarafından 1821 yılında Londra'da basılmıştır. 1. cildin devamı olarak 1811 Nisan'ında Şiraz'daki ilk ikametinden başlar ve Şiraz'dan Fasa, Dara şehirlerine yaptığı ziyaretler ve 1811 Mayıs'da Şiraz'a tekrar dönüş ile devam eder (Ouseley, 1821: 1-162). 10 Haziran 1811'de Şiraz'dan Persepolis'e, oradan da 14 Temmuz 1811'de İsfahan'a yolculuk ve İsfahan gözlemleriyle sona erer (Ouseley, 1821: 224-421). 544 sayfa olan cildin sonuna yine açıklayıcı notlar, resimlerin ve krokilere ait anlatımların yer aldığı Appendix ilave edilmiştir (Ouseley, 1821: 458-544). Yine farklı resimler tek sayfada tablo halinde verilirken hem tablo (PL.I) hem de resimlere (P.XXIV) ayrı ayrı numara verilmiştir. 3. cilt ise yine Rodwell ve Martin yayınları tarafından 1823 yılında Londra'da basılmıştır. 600 sayfa olan

⁶ I. Cilt, xxii+403 sayfadır (Ouseley, 1797: 1-403). 1797 yılında Cooper and Graham tarafından Londra'da basılmıştır. Eserin içinde doğu dillerinde yazılmış eserlerden derlenmiş resim, yazı, arma, nota, müzik aletleri örnekleri ve açıklamalarına yer verilmiştir (Ouseley, 1797: 14, 32, 72, 79, 262, 338, 343, 374, 382). II. cildi xv+432 sayfadır (Ouseley, 1798: 1-432). 1798 yılında Cooper and Wilson tarafından Londra'da basılmıştır. Eser içinde muhtelif eserlerden alınma minyatür, şekil, paleoğrafya, nota örnekleri ve açıklamalarına yer verilmiştir (Ouseley, 1798: 24,25, 42, 56, 64,86, 96,102, 148, 182, 341, 368). III. cildi Andrew Wilson tarafından 1799 yılında Londra'da basılmıştır. 193 sayfadır. Yazar bu ciltde de doğu dillerinde yazılmış eserleri tanıtmaya ve açıklamaya çalışır. Mesela Celaleddin Rumi'nin mesnevisinin de yer aldığı British müzesinde sergilenen Arapça, Farsça, Sankstritçe ve Türkçe el yazmalarını tanıtır (Ouseley, 1799a: 37-42).

⁷ Eser 1801 yılında Oriental Press tarafından Londra'da basılmıştır. Yedi bölüm ve iv+47 sayfadan oluşur (Ouseley, 1801a: 1-47). Yazar bu eserinde ağırlıklı olarak İran hükümdarlarının kullandıkları madalyon, madeni para ve takılarını ele alır (Ouseley, 1801a: 7,15, 17,39).

cildin sonuna önce tamamlayıcı açıklamaların yer aldığı Appendix (Ouseley, 1823: 543-574) sonra da genel bir indeks (Ouseley, 1823: 575-600) ilave edilmiştir. İndexten sonra da diğer ciltlerde olduğu gibi anlatımı destekleyici nitelikte numaralandırılmış tablolar içerisinde resim, kroki ve yazı örnekleri⁸ eklenmiştir. Bu ciltte seyyah önce 1811 Temmuz ve Ekim ayları arasında İsfahan'a yaptığı seyahati ve İsfahan'ın hakkında tarihi bilgiler verir (Ouseley, 1832: 1-65). Daha sonra Ekim ayında İsfahan'dan Tahran'a dönüş, Şubat ve Mart aylarında Hazar Denizi ve Mazenderan'a yaptığı gezideki gözlemlerini aktarır (Ouseley, 1823: 115-200). İlerleyen kısımda İngiltere'ye dönmek üzere Mayıs ayında Tahran'dan Tebriz'e geçiş, Tebriz'den İstanbul, İzmir üzerinden Kasım 1812'de İngiltere'ye dönüş yolculuğunu aktarır (Ouseley, 1823: 337-542). Ouseley'in 1812 yılında İran'dan İngiltere'ye dönerken Anadolu'da yaptığı seyahate eşlik ederek 19. yüzyıl başlarında seyahat güzergâhı boyunca Anadolu'nun coğrafyası, tarihi ve folklorü hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Aşağıda bu eseri hakkında daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

Kendine ait bu eserleri yanında doğu dillerinde yazılmış bazı eserleri de İngilizceye çevirmiştir. Bunlardan birisi Ahmed b. Muhammed Gaffari'nin Cihanara'sının Pişdadiler⁹ ve Sasanilerle¹⁰ ilgili bölümlerinin İngilizce çevrisi olan *Epitome of the Ancient History of Persia*'dir (Kurtuluş, 2007: 12). XXXVI+92 sayfadan oluşan çalışma 1799 yılında Londra'da Cooper and Wilson tarafından yayınlanmıştır. Kitabın içine anlatımı güçlendirmek için İran coğrafyasını gösteren harita eklenmiştir (Ouseley, 1799b: XXXVI). Diğer çeviri çalışması da *The Oriental Geography of Ibn Haukal, an Arabian Traveller of the Tenth Century*'dir. İbn Havkal'ın Şuretü'l-arz adlı coğrafya kitabının İngilizceye çevrisidir (Kurtuluş, 2007: 12). XXXI+327 sayfadan oluşan ve giriş kısmına bir harita eklenen eser 1800 yılında Oriental Press tarafından Londra'da basılmıştır. Eser'de Suriye, Yemen, İran, Mısır, Irak ve Batı Türkistan'da dahil Ortadoğu coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgiler verilir (Ouseley, 1800: 1-304). Başka bir çeviri çalışması da *Bakhtyar Nameh, or Story of Prince Bakhtyar and the Ten Viziers*'dir. Eser İran masalları serisinden oluşan bin bir gece masallarının Farsça nüshasının İngilizce çevirisidir (Kurtuluş, 2007: 12). XIX+119 sayfadan ibaret olan eser Oriental Press tarafından 1801 yılında Londra'da basılmıştır. X bölüm halinde hazırlanan kitabın her bir bölümünde ayrı bir hikâyeye yer verilmiştir. Mesela V. Bölüm Yemen Kralı ve kölesi Abraha'nın, X. Bölüm Pers Kralı'nın hikâyesine ayrılmıştır (Ouseley, 1801b: 56, 109).

⁸ Bu tablolardaki resimlerin bir kısmı Türkiye ile ilgilidir. Mesela PL.LXXVII (Tablo 77) içinde yer alan P.478 (478.resim) Karahisar, P.480 Koyulhisar, P.494 Turhal, PL.LXXVII içinde yer alan P.489 Tokat, P.494 Amasya tasvirleridir.

⁹ Pişdâdiler (Farsça: پدیشدادیان), Pers mitolojisi, Avesta ve Şehname'ye göre İranlıların ilk hanedanıdır. Pişdâdiler sülalesinin Pers topraklarına hükmeden ilk kralların – Keyumars, Huşeng, Tehmures, Cemşid, Dahhak, Feridun, İrec, Menuçehr, Nevzer, Zav ve Kirşab- bu sülaleden geldiği ve kralların bazılarının binlerce yıl hüküm sürdüğü söyleniyor (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Pi%C5%9Fd%C3%A2d%C3%AEler>: 03/07/2020 Tarihinde saat 14.52'de ulaşıldı).

¹⁰ 226-651 yılları arasında hüküm süren bir İran hânedanı. Adını asıl kurucusu sayılan destan kahramanı, Hükümdar Erdeşir-i Bâbekân'ın dedesi, İstahr'daki Anahita âteşkedesinin muhafızı Sâsân'dan alır. Hz. Ömer zamanında (634-644) Müslüman Arapların saldırıları ve Kadisiye 636, Nihavend 642 savaşları sonucu Sasani Devleti yıkılmış, toprakları Müslümanların eline geçmiştir (Naskalı, 2009: 174-176).

Sir William Ouseley'in Tebriz'den İstanbul'a kadar olan yolculuğu ile ilgili bilgileri aldığımız eseri *Travels in Various Countries of the East: More Particularly Persia*'dır. Bu eser yukarıda da belirtildiği gibi seyyahın kardeşi Sir Gore Ouseley'in Tahran'a elçi olarak atanması, kendisinin de kardeşi tarafından elçilik sekreteri olarak davet edilmesiyle başlayan ve 1 Temmuz 1812 yılında görevinden ayrılarak İngiltere'ye dönüş sürecinin hikâyesini anlatır. Ouseley, ülkesine dönüş esnasında 1812 yılında gerçekleşen bu dönüş seyahatinde Anadolu'dan geçmiş, geçiş esnasında sol kol diye de bilinen ve Tebriz'i İstanbul'a bağlayan güzergâhı takip etmiştir. Seyyah, adı geçen ve yukarıda hakkında ayrıntılı bilgi verilen eserinde III. cildinin XIX. bölümünü yani 418-519. Sayfalarını Tebriz-İstanbul yolculuğuna tahsis etmiş ve *Journey from Tabriz to Constantinople (Tebriz'den İstanbul'a Yolculuk)* başlığını atmıştır (Ouseley, 1823: 418-519). Şimdi Ouseley'in 1 Temmuz'da Tebriz'den başlayan ve İngiltere'ye kadar olan dönüş seyahatinin önce Tebriz-Kars sonra da Kars-İstanbul arasındaki kısmında bizde eşlik edelim. Seyahate eşlik edilirken verilen rakamlar, yapılan tasvirler, değerlendirmeler tamamen seyyahın verilerine dayanmaktadır.

2.1. Ouseley'in Tebriz'den Kars'a Kadar İzlediği Rota.

Sir William Ouseley, İngiltere'ye dönmek üzere 1 Temmuz 1812 tarihinde İngiltere'nin Tahran elçiliğinin yazlık ikametgâhı olan Tebriz'den gece yola çıktığında yanında özel eşyaları, kendisine İngiltere'nin Tahran elçisi tarafından verilmiş evrak ve kraliyet hediyesinden oluşan 10 sandık yük ve Fetih Ali Şah¹¹ tarafından İngiltere kral naibine¹² - Prens Regent- hediye olarak gönderilen atlar vardı. Yolculuğunda kendisine bir elçilik görevlisi, İran sınırına kadar mihmandarlık¹³ etmek üzere görevlendirilen Kerbela'lı Hüseyin Han ve birkaç silahlı adamı, İstanbul'dan getirtilmiş bir tatar¹⁴, birkaç İngiliz uşak, dört İranlı uşak, yük hayvanlarının idaresinden sorumlu bir seyis eşlik etmekteydi (Ouseley, 1823: 418). Gece başlayan yolculukta ilk mola güneş doğarken ulaştıkları Tebriz'den 24-25 mil¹⁵ mesafedeki Sufiyah köyünde verilmiştir (Ouseley, 1823: 419). 2 Temmuz gününü köyde

¹¹ Ouseley'in İran'da bulunduğu dönemde İran Şahı. Kaçar hanedanından olan ve 1771 yılında doğan, 1840 yılında ölen Fetih Ali Şah, 1797-1834 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Ouseley'in İran'da bulunduğu dönemde Fetih Ali Şah, Rusya ve Fransa'ya karşı İngiltere ile yakınlaşmış, askeri ve siyasi ilişkileri geliştirmiştir (Yazıcı, 1995: 451).

¹² Regent, naib kral yani krala vekâlet eden kimse anlamına gelmektedir. Bu kişi hanedana mensup ise Prens Regent (Naib Prens) denir (Gözler, 2011: 52-53). 1812 yılında İngiltere Kralı ve İrlanda Kralı olan III. George 4 Haziran 1738- 29 Ocak 1820 tarihleri arasında yaşamış ve 1768-1820 yılları arasında saltanat sürmüştür. Hayatının ve saltanatının son yıllarında artan akıl sağlığı problemleri üzerine 1810 yılında Galler'in Prensi olan en büyük oğlu George IV, babasının ölümüne kadar IV. George olarak başarılı oluncaya kadar Prens Regent olarak hüküm sürdü (https://tr.qwe.wiki/wiki/George_III_of_the_United_Kingdom 28/07/2020 saat 13: 42'de ulaşıldı). Yani Ouseley'in seyahati esnasında bahsi geçen Prens Regent -naib prens- III. George'un büyük oğlu IV. George idi.

¹³ Mihmandar: Kendisine bir misafir verilmiş yahut bir misafir maiyetine memur tayin edilmiş adam (Şemseddin Sami 1987: 1438).

¹⁴ Mektup ve emirleri bir şehirden ötekine götüren, atlı posta memuru, ulak (Fidan vd., 1996: 2781). İlerleyen sayfalardaki açıklamalardan isminin Mustafa olduğu anlaşılıyor.

¹⁵ Mil bir mesafe ölçüm birimidir. İngilizce kökenlidir, tarihte değişik yöre ve ilgi alanlarında farklı uzunlukta kullanılmış ve hâlen kullanılmaktadır. Kara mili ve deniz mili olarak iki farklı uzunluklara ayrılırlar. Bir kara milinin uzunluğu metrik hesaba göre 1.609,344 metre ye eşittir. Bir deniz milinin uzunluğu metrik hesaba göre tam: 1.852,2 metredir. ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Mil_\(birim\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Mil_(birim)) 27/07/2020 saat 15:27'de ulaşıldı).

dinlenerek geçiren Ouseley ve beraberindekiler insanların güler yüzü ve ikramlarına rağmen boğucu hava, pire ve akreplerden dolayı rahat uyuyamamışlardır. 3 Temmuz'da sabah saat 00:03'te köyden ayrılan Ouseley ve maiyeti, 20-21 mil yolculuktan sonra saat 00:07'de yüksek tepedeki kalesi, yeşil ağaçları, bahçeleri, bereketli ovasıyla güzel manzaralı Marand'a ulaşırlar (Ouseley, 1823: 420). Marand'da bir süre dinlendikten sonra tekrar yola çıkan kabile, 40 millik yolculuktan sonra 4 Temmuzda kasvetli bir çöl üzerinde, yüksek tepeler ve derin bir nehir yatağı arasında kurulmuş Gargar köyüne varmıştır (Ouseley, 1823: 422, 423). 5 Temmuzda köyden ayrılan Ouseley ve beraberindekiler 7-8 mil sonra Aras Nehri'ne ulaşırlar biraz sıkıntılı da olsa ve nehri –güney tarafından kuzey tarafına- geçerek 5-6 millik yolculuktan sonra kırk beş Ermeni ailenin sakin olduğu Julfa köyüne girer (Ouseley, 1823: 428-429). Bir süre Julfa'da kalan ve çevrede incelemelerde bulunan Ouseley ve maiyeti 7 Temmuz da gece köyden ayrılır, Ağrı Dağı'na 50-60 mil mesafede bulunan Nahçıvan'a varırlar (Ouseley, 1823: 433). Nahçıvan'daki konaklamanın ardından akşam Ağrı Dağı'nın etkileyici görüntüsünü izleyerek yola çıkan kabile, kısa bir yolculuktan sonra düz, bereketli bir ovaya geçerler ve 9 Temmuzda önce Nahçıvan'dan 40 mil mesafedeki Dudongah köyüne, oradan da 28 millik yolculuktan sonra 10 Temmuzda Erivan'a varır (Ouseley, 1823: 439). Erivan'da konakladığı sürece İran'ın bölge valisi Hüseyin Han'ın sarayında misafir edilen Ouseley, İran askerlerine eğitim vermek üzere gönderilen ve o anda Erivan'da bulunan vatandaşı Captain Monteith ile karşılaşır. Şehirde üç gün kalan ve 13 Temmuzda tekrar yola çıkan Ouseley ve ekibi 13 mil sonra Aştarek adlı Ermeni köyüne varır. Kısa bir moladan sonra 5-6 mil ilerleyerek Abaran Dağı yakınında İranlıların bölge valisi Hüseyin Han'ın başında olduğu askeri kampa varıldığında vali tarafından güler yüzle karşılanır ve misafir edilirler (Ouseley, 1823: 440-443). Hüseyin Han, Kars paşasına¹⁶ bir referans mektubu yazarken, yol güzergâhında bulunan Kara Kale komutanı Kasım Bey'e de Ouseley ve beraberindekilerin Türkiye sınırına kadar güvenliklerinin sağlanması, kendilerine eşlik edilmesi talimatını verir. 14 Temmuz günü erkenden yoluna devam eden kabile, 10 mil sonra Gregoryen Ermenilerin dini merkezi olan Eçmiyazin'de¹⁷ Ermeni papazlar tarafından karşılanır. Patrik¹⁸ tarafından ziyaret edilirler (Ouseley, 1823: 443-444). Burada iki gün kalan ve kiliseleri de yakından inceleme fırsatı bulan Ouseley ve beraberindekiler 16 Temmuz akşam

¹⁶ Abdullah Paşa IV. Mustafa'nın saltanatı esnasında Kars'ın eyalet statüsünde olduğu, 28 Ağustos 1807 yılında Abdullah Paşa'nın Kars eyalet valisi olarak atandığı anlaşılıyor (BOA.TS.MA.e.719/36). Fakat bir müddet sonra II. Mahmud'un saltanatının başlarında Kars'ın sancak statüsüne indirildiği görülüyor. Nitekim Abdullah Paşa'nın Erzurum valisi hakkında şikâyetlerini merkeze bildirdiği 28 Şubat 1810 tarihli mektubunda mutasarrıf ünvanını kullanması Ouseley'in şehre geldiği zaman Kars'ın sancak statüsünde olduğunu, paşanın da sancakbeyi –mutasarrıf- rütbesinde olduğunu teyit etmektedir (BOA.C.DH.54/2659). Paşa 18 Ocak 1813 tarihinde ölümüne kadar Kars'ta yönetici olarak kalmıştır (BOA.HAT.722/34392). Yani Ouseley'in ziyaretinden yaklaşık 6 ay sonra vefat etmiştir. Zaten 1812 yılında paşayı ziyareti esnasında Ouseley'de paşanın iyice yaşlanmış olduğunu ifade etmektedir (Ouseley, 1823: 454).

¹⁷ Üç Kilise. Yazar kasabının Türkler tarafında Üç Kilise olarak adlandırıldığını belirtmektedir (Ouseley 1823: 444).

¹⁸ Osmanlılar Devlet, (Ortodoks olmayan) Gregoryen, Süryani, Asuri, Kıpti, Keldani vb. Osmanlı vatandaşlarının devlet nezdindeki temsilcisi -Millet Başı- olarak bu grubun çoğunluğunu oluşturan Gregoryen Ermenilerden bir din adamını Patrik ünvanıyla görevlendirmiştir. Buna rağmen, Gregoryen Ermeniler, meşru dini lider olarak hükümet tarafından atanan patriği değil, ana makam olarak kabul ettikleri Eçmiyazin Kilisesi'nin başında bulunan kişiyi Katalikos yani dini lider olarak kabul etmişlerdir.

07: 00 civarında tekrar yola çıkar. Sabaha kadar yaklaşık 20 mil yol alarak Aras Nehri'ne ulaşırlar¹⁹. Burada İranlıların Erivan bölge valisi Hasan Han tarafından kabileyi karşılamak ve eşlik etmeleri için görevlendirilmiş Kara Kale komutanı Kasım Bey ve beraberindeki askerlerle karşılaşırlar (Ouseley, 1823:448). Birleşen iki grup birlikte 4-5 mil ilerledikten sonra çıplak bir arazi üzerinde, yüksek kayaların yanında, vadiye hakim bir noktada bulunan Kara Kale'ye varırlar ve kale komutanı Kasım Bey tarafından ağırlandırılır. 17 Temmuz gece tekrar yola çıkan ve bir süre akarsu yatağını takip eden kabile, Aras Nehri'ni bu defa batıdan doğuya geçerek Osmanlı topraklarına girer. Kısa bir yürüyüş sonrası çoğunluğu Ermeni olan ancak Kürtlerin kontrolündeki bir köye²⁰ ulaşırlar (Ouseley, 1823: 449-4450). Köyde bir süre dinlenen Ouseley ve ekibi sınırı geçerken Kars paşası Abdullah Paşa'ya da bir haberci göndererek bilgi verir. Köyden ayrılan kabile, Hacı Halil²¹, Hanah²² (Khaneh) köyleri üzerinden Kars'a varır ve vali Abdullah Paşa tarafından nezaketle karşılanıp misafir edilirler.

2.2. Ouseley'in Kars - Erzurum Seyahati

Kabile, artık Osmanlı idaresindeki Anadolu topraklarındadır. Şah tarafından sınıra kadar Ouseley'e mihmandar olarak atanan Kerbelalı Hüseyin Han da görevini tamamlamış olarak geri döner (Ouseley, 1823: 451-452). Kars valisi Abdullah Paşa'ya bir nezaket ziyaretinde bulunan Ouseley, paşadan Erzurum'a kadar yolculuğunda yardım sözü alırken, gördüğü yakın ilgi ve nezakete karşılık olarak paşaya çeşitli hediyeler verir. Kars ile ilgili gözlemlerde bulunan Ouseley, 1812 yılında Kars'ın genel görünümünü ile ilgili şunları söylemektedir:

"... Bu uzun ve kalabalık şehri dolaşırken dört beş feet²³ çıkıntılı ahşap balkonlarıyla sağlam şekilde taştan inşa edilmiş evler dikkatimi çekti. Camın çok az kullanıldığı ahşap çerçeveleri ve genel yapılış tarzı uzun zaman önce görmüş olduğum eski tarz bir Avrupa kasabasını hatırlattı. Birkaç yüksek baca bu benzerliği daha güçlü yapabiliyordu. Bazı binalar çok güzeldi ve iyi kesilmiş taşlar görülebiliyordu. Pek çok ev ahşap ön cephesini sergilerken bir kaç lambiri ile kaplanmış gibi görünüyordu. Bir biri üzerine yüksek bir dağın eteğinde dikkate değer bir yüksekliğe kadar yayılmış olan evlerden çok azı üst kat ve ahşap merdivenlere sahipti. Nehrin iki tarafını birbirine bağlayan üç güzel ve sağlam taş, bir tanede ahşap köprü gördüm. Fakat kavisli olarak akan nehrin üzerinde muhtemelen benim göremediğim daha fazla köprü vardı. Aras'ın kollarından biri olan Arpa Çayı'nda bol balık olduğu görülmüyordu. Pencerenin önünde nehirde banyo yapmakta

¹⁹ Aras Nehri bir süre güney doğu yönünde ilerledikten sonra Urmiye Gölü hizasında doğu-batı yönünde ilerlemekte sonra da Kuzey doğuya yönelerek Hazar Denizi'ne dökülmektedir. Yazar önce nehri kuzey-güney istikametinde kuzeye geçerek bu günkü Ermenistan topraklarına geçmiştir. Bu bölgede bir süre ilerledikten sonra bu defa nehri doğudan batı istikametine geçerek Osmanlı topraklarına girmiştir.

²⁰ Seyyah köyün isminin Nahçıvan (Nakhchuan) olarak kaydetmiştir (Ouseley, 1823: 451).

²¹ Günümüzde Kars ili merkez ilçesine bağlı Hacı Halil köyü (Köylerimiz, 1968: 259).

²² Günümüzde Kars iline bağlı Hanak ilçe merkezi (Köylerimiz, 1968: 31).

²³ feet; İngiliz birim sisteminde bir uzunluk ölçüsü birimidir. 30,48 cm uzunluktadır. 1 yarda 3 fite eşit olup 1 fit 12 inçe eşittir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Fit#:~:text=Fit%20%C4%B0ngilizce%20tekili%20%C4%20%C4%B0ngilizce%3A%20foot,1%20fit%2012%20in%C3%A7e%20e%C5%9Fittir.26/07/2020saat14:29>'da ulaşıldı).

olan bazı çocuklar on dakika içinde sadece sepet ağ kullanarak farklı büyüklükte otuz balık yakaladılar (Ouseley, 1823: 454)."

20 Temmuz günü kafile yola çıkma hazırlıkları yaparken Ouseley'e, Türk sınırına kadar kendisine eşlik etmesi için Hüseyin Han²⁴ tarafından görevlendirilmiş olan Kasım Bey'de beraberindeki askerleriyle birlikte Kara Kale'ye dönmek üzere kafileden ayrılır. Kafileden ayrılan İranlı muhafızların yerine Kars Paşası, Erzurum'a kadar eşlik etmek üzere bir Topçu başı nezaretinde on dokuz silahlı asker tahsis eder. Hazırlıklarını tamamlayan Ouseley ve beraberindekiler, 21 Temmuz öğleden sonra saat 15: 00'de Erzurum'a doğru yola çıkarlar. Kafile, Kars çevresindeki yüksek dağların kayalık, çorak ve çıplak görünmesine karşılık yolculuk esnasında farklı noktalardan suyla beslendiği anlaşılan, çoğunlukla mısır ekili, bereketli bir bölgeden geçer. Yolculuk boyunca bazılarının üzerinde saman ya da mısır yüklü olan, yüklerin üzerinde de insanların oturmuş olduğu çok sayıda iki tekerlekli arabalar -kağnı-görürüler. Fakat Ouseley'i Erzurum yolunda en çok şaşırtan şey çiftler şeklinde koşulmuş 20-24 öküz grubu tarafından çekilen sabanlar olur. Bu sabanları çeken öküzlerin koşum takımlarına yatay olarak tutturulmuş tahtalar üzerine 5-6 insan oturarak hayvanları yönetmekte, bir kişi de sabanı dik tutarak arkadan diğerlerini takip etmekteydi (Ouseley, 1823: 457). Kars'tan yaklaşık 7 saat süren 20 millik bir yolculuğun ardından Ouseley ve ekibi Tosani²⁵ köyüne ulaşır. Köyde bir evde kalan Ouseley, köydeki evler ile ilgili enteresan bilgiler vermektedir. Ouseley'e göre evlerin mimarisi ve kullanım amacı şu şekildedir:

"... 50-60 mil boyunca geçtiğimiz diğer köylerde olduğu gibi Tosani'de de evlerin ahşap çatıları kalın bir kil ya da kum tabakası, çoğunlukla da süslü ot bitkileriyle kaplıydı. Yer altı girintilerine benzeyen cepheleri taştan, çatıları yerden yedi feet yüksekliğinde, yanlarda yavaş yavaş eğim verilerek yapılmıştı. Bitişiklerinde kışın kullanılmak üzere sığır dışkılarının saman veya odun parçaları ile karıştırılmasıyla yapılmış yakacak -tezek- yığınları bulunmaktaydı... Buradan geçen bir yabancı alçak, sıra dışı köstebek yuvalarına benzeyen bu toprak kaplı evlerde insanların barındığını düşünmez. Fark edebildiğim kadarıyla hepsi aynı şekilde inşa edilmiştir. Hepsinde tek ve büyük bir oda bulunur. Gece, aşırı soğuk ve sıcak havalarda sığırlar ve evcil hayvanlar da burada barınır. Odanın yerden 2-3 feet yükseltilmiş küçük bir bölümünde de aile fertleri yaşar. Benim nazik ev sahibimin evinde bu bölümün zemini ve tavanı çam tahtası ile döşenmişti. İçinde raflar, elbiseler için mandallar, bir kısmını sermiş olduğum yatağın doldurduğu geniş ahşap bir koltuğun yanında güzel bir ocak vardı. Penceresi yoktu. Işık sadece kapıdan ve tavana açılmış olan delikten içeri girebiliyordu. Bu tür konutlar kesinlikle hayatı kolaylaştıran şeyler ister. Fakat bu evler yılın çok soğuk geçen ayları boyunca hüküm süren soğuğa karşı koymak üzere tasarlanmıştır. Mülkiyetin güvencede olmadığı bir

²⁴ Yukarıda da hakkında bilgi verilen İran'ın Erivan Bölge valisi.

²⁵ Kağızman ilçesine bağlı eski ismi Todan olan Esenkır köyü olduğu değerlendirilmektedir (Köylerimiz, 1968: 212).

ortamda bu evlerde aile reisi bir bakışta sahip olduğu tüm varlığını görebildiği gibi aile ile bir çatı altına toplanmış olan sığırlar ve evcil hayvanlar birbirlerinin ısınmalarına katkıda bulunur. Ve bu yaşam geleneği onları hayvanları ve hayvanlarının pisliklerinden kaynaklanan kokuya alıştırmıştır (Ouseley, 1823: 457-458)."

Kafile, 22 Temmuz sabah 07: 00'da tekrar ilerleyerek 6-7 mil sonra sık bir ormana girer. Ormanda hırsız olduğunu tahmin ettikleri kendilerine paralel şekilde izleyen atlı ve silahlı kişileri görerek soyulma tehlikesi geçirirler. Ancak muhafızların varlığı soyguncuları caydırır. Yola devam eden Ouseley ve beraberindekiler yolda farklı büyüklükte volkanik taşlarla karşılaşır ve Ouseley bunlardan bir kaçını incelemek üzere yanına alır. Tosani'den başlayan 40 mil yolculuktan sonra kafile Medjenkirt²⁶ köyüne varır (Ouseley, 1823: 459-460). Köyde kıyafetinden dolayı İranlı olduğu anlaşılan Mihmandar Hüseyin Han, köylüler ile arasında çıkan bir tartışmada köylüler tarafından dövülür. Bu tatsız olay üzerine kafile, 23 Temmuz günü yoluna devam eder ve 10-11 mil yolculuğun ardından Ab-ı Garm denilen bir kaplıcaya ulaşır. Kaplıcada kafile mola vermişken Erzurum Paşasının²⁷ kafileye eşlik etmek üzere gönderdiği iki adamı kafile ile buluşur. Ouseley'de bu gelişme üzerine Kars'tan beri kendilerine eşlik eden Kars paşasının-Abdullah Paşa- adamlarına çeşitli hediyeler vererek teşekkür eder ve Kars'a dönmek üzere izin verir. Erzurum Paşası'nın adamları nezaretinde tekrar yola çıkan Ouseley ve ekibi 16-17 mil sonra Gregoryen Ermeni, Ortodoks Hıristiyanlar ve Müslüman ailelerin sakin olduğu 20 haneli Bedrovas²⁸ köyüne varırlar (Ouseley, 1823: 460). Ouseley, bu köydeki evlerin de Tosani'de olduğu gibi dışardan büyük köstebek yuvalarına benzediğini, aynı plan üzere yapıldığını ve kullanıldığını, evlerde aydınlatıcı olarak mum yerine çıra kullanıldığını gözlemlemiştir.

Resim 3: 1812 Yılında Bedrovas Köyü (Ouseley, 1823: PL.LXXVII, P.461).

²⁶ Günümüzde Kars ili Sarıkamış ilçesine bağlı Çamyazı köyü (Köylerimiz, 1968: 159).

²⁷ Erzurum bu dönemde eyalet statüsüne sahip olduğu için (Küçük, 1995: 328) paşa da Beylerbeyi rütbesine sahip olmalıdır. Ouseley, bu dönemde Beylerbeyinin Emin Paşa olduğunu yazmaktadır (Ouseley, 1823: 463). 20 Nisan 1814 Tarihli bir arşiv belgesinde de paşanın ismi ve ünvanı Erzurum valisi ve Tiflis, Gürcistan seraskeri Mehmed Emin Paşa olarak geçmektedir (BOA.C.TZ.108/5367).

²⁸ Günümüzde Erzurum ili Horasan ilçesi Yörükaltı Köyü (Köylerimiz, 1968: 587).

27 Temmuz gece 02: 00'da ay ışığı altında köyden ayrılan Ouseley ve beraberindekiler yolda tomruk, tahta ya da hasat edilmiş ürünlerin yüklü olduğu çok sayıda araba ile karşılaşır. Ayrıca küçük tekerleklerle birbirine bağlanmış merdaneler üzerine dizilen tomrukları taşıyan ve bir çift öküz tarafından çekilen taşıtlar ilgilerini çeker. 17-18 millik yolculuğun ardından görkemli bir kayanın eteğinde etkileyici ve güçlü görüntüsüyle kasabaya da ismini veren kalesiyle taçlanmış, güzel ve büyük bir taş duvarı olan Hasan Kale²⁹,ye ulaşırlar. Ouseley'in burada çoğu önceki geçtikleri köylerdeki gibi tek odalı, penceresiz evlerin yanında birkaç tane de büyük, ayrı odaları ve pencereleri olan evler dikkatini çeker (Ouseley, 1823: 461). Kafile burada kısa bir mola sonrası asıl menzilleri olan Alvar³⁰ köyüne doğru yoluna devam eder. Alvar köyüne ulaşan kafile, köyün mütesellimi tarafından dostça karşılanır ve kendilerine kalacak yer tahsis edilir. Köyde bir gün mola veren Ouseley, Erzurum paşasına şehre yaklaştıklarını, kendilerine kalacak yer ayarlanmasını talep eden bir haberci gönderir. 25 Temmuz günü yola çıkan yolcular 9-10 mil boyunca bereketli ve ekili bir bölgede ilerlerken Erzurum paşasının kendilerini karşılamak üzere gönderdiği görevlilerle karşılaşır. Paşanın gönderdiği askerlerin nezaretinde yola devam edilirken yolda çok sayıda çeşme Ouseley'in dikkatini çeker. İran'da yolculuk esnasında nadiren rastlanmasına karşılık Anadolu'daki yol güzergâhında çok sayıda çeşmenin bulunmasını memnuniyetle ifade eden Ouseley, bu çeşmelerin kıymetinin pek bilinmediğini, bazı kişilerin pis elleri ve ayaklarını bu çeşmelerde yıkayarak kirlettiklerini de üzülerek belirtir (Ouseley, 1823: 462). Ouseley'e Erzurum'a ulaştığında önceki menzillerindeki ikametgâhlarına kıyasla daha rahat ve geniş olan, Ermeni bir aileye ait ev tahsis edilir. Ouseley, ikameti esnasında sohbet ettiği bazı Ermenilerden antika türü malzeme satan varsa kendisine ulaşmak için yardımcı olmalarını rica eder. Bahsi geçen Ermenilerin aracılığıyla temas kurulan bazı kişiler ellerinde içinde bazı tabletler ve Arşak krallarına³¹ ait paraların da olduğu tarihi eserleri getirerek Ouseley'e satarlar³². 26 Temmuzda Emin Paşa'ya nezaket ziyaretinde bulunan ve iki Hint şalı ile bir İngiliz tüfeğinden oluşan hediyeler takdim eden Ouseley'e paşa da aynı nezaketle karşılık verir ve İstanbul'a kadar yolculuğunu kolaylaştırmak için yol güzergâhındaki idarecilere mektup yazmayı, kendi tatarını da eşlik etmek üzere göndermeyi taahhüt eder. Ayrıca Ouseley'i 28 Temmuz akşamı kampında yemeğe davet eder. 28 Temmuz akşamı paşanın kampındaki yemeğe maiyetinden Hüseyin Han ve Tatar Mustafa ile birlikte katılan Ouseley, büyük bir çadır içinde yenen akşam yemeği hakkında ilginç bilgiler verir. Ouseley, yemek ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

"... Görkemli şekilde giyinmiş, biri paşanın hazinedarı, diğeri oğlu iki kişi beni geniş, içi zerafetle döşenmiş ve bu aşırı sıcak mevsimde aranan en

²⁹ Günümüzde Erzurum ili Pasinler ilçe merkezi olan yerleşim birimi.

³⁰ Günümüzde aynı isimle Erzurum ili Pasinler ilçesine bağlı köy.

³¹ Arşak Krallığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve Kafkasya'da MÖ 150'li yıllarda kurulan bir Ermeni Devleti'dir. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Arşak_Krallığı#:~:text=Arşak%20Hanedan%C4%B1%20veya%20Ar%C5%9Fak%20Hanedan%C4%B1,yer%20alan%20Armavir%C2%B4di.11.07.2020Tarihinde saat 23: 54'te ulaşıldı.

³² Bunlardan birisi ağırlığınca altın değerinde bazı Greek tabletleri ile Arşak krallarına ait 18-19 adet gümüş para, getirmiştir. Bir diğeri de damaklı akik taşı, oyulmuş akik taşı ve bazı önemsiz taşlar getirirken bir diğeri kişi de Mecusiler şeklinde tasvir edilmiş üç kralı simgeleyen bir minyatür getirmiştir (Ouseley, 1823: 463-464).

lüks maddeleri sergileyen bir çadırın kapısında karşıladılar. Oturduğumuz koltuğun sol tarafında yerde, görünüşe göre yer altından beslenen, yaklaşık dört feet genişliğinde, soğuk, berrak bir su kaynağı vardı. Olağan ikramlar ve konuşmalardan sonra bir uşak yemeğin hazır olduğunu söyledi. Bu nazik davete katılmak üzere seçmiş olduğum mihmandar Hüseyin Han ve Mr. Brice'da benimle birlikte bu sıra dışı koltuktaydı. Paşanın çadırının birkaç yard içinde fakat açık havada bir tezgâh üzerine büyük yuvarlak bir tepsi yerleştirildi. Böylece oluşan bir tür alçak masanın etrafına ev sahibi, oğlu, hazinedarı, iki veya üç Türk ve biz yabancılar toplandık. Geleneksel el yıkamadan sonra halıların üzerindeki minderlerimize oturduk. Değişik hizmetleri yerine getiren çok sayıda hizmetçi sessiz, sakin ve saygıyla bekliyordu. Herkese boyunlarından dizlerine kadar uzanan zengin işlemeli bir bez, bir tahta kaşık ve bir cam bardağı şerbet verildi. Masaya önce dilimlenmiş salatalık, ekme, peynir, tuz ve yemek süresince masada kalan içi çeşitli haşlanmış sebzelerle dolu tabaklar getirildi. Onları çorba tabağı takip etti. Çorbayı kısa süre sonra kızarmış kuzu eti takip etti. Dördüncü olarak reçel, beşinci sırada pilav, altıncı olarak, tatlı, yedinci sırada tavuk ve pek çok diğer farklı şeyler getirildi. Konuklar her birinden nadiren ağız dolusu alıyordu. Önümüze o kadar çok tabak getirilip götürüldü ki ben kırka ulaştığında saymaktan bıktım. Tadına bakmış olduğum tabakların sayısının yetmişi aştığını tahmin ediyorum. Çoğu lezzetliydi fakat çok azı sıradan bir Paris'li aşçının ününü artıracak kadar mükemmeldi. Şerbet çok nefisti. Yemek başladığımız gibi herkesin ellerini yıkamasıyla sona erdi. Uzun süren bu ziyafet süresince enstrümental ve vocal müzik sunuldu. İki kişi gitar, iki kişi de rebab³³ çalarken ara sıra yumuşak ve melodik bir tarzda şarkı söylüyorlardı. Türk olmalarına rağmen Pers havalarını çaldıklarında mükemmel bir performans gösteriyorlardı. Tahran ve Şiraz'dan kulağıma aşına olduğum bu tatlı müziği yeniden duymak beni çok memnun etti. Paşa, kahve ve pipo eşliğinde bir süre konuşmadan sonra bana güzel bir at verdi, ben de askeri bir kamptan çok hoş bir yazlık ikametgâh gibi görünen kamptan ayrıldım (Ouseley, 1823: 469-471).''

Geceyi şehirde geçiren Ouseley ve ekibi 29 Temmuz sabah güneş doğarken Erzurum'dan ayrılırlar (Ouseley, 1823: 471).

³³ İslâm âleminin hemen her yerinde genellikle birbirine yakın şekillerde kullanılan bir grup telli musiki aletinin genel adı olan rebab, hem ayaklı kemane hem de lavta türünden tamamen veya yarı yarıya deri göğüslü çalgıların ismi olarak kullanılmıştır (Karakaya, 2007: 493).

2.3. Ouseley'in Erzurum- Tokat Seyahati

Erzurum'dan hareket eden kabile saat 13: 00'te Aşkale³⁴,ye ulaşır ve gece yarısına kadar mola verir. Mola sonrası yola çıkan Ouseley ve maiyeti, 6 mil sonra Fırat Nehri'nin kıyısına varır. Sol taraflarında akan nehri takiben 20 mil yol alarak harabe bir kervansarayın³⁵ bulunduğu Şeytan Deresi adı verilen yerdeki güzel bir çayırıltaki önceden belirlenen menzile³⁶ varır (Ouseley, 1823: 472). Gece 01:00'e kadar verilen molanın ardından 22 mil boyunca Fırat Nehri'ni takip eden, sonra nehir yatağından ayrılarak aşırı dik ve taşlı zeminde 10-11 mil ilerleyen kabile 31 Temmuz sabahı birkaç yarı mağara tipi evden oluşan Kara Kulak³⁷ köyüne varır. Köydeki bir gün molanın ardından 1 Ağustos sabahı yola devam eden Ouseley ve beraberindekiler, 10-11 mil sonra Lori³⁸ köyüne varır (Ouseley, 1823: 473-474). Köyde saygıdeğer ve nazik bir çiftçinin evine misafir olan ekip, akşama kadar dinlendikten sonra saat 20:00 civarında köyden ayrılır. Gece boyunca aşırı dik ve tehlikeli patikaların olduğu Elmalı Dağı'nda 30 mil ilerleyerek güzel büyük bir kasaba olduğu anlaşılan Çiftlik'e³⁹ ulaşırlar. Çiftlik'te akşam 22:00'ye kadar verilen aranın ardından tekrar yola çıkan kabile gece 28 mil yolculuktan sonra 3 Ağustos sabahı şirin görünümlü, bir tepenin eteğinde kurulmuş ve birkaç evden ibaret olan Şiran'a⁴⁰ girer (Ouseley, 1823: 475-476). Akşama kadar verilen mola esnasında Ouseley, Şiran'da bulunan harabe halindeki iki kilisede incelemelerde bulunur. Akşam saat 21:00 civarında harekete geçen kabile gece boyunca nehirler, vadiler, şelaleler ve yalçın kayalardan tablo gibi görüntüler sunan bir orman içinde 27 mil ilerleyerek sabah güzel bir dere kenarında Karabek Çayırı denen düz ve ağaçlık bir alanda mola verir (Ouseley, 1823: 477). Kabile dinlenirken geriden gelen ve Tokat istikametine devam eden kırk kişinin eşlik ettiği yüz katırdan oluşan bir kervan yanlarından geçer. Ouseley ve ekibi gün batımında Karahisar'a⁴¹ kadar 26 mil sürecek olan yolculuğuna başlar. İlk birkaç mil güzel ve verimli bir bölgeden geçerken Müsellim Dağı'na tırmandıklarında uçurumların kenarından ilerlemek zorunda kalırlar. Yol boyunca sık sık yer sarsıntılarına da şahit olurlar. Ouseley'e göre dağa da yüksek rütbeli bir Türk görevli ailesi ve uşakları ile geçerken meydana gelen deprem sonucu oluşan uçuruma düşerek hayatını kaybettiği için Müsellim Dağı denilmiştir. Dağı geçen grup kısa süre sonra 5 Ağustos günü büyük bir kayanın eteğinde kurulu, Müslüman ve Ermenilerin birlikte yaşadığı Karahisar'a varır (Ouseley, 1823: 478).

³⁴ Günümüzde aynı isimle Erzurum iline bağlı ilçe.

³⁵ Yollar üzerinde kervanların konaklamasına mahsus tesisler (Şemseddin Sami, 1987: 1160).

³⁶ Konak manasına gelir. Bir köy, kasaba ya da muhafazalı bir kervansaraydır. Menzillerin mesafesi arazi durumuna göre değişmekle birlikte takriben 35-40 km'den fazla olmazdı (Sertoğlu, 1986: 221).

³⁷ Günümüzde aynı isimle Erzincan ili Çayırılı ilçesine bağlı köy.

³⁸ Günümüzde Bayburt ili Demirözü ilçesine bağlı Beşpınar köyü.

³⁹ Bu günkü Gümüşhane iline bağlı Kelkit ilçe merkezi (<http://www.nisanyanmap.com/?lv=2&y=Nefsi%20%C3%87iftlik&t=&srt=x&u=1&ua=0>, 13.07.2020 Saat 14: 14'de ulaşıldı.

⁴⁰ Günümüzde aynı isimle Gümüşhane ilinin ilçesi.

⁴¹ Günümüzde Şebinkarahisar adıyla Giresun iline bağlı ilçe merkezi.

Resim-4: 1812 Yılında Karahisar (Ouseley 1823: PL.LXXVII, P.478).

Ouseley, Karahisar'da iken İstanbul'dan gelip İran'a giden bir kabileyle karşılaşır. Kafilenin tatarından Mr. Liston'un İngiliz elçisi olarak İstanbul'a geldiğini ayrıca başkentte bir Fransız ve bir Rus bakanın da bulunduğunu öğrenir. Molanın ardından 6 Ağustos sabahı Karahisar'dan ayrılan kabile büyük bir kaya üzerine yapılmış olan Karahisar'a adını veren kalenin kenarından ilerler. Daha sonra Kelkit Nehri'ni soluna alarak vadi boyunca, dağların, işlenmiş taşlardan yapılmış süslü kemerlerin, çeşmelerin etkileyici görüntüsünü de izleyerek bazen tehlikeli şekilde daralan, uçurumların kenarından devam eden bir patikada 20 mil ilerleyerek Arpacık⁴² köyüne ulaşır (Ouseley, 1823: 479). Arpacık'ta verilen molanın ardından 7 Ağustosta tekrar yola çıkan Ouseley ve ekibi, yine Kelkit Nehri'nin sol tarafından uçurumlar arasında kıvrılarak ilerleyen, ince, iki kişinin yan yana geçemeyeceği kadar dar ve çalılarla kaplı patikayı takip ederek 24 mil sonra Koyulhisar'a⁴³ varır. Köyde verilen molada erik ağaçlarının gölgesinde dinlenen Ouseley, köyün hemen yakınındaki bir tepe üzerinde olan, köye de ismini veren kale dışında, kalenin bir mil uzağında dik ve yüksek bir kaya üzerine inşa edilmiş ikinci bir yapı gözlemlemiştir (Ouseley, 1823: 480).

Resim-5: 1812 Yılında Koyulhisar (Ouseley 1823: PL.LXXVII, P. 480).

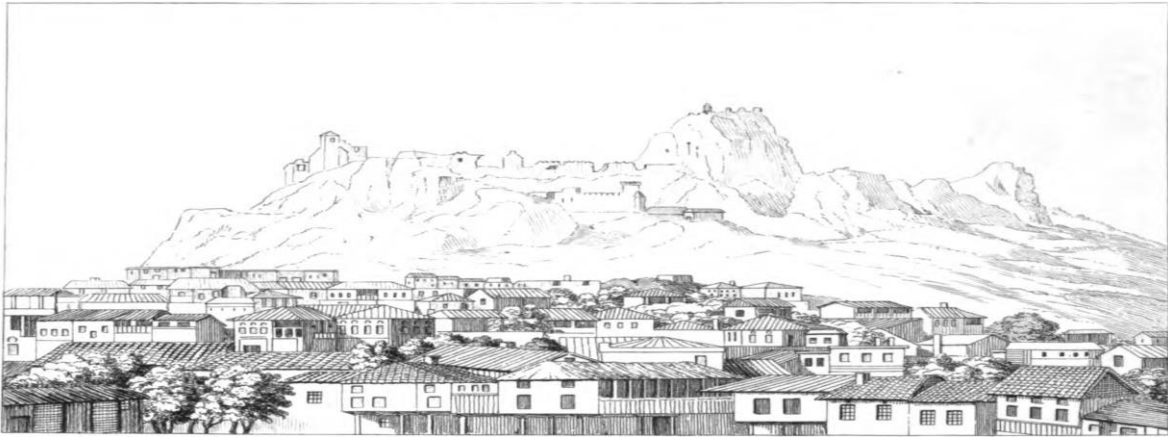
Kafile 8 Ağustos akşamı İstanbul'dan Erzurum'a giden başka bir kafilenin köye girdiği saatlerde Koyulhisar'dan ayrılarak yoluna eder. Dik ve kavisli bir patikada ilerleyerek bir süre sonra Ejder Dağı'na tırmanır. Dağın geçilmesinden sonra Ejder Ormanı denen düz ve ağaçlık bir alanda ilerleyen kabile, gece yarısı Koyulhisar'a 22-23 mil uzaklıkta orman içinde

⁴² Günümüzde Sivas ili Suşehri ilçesine bağlı Arpacı köyü.

⁴³ Günümüzde Sivas iline bağlı Koyulhisar ilçe merkezi.

çimenlerle kaplı açık bir alanda kamp kurar. Gece hem ısınmak hem de vahşi hayvanları korkutmak amacıyla ateş yakılır. 9 Ağustos sabah 07: 00'da yoluna devam eden yolcular çok sayıda mısır tarlasının bulunduğu verimli bir bölgede 26 mil ilerledikten sonra görkemli çam ağaçlarının arasında kurulu 50 haneden oluşan Kutani'ye⁴⁴ ulaşır (Ouseley, 1823: 482). Ouseley, köydeki evlerin bir kaçı dışında genelde köknar ağaçlarının gövdelerinin yan yana dizilmesi ve aralarının kil ile doldurulmasıyla inşa edilmiş olduğunu belirtir. 10 Ağustosta köyden ayrılan kabile 2 mil sonra Ermenli⁴⁵, 10 mil sonra da Başçiftlik'i⁴⁶ geçerek gece çoğunluğu meşe ve farklı türden ağaçların oluşturduğu güzel bir orman içinde 22 mil süren yolculuğun ardından 02.00 civarında Niksar'a⁴⁷ vasıl olur (Ouseley, 1823: 483). İkameti esnasında Niksar'da incelemelerde bulunan Ouseley'e göre; evlerin çoğu tek katlı ve üstü toprakla örtülü olmasına rağmen bazılarının iki ya da üç katlı, taştan yapılan birinci katı hayvanlara, üst katları insanlara tahsis edilmiştir. Üst katlar ahşap ya da taş-ahşap karışımı olup, bu çok katlı evlerin çatıları eğimli ve yüksektir. Çatısında da birkaç tane tuğla baca vardır. Şehir mezarlığında ustalıklı yontulmuş, üzerinde antik yazılar bulunan mezar taşları ve harabe halinde birkaç kümbet⁴⁸ görür. Ayrıca evlerin duvarlarında antik Bizans ve Roma dönemine ait yazıtların da yer aldığı kıymetli taşların hoyratça inşaat malzemesi olarak kullanıldığını üzülererek seyrederek (Ouseley, 1823: 484). 11 Ağustosta Tokat yönünde yola devam eden Ouseley'in grubu, Okdam⁴⁹ köyünün yanından ilerleyerek 27 mil sonra Tokat Çayı'nı geçerler. 3 mil sonra da Tokat'a ulaşırlar.

Resim-6: 1812 Yılında Tokat ve Kalesi (Ouseley, 1823: PL.LXXVIII, P189).

Tokat posta evine yerleşen ve pazardan ihtiyaç duydukları yiyecekleri temin eden kabile dinlenirken kendilerini endişeye sevk eden kentte ve İstanbul'a kadar güzergâhları boyunca

⁴⁴ Günümüzde Tokat ili Reşadiye ilçesine bağlı Taşlıca köyü.

⁴⁵ Tokat ili Başçiftlik ilçesine bağlı Erikbelen köyü.

⁴⁶ Günümüzde aynı isimle Tokat iline bağlı ilçe merkezi.

⁴⁷ Günümüzde aynı isimle Tokat iline bağlı ilçenin merkezi.

⁴⁸ Türklere ait çadır sanatının mimariye geçmiş örnekleri olarak konik veya piramit çatılı, yuvarlak ve köşeli mezar yapısı, türbe (Fidan vd., 1996: 1827).

⁴⁹ Günümüzde Tokat merkez ilçeye bağlı Yağmurlu beldesi (<https://nisanyanmap.com/?y=Ya%C4%9Fmurlu&lv=&t=tokat&u=1&ua=5>, 14.07.2020 Tarihinde saat 20:36'da ulaşıldı).

hüküm süren veba salgını⁵⁰ haber alırlar. Bir gün önce Niksar'da vebadan 50-60 kişinin öldüğünü duymaları, Tokat'ta da kafilenin atlarının nallarını yenilemesi beklenen nalbant ve karısının vebadan ölümüne şahit olmaları endişelerini artırır. Ouseley, bu gelişme üzerine aynı gün -12 Ağustos- Tokat'tan ayrılmak ister ancak Tatar'ın hayvanların daha fazla dinlenmeye ihtiyacı olduğu yönündeki uyarısı üzerine yola çıkışını bir gün ertelemek zorunda kalır. Şehirde kaldığı sürece buldukları hanın hakim konumundan faydalanarak Tokat'ı gözlemlemeye çalışır. Şehrin dar sokakları, çoğu toprak, ahşap, taş ya da tuğladan inşa edilmiş, kiremitli çatıları, çıkıntılı balkonlarıyla şehrin güzelliğine hayran kalır. Evlerin pencerelerinin küçük, giriş katlarının karanlık olmasına rağmen üst katları mükemmel olarak değerlendirir (Ouseley, 1823: 488-489). Ayrıca diğer yerlere oranla sıkı şekilde kapalı olmalarına rağmen Tokat kadınlarının daha serbest, daha az çekingen davrandıklarını gözler (Ouseley, 1823: 488-489). Hazırlıklarını tamamlayan kabile 13 Ağustos akşam Tokat'tan ayrılır.

2.3. Ouseley'in Tokat- Amasya Seyahati

Amasya istikametine doğru gece boyunca 27 mil ilerleyen Ouseley ve ekibi 14 Ağustos sabahı Turhal'a⁵¹ ulaşır.

Resim-7: 1812 Yılında Turhal (Ouseley, 1823: PL.LXXVII, P.491).

Handa yer bulunamadığı için Tokat Çayı'nın kenarında düz, ağaçlık bir alanda mola verirler. Molanın ardından ilerleyen kabile, 25 mil sonra Ezine Pazar'ından⁵² geçerek köy yakınlarındaki kervansaraya ulaşır. Düz kesme taşlardan yapılmış, geniş, sağlam bir yapı olan

⁵⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü Anadolu ve Balkanlar veba ile ilk olarak VI. yüzyılın ortalarında, Bizans İmparatoru Büyük Jüstinyen (483-565) döneminde tanışmıştır (Varlık, 2018: 32). Bundan sonra da muhtelif tarihlerde tekrarlayan veba salgınları Anadolu ve Balkanları tehdit etmeye devam etmiştir. Bu salgınlar 19. yüzyıla kadar 542, 558, 573-574, 599, 618-619, 698 ve 747-748, 1340, 1453- 1517, 1517-1570, 1578-1599, 1611-13, 1620, 1624, 1627, 1636-37, 1647-49, 1653-56, 1659-66, 1671-1680, 1685-95, 1697, 1713, 1719, 1728-29, 1739-1743, 1759-1765, 1784-1786 ve 1791-1792 tarihlerinde olmak üzere sık sık tekrarlanmıştır (Varlık, 2018: 32-34). Amasya'da etkileri görülen veba salgınının da Osmanlı topraklarında 1812 yılında başlayan genel salgının uzantısı olduğu anlaşılmaktadır. 1812 yılında Osmanlı topraklarında görülen bu salgın o kadar çok can kaybına yol açmıştır ki İzmir'de nüfusun 1/5'i ölürlen, İstanbul ve çevresinde de 220.000 kişinin ölümüne neden olmuştur (De Kay, 2009: 134).

⁵¹ Günümüzde aynı isimle Tokat iline bağlı ilçe merkezi.

⁵² Günümüzde aynı isimle Amasya merkez ilçeye bağlı köy.

handaki molanın ardından ertesi günün sabahında yola devam eden kabile, sarp kayalıklar arasında uzanan vadilerden ilerleyerek Amasya'ya yaklaşır. Şehre girmeden önceki 3 mil boyunca meyve bahçeleri ve yazlık evler arasından geçerek 25 mil yolculuğun ardından 16 Ağustos sabahı Amasya'ya girer (Ouseley, 1823: 491-493).

Resim-8: 1812 Yılında Amasya ve Harşena Dağı (Ouseley, 1823: PL.LXXVIII, P.494).

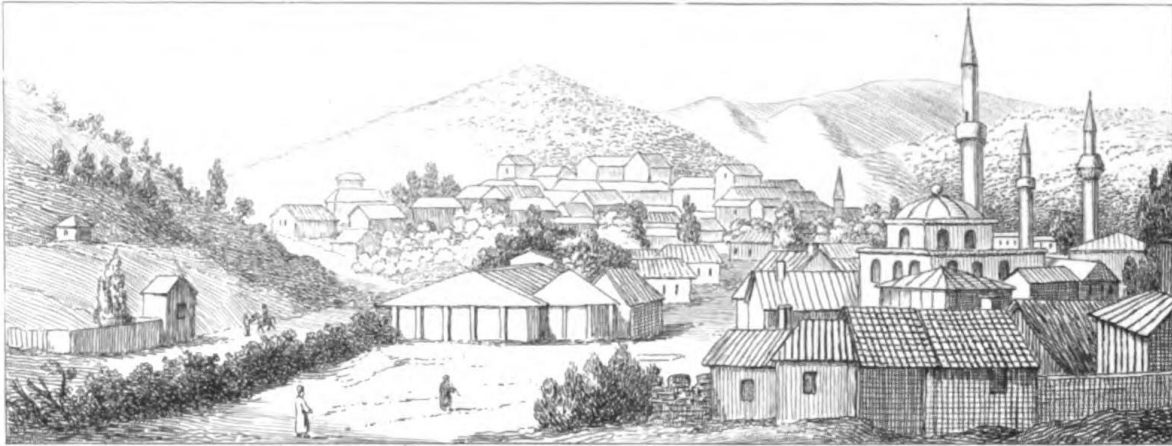
Amasya'da handa dinlenen Ouseley, sıra dışı bir törene tanıklık eder. Kaleden arka arkaya atılan topların gürültüsüyle irkilir ve ne olduğunu anlamaya çalışır. Kısa süre sonra bu törenin Ermeni bir kadının Müslüman olmasından dolayı düzenlenen kutlamanın bir parçası olduğunu öğrenir. Top seslerinin nedenini öğrenen Ouseley, bir müddet sonra da İstanbul'dan gelip Tokat istikametine gitmekte olan bir tatar dan veba salgını konusunda endişe verici haberler alır. Tatar, Ouseley'e altı gün önce İstanbul'dan ayrıldığını, İstanbul'da salgın nedeniyle şehrin boşaldığını, Merzifon'da iken yarım saat içinde salgın hastalıktan ölen beş kişinin cenazelerinin taşınmasına, şehirden gelen feryat ve çığlık seslerine şahit olduğunu belirtirken, kendisine de bir an önce yola çıkmasını, şehirde fazla kalmamasını söyler. Kendisi de Amasya'da dört kişinin vebadan öldüğünü öğrenir. Akşama kadar şehirde kalan Ouseley, şehrin ortasından akan nehrin kuzey tarafında yer alan yalçın kaya üzerindeki kale ve dağın güney yamaçlarına oyulmuş antik mezarlara hayran kalır. Ancak şehirdeki salgın nedeniyle yeterli inceleme fırsatı bulamaz ve aynı gün akşam gün batımında Amasya'dan ayrılır (Ouseley, 1823: 493-495).

2.4. Ouseley'in Amasya- Bolu Seyahati

Amasya'dan sonra gece boyunca seyrek ağaçlardan oluşan ormanlık alanda 28-29 mil ilerleyen kabile, 17 Ağustos sabahı Merzifon'a varır. Ancak veba salgınından dolayı gece altmıştan fazla kişinin öldüğü yönündeki haberler üzerine şehre girmeyip yol kenarında bir çeşme başında konaklamışlardır. Aynı gün de on bir kişinin daha cenazelerinin defnedilmesine, mezarlıkta yeni kazılmış çok sayıda mezara, mezarların başında feryat eden insanlara, bazı şehir sakinlerinin şehri terk etmelerine tanıklık etmişlerdir (Ouseley, 1823: 495-496). Akşam 18:00 sularında mola yerinden ayrılan kabile, şehre girmeden şehrin kenarından geçerek, çoğunlukla sarp ve yüksek kayalar arasında uzanan kuru bir nehir

yatağını gece boyunca takip ederek 23 mil sonra Dingil Hasan⁵³ köyüne, oradan da Direkli Bel Geçidi'ne ulaşır. Geçitte güvenliği sağlamak üzere konuşlanmış 25-30 silahlı adamla karşılaşılır. Burada mola vermeyen kabile, 15-16 mil sonra 16 Ağustos sabahı üzerinde kale olan muazzam bir kayanın eteğinde, Kızılırmak Nehri'nin kenarında kurulu, şehri çepeçevre saran bereketli düzlükleri ve sık ağaçlı ormanlarıyla sıra dışı bir görüntüye sahip olan Osmancık'a varır (Ouseley, 1823: 497-498). İnsanların bir bölümü ürünlerini hasat etmek, diğerleri de veba salgınından korunmak için şehirden uzaklaşmış olmalarından dolayı kabile adeta şehri boşaltılmış olarak bulur. Osmancık hanında bir yandan sıcak diğer yandan pire ve sivrisineklerden dolayı rahat edemeyen kabile, akşam tekrar yola çıkar. Kızılırmak Nehri'nin sol tarafından ilerlerken, Kızılırmak'ı, gür ormanları, antik kale harabelerini izleyerek 19 Ağustos sabahı Hacı Hamza⁵⁴ köyüne varır (Ouseley, 1823: 498). Akşama kadar mola veren Ouseley ve ekibi, akşam Hacı Hamza'dan ayrılır. Kızılırmak'ın sol tarafında ilerleyen kabile, 4-5 mil sonra nehri geçip, nehir yatağından ayrılarak batıya doğru ilerler. 29-30 mil sonra 20 Ağustos sabahı kurşun kaplanmış gümüş görünümlü kuleleriyle taçlanmış sivri minareleri ile dikkat çeken, ağaçlık tepeler arasına kurulu ve derece bakımından pek çok şehirden daha güzel gözükten Tosya'ya⁵⁵ varırlar.

Resim-9: 1812 Yılında Tosya (Ouseley, 1823: PL. LXXX, P.500).

Kabile Tosya'da iken başlayan şiddetli gök gürültüsü ve yıldırımların eşlik ettiği yağmurlu hava kafilenin molasını uzatır. Yağmur ve fırtınanın durmasıyla ortaya çıkan güzel havanın aldaticılığı akşam vakti kafileyi yola çıkmaya teşvik eder. Ancak yolda tekrar gök gürültülü yağmura yakalanan kabile, zorluklara rağmen gece boyunca 28-30 mil ilerleyerek 21 Ağustos sabahı Koç Hisar'a⁵⁶ varır. Akşama kadar dinlenen grup, akşam köyden ayrılarak ay ışığında genelde düz, ağaçlarla süslenmiş, çoğunlukla pirinç ve buğday ekili verimli bir bölgede 27-28 mil ilerleyerek 22 Ağustos sabahı evler ve bahçeler arasında yükselen minarelerin hoş

⁵³ Günümüzde Bacakoğlu ismiyle Amasya ili Gümüşhacıköy ilçesine bağlı köy.

⁵⁴ Günümüzde aynı isimle Çorum ili Kargı ilçesine bağlı köy.

⁵⁵ Günümüzde aynı isimle Kastamonu iline bağlı ilçe merkezi.

⁵⁶ Günümüzde Çankırı iline bağlı Ilgaz ilçe merkezi.

görüntüsü eşliğinde Kara Süren'e⁵⁷ ulaşır. Köyde mola veren Ouseley ve beraberindekiler, öğleden sonra 13:00 sularında tekrar yola çıkar. Ağaçsız, çoğunlukla mısır ve pirinç tarlalarının bulunduğu bir bölgede 6-7 mil ilerleyerek önce Karacalar'a⁵⁸ gelirler (Ouseley, 1823: 500-502). Karacalar'da köy yakınlarındaki bir karakolda mola veren kafile, geceyi burada geçirir. Karakoldaki askerlerle sohbet eden Ouseley, askerlerin Çapanoğlu'na⁵⁹ bağlı olduğunu öğrenir. Anadolu'dan geçtiği dönemde Anadolu'da Osmanlı topraklarında yaygın olan ayanların⁶⁰ gücü ve merkezi otoritenin zayıflığına da şahitlik eder. Yolculuğu esnasında duyduğu bir hikâye de Anadolu'daki ayanlık gerçeğini tüm çıplaklığıyla ortaya koyar:

"... Bütün günü, içinde bazı askerlerin konuşlu olduğu bir karakolda geçirdik. Bu askerler bir direğe elli yarda⁶¹ içinde canlı kalmış bir enkazın kalıntıları gibi görünen bir bayrak asmışlardı. Bu askerlerin Turhal'dan Hamamlı'nın⁶² ötesine kadar uzanan orta büyüklükte bir ülkeyi idare eden ve antik hükümdarların soyundan gelen güçlü şef Çapanoğlu'nun hizmetinde olduğunu öğrendim. Zaten ben Amasya'dan bu karakola kadar Çapanoğlunun idaresindeki adaletinin sertliği hakkında -ki üç yıldır suçluların kıvranan vücutlarının katlanmış- çok sayıda ikna edici kanıt görmüştüm. Çok sayıda haberci tarafından onaylanan bilgiye göre İstanbul'dan yola çıkmış olan bir Tatar kuryenin, Turhal yakınlarında uyurken süslü bir hançeri ve bir torba dolusu altın parası soyulur. Ayrıca soyguncular rehberini de öldürür. Bu olay üzerine Çapanoğlu olayın aydınlatılmasına yardımcı olanlara ödül vaad eder. Ödül nedeniyle olayı gören bir Arap her şeyi anlatır. Yapılan uzun ve özenli bir araştırmadan

⁵⁷ Eski ismi Karacaviran olan ve günümüzde Çankırı iline bağlı Kurşunlu ilçe merkezi olduğu değerlendirilmektedir. Seyyahın telaffuz hatasından dolayı Karaca Viran'ı Kara Süren şeklinde yazdığı tahmin edilmektedir.

⁵⁸ Günümüzde Çankırı iline bağlı Atkaracalar ilçe merkezi.

⁵⁹ 18 ve 19. yüzyıllarda Bozok merkez olmak üzere Orta Anadolu'da hakimiyet kuran âyan ailesi. Yazarın seyahati esnasında Çapanoğlu ailesinin başında bulunan kişi 1782 yılında ölen ağabeyi Hacı Mustafa Bey'in yerine Bozok sancağına mutasarrıf olarak atanan ve 1813 yılında ölene kadar bölgeyi yöneten Süleyman Bey'dir. Aileye en parlak dönemini de yaşatan Süleyman Bey'in Bâbüâlî'ye karşı yumuşak davranması ve ıslahatçı padişah III. Selim'in Nizam-ı Cedid hareketine taraftarlığı, onun hâkimiyet sahasını genişletmesine yardımcı olmuştur (Mert, 1993: 220-222).

⁶⁰ Osmanlılarda şehir ve kasabalarda devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kimselere verilen ad (Mert, 1991: 195). 16. yüzyılın ikinci yarısında âyan, iltizama katılmak ve çiftçiye borç para vermek suretiyle servetini çoğaltıp topraklarını genişletti. Bazen zorba yöneticilere karşı mücadele etmesi, âyanı himaye arayan halkın koruyucusu durumuna getirdi. 17. yüzyılda görülen Celali isyanları ve tımarlı sipahiliğin ihmal edilmesi yüzünden boş kalan tımarlar iltizama verilince, mültezimlik yoluyla köylüye âdeta hakim olan âyan, toprağını terk eden çiftçi ve leventlerin kendisine sığınması ile çalışan ve savaşan nüfus bakımından da kuvvet kazandı. 1695 yılından itibaren bazı mukataaların malikâne adı verilen bir usulle ve kayd-ı hayat şartıyla iltizama verilmesi ile irsen devam ettirme imkânı ile devlete ait bazı yetkileri kullanma fırsatını ele geçirdi. 18. yüzyıl ortalarına doğru, Bâbüâlî'nin taşradaki gücünün giderek azalması ve bir âyan ailesinin kendi bölgesinde devamlı olarak yöneticilik yapması sonunda âdeta bir hanedan hüviyeti taşıyan büyük aileler ortaya çıktı. Taşradaki otorite boşluğunu dolduran âyan, eşraf, hanedan ve derebeyi aileleri memleketin birçok yerinde varlık ve üstünlüklerini kabul ettirmişlerdi (Mert, 1991: 196).

⁶¹ 3 fite eşit bir uzunluk birimi; 91,44 santimetre olarak tanımlanır; orijinal olarak bir adımın ortalama uzunluğu olarak alınır. (<https://www.metric-conversions.org/tr/uzunluk/yarda-santimetre.htm> 26/07/2020 saat 14:23'de ulaşıldı.)

⁶² Günümüzde aynı isimle Karabük ili Eskipazar ilçesine bağlı köy.

sonra caniler ve yağmanın partnerlerinden oluşan yetmişin üzerinde adam her biri 1,5-2 mil aralıklarla yere çakılmış kazıklara canlı olarak oturtuldular (Ouseley, 1823: 502).’’

Yolculuğu esnasında bazen kafilenin önünde bazen de arkasında kendini yalnız halde bulmasına rağmen güvenlik içinde yolculuk etmesini bu tür barbarca cezalara bağlar: *“... Bu tür barbarca cezalar sayesinde yabancı birisi Amasya’dan Çerkes’e⁶³ kadar en medeni bir Avrupa ülkesindeki kadar güvenlik içinde yolculuk edebilir (Ouseley, 1823: 502-503).’’* Karacalar yakınındaki karakoldaki verilen mola sonrası 23 Ağustos sabahı grubuyla Çerkes istikametinde düz, ağaçsız fakat ekili bir alanda ilerleyen Ouseley, karşılaştıkları bir karakoldaki askerlerin disiplinsizliğine şahit olur. *“... Çok açık şekilde bize hakaret etmeye hevesli çoğu sarhoş yaklaşık yirmi asker, biz onlara yaklaşırken ve geçerken birkaç defa ateş ettiler. Zar zor nişan alabildiklerinden mermiler başımızın üzerinden geçti (Ouseley, 1823: 503).* Maiyetindeki Tatar Mustafa’nın söylediğine göre, bazen bu tür taşkınlıklardan dolayı suçsuz insanlar hayatlarını kaybetmekteydi. Yorucu ve tehlikeli bir yolculuğun ardından kafiye, mükemmel tereyağı ve balı ile meşhur olduğu söylenen Çerkes’e girer. Şiddetli gök gürültüsü eşliğinde yağmurlu ve Ouseley’e göre İngiltere’de mayıs ayındaki kadar soğuk bir havanın hakim olduğu Çerkes’de girişteki büyük kapıları, yüksek çatıları ve bacaları ile Avrupai tarzda inşa edilmiş birkaç ev Ouseley’in dikkatini çeker. Akşama kadar dinlenen kafiye, yağmurun durmasını müteakib gece 23:00 sularında Çerkes’den ayrılarak ay ışığında yola devam eder. 20 mil sonra 24 Ağustos sabahı küçük bir dere üzerindeki ahşap köprüyü geçerek yarı harap halde 14-15 evden oluşan Hamamlı’ya ulaşır. Hamamlı’daki mola esnasında çevreyi inceleyen Ouseley’in dikkatini geniş müstahkem bir konağın harabesi çeker. Konağın durumunun nedenini öğrenmeye çalışan Ouseley, o dönemde bir yandan merkez ile taşradaki güç odakları, diğer yandan yenilik yanlıları ile karşıtları arasındaki yaşanan mücadelelerden birisinin hikâyesine de vakıf olur:

“... Hacı Ahmedoğlu⁶⁴ tarafından birkaç yıl önce yapılmış, sekiz ay içinde de yıkılmış. Ben Türk hükümeti tarafından isyancı olarak cezalandırılmış olan şefin çok sayıda olumlu rivayetini işittim. Hatta düşmanları bile onun son derce cesur, misafirperver ve yardımsever olduğunu söyler. Nizam-ı Cedid’i desteklemiş, bu nedenle İstanbul’daki yeniçeriler arasında sevilmeyen, büyük vezirin⁶⁵ de düşman olduğu Çapanoğlu’nun davasını benimsediği için kale gibi konağı içinde kuşatmak, Hamamlı’yı harab etmek, bitişiğindeki bölgeleri yakıp yıkmak için çok sayıda asker ile bir general gönderildi.

⁶³ Günümüzde aynı isimle Çankırı iline bağlı ilçe merkezi.

⁶⁴ Bahsi geçen kişi 1804-1808 yılları arasında Bolu voyvodalığı yapmış olan Hacı Ahmet oğlu İbrahim Ağa’nın (Yerlikaya, 2001: 22) kardeşi olduğu değerlendirilmektedir. İbrahim Ağa Kabakçı Mustafa İsyanı sırasında isyancılar tarafından öldürülmüştür (İnce, 2008: 298). Muhtemelen İbrahim Ağa öldürülünce kardeşi konağa ve ailesine sahip çıktı, fakat isyan sonrası yenilik karşıtları Ağa’nın bölgedeki nüfuzunu tamamen ortadan kaldırmak üzere konağını da yıktırmışlardır.

⁶⁵ Bahsi geçen kişinin 9 Nisan 1807-29 Haziran 1807 ve 7 Ağustos 1807-1 Kasım 1807 tarihleri arasında iki defa sadaret kaymakamlığı görevine tayin edilen (Özçınar, 2019: 38,65,68,73) ve Nizam-ı Cedid aleyhtarlığı, Kabakçı Mustafa İsyanı’ndaki kıskırtıcı rolü ile bilinen Köse Musa Paşa olduğu değerlendirilmektedir. Paşanın Nizam-ı Cedid taraftarlarının nüfuzunu kırma konusundaki gayreti anlaşılabilir.

Köyün üzerindeki tepeye ve diğer noktalara kurulan top bataryalarının atışlarından çok zarar görmesine rağmen benim ziyaret zamanıma kadar derenin diğer tarafında duruyor. Hacı Ahmed'e komşu tepeden ateş edildi ve başı da birkaç deli⁶⁶ tarafından kesildi. Kısa süre sonra İstanbul'da kardeşi yeniçeriler tarafından öldürüldü, eşi ve çocukları birkaç ay hapsedildi. Fakat bir müddet sonra çocukları ve eşi Çapanoğlunun dostça gözetimine gönderildi (Ouseley, 1823: 504-505).''

Kafile, Hamamlı'da iken şiddetli bir yağmur başlar. Ancak Diyarbakır'dan İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmış olan önemli bir kişinin köye girmekte olduğu haberi üzerine Ouseley, kendilerinin ihtiyaç duyduğu posta atlarının bu önemli kişiye verilebileceğini düşünerek yağmura rağmen gece yarısında yola çıkar. Yaklaşık dört mil ilerleyerek Bayındır⁶⁷ köyünün yanından geçen kafile, köyden 7 mil ileride olan ve Çapanoğlunun bölgesinin de sınırını oluşturan karakolda kahve molası verir. Kısa mola sonrası tekrar ilerleyen ve Bolu Paşa'sının bölgesine giren kafile, bazen kayalık bazen ağaçlık manzaralar eşliğinde sol taraflarında akan bir dereyi⁶⁸ izleyerek 27 Ağustos günü evlerinin çoğu ahşap ve kalabalık bir nüfusa sahip olduğu anlaşılan Gerede'ye girer. Handa dinlenen Ouseley, Musul'a gitmekte olan Raphael adında bir misyonerle karşılaşır ve ondan veba salgınından dolayı İstanbul ve İzmir'in boşalmış olduğunu öğrenir (Ouseley, 1823: 506). Akşam 20:00 sularında Gerede'den ayrılan Ouseley ve grubu, 12-13 mil sonra yolun 1 mil sağında 7-8 mil uzunluğunda Şahangel Gölü'ne⁶⁹ varır. Gölü geçen kafile, 10-11 mil daha yola devam ederek yanında iki sütunla süslenmiş, üzerinde Arap harfleriyle yazılmış kitabesi ve mükemmel suya sahip bir çeşme olan bir karakolda mola verir. Karakolda bir süre dinlendikten sonra tekrar yola devam eden kafile düz, ekili bir alanda ilerleyerek karşılaştıkları küçük bir dereyi⁷⁰ geçer. Gerede'ye 31 mil uzaktaki Bolu'ya ulaşır (Ouseley, 1823: 507).

2.5. Ouseley'in Bolu-İstanbul Seyahati

Bolu hanında rahat bir dinlenme fırsatı bulan Ouseley, han penceresinden çevreyi gözlemler. Hanın penceresinden beş cami minaresi sayar. Pencereden gözlemlediği Bolulu kadınların giyimini hakkında ilginç bilgiler verir. "... Birkaç insan gördüğünde yüzlerini peçeleri altına saklayan kadınların yüzlerini gizlemeden görme fırsatım oldu. Yüzleri çok güzeldi. Giydikleri elbiseleri zenginliklerini ve saygıdeğer seviyelerini göstermekteydi (Ouseley, 1823: 507).''

⁶⁶ Osmanlı Devleti'nde maiyet askerlerinden bir zümrenin adı. Akıncılar gibi eyalet askeri statüsünde olan ve başlangıçta sadece Rumeli'de ve sınır beyliklerinde kullanılan deliler Türk asıllı olabildikleri gibi Slav, Boşnak, Arnavut, Hırvat ve Sırp gibi yerli halkların özellikle iri yarı, cesur gençlerinden de seçilebilirlerdi. Sefere ordunun önünde giderler, savaş sırasında gözlerini budaktan sakınmazlardı. 16. yüzyılda önemli hizmetleri görülen deli teşkilâtı 17. yüzyılda bozulmaya başlamıştır. II. Mahmud, Süvari-i Asâkir-i Mansûre'nin teşkilinden sonra merkezîyetçi politikasının bir gereği olarak deli teşkilâtını lağvetmiştir (Özcan, 1994: 132-134).

⁶⁷ Günümüzde aynı isimle Karabük ili Eskipazar ilçesine bağlı köy.

⁶⁸ Gerede Çayı

⁶⁹ Yeniçağa Gölü

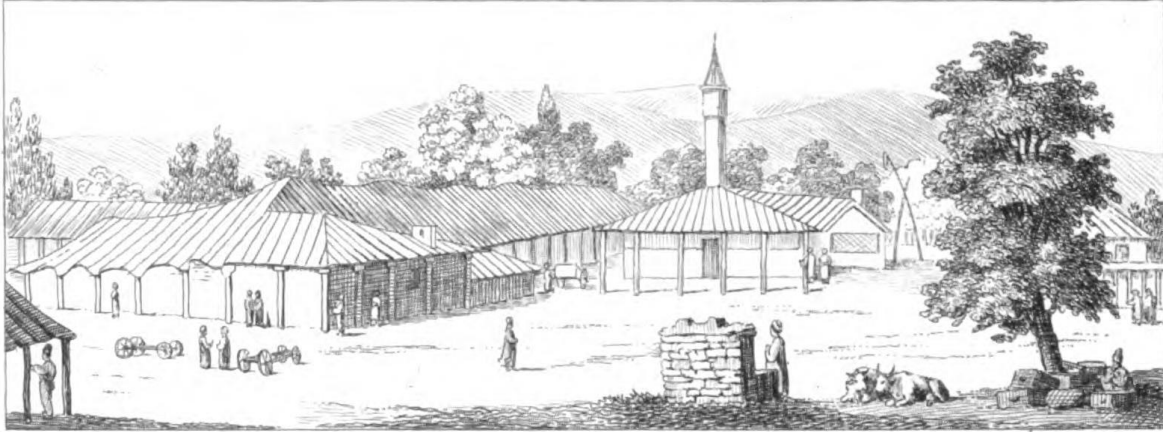
⁷⁰ Devrek Çayı'nı besleyen Büyüksu Deresi.

Ouseley, handa dinlenirken Kapıcıbaşı'nın⁷¹ kırk uşağı ile hana gelmesinin beklendiğini öğrenince Hamamlı'da olduğu gibi ihtiyaç duydukları posta atlarının Kapıcıbaşı'ya verilme ihtimalini düşünerek daha erken yola çıkma kararı alır (Ouseley, 1823: 507). Gece yarısı Bolu'dan ayrılan ve 8-9 mil ormanlık bir alandan geçen kabile, yolları üzerindeki bir karakolda kısa bir mola verir. Mola esnasında yanan bir ateş etrafına toplanmış olan gruba katılmaya karar veren Ouseley, duvara asılı bir gitar⁷² görünce askerlerden bir türkü söylemelerini ister:

"... Burada askerler bir ateş yakmıştı. Bazısı pipo tütüren, bazıları kahve yudumlayan bizim kabilede insanlar ateşin etrafına toplanmıştı. Garip bir şekilde mızrak, tabanca, misket tüfekleri ile birlikte duvara asılmış olan ve tesadüfen ses çıkaran gitar beni askerlerden bir şarkı istemeye teşvik etti. Sonunda beni yüzü ateş ışığında acımasız olduğu görülen bir muhafızla tanıştırdılar. Bu kişi uyum içinde olmasa da çok güzel bir şekilde, yüksek sesle Türkçe şarkılar söyledi (Ouseley, 1823: 508).

Karakoldaki mola sonrası yola çıkan kabile, önce sık ağaçlarla Bolu Dağı'nı tırmanır. Dağı aştıktan sonra düz bir bölgede ilerleyerek 27 Ağustos sabahı Bolu'dan yaklaşık 30 mil uzakta, meydana bir çeşme ve çeşmenin ardında iki ahşap minaresiyle bir pazar yerinden ya da dükkânlar serisinden pek de büyük olmadığı görülen Düzce'ye ulaşır.

Resim-10: 1812 Yılında Düzce (Ouseley, 1823: PL.LXXX, P.509).

Handa bir süre dinlenen Ouseley, kasabaya geldikleri gün haftalık pazarına denk geldiği için pazarı da gezme fırsatı bulur. Pazardaki gözlemleri 1812 yılında Düzce pazarı ve pazardaki insanlar hakkında dikkate değer bilgiler içerir: *"... Pazar şehir çevresinden gelen insanlardan dolayı birkaç saat kalabalıktı. Kasabanın haftalık pazarı olduğu için dükkânlar ekmek, et, peynir, şeker, tütün, çay, barut, pipo, kilit, tarak, kâğıt ve çok talep gören çakmak taşları, fişek demetleriyle iyice doldurulmuştu. Pazardaki neredeyse herkes tabanca taşıyordu ve en*

⁷¹ Osmanlı döneminde saray kapılarını beklemek, silahla içeri girilmesine mani olmak, divan günleri müracaat sahiplerine rehberlik etmek, Divanda birisinin dövülmesi icab ederse Sadrazam'ın emriyle dövmek gibi vazifeleri ifa eden görevlilerin amiri olan kişi (Sertoğlu, 1986: 173).

⁷² Büyük ihtimalle bu gitar değil Anadolu'ya özgü bağlama olmalıdır.

küçük bir provakasyon ya da hakarete kullanmaya hazırды (Ouseley, 1823: 509).'' Geceyi de Düzce'de geçirdikten sonra 28 Ağustos sabahı tekrar yola devam eden kabile, büyük ağaçlarla dolu güzel, ormanlık bir bölgede yaklaşık 30 mil ilerleyerek iki camisi ve birkaç dükkânı ile bahçeler içine yarı gizlenmiş zarif bir kasaba olan Hendek'e⁷³ varır (Ouseley, 1823: 509). Bir süre Hendek'te mola veren Ouseley ve ekibi 29 Ağustos'ta Hendek'ten ayrılır. Sık ağaçlık bir bölgeden bazen kaba taşlar, bazen de su seviyesinden 2-3 feet⁷⁴ yüksekteki kalaslar üzerinde 11-12 mil ilerleyerek dar, derin ve bulanık şekilde akan bir derenin⁷⁵ üzerindeki ahşap bir köprü'nün yanında bulunan birkaç güzel ağacın altında mola verilir. Buradaki mola sonrası tekrar ilerleyen kabile, 11-12 mil daha ilerledikten sonra Sakarya Nehri'ne ulaşır. Nehri üzerine kurulu ahşap bir köprüden geçen Ouseley'in grubu, bir süre daha ilerledikten sonra uzunluğu 20-30 mil olan Sapanca Gölü'ne varır. Gölün suyunun tadına bakan Ouseley, tuzlu olmamasına rağmen hoş olmayan bir tada sahip olduğunu görür. Gölün kenarında iken yoldan gelip geçen çok sayıda ve farklı sınıflara mensup yolculardan, İstanbul'daki tersane için ağaç tomrukları taşıyan ve her biri bir çift öküz tarafından çekilen çok sayıdaki dört tekerlekli arabalardan İstanbul'a yaklaştıklarını fark eder (Ouseley, 1823: 511). Yola devam eden kabile, kısa süre sonra Hendek'ten itibaren 30 mil süren yolculuğun ardından Sapanca'ya⁷⁶ varır. Geceyi Sapanca hanında geçiren Ouseley, sabah han çevresinde incelemelerde bulunurken hanın hemen karşısında yer alan ve insanların daha çok binek taşı olarak kullandıkları bir taş dikkatini çeker. Taşı yakından incelediğinde Kapadokya valisi Arrian'a ait ve üzerinde Grekçe " *Doedalsus'un oğlu Arrian kırk sekiz yaşında öldü...*'' diye başlayan ve "...*Size iyi yolculuklar*'' diye biten bir anıt olduğunu keşfeder (Ouseley, 1823: 512). 30 Ağustos sabahı Sapanca'dan tekrar yola devam eden Ouseley ve beraberindekiler, 20 mil ilerledikten sonra altı ay hizmet etmiş, şimdi de ailelerini ziyaret etmeleri için izin verilmiş, Anadolu'daki ailelerini ziyarete giden yüzlerce askerden oluşan bir gruba rastlar. Ouseley'in askerlerle ilgili gözlemleri dönemin askerlerinin en azından bazılarının ne kadar disiplinsiz olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. "... *Hepsi misket tüfekleri taşıyordu. Yolda ilerlerken rastgele her tarafa ateş ederek kendilerini eğlendirirken yolcuların yaşamlarını da tehlikeye atıyorlardı*'' (Ouseley, 1823: 513). Askerlerle karşılaştıkları noktadan 18 mil boyunca ilerleyen kabile, yolun sağında bulunan büyük bir köye ulaşır. Köyün kenarında akan bir dereyi⁷⁷ ahşap bir köprü üzerinde geçen ve soylu selvi ağaçları arasından geçen kabile, kalabalık ve büyük bir kasaba olarak görünen İzmit'e varır (Ouseley, 1823: 514). İzmit'te kaldığı sürede gözlemlerde bulunan Ouseley, insanların antik Yunanlıları hatırlatacak şekilde güzel yüzlü bulur. Ayrıca her yaş ve cinsten çok sayıda ve aşırı ısrarcı dilenciler olduğunu fark eder. 31 Ağustos sabahı İzmit'te verilen mola süresince kabiledekiler, İstanbul'a girmeden önce daha güzel görünmek için hazırlık olmak üzere saç ve sakallarını düzeltir ve elbiselerini değiştirirler. Akşama kadar verilen mola sonrası sol tarafında mezar taşları ve

⁷³ Günümüzde aynı isimle Düzce iline bağlı ilçe.

⁷⁴ 1 feet= 30,48 cm'dir ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Fit#:~:text=Fit%20\(%C4%B0ngilizce%20tekili%20%C4%20ngilizce%3A%20foot,1%20fit%2012%20in%C3%A7e%20e%C5%9Fittir.19.07.2020Tarihinde14:46'da ulaşıldı](https://tr.wikipedia.org/wiki/Fit#:~:text=Fit%20(%C4%B0ngilizce%20tekili%20%C4%20ngilizce%3A%20foot,1%20fit%2012%20in%C3%A7e%20e%C5%9Fittir.19.07.2020Tarihinde14:46'da ulaşıldı)).

⁷⁵ Dinsiz Çayı.

⁷⁶ Günümüzde aynı isimle Sakarya (Adapazarı) iline bağlı ilçe merkezi.

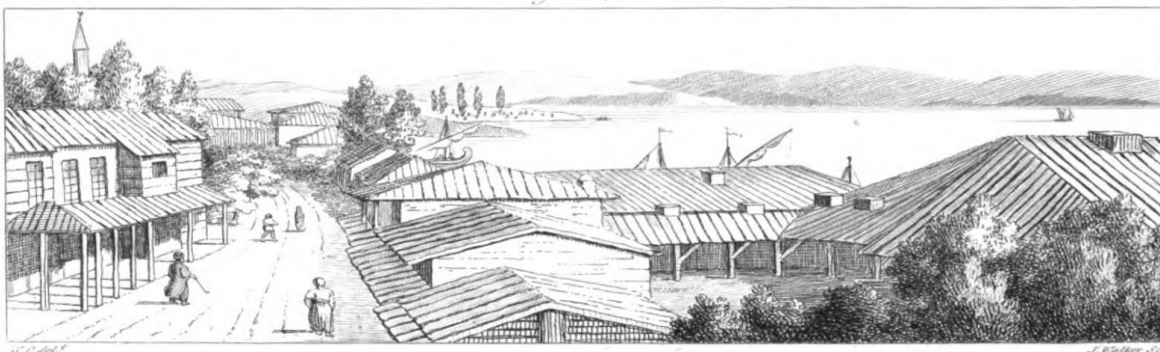
⁷⁷ Yırım deresi olduğu değerlendirilmektedir.

evler arasındaki yoldan denize yaklaşarak şehri terk eden kabile, 18-20 mil boyunca yıldızların ışığı altında sakin denizi izleyerek ilerler. Daha sonra da deniz kenarından ayrılıp küçük dağlar arasından devam eden kabile, İzmit'ten 28-30 mil uzaktaki Gebze'ye⁷⁸ vasıl olur (Ouseley, 1823: 515-516). Handaki kısa bir dinlenmenin ardından kalabalık maiyetiyle bir paşanın hana gelmek üzere olduğu haberi üzerine Ouseley ve ekibi tekrar yola çıkar. Ouseley ve grubu, birkaç mil ileride Paşanın cariyeleleri, eşi ve çocuklarının da aralarında bulunduğu bir kabileye rastlar. Ouseley'in kabile ilgili gözlemleri o günkü koşullarda bir Osmanlı paşasının yolculuğu esnasında maiyeti hakkında ilginç veriler içermektedir:

"... At üstünde birkaç silahlı adam ve yaya halde çok sayıda uşak paşanın kadınlarına eşlik ediyordu. Kadınlar, yan taraflarında ve koltukların üzerlerinde güneşten korunmak için gölgeliklerin olduğu arabalarda idi. Kısa süre ilerledikten sonra dört tekerlekli, dört at tarafından çekilen bir tür tur otobüsünü andıran, boyalı, yaldızlı bir taşıt gördük. Taşıtın perdesinin ardında kadın ve çocuk sesleri geliyordu. Sonradan bu arabadaki kadının Paşanın eşi olduğunu öğrendim. Bu Paşayı da yolun iki mil uzağında mavi bir çadırın gölgesinde serili bir halı üzerinde bacak bacak üstüne atmış otururken gördük. Çadırın önünde çapraz şekilde yerleştirilmiş, uzun ve üzerlerinde farklı renklerde kumaşlarla süslenmiş iki mızrak vardı. Paşa sakin bir halde tütün içiyordu. Elbiseleri sarı ve beyazdı. Önünde birkaç iyi giyimli adam saygıyla duruyordu. Paşanın çadırının 40-50 yard çevresinde kurulu daha küçük çadırlarda da çok sayıda yeniçeri, tatar ve uşaklar dinleniyordu...(Ouseley 1823: 516-517)."

Paşanın kafilesini geçen Ouseley ve beraberindekiler 7-8 mil sonra denizin hemen kenarında, geniş bina temelleri ve yontulmuş taş kalıntılarından bir zamanlar önemli bir kasaba olduğu anlaşılan Pendik'e⁷⁹ ulaşır. Pendik'te kısa bir dinlenme sonrası 3 mil daha ilerleyen kabile Kartal'a⁸⁰ varır (Ouseley, 1823: 517).

Resim-11: 1812 Yılında Kartal (Ouseley, 1823: PL.LXXX, P.518).

⁷⁸ Günümüzde aynı isimle Kocaeli (İzmit) iline bağlı ilçe

⁷⁹ Günümüzde aynı isimle İstanbul iline bağlı ilçe.

⁸⁰ Günümüzde aynı isimle İstanbul iline bağlı ilçe

Ouseley, Kartal'a vardığında İstanbul'dan bazı ailelerin şehirdeki veba salgınından kaçarak buraya yerleştiğini öğrenir. Mola sonrası 2 Eylül sabah yola devam eden kabile, 11-12 mil ilerleyip önce Kadıköy⁸¹ harabelerini geçer, sonra da mezar taşları ve selvi ağaçlarının oluşturduğu kasvetli bir cadde içinden 2 mil ilerleyerek Üsküdar'a⁸² ulaşır (Ouseley, 1823: 518). Artık Asya kıtasının sonuna gelmiş olan Ouseley, Üsküdar'dan Boğazın Avrupa yakasının sunduğu muhteşem görüntüyü şaşkınlıkla ve hayranlıkla izler. Ouseley'in Boğaz manzarası hakkındaki ifadeleri 1812 yılında bile Boğaz manzarasının insanı hayran bırakacak kadar güzel ve şaşırtıcı olduğunu göstermektedir: "... İstanbul, bütün ihtişamıyla önümde görünüyor. Kara Deniz'e doğru millerce uzanan selvi ağaçlıkları, bahçeleri, camileri, arka arkaya devam eden evleriyle kenar mahalleleri, birkaç büyük gemi ve sayılamayacak kadar çok tekneleriyle harika, güzel ve görkemli bazı şeyleri görmeyi umarak değişik tariflere hazırlıklı olmama rağmen benim tasarlamış olduğum hayalleri çok aşan bir manzaraya sahipti (Ouseley, 1823: 519)." Boğazı hayranlıkla izlemekte olan Ouseley, İngiltere'nin İstanbul elçisi Mr. Liston'dan, kendisi için Beyoğlu'nda bir oda hazırlandığını bildiren bir mektup alır. Prens Regent'in atları, bagajları ve kafileyi Üsküdar'da bırakarak yanına sadece Tatar Mustafa'yı alarak bir tekne ile Boğazın karşı tarafına geçer (Ouseley, 1823: 519).

2.6.Ouseley'in İstanbul'a Varışından Sonraki Gelişmeler

Ouseley'in Beyoğlu semtinde İngiliz elçi tarafından kendisine tahsis edilen ikametgâhına yerleşmesinden bir gün sonra da kabile de kendisini takip eder. Şehirde vebanın bütün şiddetiyle hüküm sürdüğünü gören Ouseley, yabancıların ve Hristiyanların salgından korunmak için kenar mahallelere yerleşmeyi tercih ettiğini görür. Resmi makamların raporlarından günde ortalama 1600 kişinin öldüğünü bazen bu sayının 2000'e kadar çıktığını öğrenir. Kısa süre sonra Ouseley'e eşlik eden İranlı uşakların başı olan Kerim Bey'in veba olduğu anlaşılır. Birkaç gün sonra da Kerim Bey ölür, diğer İran'lı uşaklar da Ouseley'den izin alarak İran'a geri döner (Ouseley, 1823: 520-523). Salgına rağmen şehri merak eden Ouseley, 3 Eylül'de Tatar Mustafa ve elçiliğin görevlendirdiği Yeniçeri Hasan Ağa, elçilikte görevli Mr. Wood ile birlikte Haliç üzerinden kayıkla geçerek tarihi yarımada çıkırlar. Sultan Ahmet Meydanı ve Camii, Ayasofya Camii'ni ziyaret eder. Aynı gün öğleden sonra da Büyük Dere'de bulunan Rus, İspanyol ve İsveç elçiliklerine ziyaretlerde bulunur (Ouseley, 1823: 525-526). İstanbul'daki on üçüncü gününde bir İngiliz firkateyninin İzmir'e geldiğini haber alır. Bir an önce İngiltere'ye dönmeyi arzulayan Ouseley, bu haber üzerine İstanbul'a ne zaman geleceği belli olmayan bir gemiyi beklemek yerine İzmir'e gitmeye ve o firkateyn ile ülkesine dönmeye karar verir. Gerekli izinlerin alınmasının ardından hemen bir tekne kiralanır, ülkesine dönen İran'lı uşakların yerine de Ermeni ve Yunan uşaklar bulunur (Ouseley, 1823: 527). 14 Eylülde Ouseley, Tatar Mustafa, Yeniçeri Hasan yanında olduğu halde Prens Regent'e götürülen atlar ve bagajların yüklendiği tekne ile Tophane'den yola çıkırlar. Marmara denizini geçen kabile, Mihaliç'ta⁸³ teknedan iner. 16 Eylülde Mihaliç'tan

⁸¹ Günümüzde aynı isimle İstanbul iline bağlı ilçe

⁸² Günümüzde aynı isimle İstanbul iline bağlı ilçe

⁸³ Günümüzde Bursa iline bağlı Karacabey ilçe merkezi.

kara yoluyla ilerleyen kabile, Susurluk⁸⁴, Ömerköy⁸⁵, Demirkapı Geçidi, Tepeköy⁸⁶, Göcek⁸⁷, Gelembek⁸⁸, Karakurt⁸⁹, Akhisar⁹⁰, Ballica⁹¹, Palamut⁹² ve Manisa üzerinden 21 Eylülde İzmir'e girer ve Asya'daki yolculuğu sona erer. Yüklerini gemiye yükledikten sonra altı gün daha geminin demir almasını bekleyen Ouseley, altıncı günün sonunda gece yarısı İzmir'den ayrılır. 14 Ekim 1812 Tarihinde Porstmouth Limanı'nda karaya çıkar ve yaklaşık yirmi altı ay uzak kaldığı memleketine kavuşur (Ouseley, 1823: 528-540).

Sonuç

Bu çalışmada Britanya'lı diplomat, seyyah ve yazar Sir Wiliam Ouseley'in 1 Temmuz 1812 Tarihinde Tebriz'den başlayan, Kars, Erzurum, Tokat, Amasya, Bolu, İstanbul, İzmir üzerinden 14 Ekim 1812 tarihinde İngiltere'nin Porstmouth Limanı'nda sona eren yolculuğunun Kars-İstanbul arasındaki bölüm ele alınmıştır. Bu yolculuk esnasında Ouseley, çevresine sadece bir diplomat ya da asker olarak değil daha çok dikkatli bir araştırmacı gözüyle yaklaşmıştır. 1812 Türkiye'sinde Tebriz'den İstanbul'a kadar izlenen güzergâh, güzergâh üzerindeki menziller, menzillerin durumu, yer şekilleri, iklim, bitki örtüsü, akarsular, evlerin mimarisi, insanların giyim kuşamları, taşıt vasıtaları hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Bunun yanında dönemin en önemli sorunlarından veba salgınının etkileri, insanların salgın karşısındaki tepkileri, merkezi otoritenin zayıflığına karşılık ayanların taşradaki etkili konumu, askerlerin disiplinsizliği, yenilik yanlıları ile karşıtları arasındaki mücadeleden de bahsetmektedir. Fırsat buldukça da gözlemlerini resim ve krokilerle tasvir etmeye çalışmış, anlatımı görsellerle desteklemiştir. Ouseley, gözlemlerini bize aktarırken beğenmediği hususlar yanında beğendiği takdir ettiği hususları da dile getirmekten kaçınmamış, objektif olmaya özen göstermiştir. Dönemin gelişmelerini tarafsız, ön yargısız bir yaklaşımla bize yansıtarak aydınlatılmasında yardımcı olmuştur.

Ouseley'in verilerinden hareketle şunlar söylenebilir: 1812 yılında Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesi zayıftır. Taşrada yerel güç odakları olan ayanların nüfuzu daha güçlüdür. Merkezde yenilik yanlıları ile karşıtları arasında yaşanan mücadele devam etmektedir ve bu mücadelenin izlerini merkez dışında eyaletlerde de görmek mümkündür. Yollarda karşılaşılan askerler genelde disiplinsiz davranışlar sergilemektedir. 1812 yılında ülke genelinde şiddetli bir veba salgını hüküm sürmüştür, salgında çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Çok sayıda insan salgından korunmak için salgının hüküm sürdüğü yerlerden uzaklaşmayı tercih etmişlerdir.

1812 yılında Anadolu'da ulaşım at, katır gibi hayvanlar üzerinde ya da atlar, öküzler tarafından çekilen iki, dört tekerlekli arabalar üzerinde gerçekleştirilmektedir. Şehirlerarası

⁸⁴ Günümüzde aynı isimle Balıkesir ilçesine bağlı ilçe merkezi.

⁸⁵ Günümüzde aynı isimle Balıkesir ilçesi Susurluk ilçesine bağlı bir mahalle

⁸⁶ Günümüzde aynı isimle Manisa ili Gördes ilçesine bağlı köy

⁸⁷ Günümüzde aynı isimle Akhisar ilçesine bağlı bir mahalle.

⁸⁸ Günümüzde aynı isimle Manisa ili Kırkağaç ilçesine bağlı mahalle.

⁸⁹ Günümüzde aynı isimle Manisa ili Kırkağaç ilçesine bağlı kasaba.

⁹⁰ Günümüzde aynı isimle Manisa iline bağlı ilçe merkezi.

⁹¹ Günümüzde aynı isimle Manisa ili Kırkağaç ilçesinin bir mahallesi haline gelmiştir.

⁹² Günümüzde Mecidiye ismiyle Manisa ili Akhisar ilçesine bağlı köy.

yolculuklarda belli aralıklarla konaklama noktaları –menzil- belirlenmiş, yolcular bu noktalarda inşa edilen han (Posta-evi) denilen yerlerde konaklama imkânı bulmuşlardır. Bu konaklama tesislerinden bazıları iyi durumda olmasına rağmen bazıları yeterli hijyenik koşullara sahip değildir. Yollar bazı yerlerde düzgün olmasına rağmen genelde bakımsız, dar ve tek başına yolculuk edenler için güvenli değildir. Ancak su kaynakları bakımından İran ile kıyaslandığında yol üzerinde yeterli seviyede hatta bol su kaynağı mevcuttur. Yol güzergâhında ormanlık alanlar daha fazladır. Evlerin mimarisi bölgeden bölgeye ya da yerleşim biriminin büyüklüğüne göre değişmektedir. Mesela Niksar'a kadar genelde köy evleri tek katlı, hayvanlarında insanlarla bir arada barındığı, penceresiz tek odalı iken Niksar'dan sonraki köy evleri genelde hayvanların ayrı barınak yerleri olan, pencereli, çok odalı ve hatta bazen de iki katlıdır. Şehir ve kasabalarda büyük ve iki, hatta üç katlı evler görülürken köyler de birden fazla katlı evler nadir görülür.

Kaynakça

I- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

C.DH. (Cevdet Dâhiliye) 54/2659
C.TZ. (Cevdet Tımar) 108/5367
HAT. (Hatt-ı Hümayun) 722/34392
TS.MA.e. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi) 719/36).

II-Araştırma Eserler

- De Kay, James Ellswort (2009), 1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Fidan, A.- Kardaş, N. vd. (1996). *M.E.B. Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, I,II,III ve IV.Cilt. Ankara: TTK Basımevi.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, C.III, Bursa: Ekin Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- İnce, Y. (2008). Bir Görgü Tanığının Gözünden Kabakçı Mustafa İsyanı, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(9), 282-308.
- Karakaya, F. (2007). "Rebab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.XXXIV*, 493-494.
- Köylerimiz (1968). *İç İşleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü*, Ankara: Başbakanlık Basımevi D.S.İ.
- Kurtuluş, R. (2007) "Sir William Ouseley". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXXIV. 12-13
- Küçük, Cevdet (1995). "Erzurum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XI, Ankara: 321-329.

- Martin, W. H. and Mason, S. (2018). *The Ouseley brothers and their journey to Persia 1810-15*, Cambridge: Victoire Press Bar Hill.
- Mert, Ö. (1991). "Ayan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.IV, Ankara: 195-198.
- Mert, Ö. (1993). "Çapanoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, Ankara: 220-224.
- Naskalı, E. (2009). "Sasaniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI. 174-176
- Ouseley, S. W. (1795). *Persian Miscellanies: An Essay to Facilitate the Reading of Persian Manuscripts; with Engraved Specimens, Philological Observations, and Notes Critical and Historical*, London: Opposite Burlington House.
- Ouseley, S. W. (1797). *The Oriental Collections: Consisting of Original Essays and Dissertations, Translations and Miscellaneous Papers, Vol. I*, London: Cooper and Graham.
- Ouseley, S. W. (1798). *The Oriental Collections: Consisting of Original Essays and Dissertations, Translations and Miscellaneous Papers, Vol. II*, London: Cooper and Wilson.
- Ouseley, S. W. (1799b). *Epitome of the Ancient History of Persia*, London: Cooper and Wilson.
- Ouseley, S. W. (1800). *The Oriental Geography of Ibn Haukal, an Arabian Traveller of the Tenth Century*, London: Oriental Press.
- Ouseley, S. W. (1801a). *Observations on Some Medals and Gems, Bearing Inscriptions in the Pahlavi or Ancient Persick Character*, London: Oriental Press by Wilson.
- Ouseley, S. W. (1801b). *Bakhtyar Nameh, or Story of Prince Bakhtyar and the Ten Viziers*, London: Oriental Press.
- Ouseley, S. W. (1819). *Travels in Various Countries of the East: More Particularly Persia, Vol. I*, London: Rodwell ve Martin.
- Ouseley, S. W. (1821). *Travels in Various Countries of the East: More Particularly Persia, Vol. II*, London: Rodwell ve Martin.
- Ouseley, S. W. (1823). *Travels in Various Countries of the East: More Particularly Persia, Vol. III*, London: Rodwell ve Martin.
- Ouseley, S. W. (1799a). *The Oriental Collections: Consisting of Original Essays and Dissertations, Translations and Miscellaneous Papers, Vol. III*, London: Andrew Wilson.
- Özcan, A. (1994). "Deli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.IX, Ankara: 132-135.

Özçınar, S. (2019). *Köse Musa Paşa'nın Siyasi Hayatı ve Faaliyetleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Ouseley S. W. (1911). *The Encyclopedia Britannica* içinde (Cilt 20, s. 381), Newyork: The Encyclopedia Britannica.

Şemseddin Sami (1987). *Kamus-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Varlık, N. (2018). Osmanlılarda Veba Salgınları, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.296, s. 30-37.

Yazıcı, Tahsin (1995), "Fetih Ali Şah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XII, Ankara: 451-452.

Yerlikaya, E. T. (2001). *Akçakoca Yöresi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lefkoşe.

III-İnternet Kaynakları

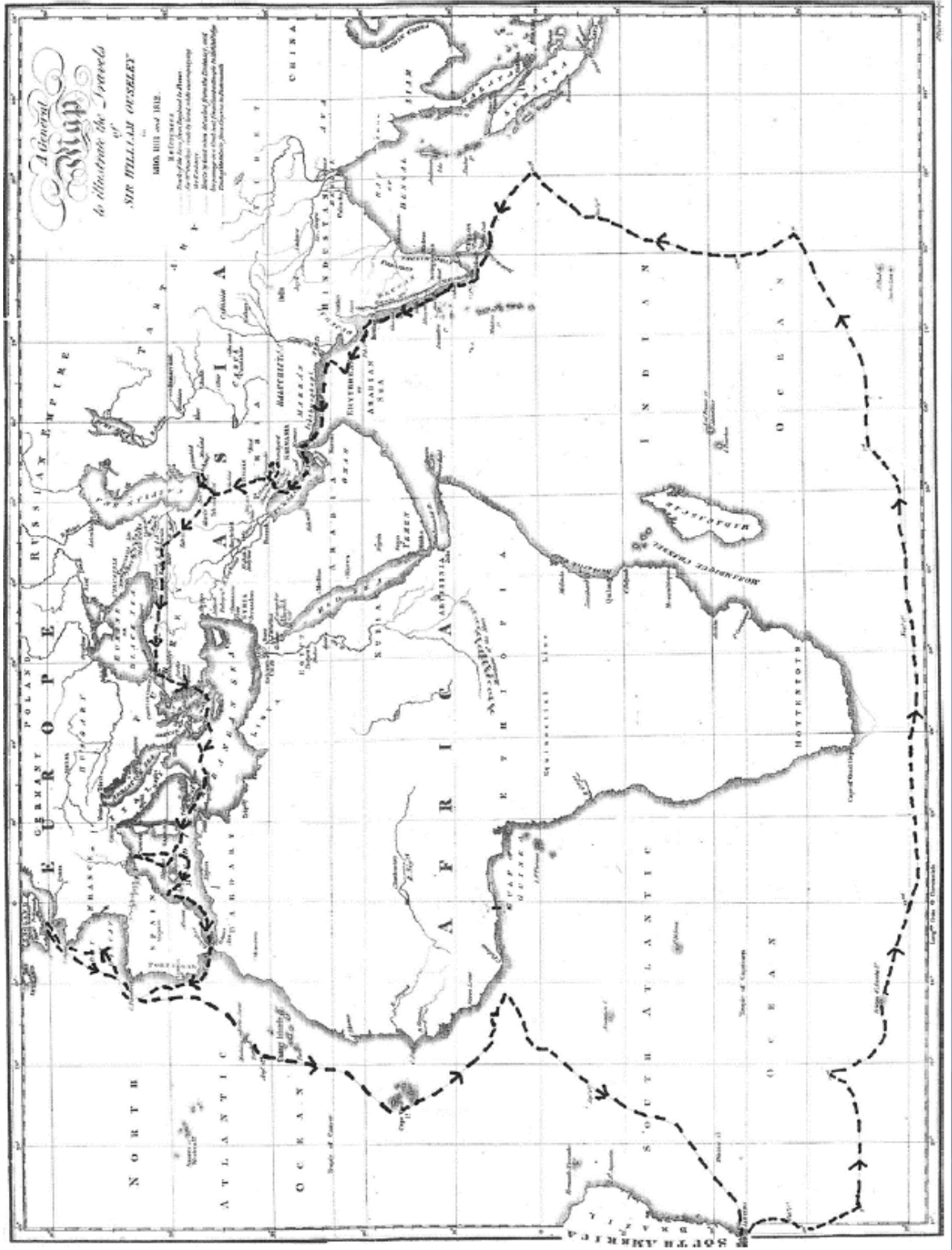
<https://tr.wikipedia.org>.

<http://www.nisanyanmap.com>.

<https://www.metric-conversions.org/tr>.

EKLER

Ek-1: Sir William Ouseley'in 1810-1812 Yılları Arasında Seyahati Süresince İzlediği Rotası (Martin ve Mason, 2018: 7).

ŞİRKETLERİN ÖMRÜNE DAİR DOĞRULAR VE YANLIŞLAR

Dr. Rıdvan YAKA

Emekli Araştırmacı

ryaka20@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0662-452X

Öz

Son yıllarda kişilerin doğum, yaşam süresi ve ölüm kayıtlarına hakkında kamu kurumları tarafından önemli bilgi kaynakları oluşturulmuş ve düzenli şekilde kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Ekonomik faaliyetleri yürüten şirketler için maalesef aynı olumlu gelişmeler elde edilememiştir. Bu alanda elinde veri bulunduran kamu kurumlarının doyurucu rapor ve yayın çıkarmamaları ve yeterli bilimsel çalışmaların da yapılmaması nedeniyle kamuoyu şirket ömürlerine dair yanlış bilgilendirmelere maruz kalmıştır. Bu çalışma ile şirket ömürlerine dair yanlış bilgilerin ve geçersiz genellemelerin ortadan kaldırılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaçla yapılan taramada şirket ömürlerine ilişkin olarak; 5 yıl ile 40 yıl arasında değişen 15 ayrı bilimsel olmayan ömür bilgisinin çeşitli ortamlarda paylaşıldığı tespit edilmiştir. Oysaki Borsa İstanbul Anonim Şirketi (BİST) ve Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) yayınladığı veriler kullanılarak, anonim ve limited şirketlerin ömürleri irdelendiğinde limited ve anonim şirketlerin azalan bir trendle 2014 yılı itibariyle sırasıyla 9 ve 9,9 yıl, Borsa şirketlerinin ise artan bir trendle 2020 yılı itibariyle 35,3 yıl ömre sahip oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Şirketlerde ömür, şirketlerde ortalama ömür karşılaştırmaları, bilimsel olmayan ömür açıklamaları.

JEL Kodu: M10, M13.

CORRECTS AND WRONGS ABOUT OF LIFE SPAN THE COMPANIES

Abstract

In recent years, important information resources have been created by public institutions about the birth, life expectancy and death records of individuals and are regularly shared with the public. Unfortunately, similar positive developments have not been achieved for companies carrying out economic activities. The public was exposed to misinformation about the life span of the company due to the fact that public institutions that have data in this field did not issue satisfactory reports and publications and did not carry out sufficient scientific studies. With this study, it was aimed to contribute to the elimination of false information and

invalid generalizations about company lifetimes. In the screening conducted for this purpose, regarding the life of the company; It has been determined that 15 different non-scientific life span information ranging from 5 to 40 years are shared in various environments. However, by using data that Borsa Istanbul Corporation (BIST) and Turkey Statistical Institute (TURKSAT) published with limited liability and joint companies stock of life were examined, it has been observed that listed companies have a lifespan of 35,3 years increasingly by year of 2020, whereas limited liability and joint stock companies have a decreasing trend of 9 and 9.9 years respectively by year of 2014

Keywords: Lifespan in companies, average lifespan comparisons in companies, unscientific life expectancy explanations.

JEL Code: M10, M13.

GİRİŞ

İşletmelerin temel amaçlarından bir tanesi de; süreklilik olup, bu kavram; doğrudan ömür ile ilgilidir. Zira işletmenin kâr sağlama, toplumsal sorumluluk gibi diğer amaçlarını uzun yıllar boyunca gerçekleştirilebilmesi; ancak o işletmenin uzun ömürlü olmasına bağlıdır. Ayrıca varlığını sürdürme amacının kâr sağlama ve toplumsal sorumluluk amacını da dengelediği bilinmektedir. Ayrıca literatürde kar amacı ile kurulmuş tüm ekonomik birimler genel anlamda; işletme veya girişim olarak anılmakta ise de bu çalışma şirketler baz alınarak hazırlanmıştır.

Bir şirketin veya işletmenin uzun ömürlü olduğunu ifade edebilmek için en azından şirketin bulunduğu sektörde, bölgede ve ülkede aynı hukuki niteliğe ve büyüklüğe sahip diğer şirketlerin ortalama ömründen daha uzun bir ömre sahip olması beklenir. Şirketler kurucuları tarafından uzun yıllar yaşaması isteğiyle kurulmaktadır. Bu isteğin bir ifadesi olarak, kurucuların çoğunluğu şirket ana sözleşmelerinde şirketin süresine dair bölüme “süresiz” şeklinde cevap vermektedirler. Ancak büyük umutlarla ve ebedi yaşaması dileğiyle kurulan şirketlerin istisnaların dışında beklendiği gibi uzun yıllar yaşayamadığı gözlenmektedir.

Şirket denilince ilk akla anonim ve limited şirketler gelse de bu grupta tanımlanan; komandit ve kolektif ünvanlı şirketler de bulunmaktadır. Ticaret Bakanlığının 2020 yılı Ocak ayı veri bültenine göre Türkiye’de sırasıyla; 849.262 adet limited şirket, 140.478 adet anonim şirket, 11.382 adet kolektif şirket ve 2.018 adet komandit şirketin aktif olarak faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2020:17).

Şirketlerin kuruluş ve tasfiye süreçlerinin kanun ve diğer mevzuatla düzenlendiği, Ticaret Sicil Müdürlükleri başta olmak üzere illerde ticaret veya sanayi odalarına şirketlerin kayıtlı olmalarının zorunlu olduğu, Ticaret Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu, Türkiye İstatistik Kurumu, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği gibi kurumlarda şirketlere dair birçok veri ve bilginin bulunduğu bilinmektedir. Şirketlerin kuruluşu, kapanışı, sermaye ve ortak yapılarında değişiklikler yapılması, genel kurul toplantılarının icrası, hisselerin halka açılması gibi birçok işlem yukarıda sayılan kurumların bilgisi dahilinde

yapılmakta, hatta bazı işlemlerde şirketlerin bilgi vermesi yetmemekte, o işlem için şirketin onay alması, işlem sırasında kamu temsilcisi bulundurma gibi yükümlülükleri bulunmaktadır.

Bu kurumlar yukarıda sayılan hususlarda mevzuatla verilmiş görevleri dolayısıyla sınırsız veri belge bilgi toplarken, şirketlere dair anılan kurumların yayımladığı bilgiler çok sınırlıdır. Öyle ki araştırmacının geriye dönük şirket sayıları ve ömürleri ile ilgili talebine; Ticaret Bakanlığı tarafından verilen cevapta; “2015 yılı öncesine dair Ticaret Bakanlığı bünyesinde anonim şirket sayılarının bulunmadığı” ayrıca “Bakanlığın herhangi bir yayınında şirket ömürlerine ilişkin bir bilgiye rastlanılmamıştır” denilmiştir.

Öte yandan her ay Kurulan ve Kapanan Şirket İstatistiklerini yayımlayan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin açıkladığı verilerden bırakın ömür bilgisini, Ülkemizdeki toplam şirket sayılarına dahi ulaşmak mümkün değildir. Gelir İdaresi Başkanlığı ve Sosyal Güvenlik Kurumu'nda şirketlere dair mükellefiyet bilgileri detaylı şekilde bulunmasına rağmen bu kurumların ne şirket ömürlerine ne de sayılarına dair açıklamalar yaptığı görülmemiştir.

Ülkemizde diğer birçok ülke ile birlikte 2007 yılında kurulan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi ile kişilerin tüm doğum, eğitim, evlenme, boşanma, ölüm ve ortalama yaşam beklentisi gibi çok sayıda demografik veri yerleşim yeri bazında birçok detayla birlikte, yıllık olarak kamuoyu ile tek elden paylaşılmakta iken, şirketlere dair tüm yasal düzenlemelere ve şirketlerden düzenli veri, bilgi ve belge toplanmasına, birçok kuruma yasa ile görev verilmesine rağmen, şirketlere dair ömür bilgisinin hatta 2015 yılına kadar sayı bilgisinin dahi paylaşılmayacak durumda olması çok acıdır.

Türkiye İstatistik Kurumu, başta Gelir İdaresi Başkanlığının verileri olmak üzere çeşitli kurumlardan derlenen verilerle bünyesinde oluşturduğu İş Kayıtları Sistemi verilerinden 2010 yılından itibaren yılda bir kez yayımladığı girişimcilik konulu haber bültenleri de çok sınırlı bilgi içermekte ve şirket ömürlerine dair detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Kurumun iş kayıtlarına ilişkin verileri belirli prosedürlerle incelemelere açık olup, akademisyenlerin buradan önemli bilgiler elde edilebilmesi mümkündür.

1. İLGİLİ LİTERATÜR TARAMASI

Şirket ömrü başta akademik çevrenin olmak üzere, firma sahiplerinin, siyasetçilerin ve işletme ve finans alanında çalışanların ilgisini çeken önemli bir konudur. Avrupa ve Amerika'da şirket ömrüne ilişkin çalışmalar 1980'li yıllara kadar gitmekte iken, Ülkemizde 2000'li yıllarda bu hususta sınırlı da olsa bazı çalışmaların başladığını görmekteyiz.

Bir örgütün yaşam süresi ile ilgili olarak Akin (2000:30-31), “örgütün kuruluşundan sonlanmasına kadar geçen zamanı ifade eder ve bu süreç; kuruluş, gelişme ve kapanma gibi belli aşamaları içerir.” Yine aynı araştırmacı, örgütsel uzun ömürlülüğü; “bir örgütün hayatta kalma süresinin uzunluğu” olarak tanımlamaktadır.

Lansberg (1983:39-46) Aile Şirketlerinde İnsan Kaynaklarını Yönetimi: Kurumsal Örtüşme Sorunu başlıklı kitabında “Amerika Birleşik Devletleri'nde, bir aile şirketinin ömrü ortalama 24 yıl” olduğunu belirtmektedir. Şirket ömürleri ile ilgili olarak Dil (2014:16), “örgütün uzun süre yaşadığını ifade eden bu kavramın yerine pek çok başka kavramın kullanıldığını ifade

etmektedir. Örneğin; uzun yaşamış, ömürlü işletme, kıdemli işletme, işletmenin devamlılığı, yaşayan işletme, kalıcı olmak, işletmenin ayakta/hayatta kalması, işletmenin sürdürülebilirliği, örgütsel uzun ömürlülük, varlığını koruma, örgütsel süreklilik, (De Geus, 1997:1; Collins ve Porras; 1999; Mayfield vd, 2007:94-108; Montuori, 2000:61-73) gibi tanımlamalar literatürde bu amaçla kullanıldığını” belirtmektedir. Uzun ömürlülüğü ifade etmek amacıyla asırlık işletme, kurumsallaşmış şirket vb. başka kavramlarda kullanılsa da kamuoyunda en yaygın kullanılan kavram uzun ömürlü işletme kavramıdır.

De Geus, (1997:5-7) Yaşayan Şirket isimli yayınında uzun yıllar yaşayan şirketlerin uzun ömürlü olmayı başarabilmelerindeki ortak özellikleri bulmaya dönük yaptıkları çalışma sonucunda dört anahtar faktörü tespit ettiklerini belirterek, bunları; Çevrelerine duyarlılık, güçlü kimlik duygusuna sahip, merkeziyetçi olmayan hoşgörülü, ama finansman konusunda oldukça muhafazakâr olmak şeklinde sıralamaktadır.

Agarwal ve Gort (2002:184-190) “belirli bir pazardaki firmaların kabaca %5-10'unun, bulunduğu pazarı bir yıl içinde terk ettiğini, firmanın sağ kalımının; önemli derecede hem firmanın ürününe hem de firmanın yaşam eğrisine bağlı olduğunu” belirtmektedir. Bu oranların her yıl sabit olduğu varsayıldığında firmaların tamamının 10 ile 20 yıl içinde pazarı tek edeceği yani ömrünün sona ereceği anlaşılmaktadır. Montuori (2000:61-73) ise örgütsel uzun ömürlülüğü örgütün dayanıklılığı ve devamlılığı anlamında kullanmaktadır. Mayfield ve diğerleri (2007:94-108), örgütsel ölümün karşıtı olan örgütsel uzun ömürlülüğü, işletmenin varlık gösterebildiği zamanın uzunluğu olarak tanımlamaktadır.

Mason (2009:1) Kanada Küçük İşletme İdaresinin (SBA) “iş başarısızlıklarına ilişkin istatistiklerinin yeni işletmelerin yarısından fazlasının ilk beş yılda ortadan kalkacağını ifade ettiğini iddia etmiş, yeni açılan küçük işletmelerin ilk üç yılda sadece %65'i hayatta kaldığını, tek kişilik işletmelerin ise üç yıllık sürede hayatta kalma oranının %50'ye düştüğünü” belirtmiştir. Ayrıca Bjuggren ve Sund (2002:124), İngiltere'deki “aile şirketlerinin %24'ünün ikinci nesle, %14'ünün üçüncü nesle devredilebildiğini” belirtmektedir.

Bartelsman vd. (2003:25), firmaların yaklaşık %20' sinin her yıl birçok pazara girip çıktığını, bununla birlikte, bu sürecin toplam istihdamın sadece %5-10'unu kapsadığını, çıkan ve özellikle giren firmaların sektörün ortalama firma büyüklüğünün altında olduğunu belirtiyorlar. Madeleine vd. (2015:1), halka açık şirket ömürleri konusunda veri elde etmek için 1950'den 2009'a kadar hisseleri borsalarda işlem gören 25.000'den fazla Kuzey Amerika şirketinin kapsamlı bir veri tabanı üzerinde yaptıkları inceleme sonucunda; “Ayrıntılı sağ kalım analizine dayanarak, halka açık şirketlerin ölüm oranlarının uzun gözlem dönemlerinde yaklaşık sabit bir tehlike oranı sergilediğini, ölüm oranlarının şirketin yaşından bağımsız olduğunu gösterdiğini ve halka açık bir şirketin tipik yarı ömrünün sektörden bağımsız olarak yaklaşık on yıl olduğunu” belirtmektedirler.

Dewald (2016:6)'a göre uzun ömürlülüğün, her örgütün kendine özgü güçlü yönlerini pazardaki fırsatlarla birleştirmesinin ve pazarda koşullar değiştikçe o şartlara uyum sağlayabilme yeteneğinin bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle şirketlerin özgün ürünlere sahip olması, ürünlerinde yüksek kalite ve fiyat üstünlüğünün bulunması,

piyasa ve çevre koşullarındaki sürekli değişimlere ve değişen talebe en kısa sürede cevap verebilme esnekliğine sahip olunması, o şirkete sektöründeki rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü sağlayarak, şirketin sağ kalım/hayatta kalma, başka bir ifadeyle de uzun ömür beklentisini yükseltecektir.

Şirketlerin ömürlerinin artmasında diğer faktörlerle birlikte, kurumsallaşmanın ve bu yolda önemli bir adım olan halka açılmanın şirketlerin ömürleri üzerinde bariz ve pozitif etkisinin olduğu ispatlanmıştır (Yaka, 2018:171).

2. YÖNTEM VE BULGULAR

Şirketlerin ömrüne dair farklı ortamlarda çok çeşitli sayılar görülmesi üzerine bu alanda tam bir tespit yapılabilmesi amacıyla; konu ile ilgili kitap, süreli yayınlar, doktora ve yüksek lisans tezleri, makaleler, köşe yazıları, gazete ve dergi haberleri, röportajlar, basın açıklamaları taranmıştır. Bu tarama sonucunda şirketlerin ömrüne dair yanlış, bilimsel dayanaktan yoksun, kaynağı belirsiz tüm bilgi ve yayınlar gruplandırılarak çalışmada değerlendirilmiş, Borsa İstanbul A.Ş. ve TÜİK İş Kayıtları verilerinin analizinden elde edilen bilgilerle yanlış ve bilimsel olmayan verilerle de karşılaştırmalar yapılmıştır.

2.1. Şirket Ömrüne Dair Yanlışlar

Şirket kayıtlarına ilişkin verileri tutan kamu kurumlarında ve meslek kuruluşlarında şirket ömürlerine ilişkin bilgi üretimine dair tablo yukarıda belirtildiği gibi son derece yetersiz iken, bu konudaki doğru, güncel ve güvenilir bilgi boşluğunun herhangi bir bilimsel veriye dayanmayan açıklamalar, röportajlarla veya ülke genelini temsil kabiliyeti olmayan sınırlı verileri ülke verisi gibi gösterilerek doldurulduğu gözlenmektedir.

Şirketlerin ortalama ömrüne dair yanlışları belirli başlıklarda gruplayacak olursak;

- Siyasetçi ve gazetecilerin herhangi bir kaynak belirtmeden ülkemizdeki şirketlerin ömür ortalamalarına dair açıklama yapmaları, röportaj vermeleri veya köşe yazıları yazmaları,
- Ulusal ve uluslararası kuruluşların araştırma sonuçları kaynak gösterilerek hazırlanan yazılarda veri kaynakları ile çelişen bilgiler verilmesi,
- Meslek odalarının ve dernek yöneticilerinin kaynak göstermeden veya kendi üye kayıtları üzerinden ürettikleri verileri ülke sonucu gibi gösteren açıklamaları,
- Küçük örneklerle yapılan saha araştırması sonuçlarının ülke sonucuymuş gibi verilmesi,
- Kaynağı bilimsel olmayan verilerle hazırlanmış çalışmaların tezlerde ve kitaplarda kaynak olarak gösterilmesi,
- Yabancı ülkelere ait şirket ömrüne dair bilgilerin Ülkemizin bilgisi gibi kullanılması,

2.1.1. Siyasetçi ve gazetecilerin kaynak belirtmeden şirketlerin ömürlerine dair açıklamaları

Çeşitli siyasetçi ve akademisyenlerin katılımı ile 07.03.2018 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirildiği anlaşılan, Büyüme ve Kurumsallaşma Sürecinde Değişim Yönetimi panelinde konuşma yapan Gümrük ve Ticaret Bakanı Yardımcısı'nın, "Türkiye'deki aile

şirketlerinin %30'unun 2. kuşak, %12'sinin 3. kuşak ve %3'ünün 4. kuşak şirketler olduğunu vurgulayıp, aile şirketlerinin ortalama ömrü 25 yıl olduğunu" belirtmiştir (www.gidahatti.com, 2018).

Türkiye'de yeni şirketin ömrü 5 yıl başlığı ile ulusal bir basın kuruluşunda 07/03/2018 tarihinde çıkan haberde bir danışmanlık şirketi kaynak gösterilerek, "Türkiye'de kurulan yeni şirketlerin %80'i ilk 5 yıl içerisinde iflas ediyor" denilmektedir (www.bloomberght.com, 2018).

Türkiye'de aile şirketlerinin ömrü ortalama 34 yıl başlığıyla yayımlanan bir yazıda "Yapılan araştırmalar, aile şirketlerinin sadece %30'unun ikinci kuşağa, %12'sinin üçüncü kuşağa geçebildiğini gösteriyor. Dördüncü kuşağa geçebilenlerin oranı ise %3'te kalıyor. Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği (TKYD) verilerine göre aile şirketlerinin ortalama ömrü 34 yıl" denilmektedir (www.fokusakademi.com.tr, ?).

Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği (TKYD) yöneticisinin Economist dergisine 26 Ocak 2017 tarihinde verdiği röportajda "Benzer bir ekonomi olarak İtalya'yı ele aldığımızda aile şirketlerinin ortalama ömrünün 104 yıl olduğunu görüyoruz. Ülkemizde ise aile şirketlerinin ortalama ömrü 35 yıl civarında" demektedir (www.ekonomist.com.tr, 2017).

İstanbul Sanayi Odası (İSO) Başkanı 27/10/2016 tarihinde yayımladığı "Aile şirketlerinde başarının formülü; kurumsallaşma" konulu basın bülteninde "Dünyada ömürleri yaklaşık 25 yıl olan aile şirketlerinin, üçüncü kuşağa ulaşma oranı da %15 civarında. Türkiye'de ise aile şirketlerinin yaklaşık %40'ı birinci, %50'si ikinci ve sadece %13'ü üçüncü kuşakta devam edebilmektedir" demektedir (www.iso.org.tr, 2016). Samsun Ticaret ve Sanayi Odası (TSO) tarafından 2012 yılında düzenlenen bir etkinlikte bir konuşmacı yeni kurulan bir şirketin ortalama ömrünün 8 yıl olduğunu, bu sürenin uzatılması için önlemler alındığını belirtmektedir (www.ogunhaber.com, 2012).

Denizli Ticaret Odası (DTO), Denizli Sanayi Odası (DSO) ve Denizli Ticaret Borsası (DTB) iş birliği ile 16.03.2012 tarihinde Aile Şirketlerinde Profesyonellerle Yönetim konulu bir bilgilendirme toplantısında 9 Eylül Üniversitesi öğretim görevlisi Mazhar İzmiroğlu, "Türkiye'de aile şirketlerinin ömrünün ortalama 25 yıl olduğunu" söylemiştir. (www.haberdemizli.com, 2012).

Milas Ticaret ve Sanayi Odası (MİTSO) 'nun 23/3/2018 tarihinde düzenlediği bir seminerde, konuşmacı "Türkiye'deki şirketlerin ortalama ömrünün 12 yıl olduğunu belirterek bunun şirketlerin, tanıtıma ve pazarlamaya yeterince kaynak ayırmamasından kaynaklandığını, Türkiye'de 1 milyon 350 bin dolayında şirket olduğunu bunların sadece %9'unun sermaye şirketleri olduğunu" belirtmiştir (www.bodrumgundem.com,2018).

Bir danışmanlık firması web sitesi üzerinden Aile Şirketi Yönetiminin Gelecek Nesillere Aktarılması başlığı ile yaptığı haberde "Türkiye'deki işletmelerin %95'ini aile şirketleri oluşturduğunu, bu şirketlerin ortalama ömrü 25 yıl olduğunu, aile şirketlerinin %30'u ikinci kuşağa, %12'si üçüncü kuşağa ve sadece %3'ü dördüncü kuşağa devredilebildiğini" ifade etmektedir (www.arkeondanismanlik.com.tr).

Teknoloji ve iş dünyasına dönük bir derginin 7 Kasım 2019 tarihli sayısında Türk CEO dönüşüme sarıldı başlığı ile hazırlanan haberde, “1935’te bir şirketin ortalama ömrü 90 yıl, 1955’te 75 yıl, teknoloji ve dijital yıkıcı dönüşümün yıkıcı etkisiyle bu süre 2018’de 12 yıla geriledi” denilmektedir (www.btgunlugu.com, 2019). Yine bir danışmanlık firması web sitesine koyduğu yazıda “Ülkemizdeki şirketlerin %95’i aile işletmeleridir. Ancak şirketlerin ortalama ömrü 25-30 yıl olup, KOBİ’lerin %50’si kurulduğu yılda, %80’i ilk beş yılda kapanmaktadır (www.bogaziciegitim.com.tr, ?). Elektronik yayın olarak 2012 yılında yayımlanan bir çalışmada, “Türkiye’de şirketlerin ortalama ömrü 13 yıldır” denilmektedir (www.gureli.com.tr, 2012).

2.1.2. Ulusal ve uluslararası kuruluşların araştırma sonuçları kaynak gösterilerek hazırlanan yazılarda veri kaynakları ile çelişen bilgiler verilmesi,

Sabancı Üniversitesi tarafından 2017 yılında düzenlenen Aile Şirketlerine Küresel Bakış konferansında yapılan açılış konuşmasında, “Türkiye’deki tüm işletmelerin %95’ini aile şirketlerinin oluşturduğunu ve sadece %3’ünün dördüncü kuşağa geçebildiğini, TÜİK ve İstanbul Ticaret Odası verilerine göre bu şirketlerin ortalama ömrünün 25 yıl olduğunu” ifade edildiği anlaşılmıştır (www.gazetesu.com, 2017).

Yazar Cahit Günaydın tarafından yayımlanan Ailem ve Şirketim isimli kitapta “TÜİK ve İstanbul Ticaret Odası verilerine göre şirketlerin %95’i aile şirketi. Aile şirketlerin ortalama ömrünün 25 yıl” ifadeleri kullanılmıştır (Günaydın, 2017). Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği (TKYD) yöneticisinin bir gazeteye 22 Aralık 2017 tarihinde verdiği röportajda “TOBB istatistiklerine göre, yeni kurulan şirketlerin büyük kısmı maalesef ilk altı yıl içerisinde yok oluyor. Kuruluş dönemindeki sancıları başarıyla atlatan kuruluşları bekleyen tehlike ise kuşak geçişleri. En büyük sorun üçüncü kuşağa geçiş aşamasında gözlemleniyor. Aile şirketlerinin üçüncü kuşaktan sonraya geçme oranının %10 seviyesinin altında kalmasında kurumsallaşamamanın etkisi yadsınamaz. Ancak ortalama bir şirket ömrünün 25-30 yıl civarında olduğu” demektedir (www.dunya.com, 2017). Capital Dergisinin 2007 yılı Ocak sayısında yayımlanan bir yazıda Dünya Bankası kaynak gösterilerek, “Türk Şirketlerin yaşının ortalama 34 olduğu” belirtilmiştir (www.capital.com.tr, 2007).

Sakarya I. Organize Sanayi Bölgesinin web sitesinde yer verilen 04/01/2018 tarihli bir yazıda “Dünya Bankası verilerine göre Türk şirketlerinin ortalama yaşı 34 yıldır. Ancak artan rekabet ve yabancı oyuncu sayısı, şirket evlilikleri, satın almalar ve kurumsallaşamama gibi nedenler şirketlerin yaşam süresini kısaltmaktadır. Ülkemizdeki şirketlerinin %99 KOBİ niteliğinde olup bu şirketlerin %95’i aile şirkettir. Ülkemizde aile şirketlerin ortalama ömrü 25 yıldır” şeklinde çelişkili iki ayrı ömür süresi verilmektedir (www.sosb.org.tr, 2018).

Bursa Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (BUSİAD) Başkanı 24 Ekim 2013 tarihinde Ebeveynler ve Çocukları Toplantılarının 7’ncisinin düzenlediği toplantıda “Dünyadaki şirketlerin ortalama yaşam süresinin 40 yıl, Dünya Bankası verilerine göre Türk şirketlerinde ise bu sürenin 34 yıl olduğunu” söylemiştir (www.busiad.org.tr, 2013).

2.1.3. Meslek odalarının ve dernek yöneticilerinin kaynak göstermeden veya kendi üye kayıtları üzerinden ürettikleri verileri ülke sonucu gibi gösteren açıklamaları

Girişimcilik ile ilgili 04.01.2012 tarihinde yapılan törende (Girişimcilik Manifestosu'nun imza töreni) herhangi bir kaynak göstermeden "Türkiye'deki şirketlerin ömürlerinin 5 yıl olduğu" (TOBB, 2012) belirtilmektedir.

İstanbul Ticaret Odasının 6 Mayıs 2019 tarihinde düzenlediği bir toplantının sonuçları yine odanın gazetesinden Türk aile şirketleri Kritik Virajda başlığı ile duyurularak, "Türkiye'de şirketlerin %95'i ve halka açık şirketlerin %75'i aile şirketi konumunda. Ancak Türk aile şirketleri kritik bir viraja girmek üzere. Çünkü aile şirketlerinin ortalama ömrü 25 yıl ve sadece %30'u ikinci kuşağa, %12'si üçüncü kuşağa geçebiliyor" şeklinde kaynak gösterilmeden haber yapılmıştır (www.itohaber.com, 2019).

Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO) Başkanının 25.05.2011 tarihinde düzenlenen Mükemmelliği Arayış Sempozyumunda yaptığı konuşmada "Aile işletmelerinin ortalama ömrü Türkiye'de, Dünyada ortalaması olan 24 yılın da altında seyretmektedir." şeklinde ifade ettiği anlaşılmıştır (www.ebso.org.tr, 2011). Samsun Genç İş Adamları Derneği (SAMGİAD) tarafından 13/5/2017 tarihinde düzenlenen "Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma ve Şirket Anayasası" adlı seminerde Dernek Başkanı, "Aile şirketlerinin yaşam ömürleri ortalama 25-30 yıl. Karadeniz Bölgesi ise bu konuda daha da geride" ifadesini kullanmıştır (www.3-goz.com, 2017). Adana Organize Sanayi Bölgesinde (AOSB) 27/4/2018 tarihinde düzenlenen seminere konuşmacı olarak katılan Rana Çakır, "tarihsel olarak 25 yılın üzerine çıkan şirket sayısının çok az olduğunu belirterek, "Türkiye'de şirketlerin ortalama ömrü 12,5 yıldır" demiştir (www.milliyet.com.tr, 2018).

Ankara Ticaret Odasının (ATO) 2005 yılında yaptığı bir araştırmaya göre Türkiye'de şirket yaş ortalamasının 12 yıl olduğu, öte yandan uluslararası şirketlerin ortalama yaşının ise 40-50 yıl arasında bulunduğu belirtildiği (www.sineragroup.com, 2005), TAİDER Aile İşletmeleri Derneği Yönetim Kurulu Başkanın bir gazeteye verdiği röportajda da, "Türkiye'de aile şirketlerinin ortalama ömrünün 25 yıl civarında olduğu" ifade edilmiştir (https://www.yeniasir.com.tr, 2019).

Samsun Ticaret ve Sanayi Odasının (STSO) 14/11/2019 tarihinde düzenlediği Aile Şirketleri Yönetimi ve Kurumsallaşma konulu eğitimde Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Süleyman Hızır, "Türk ekonomisinde bir aile şirketinin ortalama ömrü 25 yıllla sınırlı kalıyor" şeklinde ifade etmiştir (www.samsuntso.org.tr, 2019).

2.1.4. Küçük örneklerle yapılan saha araştırması sonuçlarının ülke sonucumuş gibi verilmesi

Bir araştırma şirketinin Türkiye geneli 15 ilde 2.600 firma ile yapmış olduğunu belirttiği araştırma sonuçları "Türkiye'deki firmaların 2014 yılında yaşam evrelerine bakıldığında, her üç firmadan birinin beş yılın altında olduğu görülmekte, köklü ve uzun ömürlü firma diyeceğimiz 30 yıl üzerindeki firma sayısı ise sadece %6 dolaylarında" şeklinde verilmiştir (www.marketingturkiye.com.tr, 2015).

Ankara Ticaret Odasının (ATO) yaptırdığı 1923-2005 Cumhuriyet'ten Günümüze Şirket İstatistikleri isimli incelemeye göre, "Odaya 1923 yılından bu yana üyesi olan şirketleri,

sektörler, şirket şekli ve ömürlerine göre incelemeye alındığı ve ATO'ya 1923 yılından 2005 yılı Eylül ayına kadar toplam 166 bin 436 şirketin kaydolduğu, bu şirketlerin 40 bin 755'i (%24) kapandığını, 125 bin 861'i halen faaliyet gösterdiği, bu çalışmanın şirketlerin ortalama ömürlerinin 12 yıl olduğunu ortaya koyduğunu” belirtilmiştir (www. sabah.com.tr, 2005).

Başka bir araştırmacı hazırladığı makalesinde, Ankara Ticaret Odası tarafından yaptırılan 1923- 2005 Cumhuriyet'ten Günümüze Şirket İstatistikleri isimli araştırmaya göre yer vererek, “Ülkemizde şirket türlerine göre de değişimle birlikte, şirketlerin ortalama ömrünün 12 yıl olduğunun saptandığını, yine aynı araştırmaya göre komandit şirketlerin 16 yıl, anonim şirketler ve şahıs firmalarının 13 yıl, limited şirketlerin 10 yıl yaşadığını” belirtmektedir (Sakaryalı, 2014:183-210).

Ankara Sanayi Odasının (ASO) Aile Şirketleri Değişim ve Süreklilik isimli 2005 yılında yaptırdığı bir araştırma sonuçlarının yayımlandığı kitapta; “Dünyada aile şirketlerinin ortalama yaşam süresi sadece 24 yıldır denilmekte, yine aynı kitapta aile şirketleri genelde küçükken zamanla büyümekte, ulusal hatta uluslararası şirketler haline gelmektedir. Ancak bu işletmelerin ömürleri kısa olmaktadır” şeklinde ifadeler bulunmaktadır (www.aso.org.tr, 2005). Daha sonra başka bir yazar tarafından Aile İşletmelerinde Aile Etkisi ve Örgütsel Ustalık Kavramlarının İşletme ismiyle hazırlanan kitapta bu araştırma ve kitap kaynak gösterilerek “Türkiye’de aile işletmelerinin ortalama yaşam süresi 18,2 yıl olduğu ve Türk aile işletmelerinin onda yedisinin ikinci kuşağa geçmediği sonucuna ulaşılmıştır” ifadeleri bulunmaktadır (Gözen, 2018:12).

2.1.5. Kaynağı bilimsel olmayan verilerle hazırlanmış çalışmaların tezlerde ve kitaplarda kaynak olarak gösterilmesi

Aile Şirketlerinde Yönetim ve Kurumsallaşma isimli kitapta (Alayoğlu, 2003:3) “Yaşama süreleri açısından aile şirketleri ile ilgili dünya genelindeki istatistiklere bakıldığında, Türkiye ile paralellik arz ettiği ve ortalama 24-25 yıl civarında olduğu görülmektedir” denildiği, bu ifadenin referans verilerek Aile İşletmelerinin Kurumsallaşması: Karabük İli Örneği Üzerine Nitel bir Çalışma isimli makalede aynen kullanıldığı (Yurdakul, 2019:125-160), yine adı geçen yazar referans verilerek, Aile İşletmelerinde Personel Temin ve Seçim Sürecinin İncelenmesi ve Keşfedici Bir Araştırma isimli Yüksek Lisans Tezinde “Yapılan uluslararası araştırma sonuçlarına göre aile işletmelerinin ortalama yaşam süreleri 24 yıldır.” İfadesinin kullanıldığı görülmüştür (Aygün, 2010:10).

Aile Şirketleri ve Yönetim (Us, 2003:1) isimli çalışmada ve daha sonra yayımlanan başka bir kitapta (Fındıkçı, 2008:92) “Türkiye’de aile şirketlerinin çoğu kurum kimliği kazanamamıştır. Gerek ülkemizde ve gerekse dünyada aile şirketlerinin üçüncü kuşağa ulaşma oranı %15-20, ömürleri ise 25-30 yıldır.” şeklinde ifade edildiği ve bu ifadelerin birçok tez ve kitapta referans olarak yer aldığı, bahsedilen bu iki kitaptaki veriler referans gösterilerek (Dökümbilek, 2010:19; Ak, 2010:26) tarafından yüksek lisans tezlerinin hazırlandığı, ayrıca bazı tezler ve makalelerde de aynı ifadelerin referans gösterilmeden (Şengün, 2011:39; Kobal, 2014:101; Sarıtaş & Gürsoy & Sarı, 2016:135-152; Demir & Sezgin 2015: 296-316) tarafından aynen kullanıldığı anlaşılmıştır.

Yazar Yılmaz Sönmez tarafından Aile Şirketlerinde Kazananlar Kaybedenler ismiyle yayımlanan kitapta “Türkiye’deki şirketlerin ortalama ömrü 25 yıl. %30’u ikinci kuşağa, %12’si üçüncü kuşağa geçebiliyor. Dördüncü kuşağa geçebilenlerin oranı %3’te kalıyor.” denilmektedir (Sönmez, 2017:1).

Yazar (Uluyol, 2004:9) tarafından Aile Şirketleri Çatışmalar Finansal Sorunlar ve Çözümler adıyla hazırlanan kitapta geçen; “Araştırmacılar, bir aile şirketinin ortalama ömrünün 24 yıl olduğunu ve bu 24 yıl da kurucunun işin başında olduğu süre olarak ifade edilmektedir” şeklindeki ifadenin, Aile Şirketlerinde Duygusal ve Rasyonel Dinamikler: Aile ve İş İlişkilerinin Ayrı Tutulmasına Yönelik Bir Araştırma isimli makalede (Şengün, Özdemir, 2015:58-66) kaynak olarak gösterildiği görülmüştür.

Ahtamara I. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresinde yayımlanan Aile Şirketlerinde Performans Yönetimini Etkileyen Faktörler başlıklı makalede bir gazete kaynak gösterilerek, “Türkiye’deki işletmelerin %95’ini aile şirketleri oluşturmaktadır ve bu şirketlerin ortalama ömrü 25 yıldır” denilmektedir (Aslan, 2018:948-955). Aynı ifade Sürdürülebilir Aile İşletmeleri İsimli kitapta aynı şekilde yer almıştır (Baykal, 2019:200). Yine yukarıdaki makalede, Uçkun & Yüksel, (2007:25-39)’ in çalışması kaynak gösterilerek “Türkiye’deki aile şirketlerinin çoğu dördüncü kuşağa ulaşma sıkıntısı çekmektedir ve ortalama ömürleri 30-40 yıldır” ifadesi kullanılsa da anılan kaynaktan belirtilenden farklı şekilde bir ifadenin bulunduğu gözlenmiştir.

İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisinin 2016 yılı özel sayısında Türkiye’de Uzun Ömürlü İşletmeler: Kim? Nerede? Ne Yapıyor? Başlığı ile yayımlanan makalede; “Capital Dergisi’nin dünya Bankası verilerini referans göstererek hazırlanmış olduğu haber kaynak gösterilerek, Türk işletmelerinin %80’i kuruldukları ilk beş yıl içerisinde kapandığı, zaman aralığı ilk on yıla doğru genişletildiğinde, kapanma oranlarının %96’ya ulaştığı görülmektedir (Capital Online Ocak Sayısı, 2010)” denilmekte yine aynı makalede Türk işletmelerinin ortalama yaşam süresi 34 yıldır ifadesine yer verilmektedir (Dil, 2016:49-69).

Akdoğan ve Mirap, (2008:1-18)’in Aile İşletmelerinde Örgüt Kültürü: Büyük Ölçekli Aile İşletmeleri İle Küçük Ölçekli Aile İşletmelerinin Örgüt Kültürü Açısından Kıyaslanmasına Yönelik Olarak Kayseri’de Bir Uygulama başlıklı makalelerinde (Akdoğan, 2000:31-47)’ı kaynak göstererek; “Aile işletmelerinin ömrünün genellikle 20-30 yıl olduğu ve bu dönemlerde nesiller arası geçişlerde önemli sorunlarla karşılaşarak yaşamlarını sona erdirdikleri literatürde ifade edilmektedir” şeklinde ifade etseler de anılan kaynaktan ifade edildiği şekliyle bir bilginin bulunmadığı, sadece “T. Müftüoğlu, Türkiye’de aile işletmelerinin ortalama ömrünü 30 yıl olarak ifade etmekte.” şeklinde bir dip notu bulunmaktadır.

2.1.6. Yabancı ülkelere ait şirket ömrüne dair bilgilerin Ülkemizin bilgisi gibi kullanılması

Yabancı bir kaynakta (Beckhard & Dyer, 1983:5-12) ABD’li aile şirketlerinin ortalama hayat beklentisi ilgili bir değerlendirmede verilen rakam kullanılarak ve ilgili ülkenin ismi verilmeden “tipik bir aile işletmesinin ömrü ise 24 seneye sınırlıdır” denilerek (www.arguden.net, 2002), Ülkemizdeki şirket ömürleri ile ilgili kanaat oluşturulmuş ve bu ifadelerin bilimsel makalelerde kaynak olarak kullanıldığı görülmüştür (Baraz, 2004:120-129; Uluyol, 2004:9; Şengün, 2011:39).

Yolaç ve Doğan, (2011:83-110) Küreselleşme Sürecinde Aile İşletmelerinde Yönetim ve Kurumsallaşma adlı makalesinde (Lambrech, 2005: 267-282)’ i referans göstererek, “Aile işletmelerinin ortalama yaşam süresi 24 yıl olarak ifade edilmektedir” şeklinde makale metninde kullandığı, Uslu’nun (2011:47) Aile Şirketleri Yönetiminde Devir ve Yeni Neslin Yetiştirilmesi; Çorum Saha Çalışması isimli Yüksek Lisans Tezinde “Şirket kurucusunun ortalama ömrü ortalama 24 yıldır ki bu rakam aynı zamanda kurucunun firmadaki ortalama ömrüdür.” şeklinde kaynak belirtmeden kullanıldığı görülmüştür.

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde Ülkemizdeki şirketlerin ortalama yaşları hakkında; 5 yıl, 8 yıl, 12 yıl, 12,5 yıl, 13 yıl, 18,2 yıl, 20-30 yıl, 24 yıl, 25 yıl, 24-25 yıl civarı, 25-30 yıl arası, 30 yıl, 34 yıl, 35 yıl, 30-40 yıl arası olmak üzere 15 ayrı iddia tespit edilmiştir. Muhtemeldir ki bilimsel temele dayanmayan ancak araştırmacının ulaşamadığı başka rakamlar da vardır.

Metin içinde paragraf girintisi kullanılmamalıdır. Sıralamaya dair örnek gösterimdeki başlıklar kullanılmak zorunda değildir. Çalışmanın şekli ve seyri gereği yazarlar tarafından şekillendirilebilir.

2.2. Şirket Ömrüne Dair Doğrular

Şirket ömürlerine dair en güncel, en güvenilir ve en kapsamlı veriler için kamu kurumlarının idari kayıt verileri referans olabilir. Bu veriler her ne kadar ikincil kaynak ta olsalar, ilgili kurumların bu verileri yasal yetki ile derlemiş olmaları ve yine bu kurumların yasal görevleri bağlamında sürekli güncelliyor olmaları bu verileri öne çıkarmaktadır. İdari kayıt verilerinin alternatifi olarak örnekleme seçilen şirketlerden anket yoluyla veri derlemesi olabilir ki; bu yöntemin hem temsil, hem kapsam hem de güvenilirlik sorunları vardır. Ayrıca bu yöntem, ciddi zaman ve maliyette gerektirmektedir.

Ömür bağlamında Dünya Bankası (WB), Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT) ve Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi bazı uluslararası kuruluşların çeşitli başlıklar adı altında çalışmalarının sonuçlarını periyodik olarak yayımladıkları görülmektedir. Dünya Bankası (WB), 1990'lardan bu yana her yıl farklı ülkelerde olmak üzere belirli örnekleme kriterleri üzerinden ve özel araştırma şirketleri aracılığı ile “Girişim Anketi” ile veriler derlemektedir. Banka derlediği verileri kendi web sitesi üzerinden de yayımlamakta olup, bu verilerin içinde bir başlıkta girişimlerin ömürleridir. Ülkemize dair son anket verileri aşağıda gösterilmiştir (www.enterprisesurveys.org, 2019).

Tablo 1. Dünya Bankası Girişim Anketi Türkiye sonuçları.

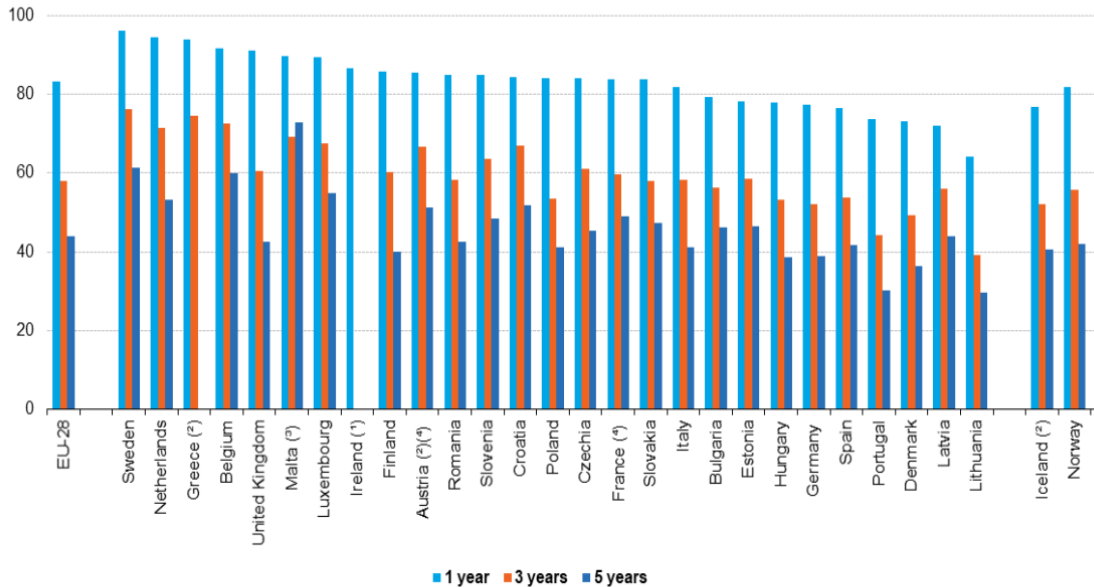
Ülke	Açıklama Yılı	İlgili Mali Yıl	Örnek Sayısı	Girişim Ömrü (Yıl)	Gerçek Kişi Olan Firmaların %si	Uluslararası Kalite Belgeli Firma %si
Türkiye	2008	2007	1152	16.7	12.3	30
Türkiye	2013	2011	1344	15.9	20.2	30.4
Türkiye	2019	2018	1663	18.2	27.6	29.5

Kaynak: <https://www.enterprisesurveys.org/en/datalinkinden> araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere, Dünya Bankası Girişim Anketi sonuçlarına göre; 2007 yılında 1152 girişimin ortalama ömrü; 16,7 yıl, 2011 yılında 1344 girişimin ortalama ömrü; 15,9 yıl, 2018 yılında 1663 girişimin ortalama ömrü; 18,2 yıldır. Ancak, Anketlerin örneklem sayısı oldukça düşüktür. Zira Ticaret Bakanlığı'nın 2019 Yılı Aralık Ayı Veri Bülteninde açıklanan sayıya göre 2019 yılı aralık ayında Türkiye'de toplam aktif firma sayısı 2.008.234' dür. Diğer taraftan Dünya Bankası Girişim Anketinin örnekleri arasında yıllara göre değişen oranda olmak üzere sadece şirketler değil, gerçek kişi firmalarının da olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu sonuçlar, girişimlerin hukuki nitelik gözetmeksizin ortalama ömür bilgisine referans olsa da; "Türkiye'de şirketlerin ortalama ömrü" şeklinde kullanılmasının tam sağlıklı olmayacağı değerlendirilmektedir.

Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT) tarafından birliğe üye ülkelerin ulusal istatistik kurumlarının iş kayıtları sistemleri üzerinden üretip, Birliğe gönderdikleri veriler üzerinden İş Demografisi İstatistikleri başlığı altında girişim hayatta kalma oranlarını içeren sonuçlar hazırlamakta ve Birliğin web sitesi üzerinden yayımlamaktadırlar (ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained, 2017).

Şekil 1. AB üye ülkeleri girişimlerinin 1., 3., 5. yılda hayatta kalma oranları % (2017)

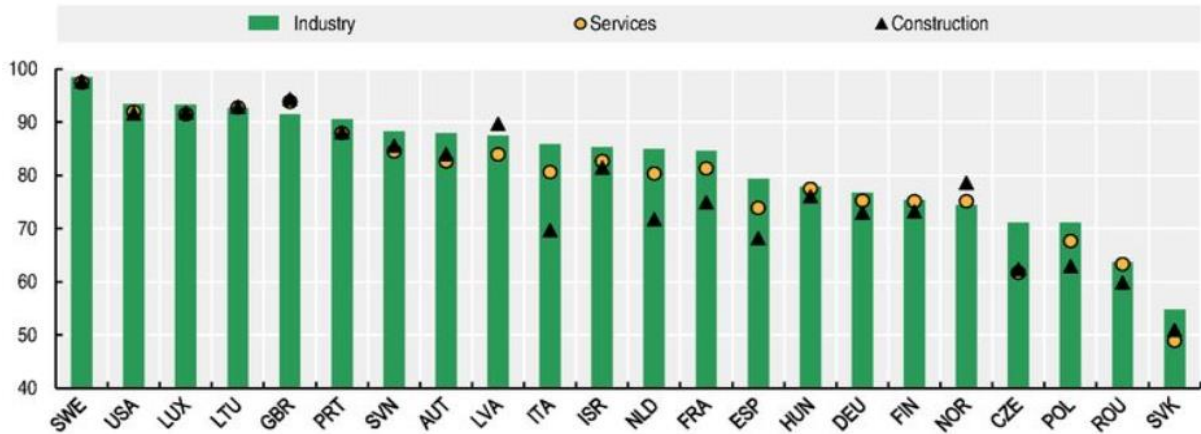
Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi, 2017

Yukarıdaki tabloda bulunan sonuçlara göre: girişimlerin bir yıllık hayatta kalma oranına bakıldığında, AB ortalaması olarak 2016 yılında doğan girişimlerin %80'inden fazlasının 2017 yılında hayatta kaldığı görülmektedir. En yüksek bir yıllık hayatta kalma oranları %96.2 ile İsveç'te kaydedilmiştir. Hollanda, Yunanistan, Belçika ve Birleşik Krallık'ta bu oran %90'ın üzerindedir. En düşük oranlar %64.1 Litvanya ve %72.2 ile Letonya'da bildirilmiştir.

Avrupa Birliğinde 2014'te doğan ve 2017'de hala aktif olan girişimlerin üç yıllık hayatta kalma oranı AB ortalaması %58 civarındadır. Bu grupta en yüksek oranlar İsveç, Yunanistan ve Birleşik Krallık'ta en, düşük oranlar ise Litvanya ve Portekiz'de görülmektedir. Ardından 2012'de doğan ve 2017'de hala aktif olan girişimlerin beş yıllık hayatta kalma oranı AB ortalaması %43 civarındadır. Bu grupta en yüksek oranlar Malta, Belçika ve İsveç'te en düşük oranlar ise üç yıllık grupta olduğu gibi Litvanya ve Portekiz'de görülmektedir.

Öte yandan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) girişimcilik ile ilgili düzenli yayınlar çıkarmakta olup, en son "Bir Bakışta Girişimcilik 2017" adıyla çıkardığı yayın incelendiğinde girişimlerin hayatta kalma oranlarının verildiği görülmüştür (read.oecd-ilibrary.org, 2017). Aşağıdaki grafik incelendiğinde; genç girişimlerin ilk yılda hayatta kalma oranlarının en yüksek %100'e yakın bir oranla İsveç'te, %55 civarında bir oranla en düşük Slovakya'da olduğu gözlenmektedir.

Şekil 2. İşveren girişimlerin 1 yıl hayatta kalma oranları (OECD)

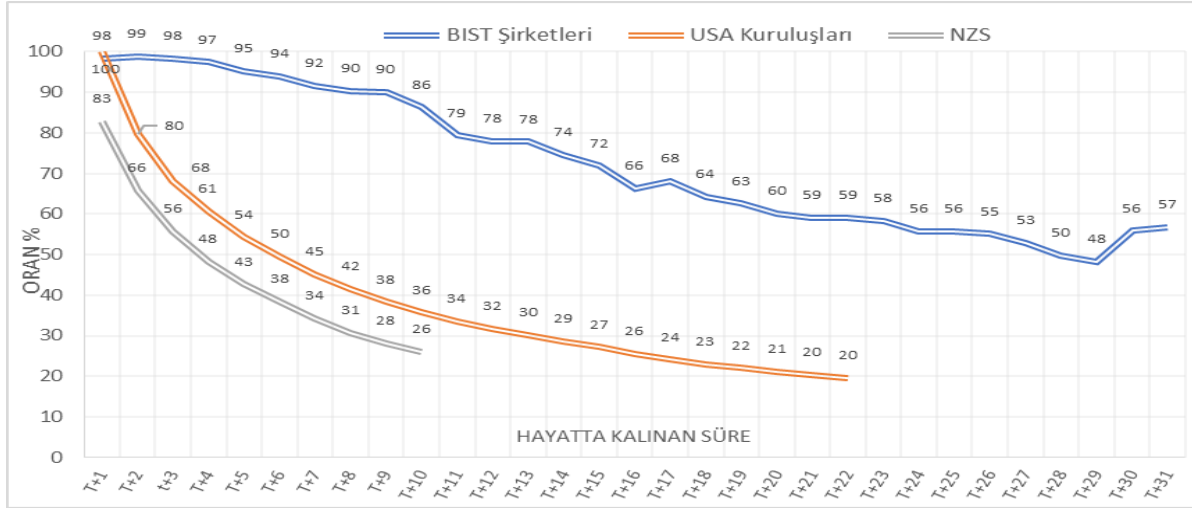
Kaynak: https://read.oecd-ilibrary.org/employment/entrepreneurship-at-a-glance-2017_entrepren eur_aag-2017-en#page88

ABD İş İstatistikleri Bürosu (BLS), kendi bünyesinde tüm Amerikan girişimlerinin doğum/kuruluş tarihi, sektör, bölge, hukuki nitelik, istihdam sayıları, kapanma/ölüm gibi demografik bilgilerini girişim bazında tutarak ve gerçekleşmiş veriler üzerinden girişimlerin belirli bir yılda doğum ve ölüm tarihlerini kullanarak, girişimlerin hayatta kalma oranlarını yayımlamaktadır. BLS' nin yayımladığı (www.bls.gov, 2018) aynı zamanda firmaların hayat tablosu olarak ifade edilebilen, firmaların işe başladığından itibaren 1997 ile 2015 yılları arasında sağ kalım oranları tablosu, bu alanda diğer ülkelere kıyasla yayımlanmış en geniş veri tablosudur (Yaka, 2018). Aynı şekilde Yeni Zelanda İstatistik Ofisi'nin girişimlere dönük

aynı yöntemle 10 yıllık hayat tablosu hazırladığı (www.stats.govt.nz, 2018) ve paylaşımına açtığı görülmüştür.

Şekil 3. Üç Ülkeden Hayatta Kalma Oranları

Kaynak: Borsa İstanbul AŞ. Kamu Aydınlatma Platformu Merkezi Kayıt Kuruluşu, Amerikan İş İstatistikleri ve Yeni Zelanda İstatistik Ofisi verilerinden yararlanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki şekil 3'te; BLS'nin kullandığı yöntem kullanılarak, araştırmacı tarafından Borsa İstanbul Anonim Şirketine (BIST) kote olmuş anonim şirketlerin Borsa'da sağ kalım/hayat tablosu hazırlanmış olup (Yaka, 2018), ABD İş İstatistikleri Bürosu, Yeni Zelanda İstatistik Ofisi ve Borsa şirketlerinin Borsa'da sağ kalım/hayat tablosu verileri aynı grafikte yine aynı araştırmacı tarafından birleştirilmiştir.

Yukarıda üç ülke verisi bulunmakta olup, ABD ve Yeni Zelanda'ya ait veriler ilgili ülkelerdeki girişimlerin hukuki nitelik ayrımı olmadan girişimlerin tamamına ait ortalama sağ kalım/hayatta kalma verileri iken, Mavi renkli çizgi ile gösterilen veriler Ülkemizde hisseleri Borsa İstanbul aracılığıyla halka açılmış anonim şirketleri kapsamaktadır. Bu üç ülke verisi karşılaştırıldığında; Borsa'da hisseleri işlem gören şirketlerin hayatta kalma/sağ kalım oranlarının, Yeni Zelanda ve ABD'deki girişimlerinden bariz şekilde yüksek sürelerle sahip olduğu göstermiş, dolayısıyla halka açık şirketlerin daha uzun ömürlü olduğunu göstermiştir.

Yukarıdaki şekilde verilen bilgiler bir, on ve yirmi yıl bazında karşılaştırıldığında, BİST'te bir şirketin paylarını halka arz ettikten sonraki bir yılda Borsa'da kalma veya başka bir anlatımla hayatta kalma oranı %98,3 iken, ABD de bir girişimin doğumunu takip eden bir yılda hayatta kalma/sağ kalım oranı %100 olup, Yeni Zelanda'daki bir girişimin doğumunu müteakip bir yıl hayatta kalma/sağ kalım oranı %82,8 olarak belirlenmiştir. Borsa'da bir şirketin hisselerini halka açtıktan sonra on yıl süre ile sağ kalım oranı %86 iken, ABD de on yılda hayatta kalma oranı %36 ve Yeni Zelanda'da ise %26 olarak ölçülmüştür.

Ülkemizde bir şirketin hisselerini halka açtıktan sonra 15 yıl süre ile Borsa'da kalma veya hayatta kalma oranı %66 olup, ABD'de ise bir girişimin doğumunu müteakip 15 yılda

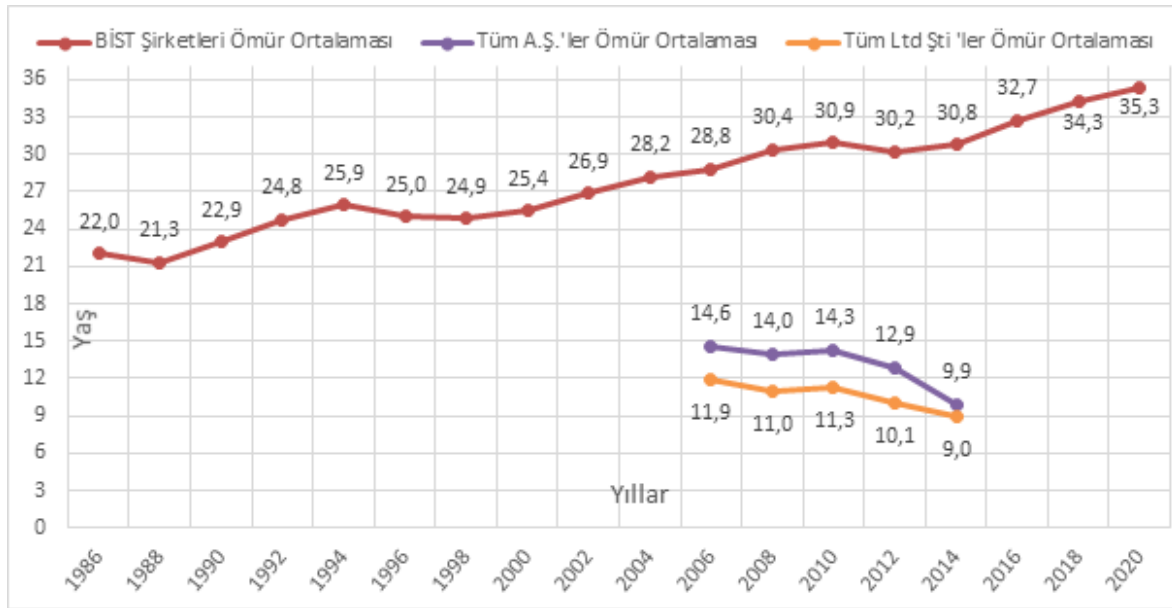
hayatta kalma oranı %26'ya inmiştir. Yeni Zelanda'daki girişimlerin doğumunu müteakip eden 15 yıl hayatta kalma/sağ kalım verisi bulunmadığından karşılaştırmaya katılamamıştır.

Şirket ömürleri konusunda başka bir veri; Türkiye İstatistik Kurumunun tarafından yayımlanan girişimcilik konulu haber bültenleri olup, 2013 yılından 2018 yılına kadar yılda bir kez, 2018 yılından itibaren de üçer yıllık seri şeklinde yayımlanan haber bültenleri çok sınırlı bilgi içermekte ve bu bültenlerde girişimlerin doğumunu takip eden bir yıllık sürede, doğum, ölüm ve hayatta kalma oranları verilmektedir. Veri hazırlanırken hukuki statü bazında ayırım yapılmadan tüm girişimlerin toplamı üzerinden hesaplama yapıldığı için bu çalışmada değerlendirilme imkanı olmamıştır.

Öte yandan Türkiye İstatistik Kurumunun idari kayıt verileri olan İş Kayıtları Sisteminden üretilen analiz sonuçları şirket ömürleri konusunda önemli bir veri kaynağı olup, sadece anonim şirketler ve limited şirketler esas alınarak yapılan analiz çalışmasının sonuçları ile Borsa İstanbul Anonim Şirketi kaynaklarından elde edilen ve Borsa'ya kote olmuş anonim şirketlerinin ömür verileri karşılaştırmalı şekilde aşağıda verilmiştir.

Aşağıdaki şekilden de anlaşılacağı üzere; Türkiye'de anonim ve limited şirketlerin ortalama ömrü genel anlamda düşme eğilimi gösterirken, halka açık anonim şirketlerin ortalama ömür çizgisi bu eğimin tam tersine artış yönündedir.

Şekil 4. BİST Şirketleri, Tüm Anonim ve Limited Şirketlerin Ömür Ortalamalarının Karşılaştırılması

Kaynak: Borsa İstanbul AŞ. Kamu Aydınlatma Platformu Merkezi Kayıt Kuruluşu, TÜİK İş Kayıtları verilerinden yararlanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Halka açık anonim şirketlerin ortalama ömrü; Borsa'nın ilk faaliyete başladığı 1986 yılında ortalama 22 yıldan artan bir eğimle 2020 yıl sonu itibariyle 35,3 yıla ulaşmıştır. Oysa Ülkemizdeki tüm anonim şirketlerin 2006 yılında 14,6 yıl olan ortalama ömrü, 2014 sonu itibariyle 9,9 yıla düşmüştür. Yine aynı dönemde limited şirketlerin ortalama ömrü ise 2006

yılında 11,9 yıldan 2014 sonu itibariyle 9 yıla düştüğü görülmektedir. Yukarıdaki veriler göstermektedir ki; halka anonim şirketler, diğer anonim şirketlerle, limited şirketlerin ortalama ömürlerinden üç katından daha fazla uzun ömre sahiptirler.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Son yıllarda kişilerin doğum, yaşam ve ölüm kayıtlarına dair kamu kurumları tarafından önemli bilgi kaynakları oluşturulmuş ve bu veriler düzenli ve detaylı bir şekilde kamuoyu ile paylaşılmakta iken, ekonomik faaliyetleri yürüten şirketler için maalesef aynı gelişmeler elde edilememiştir. Üstelik şirket ömürlerine dair toplumun yüksek ilgisine rağmen, bu alanda elinde veri bulunduran kamu kurumlarının yeterli rapor ve yayın çıkarmamaları ayrıca bu alanda yeterli bilimsel çalışmanın da yapılmaması nedeniyle kamuoyu şirket ömürlerine dair yanlış bilgilendirmelere maruz bırakılmıştır.

Araştırmacı tarafından şirket ömürlerine ilişkin olarak; 5 yıl ile 40 yıl arasında değişen 15 ayrı bilimsel olmayan ömür bilgisinin çeşitli ortamlarda paylaşıldığı tespit edilmiştir. Hatta bu yanlış bilgilerin birçok akademik literatüre dahi girebildiği görülmüştür. Şirket ömürleri ile ilgili yabancı ülkelerde gerek saha çalışması kaynaklı gerekse ilgili ülkelerinin kamu kurumlarının geniş veri sunmaları dolayısıyla oldukça fazla bilimsel çalışma bulunmaktadır. Ancak aynı durum ülkemiz için maalesef söylenememektedir.

Bu çalışma ile şirket ömürlerine dair yukarıda belirtilen yanlış bilgilerin ve geçersiz genellemelerin ortadan kaldırılmasına katkı sağlanması amaçlanmış ve bu amaçla BİST, TÜİK ve bazı uluslararası kuruluşların yayımladığı veriler kullanılarak, anonim ve limited şirketlerin ömürleri irdelenmiştir.

Borsa İstanbul A.Ş. kaynaklarından elde edilen sonuçlardan; Borsa'ya kote olmuş anonim şirketlerinin ömürleri 1986 yılında ortalama 22 yıl ile başlayıp, 2020 sonu itibariyle 35,3 yıla ulaşırken, Türkiye İstatistik Kurumunun İş Kayıtları Sistemi verileri üzerinde yapılan analizle Ülkemizdeki tüm anonim şirketlerin ortalama ömürleri; 2006 yılında 14,6 yıldan 2014 sonu itibariyle 9,9'a indiği, ayrıca limited şirketlerin ortalama ömürleri ise 2006 yılında 11,9 yıldan 2014 sonu itibariyle 9 yıla düştüğü görülmüştür.

Şirket ömürleri ile ilgili kamu kurum ve meslek kuruluşlarının toplumun bilgi ihtiyacını tam ve zamanında karşılama konusunda göstereceği çabalar, bu alanda bilimsellikten yoksun bilgilerin kullanılmasını önleyecektir. Öte yandan bir bilginin bilimselliğinin araştırılmadan kullanılmamasının önemi anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Agarwal R., Gort M. (2002) Firm and Product Life Cycles and Firm Survival, American Economic Review, Vol. 92, No. 2, pp. 184-190.

Ak, B. G. (2010) Aile İşletmelerinde Kurumsallaşmanın İşletme Başarısına Olan Etkileri, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, <http://adudspace.adu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11607/731>, ET: 23.02.2020.

- Akdoğan, A. A. (2000) “Aile İşletmelerinin Özellikleri ve Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma İhtiyacı”, “Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Sayı:16, 2000, ss. 31-47.
- Akdoğan A. A., Mirap S. O. (2008) Aile İşletmelerinde Örgüt Kültürü: Büyük Ölçekli Aile İşletmeleri İle Küçük Ölçekli Aile İşletmelerinin Örgüt Kültürü Açısından Kıyaslanmasına Yönelik Olarak Kayseri’de Bir Uygulama, Aile İşletmeleri 3. Kongresi.
- Akin G. (2000), How Long Do Things Last? Journal Of Organizational Change Management. Vol: 13, Issue: 1, pp. 30-31.
- Alayoğlu N. (2003) Aile Şirketlerinde Yönetim ve Kurumsallaşma, MÜSİAD Yay.: 42 sf.3.
- Ankara Sanayi Odası (2005) <https://www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/yayinlarimiz/ailesirketleri.pdf> Sf 7, 148, ET: 10.02.2020.
- Argüden Y., (2002) “Aile Şirketlerinde Kuşak Değişimi” Argüden web sitesi <http://www.arguden.net/tr/makaleler/aile-sirketlerinde-kusak-degisimi/> Erişim: 02.03.2020.
- Arkeondanışmanlık, (?) <https://www.arkeondanismanlik.com.tr/aile-sirketleri/>,ET: 21.2.2020.
- Aslan İ. (2018) Aile Şirketlerinde Performans Yönetimini Etkileyen Faktörler, Ahtamara I. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi Tam Metin Kitabı, 25-26 Ağustos 2018, Gevaş/Van.
- Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (2017) İş Demografisi İstatistikleri, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:One,_three_and_five-year_survival_rates_of_enterprises,_business_economy,_2017_\(%25\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:One,_three_and_five-year_survival_rates_of_enterprises,_business_economy,_2017_(%25).png), ET: 21.02.2020.
- Aygün, D. (2010) Aile İşletmelerinde Personel Temin ve Seçim Sürecinin İncelenmesi ve Keşfedici Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Bakertilly Güreli, (2012) Büyüme Sürecinde Halka Arz, Güreli Yayınları <http://www.gureli.com.tr/pdf/buyume-surecinde-halka-arz>, ET: 21.02.2020.
- Baraz A. B., (2004) Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma Ölçütleri. 2. Aile İşletmeleri Kongresi, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, Sf. 120–129.
- Bartelsman, E., S. Scarpetta and F. Schivardi (2003) "Comparative Analysis of Firm Demographics and Survival: Micro-Level Evidence for the OECD Countries", OECD Economics Department Working Papers, No. 348, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/010021066480>.
- Baykal E., (2019) Sürdürülebilir Aile İşletmeleri, Gazi Kitabevi, Ankara Sf. 200.
- Beckhard R., Dyer W. Gibb Jr. (1983) “Managing Continuity in the Family-Owned Business”, Organizational Dynamics, 12: 5-12.

- Bjuggren P. O , Sund Lars-Goran (2002) A Transaction Cost Rationale for Transition of the Firm within the Family. *Small Business Economics* 19(2):123-33.
- Bloomberght (2018) <https://businessht.bloomberght.com/ekonomi/haber/1866855-turkiye-de-yeni-sirketin-omru-5-yil>, ET: 13.02.2020.
- Bodrumgudem (2018) <https://www.bodrumgudem.com/2018/03/23/turkiyede-sirketlerin-ortalama-omru-12-yil/>, ET: 27.02.2020.
- Boğaziçi eğitim danışmalık (?) <http://www.bogaziciegitim.com.tr/org/aile-isletmelerinde-kurumsallasma/>, ET: 02.02.2020.
- Bureau of Labor Statistics (2018) Entrepreneurship and the U.S. Economy, <http://www.bls.gov/bdm/entrepreneurship/entrepreneurship.htm>, Erişim: 26.02.2020.
- BT Günlüğü (2019) <https://www.btgunlugu.com/turk-ceo-donusume-sarildi/>, ET: 28.02.2020.
- Bursa Sanayicileri ve İş Adamları Derneği BUSİAD (2013) <https://www.busiad.org.tr/etkinlik/busiad-7-ebeveynler-ve-cocuklari-toplantisi-22.html>, ET: 21.02.2020.
- Collins J. C., Porras J. I. (1999) *Kalıcı Olmak*, Çeviren: Zuhâl Çivi Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- De Geus A. (1997) *The Living Company*, Harward Business School Press, Boston.
- Demir Ö, Sezgin E. E. (2015) İmalat Sektöründe Faaliyet Gösteren Kobi'lerde Kurumsal Yönetim Anlayışının İncelenmesi: Trb1 Bölgesinde Yapılan Bir Araştırma Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi – III 11-13 Haziran 2015 Malatya Bildiriler Kitabı sf. 296- 316.
- Dewald J. (2016) *Achieving Longevity: How Great Firms Prosper Through Entrepreneurial Thinking*, University of Toronto Press.
- Dil E. (2014) Stratejik Başarı Göstergesi Olarak Örgütsel Uzun Ömürlülük: Kavramsal ve Kuramsal Bir Tartışma, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: IX Sayı: II.
- Dil E. (2016) Türkiye'de Uzun Ömürlü İşletmeler: Kim? Nerede? Ne Yapıyor? İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt: 45 Sayfa: 49-69.
- Dökümbilek F. (2010) *Aile Şirketlerinde Nepotizm ve Bir Araştırma*, Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Dünya Bankası (2019) Girişim Anketi Türkiye sonuçları, <https://www.enterprisesurveys.org/en/custom-query>, ET: 23.02.2020.
- Dünya Gazetesi (2017) <https://www.dunya.com/kose-yazisi/belirsizlik-donemlerinde-sirketler-cevik-acik-esnek-olmalı/395448>, ET: 17.02.2020.

- Ege Bölgesi Sanayi Odası EBSO (2011) <http://www.ebso.org.tr/tr/arama/KALDER%20Aile%20%C4%B0%C5%9Fletmelerinde%20Ba%C5%9Far%C4%B1n%C4%B1n%20Anahtar%C4%B1>.
- Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü OECD (2017) Entrepreneurship at a Glance 2017 https://read.oecd-ilibrary.org/employment/entrepreneurship-at-a-glance-2017_entrepreneur_aag-2017-en#page88, ET: 23.02.2020.
- Ekonomist Dergisi (2017) <https://www.ekonomist.com.tr/yonetim-kariyer/yonetimde-yeni-nasil-kurullara-ihhtiyac-var.html>, ET: 29.02.2020.
- Fındıkçı, İ. (2008) Aile Şirketleri, Alfa Basım Yayım: İstanbul, 3. Baskı.
- Fırat E., Capital Dergisi (2007) Ocak Sayısı <http://www.capital.com.tr/liderlik/sirketlerin-omru-daha-da-kisalacak-mi-haberdetay-4372>, ET: 28.02.2020.
- Fokusakademi (?) <https://www.fokusakademi.com.tr/turkiyede-aile-sirketlerinin-omru-ortalama-34-yil.html>, ET: 08.02.2020.
- GazeteSU (2017) <https://gazetesu.sabanciuniv.edu/2017-10/aile-sirketlerine-kuresel-bakis-0>, ET: 02.02.2020.
- Gıdahattı (2018) <https://www.gidahatti.com/aile-sirketlerinin-ortalama-omru-98854/>, ET: 07.02.2020.
- Gözen A. (2018) Aile İşletmelerinde Aile Etkisi ve Örgütsel Uсталık Kavramlarının İşletme Performansı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Günaydın C. (2017) Ailem ve Şirketim 2016 Bülten Yıllığı sf. 4.
- Haberdenizli (2012) <https://www.haberdenizli.com/ekonomi/aile-sirketlerinin-omru-ortalama-25-yill-h3201.html>, ET: 01.02.2020.
- İstanbul Sanayi Odası (2016) <http://www.iso.org.tr/file/2016.10.27-basin-bulten-meclis-5810.pdf>, ET: 18.01.2020.
- İstanbul Ticaret Gazetesi İtohaber (2019) https://www.itohaber.com/haber/guncel/210108/turk_aile_sirketleri_kritik_virajda.html, ET: 20.01.2020.
- Kobal K. E. S., (2014) Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma Sürecinde İkinci Kuşağın Yaşadığı Sorunlar Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lambrecht, J. (2005) "Multigenerational Transition in Family Business: A New Explanatory Model", Family Business Review, Vol.18, No.4, pp.267-282.
- Lansberg I. S. (1983) Managing Human Resources In Family Firms: The Problem Of Institutional Overlap. Organizational Dynamics, 12(1). Pp 39-46.

- Madeleine I. G. Daepf, Marcus J. Hamilton, Geoffrey B. West, Luis Bettencourt M. A. (2015) The mortality of companies, Journal of The Royal Society Interface, Volume 12, issue 106.
- Marketing Türkiye (2015) Aile şirketleri nereden başlamalı, Selçuk Kılıç <http://www.marketingturkiye.com.tr/koseyazilari/aile-sirketleri-nereden-baslamali/> ET: 10.02.2020.
- Mason, Moya K. (2009). Research on Small Businesses, <http://www.moyak.com/papers/small-businessstatistics.html> ET 10.02.2020.
- Mayfield M, Mayfield J, Stephens D., (2007) The relationship of generic strategy typing and organizational longevity: A preliminary analysis in the comic book industry using the miles and snow typology. Competitiveness review: An International Business Journal, 17(1/2), 94-108.
- Milliyet Gazetesi (2018) <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/adana/cakir-turkiyede-sirketlerin-ortalama-omru-12-5-yildir-12758727>, ET: 14.02.2020.
- Montuori L. A. (2000) Organizational Longevity: Integrating Systems Thinking, Learning And Conceptual Complexity. Journal Of Organizational Change Management, Vol: 13, Issue 1, pp. 61-73.
- New Zealand Statistics (2018) Business Demography, <https://www.stats.govt.nz/information-releases/new-zealand-business-demography-statistics-at-february-2017>, Erişim: 20.02.2020.
- Ogünhaber (2012) <https://www.ogunhaber.com/amp/ekonomi/turkiyede-sirketlerin-omru-8-yil-69279h.html>, ET: 12.02.2020.
- Sabah Gazetesi (2005) <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/11/05/eko115.html>, ET: 02.02.2020.
- Sakarya I. Organize Sanayi Bölgesi SOSB (2018) <http://www.sosb.org.tr/haber/134/ulkemizdeki-aile-sirketlerine-genel-bakis-ve-oneriler.aspx>, ET: 25.01.2020.
- Sakaryalı A. D., (2014) İnovasyon ve Risk Sermayesi, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (9:1).
- Samsun Ticaret ve Sanayi Odası (2019) <https://www.samsuntso.org.tr/haber/Samsun-TSOdan-Aile-sirketleri-Yonetimi-ve-Kurumsallasma-egitimi-5652.htm>, ET: 23.01.2020.
- Sineragroup, (2005) http://www.sineragroup.com/tr/blog/turkiyede-sirketlerin-ortalama-omru-ve-risk-degerlendirme_6_1515.html, ET: 15.02.2020.
- Sarıtaş A, Gürsoy S, Sarı S., (2016) Uluslararası Pazarlama Faaliyetlerinde Aile Şirketlerinde Kurumsallaşmanın Etkisi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:5 Sayı:1 Haziran 2016, ss. 135-152.
- Sönmez Y., (2017) Aile Şirketlerinde Kazananlar Kaybedenler, Yayınevi: Az Kitap.

- Şengün, H İ., (2011) Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma ve Bir Araştırma, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü işletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Şengün H. İ, Özdemir L. (2015) Aile Şirketlerinde Duygusal ve Rasyonel Dinamikler: Aile ve İş İlişkilerinin Ayrı Tutulmasına Yönelik Bir Araştırma Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi C:5 S:8 Yaz 2015 (58-66).
- Ticaret Bakanlığı (2020) Veri Bültenleri, Şirket Sayıları, <https://ticaret.gov.tr/data/5d5d031413b8768cc87d5f33/2020%20Y%C4%B1%C4%B1%20Ocak%20Ay%C4%B1%20Veri%20B%C3%BClteni.pdf> Erişim: 19.02.2020.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (2012) Girişimcilik manifestosunun imza töreni 68. Genel Kurul kitapçığı sf.13.
- Uçkun C.G., Yüksel A. (2007) Aile şirketlerinin performansının artırılmasında bir strateji: dış kaynaklardan yararlanma (Outsourcing). Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı,s. 25-39.
- Uluyol, O., (2004) “Aile Şirketleri Çatışmalar Finansal Sorunlar ve Çözümler”, Medipres Matbaacılık, Malatya.
- Us Ahmet T. (2003) Aile Şirketleri ve Yönetim, https://www.koniks.com/topic.asp?TOPIC_ID=659, ET: 01.02.2020.
- Uslu M. (2011) Aile Şirketleri Yönetiminde Devir ve Yeni Neslin Yetiştirilmesi; Çorum Saha Çalışması, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yaka, R. (2018) Kurumsallaşma Sürecinde Hisselerin Halka Arzı ve Şirket Ömrü: BİST Uygulaması, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi & Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Yeniasır (2019) <https://www.yeniasir.com.tr/ekonomi/2019/08/15/aile-sirketlerine-altin-ogutler>, ET: 17.02.2020.
- Yolaç S, Doğan E., (2011) Küreselleşme Surecinde Aile İşletmelerinde Yönetim ve Kurumsallaşma, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 61 (2) , 83-110.
- Yurdakul C. (2019) Aile İşletmelerinin Kurumsallaşması: Karabük İli Örneği Üzerine Nitel bir Çalışma, Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi Cilt/Vol:3, Sayı/Issue:2, 2019 Sayfa: 125-160.
- 3-goz (2017) <http://www.3-goz.com/basinda-biz/gundem/samgiad-baskani-savas-gomec-aile-sirketlerinin-omru-30-yil.html>, ET: 02.02.2020.

DOKTOR YARDIMSEVER VE YETKİNLİĞİNİN ÇEVİRİMİÇİ İNTİKAM NİYETİNE ETKİSİNDE KURUMSAL İTİBARIN ARACI ROLÜ

Prof. Dr. Mahmut AKBOLAT

Sakarya Üniversitesi

makbolat@sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2899-6722

Arş. Gör. Mustafa AMARAT

Sakarya Üniversitesi

mustafaamarat@sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8954-6314

Neslihan ÜNAL

Yüksek Lisans Öğrencisi

Sakarya Üniversitesi

nesunal96@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0340-4556

Öz

Türk sağlık sistemindeki yeni gelişmeler ile birlikte özel hastanelerin sayıları ve oranı giderek artmaktadır. Bu gelişmeler hastaların hastane tercihlerine de olumlu olarak yansımakta ve bireylerin çeşitli hastaneleri tercih etme ihtimalini arttırmaktadır. Literatürde hasta ve potansiyel hastaların, hastane tercihini etki eden birçok faktör olduğu bilinmektedir. Bu faktörlerden biri olan elektronik ağızdan ağıza iletişim, son dönemde internet ve sosyal medyanın yaygınlığı ile birlikte önemli hale gelmektedir. Yaygınlığın artması ile birlikte bireyler, diğer hastalara ve potansiyel hastalara kendi deneyimlerini olumlu ve olumsuz bir şekilde doğrudan paylaşabilmektedirler. Ayrıca, bireyler olumsuz sağlık hizmetlerinin bir sonucu olarak çevrimiçi intikam alma davranışını gösterebilmektedir. Hastaların bu davranışı göstermelerinde birçok farklı unsur olduğu bilinmektedir. Fakat bu araştırma da doktorların yardımsever ve yetkinlik davranışlarının çevrimiçi intikam alma niyetine etkisini ve bu etkide kurumsal itibarın ne şekilde bir aracılık rolü oynadığı araştırılmaktadır. Araştırma, Şubat-Nisan 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olup, bu araştırmanın verileri kendi kendine uygulanan anket yöntemi ile toplanmıştır. Kullanılan anket dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm sosyo-demografik özellikleri ölçmeyi amaçlamaktadır. İkinci bölümde Riquelme ve

arkadaşları tarafından geliştirilen ölçek, (2019) çevrimiçi intikam niyetini ölçmeyi amaçlamaktadır. Üçüncü ve son bölüm, Nguyen (2010) tarafından geliştirilen yardımsever doktor ve yeterlik ölçeği ile kurumsal itibar ölçekleri kullanılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler, korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, hem kurumsal itibar ($\beta = -0.126$) hem de doktor yardımsever ve yetkinliği ($\beta = -0.131$) çevrimiçi intikam niyeti üzerinde olumsuz etkisi tespit edilmiştir. Ayrıca kurumsal itibar ($\beta = -0.111$), doktor yardımseverliğinin çevrimiçi intikam niyeti üzerindeki etkisinde aracılık rolü oynamıştır. Kurumsal itibarın oynadığı bu rol toplam olumsuz etkiyi arttırmıştır. Sonuç olarak sağlık kurumu yöneticileri, kurumlarının itibarını arttırmak için doktorların yardımsever ve yetkinlik davranışlarını artırmaları gerekmektedir. Bu şekilde hastaların çevrimiçi platformlarda yayımlayacakları olumsuz görüşlerini ve intikam niyetini azaltabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İtibar, Çevrimiçi İntikam Niyeti, Doktor Yardımsever ve Yetkinliği

---

THE MEDIATING ROLE OF CORPORATE REPUTATION IN THE INFLUENCE OF DOCTOR'S BENEVOLENT AND COMPETENCE ON THE INTENTION OF ONLINE REVENGE INTENTION

Abstract

The number and rate of private hospitals are increasing due to new developments in the Turkish health system. These developments reflect positively on the hospital preferences of the patients and increase the possibility of individuals to choose various hospitals. There are many factors in the literature that affect the hospital preference of patients and potential patients. One of these factors is electronic word-of-mouth communication. This factor has recently become important with the prevalence of the internet and social media. Health institutions are increasing their appearance on the internet and using these platforms more intensively. With the increase in prevalence, individuals can directly share their experiences with other patients and potential patients in a positive and negative way. In addition, individuals can demonstrate online revenge behavior as a result of negative healthcare. It is known that there are many different factors in the patients' demonstration of revenge behavior. However, this research investigates the effect of benevolent and competent behaviors of doctors on the intention to take revenge online, and what kind of an intermediary role corporate reputation plays in this effect. The research was conducted between March and April 2020. The data for this study was collected through a self-administered questionnaire method. The questionnaire used consists of four parts. The first part aiming to measure socio-demographic characteristics. In the second part, the scale developed by Riquelme et al. (2019) aiming to measure online revenge intention. Third and last parts, the doctor benevolent and competence scale and corporate reputation scales developed by Nguyen (2010) were used. Descriptive statistical methods, correlation and regression analysis were used to analyze the data. As a result of the research, it was determined that both corporate reputation ($\beta = -0.126$) and doctor benevolence and competence ($= -0.131$) had a negative effect on online revenge intention. In addition, corporate reputation ($= -0.111$) played a mediating role in the

effect of doctor benevolence and competence on online revenge intention. This role played by corporate reputation increased the overall negative impact. As a result, health institution managers need to increase the benevolence and competence behavior of doctors in order to increase the reputation of their institutions. In this way, it can reduce the negative opinions and the intention of revenge that the patients will publish on online platforms.

Keywords: Corporate Reputation, Benevolence and Competence, Online Revenge Intentions.

GİRİŞ

Türkiye’de son 20 yıl içerisinde uygulanan sağlık politikaları çerçevesinde özel sağlık kuruluşları hem niceliksel hem de niteliksel olarak artış göstermektedir. 2002 yılında 271 olan özel sağlık kuruluşu sayısı 2019 yılında 575’e ulaşmıştır. Toplam hastane sayısı içerisinde özel sağlık kuruluşlarının pay oranı 2002 yılında %23,44 iken, 2019 yılında %37,38’e yükselmiştir. Bu oran her geçen yıl artmaktadır (SB, 2020). Bu durum bireylerin çeşitli hastaneleri tercih etme ihtimalini arttırmakla birlikte, sağlık sektöründeki rekabet ortamının da oluşmasını beraberinde getirmektedir (Erbay ve diğerleri, 2018). Rekabet ortamı sağlık kuruluşlarını, mevcut hastalarını bünyelerinde tutması ve potansiyel hastalarını ise kendilerini tercih etmesi açısından önemli hale getirmektedir.

Bireylerin, sağlık kuruluşu tercihini etki eden birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler bireylerin deneyimlerinden (hizmet kalitesi, kurumsal itibar, hastane süreçleri) ve duyularından (ağızdan ağıza iletişim, elektronik ağızdan ağıza iletişimi, internet siteleri vs.) oluşmaktadır (Varkevisser ve diğerleri, 2012; Rustawani ve diğerleri, 2020). Bireylerin duyum faktörlerinden olan elektronik ağızdan ağıza iletişimin internet ve sosyal medyanın yaygınlığı ile birlikte önemi artmaya başlamıştır. Bunun sebebi bireyler, ürün veya hizmetler hakkındaki bilgiye internet aracılığıyla daha hızlı ve kolay bir şekilde ulaşabilmekte ve daha fazla bilgiyi elde edebilmektedirler. Örneğin TÜİK (2020) verilerine göre bireylerin internet kullanım oranları; 16-24 yaş aralığı için % 91,8; 25-34 yaş aralığı için % 93,5; 35-44 yaş aralığı için % 89,1; 45-54 yaş aralığı için % 74,8; 55-64 yaş aralığı için % 50,9 ve son olarak 65-74 yaş aralığı için ise % 27,1 olarak tespit edilmiştir. Bu oranlar 2009 yılından 2020 yılına kadar olan süre içerisinde sürekli olarak artış göstermiştir.

Bireylerin internet kullanım oranlarının yükselmesi, hem sağlıkla ilgili konularda bilgi aramalarını hem de sağlık kuruluşları hakkındaki bilgileri arama ve paylaşma farkındalıklarını arttırmaktadır (Zimmerman ve Shaw, 2020). Artan farkındalık ile birlikte sağlık hizmetlerinin bir çok noktasında şikayetler meydana gelebilmektedir. Başlıca şikayetler arasında; hastaların bilgilendirilmesi, çalışan - hasta etkileşimleri, personel davranışları ve güven yer almaktadır (Erbay ve diğerleri, 2018; Ranghaz ve diğerleri, 2016). Hastalar açısından doktorlar sağlık hizmet sunumu esnasında ve sonrasında diğer sağlık çalışanlarına oranla daha fazla etkileşimde buldukları için daha da önemlidir. Doktorların hastalara gösterdikleri yardımsever ve yetkinlik davranışları hastaların tutum ve davranışlarını olumlu veya olumsuz biçimde değiştirebilmektedir. Bu değişimler çevrimiçi intikam olabileceği gibi hasta bağlılığı da olabilir.

Son dönemde çevrimiçi intikam davranışlarının ortaya çıkma oranı hem sağlık hem de diğer hizmet sektörlerinde artmaktadır (Funches ve diğerleri, 2009; Bousnina ve Zaiem, 2019). Bunun belki de en büyük sebebi, internet ve sosyal medyanın yaygınlaşması ve tüketicilerin fikirlerini kurumlarla, benzer ilgi alanlarına sahip tüketicilerle ve toplumla paylaşmasıdır. Bu görüşler bireylerin ürün veya hizmet aldıkları kurum hakkındaki olumlu ve olumsuz incelemelerinden oluşmaktadır. Olumsuz yorumların çoğu iyi niyetle ve potansiyel kullanıcılara yardım etme veya kuruma geri bildirim sunma niyeti ile gerçekleşse dahi, kendilerine kötü davrandığını algıladıkları bir kuruma karşı zarar vermek amacı ile de gerçekleşebilmektedir (Obiedat ve diğerleri, 2017). Kuruma zarar verme amacı ile gerçekleştirilen bu eylemler çevrimiçi platformlarda gerçekleştiğinde ise kavram çevrimiçi intikam niyeti olarak sınıflanmaktadır. Bireyler hizmet aldıkları kuruluşlarda tanıklık ettikleri başarısız hizmet sunmaları, memnuniyetsizlikler veya adaletsizlikler ile karşılaştığında şiddet, kinci şikayetler veya olumsuz çevrimiçi şikayetler gibi bir takım davranışlar sergilemektedir. Bu davranışlarda bulunan bireylerin genel amacı kendi deneyimlediği durumu geniş bir kitleye duyurmaktır. Bu durum sağlık kurumlarının itibarlarını olumsuz olarak etkilemektedir. Bu davranışlar diğer hastaların ve potansiyel hastaların algılarını değiştirerek hizmet alma davranışlarını etkilemekte ve kurumun itibarına zarar verebilmektedir (Curina ve diğerleri, 2020).

Kurumsal itibar kendisine multidisipliner bir çalışma alanı bulmakta ve bu disiplinlerde kavrama ilişkin tanımlamaların farklılaştığı anlaşılmaktadır (Walker, 2010). Genel itibarı ile kavram, kurum paydaşlarının kuruma ilişkin ortak ve farklı algılamalarının bir bütünü olarak ele alınabilir (Fombrun, 2012). Bu algılamalar her bir paydaş grubu için kurumun gönderdiği sinyaller veya diğer paydaşların aktardıkları ile değişim gösterebilmektedir (Taşkırmaz, 2015). Kurumsal itibar zor inşa edilen fakat çok kısa süre içerisinde yok olabilen bir değer olarak görülmektedir (Karatepe ve Ozan, 2017). Sağlık kurumlarının kurumsal itibarı korumaları ve geliştirmeleri birçok açıdan önem taşımaktadır (Amarat, 2017). İtibar, mevcut hastalarının tekrar tercih etmesini sağlaması ve potansiyel hastaları kendi kurumlarını seçme ihtimalini arttırmasıdır. Böylece kurumlar sürdürülebilirliklerini sağlamakta ve rekabet avantajı elde edebilmektedirler.

Araştırmamızda sağlık hizmetinin sunumunda önemli bir rol oynayan doktorların yetkinlik ve yardımsever davranışlarının hastaların çevrimiçi intikam niyetine olan etkisi ve bu etkide kurumun itibarının ne şekilde bir rol aldığı araştırılmaktadır. Bu çalışma ile birlikte sağlık kuruluşları hasta ve hasta yakınlarının çevrimiçi intikam davranışlarına ilişkin bir takım önlemler alabilecekler ve rekabet ortamında itibarlarını koruyabileceklerdir.

2. Araştırmanın Arka Planı ve Hipotez Geliştirme

2.1. Doktor yardımsever ve yetkinliği

Çalışanların yardımsever ve yetkinliği ile ilişki olarak literatürde farklı alanlarda gerçekleştirilen çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar içerisinde çalışanların davranış biçimleri ile müşteri bağlılığı (Akbolat ve diğerleri,2019), kurumsal itibar (Nguyen,2010), güven (Deljoo ve diğerleri,2018) ve satın alma niyeti (Ozdemir & Sonmezay, 2020) gibi konular

üzerinde durulduğu görülmektedir. Yetkinlik, çalışanların çalışmak için gerekli standartlara uygun davranışlar sergilemesi veya öznitelik olarak tanımlanmaktadır. Doktor yetkinliği ise benzer biçimde doktorlar tarafından kabul edilen standartlara uygun profesyonel görevlerini yerine getirme yeteneği olarak tanımlanabilir (RCGP, 2018). Tanımlardan yola çıkarak doktor yetkinliğini açıklamada iki bileşeninden bahsedilebilir (Nguyen, 2010). Bu bileşenlerden ilki doktorların teknik uzmanlık becerileri (mesleki eğitim ve uzmanlıklar) iken ikinci bileşeni yaptıkları iş ile alakalı süreçlerde problem çözme becerileri (müşteriler ile yaşadıkları sosyal çatışmaları yönetebilme) oluşturmaktadır (Hartline ve diğerleri, 2003).

Yardımsızlık ise çalışanların müşterilerin ihtiyaç ve çıkarlarını dikkate alma istekliliği olarak tanımlanmaktadır (Atuahene-Gima ve Li, 2002). Yardımsızlık de yetkinlik davranışları gibi iki bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenlerden ilki özgeci yardımsızlık yani çalışanın müşterinin yararını kendi yararı kadar gözetme ve maddi manevi kişisel hiçbir çıkar gözetmemesidir (Avcı, 2013). Burada önemli olan husus çalışanların yardımsız davranışları zorunluluk olarak yerine getirmemesi aksine bu davranışları kendilerinin gerçekleştirmek istemeleridir (Nguyen, 2010). İkinci bileşeni ise karşılıklı yardımsızlık oluşturmaktadır. Karşılıklı yardımsızlık ise çalışanın gelecekte ortak kazanımlar elde edebileceği düşüncesi ile müşteriye sunduğu fazladan davranışlar bütünü olarak tanımlanmaktadır.

Doktorların göstermiş olduğu yetkinlik ve yardımsızlık davranışları hastaların hizmet sırasında ve sonrasında gösterecekleri davranış değişikliklerine sebep olabilir. Literatürde Doğrudan doktor yardımsız ve yetkinliği üzerine araştırmalar oldukça kısıtlı olsa da yardımsız davranışların hasta temelli kurumsal itibar algısının bir öncülü olduğunu gösteren bulgulara rastlanmaktadır (Akbolat ve diğerleri, 2019; Stockmyer, 2016).

Bu sebeple aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H1: Doktor güven ve yardımsızlık davranışları çevrimiçi intikam niyetini etkilemektedir.

2.3. Kurumsal İtibar

Kurumsal itibar multidisipliner bir alanda kendisine literatürde bir yer edinmiştir. Farklı disiplinlerde çalışılması kavrama ilişkin tanımlamaların ve teorilerin de farklılaşmasına sebebiyet vermiştir (Walker, 2010). Kurumsal itibar bu bakış açısı ile kurum paydaşlarının ortak algılarını ya da her bir paydaş gruba göre farklılaşabileceğini göre tanımlanmaktadır. Tanımlamaların farklılığı kurumsal itibarın öncül ve sonuçlarına göre de bir takım farklılıklar yaratmakla (Walsh ve diğerleri, 2009) beraber tüm tanımlamaların ortak kesişimlerinde kurumsal itibar, oluşturulması ve yönetilmesi zaman alan ve büyük ölçüde paydaşların kurum çalışanlarının davranışına, iletişimine ve yetkinliğine bağlı olarak bir kurumun oluşturduğu günlük imajların toplamı olarak yer almaktadır (Helm, 2013). Pazarlama literatüründe ise itibar, alıcı - satıcı ilişkisinin erken aşamalarında güven ile ilişkilendirilmektedir. Bunun sebebi satıcıların müşterilerine olan yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesini ile itibarın ilişkili olmasıdır (Xia ve diğerleri, 2004).

Literatürde kurumsal itibara etki eden birçok değişken söz konusudur. Bunlar içerisinde kurum performansı ve sosyal sorumluluk (Lai ve diğerleri, 2010), ülke itibarı (Michaelis ve

diğerleri, 2008), şeffaflık (Baraibar ve Sotorrio, 2018), çalışan ilişkileri, çalışan yardımsever ve yetkinliği (Nguyen, 2010) yer almaktadır.

Sağlık kurumları düşünüldüğünde ise tüm bu faktörler kurumun itibarını etkilemekte fakat sağlık hizmetlerinin sunumunda önemli bir görev alan doktor davranışları (yetkinlik ve yardımsever) hastaların kuruma ilişkin itibar algılamalarını etkileyebilir. Litetürde doğrudan sağlık kurumları üzerinde bu şekilde bir çalışma olmasa da hasta bağlılığının sağlanmasında doktor yardımseverliği ve davranışları önemli değişkenler olarak kabul edilmektedir (Akbolat, Amarat ve Otyıldız, 2019). Bu bilgiler doğrultusunda aşağıda yer alan hipotez geliştirilmiştir.

H2: Doktor güven ve yardımsever davranışları kurumsal itibarı etkilemektedir.

2.3. Çevrimiçi İntikam Niyetleri

Tüketici intikam niyeti literatüründe iki temel araştırma teması görülmektedir. İlki, tüketicinin intikamının öncüllerini ve süreçlerini tanımlamakla ilgilenirken, ikincisi tüketici intikam eylemlerinin biçimlerini ve türlerini keşfetmeye odaklanır. Her iki yaklaşım da tüketici intikam davranışı hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır (Obediat ve diğerleri,2018). Tüketicilerin intikam alma süreci ile ilgili çalışmalar genel olarak bu davranış biçiminin öncüllerini ortaya koymaktadır. İntikam niyeti öncüllerini iki gruba ayırmak mümkündür. İlk grup içerisinde kurumun başarısızlıkları yani başarısız bir hizmet sunmak (Joireman ve diğerleri, 2013), memnuniyetsizlik yaratmak (Bonifield ve Cole, 2007) veya adalet eksikliği (Grégoire ve diğerleri, 2010) gibi konular yer alırken ikinci grupta kişisel ve psikolojik öncüller (öfke, hayal kırıklığı, ihanet vb.) yer almaktadır (Grégoire ve diğerleri,2010). Tüketicilerin intikam alma süreçleri ile ilgili çalışmalarda intikam niyeti tüketicinin maruz kaldığı zarara ilişkin olarak gerçekleştirdiği eylemler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Funches ve diğerleri, 2009). Bu eylemler arasında şiddet, kinci şikayetler ve olumsuz çevrimiçi şikayetler de yer almaktadır (de Campos Ribeiro ve diğerleri,2018).

Çevrimiçi intikam niyeti, günümüzde internetin gelişimi ve buna bağlı olarak tüketicilerin kendilerini ifade edebilecekleri platform sayılarının artması ile hız kazanmıştır. Tüketiciler hizmet aldıkları kuruma ilişkin intikam eylemlerini bu platformlar vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Bu durumu bazı yazarlar e-silah olarak tanımlamaktadır (Tripp ve Grégoire, 2011). Buradaki amaç, kötü deneyimlerini başkaları ile paylaşarak kurumun itibarını zedelemektir (Walsh ve diğerleri,2019). Bu tür misilleme, müşterilerin olumsuz hizmet alma deneyimlerini daha geniş bir kitleye duyurmak için sosyal medyayı kullanması veya üçüncü taraf bir kuruluşla (sosyal platformlar) iletişime geçmesi gibi "özel" (yani arkadaşlara ve aileye) veya "halka açık" olabilmektedir.

Literatürde sağlık kurumlarında olmasa da perakendecilik alanında yeterlilik ve yardımseverlik davranışlarının algılanan fiyat adaletsizliği üzerindeki etkisi ve çevrimiçi intikam niyeti üzerindeki etkisinde kurum itibarının ve müşteri sadakatinin aracı rolü olduğunu keşfetmişlerdir. Bireylerin çevrimiçi intikam alma davranışı göstermelerinde birçok farklı unsur olsa da bu çalışma nazarında sağlık hizmeti sunumunda ön planda olan doktorların göstermiş oldukları yardımsever ve yetkinlik davranışlarının çevrimiçi intikam

alma davranışlarında nasıl bir etki oynayacağını ve bu etkide kurumsal itibarın yani bireylerin kuruma duydukları güvenin ne şekilde bir aracılık rolü oynayacağını araştırılmaktadır (Riquelme ve diğerleri, 2019). Bu sebeple aşağıda yer alan hipotez geliştirilmiştir.

H3: Doktor güven ve yardımsever davranışları ile online intikam alma niyeti arasında kurumsal itibarın moderatör etkisi vardır.

3. Metodoloji

3.1. Veri Toplama

Veriler, 10 Mart - 10 Nisan 2020 tarihleri arasında Ankara'da tedavi gören hastalardan anketler kullanılarak araştırmacılar tarafından toplanmıştır. Katılımcılara verilen anket formunda çalışmanın amacı ve niçin gerçekleştirildiğine dair bilgiler yer almıştır. Katılımcılara anonim olarak anketi doldurmaları için yeterli süre verildi. Anket formları, katılımcıların gizliliğini ve anonimliğini sağlamak için kapalı zarflarda toplanmıştır.

3.2. Ölçekler

Araştırmada toplam üç farklı ölçek ve sosyo demografik özelliklerin yer aldığı bir anket formu kullanılmıştır. Kullanılan ölçekler beşli Likert ölçeğine uygun olarak hazırlanmıştır (1 = kesinlikle katılmıyorum ve 5 = kesinlikle katılıyorum).

Ölçeklere ait açıklamalar aşağıda yer almaktadır.

Online revenge intentions: Literatürde Gregoire ve diğerleri (2010) ve Tuzovic ve diğerleri (2014)'ün çalışmaları değerlendiren Riquelme ve diğerleri (2019) online çevrimiçi intikam niyeti ölçeğini oluşturmuştur. Ölçek üç ifadeden oluşmakta ve bireylerin çevrimiçi platformlarda aldıkları hizmet ve kurum için olumsuz yorum yapıp yapmayacakları konusunda algılarını ölçmektedir. Ölçeğin Cronbach alfa değeri 0,75 bulunmuştur.

Doktor yardımsever ve yetkinliği: Nguyen (2010) tarafından geliştirilen doktor yardımsever ve yetkinlik ölçeği toplam dokuz ifadeden oluşmaktadır. Ölçeğin orijinal versiyon için Cronbach Alfa değeri 0,89 tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise Cronbach alfa değeri 0,94 bulunmuştur.

Kurumsal İtibar: Nguyen (2010)'in geliştirilen ölçek, kurumsal itibarı üç ifade ile ölçmektedir. Ölçeğin orijinal Cronbach Alfa değeri 0,820 tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise 0,76 bulunmuştur.

3.3. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Ölçeklerin ikisi (Doktor yardımsever ve yetkinliği ile Kurumsal itibar) daha önce Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapıldığı için araştırma kısmında sadece doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır (Akbolat ve diğerleri, 2019). Diğer ölçeğin (Çevrimiçi İntikam niyeti) ise daha önce Türkçe geçerlilik güvenilirlik çalışmaları yapılmadığından öncelikle iki dile hakim olan uzmanlarca ölçek İngilizceden Türkçe 'ye ve daha sonra tekrar Türkçe 'den İngilizce çevrilmiştir. Ölçek Türkçe ilk kez kullanacağı için öncelikle keşfedici faktör analizi daha sonra doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin KMO değeri 0,70 ve

Bartlett's Testi anlamlıdır. Açıklanan toplam varyansı %68,1'dir. Ayrıca ifadelerin faktör yükleri 0,70 ile 0,90 arasında değişmektedir. Bu aşamadan sonra ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Buna göre Chi kare (100,849); DF (23); GFI (0,90); NFI (0,92); CFI (0,95); RMSEA (0,07); AGFI (0,85) ve RMR (0,04) değerleri tespit edilmiş ve uyum iyiliğini sağladığı anlaşılmaktadır.

3.4.Katılımcı Profili

Katılımcılara ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. 250 katılımcının %58'ini kadınlar, %70,3'ünü evliler oluşturmaktadır. Katılımcıların % 59,6'sını lisans eğitimini tamamlayan bireyler oluşturmaktadır. Tüm katılımcılar ilgili hastanede son bir yıl içerisinde en az bir kez sağlık hizmeti almış kişilerden oluşmaktadır.

3.5.Analiz ve Bulgular

Tablo 1 değişkenlerin ortalama değerlerini, standart sapmalarını ve korelasyon değerlerini göstermektedir. Kurumsal itibar ($3,44 \pm 0,78$) ile Doktor yardımsever ve yetkiliği ($3,91 \pm 0,68$) orta yüksek bir ortalamaya sahip iken Çevrimiçi intikam niyeti ($2,72 \pm 0,54$) düşük bir ortalamaya sahiptir. Korelasyon analizi sonucunda kurumsal itibar ile çevrimiçi intikam niyeti arasında ($r = -0,126$; $p = 0,02$) ve doktor yardımseverliği ve yetkiliği ile çevrimiçi intikam niyeti ($r = -0,185$; $p = 0,00$) arasında negatif anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Farklı olarak kurumsal itibar ile doktor yardımsever ve yetkiliği arasında ($r = 0,538$; $p = 0,00$) ise pozitif anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlara göre kurumsal itibar ve doktor yardımsever ve yetkiliği arttıkça çevrimiçi intikam niyeti azalmaktadır.

Tablo 2 Korelasyon Analizi

	Ortalama	Standart sapma	1	2
Çevrimiçi İntikam Niyeti (1)	2,7253	,54853	1	
Kurumsal İtibar (2)	3,4467	,78873	-,126*	1
Doktor yardımsever ve yetkiliği (3)	3,9191	,68441	-,185*	,538**

** $p < 0,01$

* $p < 0,05$

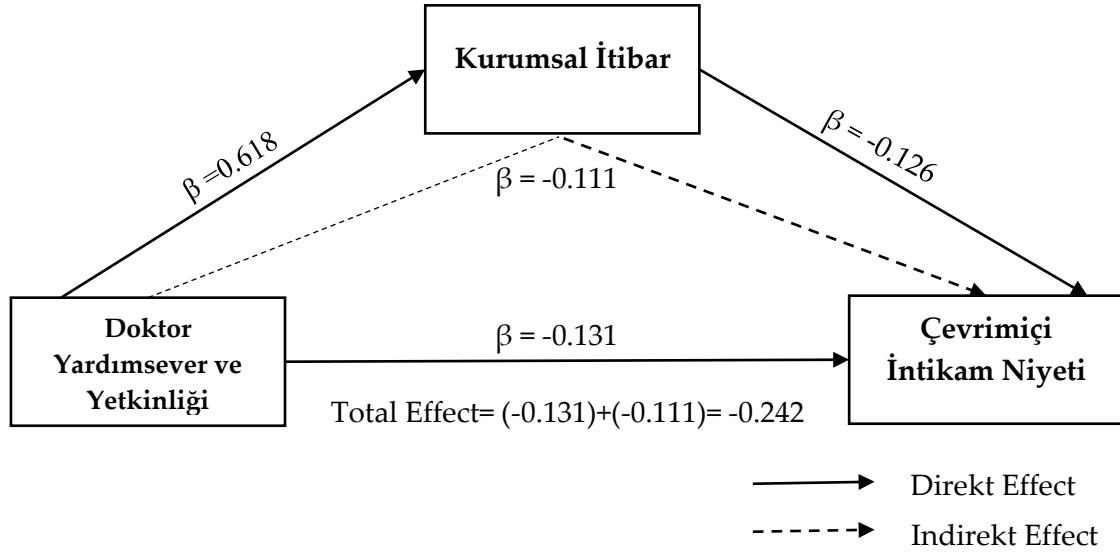
3.6. Meditatör Analizi

SPSS Process model 4, doktor yardımseverliğin çevrimiçi intikam niyeti üzerindeki etkisini ve bu etkide kurumsal itibarın aracı rolünü belirlemek için kullanılmıştır. Tablo 2, Şekil 1'de verilen analiz sonuçlarını detaylı olarak göstermektedir. Sonuçlara göre hem kurumsal itibar ($\beta = -0,126$) hem de doktor yardımsever ve yetkiliği ($\beta = -0,131$) çevrimiçi intikam niyeti üzerinde olumsuz etkisi olmuştur. Ayrıca kurumsal itibar, doktor yardımseverliğinin çevrimiçi intikam niyeti üzerindeki etkisinde aracılık rolü oynamış ($\beta = -0,111$) ve doktor yardımsever ve yetkiliğin çevrimiçi intikam niyeti üzerindeki olumsuz etkisini artırmıştır ($\beta = -0,242$; H1, H2 ve H3 kabul edildi).

Tablo 3 Direkt ve İndirek Etkiler

Değişkenler	Direkt Etki	İndirekt Etki	Toplam Etki	LLCI	ULCI	t	p
Kurumsal İtibar	-0,126	-0,111	-0,242	0,045	-0,274	-2,2196	0,00
Doktor yardımsever ve yetkinliği	-0,131			0,445	-0,124	-,5041	0,01

Şekil 1: Araştırma modeli ve sonuçları

SONUÇ

Bu araştırma hem teori hem de pratik için önemli bilgiler sağlamaktadır. Teorik katkılardan başlayarak, araştırmamız, doktor yardımsever ve yetkinliğinin çevrimiçi intikam niyetine olan etkisinde kurumsal itibarın aracı rolünü incelemiştir.

İlk olarak bulgularımız, doktorların yardımsever ve yetkinliği kurumsal itibarı olumlu güçlü bir şekilde etkilemektedir. Literatürde bu bulguyu doğrulayan doğrudan ve dolaylı çalışmalara rastlamak mümkündür. Dolaylı sonuçlar arasında hasta temelli kurumsal itibarın öncülleri arasında doktor yardımsever ve yetkinliklerinin önemli bir bileşen olduğu ifade edilmektedir (Amarat, 2017). Doğrudan sonuçlarda ise farklı sektöre ait olsa dahi Nguyen (2010) benzer bir sonuçları tespit ettikleri görülmektedir. Bulgular ve literatür doğrultusunda sağlık hizmeti sunum sürecinin başarısında önemli rol olan doktorların iki ana özelliği (yetkinlik ve yardımseverlik) kurumsal itibarın artırma da teyit edilmiştir. Eğitim ve deneyimler ile kazanılan yetkinlik ile etik ve ahlaktan türetilen davranış olarak yardımseverlik ile birleştiğinde hastaların kuruma ait olan algılamaları (kurumsal itibar) olumlu bir şekilde değişmektedir.

İkinci olarak bulgularımız, doktor yardımsever ve yetkinliğin çevrimiçi intikam niyeti üzerine olumsuz etkiye sahip olduğu yönündedir. Literatürde sağlık kurumlarında yapılan bir

çalışmaya rastlanmasa da perakendeciler üzerine yapılan araştırmada benzer bulgular tespit edilmiştir (Riquelme, 2019). Bulgular doğrultusunda hastaların sağlık hizmeti sürecinde yaşadıkları olumsuz bir olayı çevrimiçi intikam niyetine dönüştürmede doktorların göstermiş oldukları davranışların önemi vurgulanmaktadır. Sağlık hizmeti sunumunda önemli bir yer tutan doktorların davranışları hastaların çevrimiçi intikam niyeti oluşumunda negatif bir rol oynayacaktır.

Üçüncü olarak ise sonuçlarımız kurumsal itibarın doktor davranışlarının çevrimiçi intikam niyeti oluşturmada olan olumsuz etkisini arttırdığını göstermektedir. Bu alıcı-satıcı (doktor davranışı-çevrimiçi intikam niyeti) ikilisindeki ana moderatör, kurumsal itibarı üzerine odaklanarak, önemli farklılıkları açıklamaya başlayan daha kapsamlı bir çerçeve sağlamıştır. Örneğin, iyi itibara sahip bir sağlık kurumunun doktor yardımsever ve yetkinlik davranışına ile ilgili olumsuz bir olay yaşasa dahi daha az çevrimiçi intikam niyetine sahip olacağını söyleyebiliriz.

Pratiksel olarak ise yöneticilere, sağlık kurumlarının son dönemde internet üzerinden karşılaştıkları çevrimiçi intikam davranışlarına karşı bir takım önlemler alması noktasında sonuçlar barındırmaktadır. İlk olarak yöneticilere sağlık kurumlarına ilişkin kurumsal itibar algılamalarının ne durumda olduğunu tespit etmeleri ve kötü bir itibara sahip olmaları noktasında mevcut durumlarını geliştirmeleri önerilmektedir. Bunun sebebi iyi itibara sahip kurumların çevrimiçi ortamlarda hastaların yorumlarını azaltma eğiliminde olmasıdır. İkinci olarak ise kurumlarında çalışan doktorların yardımsever davranışlarını arttıran eğitim çalışmalarının yapılmasıdır. Literatür kısmında bahsedildiği üzere hasta şikayetlerinin en yoğun olduğu kısım doktor-hasta etkileşimlerinden gerçekleşmesidir. Doktor yardımsever davranışı arttırıldığında hastaların çevrimiçi platformlarda yayınlacakları olumsuz görüşlerin azalacağı düşünülmektedir.

Kısıtlar ve Öneriler

Araştırma bulguları çevrimiçi intikam niyeti literatürüne kısıtlı bir şekilde katkı sağlamaktadır. Öncelikle hastaların çevrimiçi intikam niyetlerine niçin gerçekleştirdiklerine ilişkin daha kapsamlı çalışmaların gerçekleştirilmesi ve mevcut kurum bazında yapılan bu tarz negatif söylemlerin içeriklerinin tespit edilmesinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbolat, M., Amarat, M., & Otyıldız, N. (2019). Sağlık Kurumları, Paydaşları İle İletişimde Twitter’i Nasıl Kullanıyor?. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(1), 181-190.
- Akbolat, M., Amarat, M., Ünal, Ö., & Sütü, E. S. (2019). Benevolence Or Competence Which Is More Important For Patient Loyalty?. *Journal Of International Health Sciences And Management*, 5(9), 76-84.
- Amarat, M. (2017). Hasta Temelli Kurumsal İtibarın Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.

- Baraibar Díez, E. P., & Luna Sotorrio, L. (2018). The mediating effect of transparency in the relationship between corporate social responsibility and corporate reputation. *Revista Brasileira de Gestao de Negocios* 20(1),5-11.
- Bonifield, C., & Cole, C. (2007). Affective responses to service failure: Anger, regret, and retaliatory versus conciliatory responses. *Marketing Letters*, 18(1-2), 85-99.
- Bousnina, Z., & Zaiem, I. (2019). Patient's reaction after health-care service failure: qualitative study. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*.13(1),68-83.
- Ching, G. S., Lien, W. C., & Chao, P. C. (2014). Developing a scale to measure the situational changes in short-term study abroad programs. *International Journal of Research Studies in Education*, 3(5), 53–71. <https://doi.org/10.5861/ijrse.2014.771>.
- Curina, I., Francioni, B., Hegner, S. M., & Cioppi, M. (2020). Brand hate and non-repurchase intention: A service context perspective in a cross-channel setting. *Journal of Retailing and Consumer Services*, doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.102031
- de Campos Ribeiro, G., Butori, R., & Le Nagard, E. (2018). The determinants of approval of online consumer revenge. *Journal of Business Research*, 88, 212-221.
- Deljoo, A., van Engers, T., Gommans, L., & de Laat, C. (2018, July). The impact of competence and benevolence in a computational model of trust. In IFIP International Conference on Trust Management (45-57). Springer, Cham.
- Erbay, E., Karaağaç, C. ve Esatoğlu, A. E. (2019). Özel Hastanelere Yapılan Çevrimiçi Şikâyetlerin İçerik Analizi İle İncelenmesi-Content Analysis Of Online Complaints About Private Hospitals. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(24), 287-304.
- Funches, V., Markley, M., & Davis, L. (2009). Reprisal, retribution and requital: Investigating customer retaliation. *Journal of Business Research*, 62(2), 231-238.
- Grégoire, Y., Laufer, D., & Tripp, T. M. (2010). A comprehensive model of customer direct and indirect revenge: Understanding the effects of perceived greed and customer power. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 38(6), 738-758.
- Grégoire, Yany and Robert J. Fisher (2008). Customer Betrayal and Retaliation: When your Best Customers Become Your Worst Enemies. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 36(2), 247–61.
- Helm, Sabrina V. (2013). How Corporate Reputation Affects Customers' Reactions to Price Increases. *Journal of Revenue & Pricing Management*, 12(5), 402–15.
- Joireman, J., Grégoire, Y., Devezer, B., & Tripp, T. M. (2013). When do customers offer firms a “second chance” following a double deviation? The impact of inferred

- firm motives on customer revenge and reconciliation. *Journal of Retailing*, 89(3), 315-337.
- Lai, C. S., Chiu, C. J., Yang, C. F., & Pai, D. C. (2010). The effects of corporate social responsibility on brand performance: The mediating effect of industrial brand equity and corporate reputation. *Journal of business ethics*, 95(3), 457-469.
- Michaelis, M., Woisetschläger, D. M., Backhaus, C., & Ahlert, D. (2008). The effects of country of origin and corporate reputation on initial trust. *International Marketing Review*, 25(4), 404.
- Nguyen, N. (2010). Competence and benevolence of contact personnel in the perceived corporate reputation: An empirical study in financial services. *Corporate Reputation Review*, 12(4), 345-356.
- Obeidat, Z. M., Xiao, S. H., al Qasem, Z., & Obeidat, A. (2018). Social media revenge: A typology of online consumer revenge. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 45, 239-255.
- Ozdemir, E., & Sonmezay, M. (2020). The Effect of The E-Commerce Companies' Benevolence, Integrity and Competence Characteristics on Consumers' Perceived Trust, Purchase Intention and Attitudinal Loyalty. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 807-821.
- Rangraz Jeedi, F., Haj Mohammad Hosseini, A. ve Shaeri, M. (2016). A study on patient complaint management in hospitals affiliated to Kashan University of Medical Sciences and approaches for improvement. *Journal of Patient Safety & Quality Improvement*, 4(3), 416-422.
- Riquelme, I. P., Román, S., Cuestas, P. J., & Iacobucci, D. (2019). The dark side of good reputation and loyalty in online retailing: When trust leads to retaliation through price unfairness. *Journal of Interactive Marketing*, 47, 35-52.
- Ruswanti, E., Eff, A., & Kusumawati, M. (2020). Word of mouth, trust, satisfaction and effect of repurchase intention to Batavia hospital in west Jakarta, Indonesia. *Management Science Letters*, 10(2), 265-270.
- Tripp, T. M., & Grégoire, Y. (2011). When unhappy customers strike back on the Internet. *MIT Sloan Management Review*, 52(3), 37-44.
- Tuzovic, Sven, Merlin C. Simpson, Volker G. Kuppelwieser, and Jörg Finsterwalder (2014). From 'Free' to Fee: Acceptability of Airline Ancillary Fees and the Effects on Customer Behavior. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21(2), 98-107.
- Varkevisser, M., van der Geest, S. A., & Schut, F. T. (2012). Do patients choose hospitals with high quality ratings? Empirical evidence from the market for angioplasty in the Netherlands. *Journal of Health Economics*, 31(2), 371-378.

- Walker, K. (2010). A systematic review of the corporate reputation literature: Definition, measurement, and theory. *Corporate reputation review*, 12(4), 357-387.
- Walsh, G., Deseniss, A., Ivens, S. and Schaarschmidt, M. (2019). Buffering the service failure-induced effect of anger on revenge. *Kybernetes*, 49(7),1899-1913. <https://doi.org/10.1108/K-01-2019-0071>
- Walsh, Gianfranco and Sharon E. Beatty (2007). Customer-Based Corporate Reputation of a Service Firm: Scale Development and Validation. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 35(1), 127–143.
- Xia, Lan, Kent B. Monroe, and Jennifer L. Cox (2004), The Price Is Unfair! A Conceptual Framework of Price Fairness Perceptions. *Journal of Marketing*, 68(4), 1–15.
- Zimmerman, M. S., & Shaw Jr, G. (2020). Health information seeking behaviour: a concept analysis. *Health Information & Libraries Journal*, doi:10.1111/hir.12287.
- Fombrun, C. J. (2012). *The Building Blocks of Corporate Reputation: Definitions, Antecedents, Consequences*. Oxford University Press. Available
- Taşkırmaz, M. (2015). Kurumsal sürdürülebilirlik ve kurumsal yönetimin kurumsal itibar üzerindeki etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş
- Karatepe, S. ve Ozan, M. S. (2017). Kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal itibar ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 8(2), 80-101.
- Sağlık Bakanlığı. (2020). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2019 Haber Bülteni. Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, Ankara.

GELENEKSEL VE DÜŞÜK MALİYETLİ HAVAYOLLARININ COVID-19'A KARŞI ALDIĞI ÖNLEMLERE YÖNELİK KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA

Öğr. Gör. Zuhâl YILDIZ AKPUR

İstanbul Gelişim Üniversitesi, Gelişim Meslek Yüksekokulu

zuhalyildizakpur@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6006-2735

Öz

Bu araştırmanın amacı; pandemi sürecinde Türkiye ve Avrupa'da faaliyet gösteren havayolu işletmelerinin Covid-19'a karşı aldığı önlemlerin belirlenmesidir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ile veriler elde edilmiştir. Araştırma kapsamında Türkiye ve Avrupa'da faaliyet gösteren 10 düşük maliyetli, 10 geleneksel havayolu işletmesinin web siteleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırma sonucunda farklı iş modeline sahip havayolu işletmeleri arasında Covid-19 önlemleri arasında benzerlik ve farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte aynı iş modeliyle çalışan işletmeler arasında da farklılıklar görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Havayolu, Düşük Maliyetli Havayolu, Covid-19, Pandemi

A COMPARATIVE RESEARCH ON THE MEASURES OF TRADITIONAL AND LOW-COST AIRLINES AGAINST COVID-19

Abstract

The aim of this research was to determine the measures taken by the low cost and traditional airlines during the pandemic. Within the scope of the research, data were obtained by content analysis which is one of the qualitative research methods. In scope of this research the websites of 10 low quality and 10 traditional active airline in turkey and europe were comparatively analyzed. As a result of the research, it was determined that there are similarities and differences between Covid-19 measures among airlines with different business models. However, differences were also observed between the airlines operating with the same business model.

Keywords: Traditional Airlines, Low-cost Airlines, Coronavirus, Pandemic

GİRİŞ

Hava taşımacılığı günümüzde en güvenilir yolcu taşıma araçlarından biridir. Teknolojinin gelişmesi ile beraber büyüme gösteren havayolu taşımacılığı 1950'lerden sonra Jet motorlu uçakların yolcu taşımacılığında kullanılmasıyla havayolu taşımacılığı önemli bir gelişim göstermiştir (Page, 2016). IATA (2020) verilerine göre dünyada 2019 yılında yaklaşık 4.5 milyar yolcu havayolu ile taşınmıştır. Türkiye'de ise aynı dönemde yaklaşık 209 milyon yolcuya hizmet verilmiştir (SHGM, 2020). Bununla birlikte havayolu taşımacılığı, talep açısından turizm endüstrisi ile benzer özelliklere sahiptir. Diğer bir ifadeyle havayolu taşımacılığına olan talep, kriz ortamlarında kırılabilirlik göstermektedir. Yaşanılan darbe girişimleri, ekonomik kriz, siyasi istikrarsızlık ülkelerde sivil hava taşımacılığının darbe almasına ve gelişmesine engel olmuş hatta zaman zaman sektörü durma noktasına getirmiştir. Özellikle dünyayı etkisi altına alan pandemi sürecinde havayolu taşımacılığı ekonomik açıdan benzeri görülmemiş şekilde etkilenmiştir. Bir dönem büyük oranda duran havayolu taşımacılığı yolculara tekrar hizmet vermeye başlamış fakat bu durum bazı kısıtlamaları da beraberinde getirmiştir.

Türkiye'de Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) tarafından Uçuş Operasyon Emniyet Bülteni, Covid-19 kapsamında 24.03.2020 tarihinde yayınlanmıştır. Halk sağlığını korumak, hastalığın yayılım riskini en düşük seviyeye indirmek, havacılık personelinin sağlığını korumak amacıyla bir takım kural ve tavsiyelerin bulunduğu bülten; Hava Taşıma İşletmeleri, Terminal İşletmeleri, Yer Hizmetleri Kuruluşları ve Temsil, Gözetim ve Yönetim kuruluşlarına ilişkin tüm birimleri ve personeli kapsayacak şekilde tasarlanmıştır (Akca, 2020).

Bu araştırmanın amacı; Covid-19 pandemi sürecinde farklı iş modelini benimsemiş havayolu işletmelerinin Covid-19'a karşı aldığı önlem ve uygulamalar arasındaki uygulama farklılıklarının belirlenmesidir. Yapılan literatür taramasında iş modeline göre Covid-19 önlemlerini inceleyen başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda benimsenen iş modelinin sağlık önlemleri üzerindeki etkileri konusunda literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Havayolu taşımacılığı ölçek ekonomisinin önemli olduğu bir sektördür. Bu bağlamda yolcu sayısı arttıkça kişi başına düşen doğrudan ve dolaylı maliyetlerde düşüş olmaktadır (İçöz, 2005). Havacılık sektörü uluslararası boyutundan dolayı küreselleşmeden fazlaca etkilenen bir alandır (Zengin, Şengel, & Yılmaz, 2017). Bununla birlikte dünyadaki ticaret hacminin hızla artması, havacılık sektörünü dünya ekonomisinin önemli bir parçası haline getirmiştir (Özkul, 2015). Havayolu taşımacılığı şartlara uygun olarak, kısa sürede hem teknolojik hem de yapısal değişiklikler gösterebilmektedir (Okumuş & Asil, 2007).

Havacılık sektöründeki sürekli değişim, karlılığın sürdürülebilirliği açısından havayolu işletmeleri için en önemli sorunlardan biridir. Havayolu taşımacılığı yoğun sermaye, istikrarlı ve uzun vadeli gelir akışı gerektiren bir sektördür. Havayolu işletmelerinin günlük

operasyonlara ilişkin sorunlarını uzun vadeli stratejilerle beraber yürütmesi şarttır (Page, 2016).

Dünya havacılık sektöründe yaşanan yoğun rekabet, işletmeleri kullandıkları teknoloji, tarife ve hizmetlere erişim konusunda benzer olmaya; hizmet anlayışları konusunda ise farklılaşmaya doğru itmektedir. Bu nedenle, günümüzdeki havayolu işletmelerinin muhtemelen üzerinde durdukları ve tüm tutundurma faaliyetlerinde vurguladıkları konu “hizmet anlayışı farklılığı” olmaktadır (Cangöz, 2017). Geleneksel havayolları 'kalite' sunarken, düşük maliyetli havayolları maliyetleri olabildiğince düşük tutmayı amaçlamaktadır (Pels, 2008).

Geleneksel havayolu işletmeleri, ekonomi, first class ve bussiness class gibi birden fazla kabin içi düzen, uçak içi eğlence sistemi, ücretsiz yiyecek ve içecekler, kapsamlı sadakat programı üyelikleri gibi hizmetler sunmaktadırlar (Özkan, 2019). Düşük maliyetli havayolu işletmeleri ise geleneksel havayolu işletmelerine bir alternatif olarak pazarda yerlerini almışlardır.

Rekabetin artmasıyla yeni havayolu işletmelerinin sektöre girmesi, artan yakıt ve personel maliyetleri, otorite kısıtlamaları gibi nedenlere bağlı olarak havayolu bilet fiyatlarındaki artışlar, havayolu şirketlerini uzun dönemde sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayabilmeleri için geleneksel havayolu taşımacılığı dışında farklı taşıyıcı iş modelleri arayışına girmelerine neden olmuştur. Bu durum alternatif olarak düşük maliyetli iş modelinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Yılmaz, 2017). Düşük maliyetli havayolu işletmeleri, fiyat rekabetiyle rakiplerinin pazara olan hâkimiyetlerine son verebilir (Sengpoh, 2014).

Düşük maliyetli havayolu işletmeleri, iş modelleri içerisinde çoğunlukla ücretli ikram konseptine, doğrudan dağıtım kanallarına, tek tip filo kullanımına ve ikincil havalimanlarının tercih edilmesine yer vermektedir (Şengür & Şengür, 2017). Düşük maliyetli havayolu işletmeleri hizmetlerden maliyet odaklı kesintiler yapmasına rağmen emniyet ile ilgili konularda kısıntı yapamazlar. Hizmet kalitesi havayolları için önemli bir konu olmakla beraber, geleneksel veya düşük maliyetli bütün havayolu işletmelerinde emniyet birinci öncelik olarak görülmektedir (Rhoden, Ralston, & Ineson, 2008).

Covid-19 salgınını kontrol altına almak amacıyla, ülkeler sınırlarını kapatmış ve seyahat kısıtlı hale gelmiştir. Covid-19 salgınının bir sonucu olarak havacılık sektöründeki tedarik zincirleri önemli derecede etkilenmiştir (Adıgüzel, 2020).

Havacılık sektörünün büyük bir gelişim gösterdiği son 50 yılda sektörel büyüme üzerinde çeşitli nedenlerden dolayı daralma ve duraklama dönemleri olmuştur (Körfez Savaşları, 2008 Küresel Krizi, SARS, 11 Eylül Saldırısı). Bununla birlikte hava trafiğini neredeyse durma noktasına getirecek Covid-19 pandemi dönemine benzer bir kriz yaşanmamıştır (Akca, 2020). 11 Mart 2020 tarihinde Covid-19 Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir. Hastalığın yayılımını engellemek amacıyla hem ulusal hem de küresel ölçekte çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda seyahat kısıtlamaları getirilmiş ve hem yurtiçi hem de yurtdışı uçuşlar durdurulmuştur. Salgının kontrol altına alınmasıyla seyahat kısıtlamaları kaldırılmış, yurtiçi ve yurtdışı uçuşlara yeniden izin verilmiştir (Uzun, 2020).

Turizm, talebinin elastik yapısından dolayı olumsuzluklar karşısında insanların kolayca vazgeçebileceği bir faaliyettir (Yenişehirlioğlu & Salha, 2020). Covid-19 Pandemi salgınında seyahat kısıtlamalarının gündeme gelmesiyle havayolu şirketlerinin yaşadığı finansal sorunlar ve uçuşların yapılamamasına bağlı olarak yaşanan yolcu problemleriyle karşı karşıya kalınmıştır. Bu bağlamda pandemi döneminin havacılık sektörü için kriz ortamı oluşturduğu söylenebilir (Dondurucu & Çetinkaya, 2020). Seyahat kısıtlamaları, sınırların kapatılması gibi önlemler turizm sektörünü durma noktasına getirirken, konaklama tesislerinin ise bazılarının geçici bir süre kapanmasına neden olmuş, açık olanların ise çeşitli önlemler almalarını zorunlu hale getirmiştir (Eryılmaz, 2020).

Covid-19 kapsamında havacılık faaliyetlerinin yürütülmesinde uygulanması gerekli prosedürler; Dünya Sağlık Örgütü, Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Müdürlüğü, ICAO ve IATA öneri ve düzenlemeleri doğrultusunda ayrıntılı olarak açıklamaktadır (Akca, 2020). Covid-19 karşısında havayolu taşımacılığında alınacak önlemler; Yolculara yönelik önlemler, havalimanına giriş yapmadan önceki önlemler, havalimanında uygulanması gereken önlemler ve uçak içinde uygulanması gereken önlemler olarak gruplara ayrılmıştır (Kurt, 2020).

Havayolu taşımacılığında Covid-19 pandemi sürecine ilişkin çok sayıda önlem alınarak operasyonlar gerçekleştirilmektedir (SHGM Uçuş Operasyon Emniyet Bülteni, 2020). Ancak bu önlemler sadece ekonomik olarak görülmemeli hem turizm çalışanları hem de gelecek misafirlerin güvenliği için bu önlemlerin alındığı ifade edilmelidir (Yenişehirlioğlu & Salha, 2020).

2. METODOLOJİ

Bu araştırmanın amacı; Covid-19 pandemi sürecinde Türkiye’de ve Avrupa’da faaliyet gösteren düşük maliyetli ve geleneksel havayolu işletmelerinin Covid-19’a karşı aldığı önlemlerin iş modelleri bağlamında değerlendirilmesidir. Araştırmada Türkiye’de ve Avrupa’da faaliyet gösteren 10 geleneksel ve 10 düşük maliyetli havayolu işletmesinin web siteleri incelenmiştir. Belirlenen havayolu işletmeleri büyüklük ve hub noktaları itibariyle birbirleri ile rekabet potansiyeli olan işletmeler seçilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda; Türkiye, Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, İspanya, Macaristan, Birleşik Krallık, Rusya ve İskandinav ülkeleri değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizinden yararlanılarak bulgular elde edilmiş ve tablolştırılmıştır.

Veriler elde edilirken havayolu işletmelerinin genellikle 4 aşamada Covid-19 önlemlerini açıkladığı görülmüştür. Bunlar bilet alımı ve uzaktan check in işlemleri, terminal önlemleri, uçağa biniş önlemleri ve uçuş sırasında alınan önlemler olarak sıralanabilir. Araştırma kapsamında terminal önlemlerinin ağırlıklı olarak havalimanı otoritesiyle ilişkili olması sebebiyle havayolu işletmesinin iş modelinden bağımsız olduğu düşünülerek çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bilet alımı sırasında alınan önlemler ise ağırlıklı olarak gidilecek ülkenin Covid-19 uygulamaları ve tavsiyeleri ile sınırlı olmasından dolayı sadece online check-in uygulaması araştırma kapsamına alınmış ve uçağa biniş başlığı altında değerlendirilmiştir.

Araştırmada havayolu işletmelerinin web sitelerinde Covid-19 önlemleri başlığı altında yer alan bilgilendirme metinleri incelenmiş ve varsa tanıtım videoları izlenerek veriler elde

edilmiştir. Havayolu işletmeleri web sitelerinde bulunandan daha kapsamlı önlemler almış ve bunu web siteleri üzerinden açıklamamış olabilir. Uygulamalara ilişkin işletmelerin temsilcileriyle iletişime geçilememesinden dolayı elde edilen verilerin web sitelerinden ibaret olması araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır.

3. BULGULAR

Çalışmanın kapsamı açısından Avrupa ve Türkiye’de faaliyet gösteren ve tarifeli sefer düzenleyen 10 düşük maliyetli, 10 geleneksel havayolu işletmesinin web sitelerinden elde edilen verilerinden faydalanılmıştır. Elde edilen veriler Tablo 1 ve Tablo 2’de gösterilmiştir. Tablo 1’de düşük maliyetli havayolu işletmeleri, Tablo 2’de geleneksel havayolu işletmelerine yer verilmiştir. Bununla birlikte bulgular, uçağa binış sürecinde ve uçak içerisinde alınan önlemler olarak temel iki kategoriye ayrılmıştır. Bagaj alımı, pasaport ve gümrük işlemleri sırasında alınan önlemlere ilişkin olarak web sitelerinde karşılaştırılabilir bir bilgilendirmeye rastlanmadığından dolayı tablolarda uçuş sonu işlemlerine ilişkin bir veriye yer verilmemiştir.

Tablo 1: Düşük Maliyetli Havayolu İşletmelerinde Covid-19 Uygulamaları

	Pegasus	Sun Express	Easy Jet	Ryan Air	Jet2.com	Norwegian	Transavia	Volotea	Vueling	Wizz Air
Uçağa Biniş										
Temassız Bagaj Teslimi	✓	X	X	✓	X	✓	X	X	✓	✓
Temassız Check-in	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Biniş Sırası	X	X	X	X	✓	X	X	X	X	X
Uçak İçerisinde										
Filtreleme Sistemi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Maske Temini	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Boş Koltuk Uygulaması	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Tuvaletlerde El Dezenfektanı	X	✓	X	X	X	X	X	X	X	X
Dezenfektanlı Mendil Servisi	X	X	X	X	X	X	X	X	✓	X
El Dezenfektanı Servisi	X	X	X	X	X	X	X	✓	X	X
Hijyen Seti	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
İkram Ödemesi	Sadece Kredi Kartı	Öncelik Kredi Kartı	Sadece Kredi Kartı	Sadece Kredi Kartı	?	?	Sadece Kredi Kartı	X	Sadece Kredi Kartı	Sadece Kredi Kartı
Uçak İçi Yayınlar (Dergi, menü)	Online	Online	Online	X	?	?	?	?	X	?

Kaynak: (Pegasus, 2020; Sun Express, 2020; Easy Jet, 2020; Ryan Air, 2020; Jet2.com.com, 2020; Norwegian, 2020; Transavia, 2020; Volotea Fly Healty Guide, 2020; Vueling, 2020; Wizz Air, 2020).

Düşük maliyetli havayolu işletmelerinin Covid-19 uygulamaları incelendiğinde temassız bagaj tesliminin sadece 5 havayolu işletmesinde (Pegasus, Ryan Air, Norwegian, Vueling ve Wizz Air) olduğu görülmüştür. Araştırmaya konu olan düşük maliyetli havayolu işletmelerinin tamamı online check-in uygulaması yapmaktadır. Bununla beraber diğer havayolu işletmelerinden farklı olarak Easy Jet'in uçak içinde alınan önlemlerden çok tatil lokasyonuna yönelik önlemleri anlatması dikkat çekici bulunmuştur. Uçağa binerken yoğunluk oluşmamasına yönelik önlemlere yer veren tek düşük maliyetli havayolunun Jet2.com olduğu görülmüştür. Bununla beraber Tablo 1'de yer alan havayolu işletmelerinin tamamının uçaklarında HEPA filtre kullanılmakta olduğu belirtilmiştir. Hiçbir düşük maliyetli havayolu işletmesinin yolculara maske dağıtımını yapmadığı tespit edilmiştir. Boş koltuk uygulaması ise hiçbir havayolu işletmesi tarafından yapılmamaktadır. Tuvaletlerde el dezenfektanı olduğunu beyan eden tek havayolunun Sun Express olduğu görülmektedir. Dezenfektanlı mendil servisi yapan tek işletme Vuling'dir. Volotea ise el dezenfektanı servisi yapan tek düşük maliyetli, havayolu işletmesidir. Hiçbir havayolu hijyen seti dağıtımını yapmamakta olup Sun Express dışında hiçbir havayolu nakit ödeme kabul etmemektedir. Sun Express ise mümkün olduğunca kredi kartı ile işlem yapılacağını vurgulamıştır. Pegasus, Sun Express ve Easy Jet menü ve dergilerini online ortama aktaran havayolu işletmeleridir. Diğer havayollarının ya dergilerini ve menülerini tamamen kaldırdığı ya da bu konuda bilgi vermedikleri görülmüştür.

Tablo 2: Geleneksel Havayolu İşletmelerinde Covid-19 Uygulamaları

	Türk Hava Yolları	Lufthansa	British Airways	Scandinavian	Air France	Alitalia	Swiss Air	Aeroflot	Finn Air	Iberia
Uçağa Biniş										
Temassız Bagaj Teslimi	✓	✓	✓	X	X	X	✓	✓	X	✓
Temassız Check-in	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Biniş Sırası	✓	✓	✓	✓	X	X	X	X	✓	✓
Uçak İçerisinde										
Filtreleme Sistemi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Maske Temini	✓*	X	X	X	X	X	X	✓	X	X
Boş Koltuk Uygulaması	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Tuvaletlerde El Dezenfektanı	✓	X	X	X	X	X	X	✓	X	X
Dezenfektanlı Mendil Servisi	✓*	✓	✓	X	X	X	✓	X	X	✓
El Dezenfektanı Servisi	✓**	X	✓	X	X	X	X	X	✓	X
Hijyen Seti	✓	X	X	X	X	X	X	X	X	X

İkram Ödemesi	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Uçak İçi Yayınlar (Dergi, menü)	Online	Menü	X	X	?	?	?	?	?	X

*Hijyen Seti İçerisinde

**Uzun Uçuşlarda Hijyen Seti İçerisinde

Kaynak: (SAS, 2020; Air France, 2020; Alitalia, 2020; Swiss Air, 2020; Aeroflot, 2020; THY, 2020; Lufthansa, 2020; Finnair, 2020; Iberia, 2020; British Airways, 2020)

Tablo 2’de geleneksel havayolu işletmelerinin Covid-19 önlemleri incelenmiştir. Sırasıyla Türk Hava Yolları, Lufthansa, British Airways, Scandinavian, Air France, Alitalia, Swiss Air, Aeroflot, Finnair ve Iberia geleneksel havayolu işletmelerinin örneklemini oluşturmaktadır. Tablo 2 incelendiğinde havayolu işletmelerinin tamamında temassız bagaj teslim imkanı olmadığı görülmüştür. Ancak düşük maliyetli havayolu işletmeleri ile benzer şekilde geleneksel havayolu işletmelerinin tamamında temassız check-in uygulaması olduğu tespit edilmiştir. Uçağa binme işleminde kalabalık oluşmaması için sıra ile boarding yapan 6 geleneksel havayolu bulunmaktadır. Yine filtreleme sistemi tüm havayollarında mevcut olup sadece Finnair’in bölgesel taşımacılıkta kullandığı düşük kapasiteli ATR tipi uçaklarda bu sistemin bulunmadığı görülmüştür. Yolcuların maske temini yapan sadece iki havayolu tespit edilmiştir. Bunların Türk Hava Yolları ve Aeroflot olduğu görülmektedir. Türk Hava Yolları tüm yolculara hijyen kiti içerisinde maske teminini sağlarken Aeroflot sadece gerekli olduğu durumlarda maske teminini sağlamaktadır. Bununla birlikte yine hiçbir havayolu işletmesi boş koltuk uygulaması yapmamaktadır. El dezenfektanı veya dezenfektanlı mendil servisi yapan 6 havayolu işletmesi olduğu tespit edilmiştir. Geleneksel havayolu işletmelerinin hepsi incelendiğinde en kapsamlı önlemlerin Türk Hava Yolları tarafından alındığı görülmektedir.

Tablo 1 ve Tablo 2 belli bir sistematik içerisinde önlemler açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla beraber havayolu işletmelerinin spesifik olarak vurguladığı önlemler tespit edilmiştir. Scandinavian’ın öncelikli olarak sosyal mesafeye uygun koltuk ataması yapmakta ve uçağa yiyecek getirmeye izin vermemektedir. Ayrıca birçok havayolu işletmesi medikal maske dışındakilere izin vermemektedir. Bazıları 3 saat, bazıları 4 saat, bazıları da takılan maskenin üreticisinin tavsiye ettiği saatte değiştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bununla beraber Avrupa’daki hemen her havayolu işletmesi kesin olarak el yapımı ve ventilli maske kullanımının yasak olduğunu web sitelerinde belirttiği görülmüştür. Ancak Türkiye’deki hiçbir havayolu bu tür maskelerin yasak olduğunu kesin bir dille ifade etmemişlerdir. Transavia yiyecek servisi yapmamakta ve yolcuların yanlarında yemek getirmelerini istememektedir. Norwegian ise servis olmadığından yolcuların yiyeceklerini yanlarında getirmelerini istemektedir. Temassız bagaj tesliminin ise her destinasyonda olmadığı genellikle hub noktalarında olduğu görülmektedir. Finnair’de negatif pcr testiyle maskesiz uçulabilmektedir. Yolcuların bagajlarını koltuk altına alması konusunda tavsiye verilmekte, böylelikle bagaj alımı için kabinde yoğunluk oluşmaması hedeflenmiştir.

Personele yönelik alınan tedbirlerde havayolu işletmelerinin tamamının personeline maske ve eldiven sağladığı görülmektedir. Bununla birlikte Iberia’nın, kabin ekibinin bagaj yerleşimi konusunda yolculara yardımcı olmayacağını belirten tek havayolu işletmesi olduğu tespit

edilmiştir. Ayrıca araştırmaya konu olan havayolu işletmelerinin web sitelerinde Covid-19 kapsamında uçuş sonrası bagaj teslimi, pasaport ve gümrükten geçiş gibi işlemlere ilişkin detaylı bir bilgiye rastlanmamıştır.

SONUÇ

Covid-19 pandemi süreci ile beraber havayolu işletmeleri azalan taleple beraber ekonomik, oluşabilecek sağlık sorunları nedeniyle de operasyonel önlemler almak durumunda kalmışlardır. Operasyonel önlemlerde operasyon yapılan meydanların teknoloji ve fiziksel kapasitelerinin belirleyici olduğu görülmektedir. Aynı zamanda havayolu işletmelerinin iş modellerinin Covid-19 önlemleri konusunda temel uygulamalar bakımından benzerlik gösterse de uygulama detayları açısından farklılıklar olabildiği tespit edilmiştir. Pandemi döneminde havayolu işletmelerinin emniyetli, güvenli ve zamanında operasyon vaatlerine sağlığın da eklendiği görülmüştür. Diğer bir ifadeyle havayolu işletmelerinin pandemi dönemindeki amaçlarından bir tanesi bir yolcuyla A noktasından B noktasına güvenli ve sağlıklı bir şekilde götürmek olduğu söylenebilir. Bu amaca ulaşmak için yapılan analiz sonucunda, bu önlemlerin iki temel temaya ayrıldığı görülmüştür. Bunlar yolculara yönelik ve personele yönelik önlemlerdir (Kurt, 2020). İşletmelerin web siteleri incelendiğinde personele yönelik önlemlerin oldukça benzer (maske ve eldiven tedarigi) olduğu görülmektedir. Sadece Iberia, kabin ekiplerinin bagaj konusunda yolculara yardımcı olmayacağını açık olarak belirtmektedir. Ancak yolcuyla ilişkin uygulamalarda havayolu işletmelerinin farklılıkları olduğu görülmektedir. Bununla birlikte hangi uygulamaların etkin ve verimli olduğu konusunda yeterli veri bulunmadığından dolayı havayolu işletmelerinin aldığı Covid-19 önlemlerinin ne kadar yeterli veya yetersiz olduğunu söylemek güçtür.

Porter (1990)'ın elmas modeli temelinde bir değerlendirme yapıldığında geleneksel ve düşük maliyetli havayolu işletmeleri bakımından önemli farklar olduğu görülmektedir. Geleneksel havayolu işletmeleri genellikle "bayrak taşıyıcı" diğer bir ifadeyle devletin yönetim süreci içerisinde yer aldığı işletmeler olduğu görülmektedir. Düşük maliyetli havayolu işletmelerinin bazılarının bağımsız, bazılarının ise geleneksel havayolu işletmesine bağlı olarak faaliyetlerini gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Araştırmaya konu olan işletmelerin tamamında lineer fiyatlandırma uygulaması yapıldığı görülmektedir. Bu durum havayolu işletmelerine olan talepte, fiyatın önemli bir değişken olduğuna işaret eder. Ayrıca havayolu taşımacılığında destekleyici işletmeler operasyonun sağlıklı bir şekilde yürütülmesi açısından son derece önemlidir. Sektörün doğası gereği, yolcular uçağa binene kadar işletmelerin genel müşteri kitlesine farklılaştırılmış bir ürün sunması kolay olmamaktadır.

Havayolu işletmeleri uluslararası pazarda birbirleri ile rekabet içerisinde olsalar dahi, vergilendirme, finansal olanaklar, personel maliyeti, yakıt gideri gibi bazı bölgesel değişkenler rekabet açısından avantaja veya dezavantaja neden olabilmektedir (Doganis, 2006). Bu durum benzer operasyonlar yapan havayolu işletmelerinin bazılarında hizmette farklılaşma olanağı sağlayabilmektedir.

Devlet, havayolu taşımacılığında çok önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Devlet tarafından desteklenen geleneksel havayolu işletmeleri, düşük maliyetli havayolu işletmelerine göre kriz ortamında daha dirençli olabilmektedir.

Pandeminin başta toplum sağlığı olmak üzere ekonomik, çevresel, sosyolojik ve kültürel etkilerini önemsemek gerekir. Uluslararası düzeyde tehdit oluşturan ve tedavisi bulunmayan sağlık sorunlarında uzmanların yönlendirmeleri doğrultusunda hareket etmek oluşabilecek riskleri en aza indirmek açısından önemlidir (Acar, 2020). Bu bağlamda araştırmaya konu olan tüm havayolu işletmeleri minimum gereksinimleri karşılarken (ICAO, 2020), geleneksel havayolu işletmelerinin daha kapsamlı önlemler aldığı görülmektedir. Bu konuda benimsenen iş modelinin etkili olduğu söylenebilir. Örneğin düşük maliyetli havayolu işletmelerinde uçakların yerde bekleme süresinin kısa olmasından dolayı geleneksel havayolu işletmelerine göre daha hızlı bir şekilde yolcuların uçağa alınması gerekmektedir. Geleneksel havayolu işletmeleri uçağa biniş için bir sıra sistemi oluştururken düşük maliyetli havayolu işletmelerinin bu uygulamayı yapmadığı görülmektedir.

Araştırmada dikkat çeken noktalardan bir diğeri, maskelerin belli süreler dâhilinde değiştirilmesi gerektiği uyarısı havayolu işletmelerinin tamamının web sitesinde yer alsa da, standart maske tedariki bir tek Türk Hava Yolları sağlamaktadır. Bununla beraber yedek maskenin getirildiğine ve zamanında takıldığına ilişkin bir kontrol olmaması nedeniyle uygulamanın etkinliği tartışmalıdır.

Araştırmanın bulgularına göre iş modeli Covid-19 önlemlerinin içeriğinde belirleyici olduğu görülmüştür. Ancak bu önlemlerin etkinliği konusunda bir veri olmadığından dolayı ne kadar etkin olduğunu söylemek güçtür. Havayolu uygulamaları bağlamında vaka istatistiklerinin tutulması uygulamaların etkinliği konusunda fikir sahibi olmayı sağlayabilir. Bundan sonraki çalışmalarda diğer kıtalarda faaliyet gösteren havayolu işletmelerinin aldığı önlemlerin değerlendirilerek karşılaştırmalı bir analiz yapılması olası bir salgın tekrarında en etkin önlemlerin ortaya konulması konusunda faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21. doi:doi.org/10.32572/guntad.703410
- Adıgüzel, S. (2020). After COVID 19 Air Transportation. *International Journal on Social Sciences*, 5(3), 65-77. doi:10.46291/Al-Farabi.050307
- Aeroflot. (2020). 12 26, 2020 tarihinde https://www.aeroflot.ru/xx-en/covid-19?_preferredLocale=xx&_preferredLanguage=en adresinden alındı
- Air France. (2020). 12 25, 2020 tarihinde https://www.airfrance.co.uk/GB/en/common/page_flottante/information/engagement-sanitaire.htm#font-color-white-at-the-airport-font adresinden alındı

- Akca, M. (2020). Covis-19'un Havacılık Sektörüne Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 45-64.
- Alitalia. (2020). 12 25, 2020 tarihinde https://www.alitalia.com/en_en/fly-alitalia/news-and-activities/news/info-flights/flying-safely.html adresinden alındı
- British Airways. (2020). 12 27, 2020 tarihinde <https://www.britishairways.com/en-gb/information/the-ba-experience/welcome-on-board> adresinden alındı
- Cangöz, N. (2017). Türkiye'deki Havayolu İşletmelerinin Hizmet Anlayışlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20(2), 192-205.
- Doganis, R. (2006). *The Airline Business* (2. b.). New York: Routledge.
- Dondurucu, Z. B., & Çetinkaya, A. (2020). Uluslararası Havayolları Şirketlerinin Covid-19 Salgını Sürecinde Instagram'da Marka İletişimi Stratejilerinin Analizi. *Turkish Studies*, 15(4), 325-356. doi:10.7827/TurkishStudies.44479
- Easy Jet. (2020). 12 24, 2020 tarihinde <https://www.easyjet.com/en/fly-with-confidence> adresinden alındı
- Eryılmaz, B. (2020). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Otel Zincirlerinin Yeni Tip Koronavirüs (Covid-19) Bilgilendirmeleri. *Turizm Akademik Dergisi*(1), 15-27.
- Finnair. (2020). 12 26, 2020 tarihinde <https://www.finnair.com/en/safe-travel-during-coronavirus/health-and-safety-measures> adresinden alındı
- IATA. (2020). 02 16, 2021 tarihinde IATA Annual Report 2019: <https://www.icao.int/annual-report-2019/Pages/the-world-of-air-transport-in-2019.aspx> adresinden alındı
- Iberia. (2020). 12 27, 2020 tarihinde <https://www.iberia.com/ie/en/covid-19/measures-taken/#:~:text=To%20respect%20the%20social%20distancing,staff%20wear%20personal%20protective%20equipment.> adresinden alındı
- ICAO. (2020). 11 21, 2020 tarihinde <https://www.icao.int/covid/cart/Pages/Aircraft-Module.aspx> adresinden alındı
- İçöz, O. (2005). *Turizm Ekonomisi* (3. b.). Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Jet2. (2020). 12 25, 2020 tarihinde <https://www.jet2.com/en/flights/safe-travel/in-the-air> adresinden alındı
- Kurt, Y. (2020). Hava Taşımacılığında Covid-19 Krizi: Yolcuları ve İnsan Kaynaklarını Koruma Önlemleri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 191-211.
- Lufthansa. (2020). 12 24, 2020 tarihinde <https://www.lufthansa.com/de/en/protection-measures#boarding-on-board> adresinden alındı

- Norwegian. (2020). 12 25, 2020 tarihinde <https://www.norwegian.com/se/reseinformation/ombord/trygg-resa/> adresinden alındı
- Okumuş, A., & Asil, H. (2007). Havayolu Taşımacılığında Yerli ve Yabancı Yolcuların Memnuniyet Düzeylerine Göre Beklentilerinin İncelenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 152-275.
- Özkan, T. (2019). Farklılaştırılmış ve Düşük Maliyetli Strateji Uygulayan Havayolu İşletmelerinin Müşteri Değeri Yaratma Anlayışlarının İncelenmesi. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(2), 209-223.
- Özkul, E. (2015). Turizmde Ulaştırma ve Havayolu İşletmeleri. B. Zengin, & Ş. Demirkol (Dü) içinde, *Turizm İşletmeleri* (s. 229-272). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Page, S. J. (2016). Turistlerin Ulaşımı II: Havacılık Sektörü. S. J. Page içinde, *Turizm İşletmeciliği* (Y. Korkmaz, & Z. Öter, Çev., 5. b., s. 149-186). Ankara: Nobel.
- Pegasus. (2020). 11 21, 2020 tarihinde https://www.flypgs.com/faydali-bilgiler/ucusun-icin-bilgiler/koronavirus-covid-19-hakkinda/?*#accordion-2afda0a0-aeb6-4d6c-80bf-a88a1541883c adresinden alındı
- Pels, E. (2008). Airline network competition: Full-service airlines, low-cost airlines and long-haul markets. *Research in Transportation Economics*(24), 68-74.
- Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. *Harvard Business Review*, 73-91.
- Rhoden, S., Ralston, R., & Ineson, E. (2008). Cabin Crew Training to Control Disruptive Airline Passenger Behavior: A Cause of Tourism Concern? *Tourism Management*(29), 538-547.
- Ryan Air. (2020, 12 25). <https://www.ryanair.com/ie/en/useful-info/healthy-flying> adresinden alındı
- SAS. (2020). 12 25, 2020 tarihinde <https://www.flysas.com/en/safe-travel/> adresinden alındı
- Sengpoh, L. (2014). The Competitive Pricing Behaviour of Low Cost Airlines in the Perspective of Sun Tzu Art of War. *Global Conference on Business & Social Science-* (s. 741-748). Kuala Lumpur: Elsevier.
- SHGM. (2020). 11 212, 2020 tarihinde SHGM: <http://web.shgm.gov.tr/tr/manset-haber/6245-hava-yolunu-kullanan-yolcu-sayisi-209-milyonu-gecti> adresinden alındı
- SHGM Uçuş Operasyon Emniyet Bülteni. (2020). 12 27, 2020 tarihinde <http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/Covid-19/covid-19-uoeb.pdf> adresinden alındı

- Sun Express. (2020). 11 21, 2020 tarihinde Sun Express: <https://www.sunexpress.com/tr/bizimle-seyahat-etmenin-tadini-cikarin/> adresinden alındı
- Swiss Air. (2020). 12 25, 2020 tarihinde <https://www.swiss.com/us/EN/various/travel-briefing> adresinden alındı
- Şengür, F. K., & Şengür, Y. (2017). Havayolu İş Modelleri: Kavramsal Bir Analiz. 12 26, 2020 tarihinde https://www.researchgate.net/profile/Ferhan_Kuyucak_Sengur/publication/309533631_Havayolu_Is_Modelleri_Kavramsal_Bir_Analiz/links/58aeb4d892851cf7ae85d085/Havayolu-Is-Modelleri-Kavramsal-Bir-Analiz.pdf adresinden alındı
- THY. (2020). 11 21, 2020 tarihinde Türk Hava Yolları: <https://www.turkishairlines.com/tr-tr/guvenli-seyahat-standartlarimiz/> adresinden alındı
- Transavia. (2020). 12 25, 2020 tarihinde <https://www.transavia.com/en-EU/safe-and-healthy-flying/> adresinden alındı
- Uzun, T. B. (2020). Hava Yoluyla Yapılan Uluslararası Taşımalarda Sağlıklı Bir Yolcuya Koronavirüs (Covid-19) Bulaşması Halinde Taşıyıcının Sorumluluğu. Yaşar Hukuk Dergisi, 2(2), 1-11.
- Volotea. (2020). 12 25, 2020 tarihinde Volotea Fly Healthy Guide: https://www.volotea.com/media/2247/vol_br_fly-healthy-guide_a4_en.pdf adresinden alındı
- Vueling. (2020). 12 25, 2020 tarihinde <https://www.vueling.com/en/passengers/covid-prevention-and-measures> adresinden alındı
- Wizz Air. (2020). 25 12, 2020 tarihinde <https://wizzair.com/en-gb/information-and-services/travel-information/enhanced-health-and-safety-measures> adresinden alındı
- Yenişehirlioğlu, E., & Salha, H. (2020). COVID 19 Pandemisinin Türkiye İç Turizmine Yansımaları: Değişen Talep Üzerine Bir Araştırma. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (37), 355-368.
- Yılmaz, M. K. (2017). Uluslararası Hava Taşımacılığında Düşük Maliyetli Taşıyıcı İş Modelinin Geleceği Üzerine Bir Çalışma. U. U. Sciences (Dü.), 3rd SCF International Conference on "Economic and Social Impacts of Globalization" içinde, (s. 231-237). Antalya.
- Zengin, B., Şengel, Ü., & Yılmaz, A. (2017). Uluslararası Seyahat İşletmeciliğine Giriş. B. Zengin, M. Saruşık, & C. Avcıkurt (Dü) içinde, Uluslararası Seyahat İşletmeciliği (s. 5-40). Ankara: Detay Yayıncılık.

1830-1865 YILLARI ARASI, İNGİLİZ DİŞ POLİTİKASINA DAİR ALTERNATİF BİR DOKTRİN ÖNERİSİ: PALMERSTON DÖNEMİ VE “SEÇİCİ MÜDAHALE”

Arda Can Çelik

Doktora Öğrencisi

Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ardacan6734@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3325-7112

Arş. Gör. Serhat Kaya

Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

serhatkaya1985@gmail.com

ORCID:0000-0002-3832-8234

Öz

Bu çalışma, Seçici Müdahale olarak adlandırdığımız doktrini anlayabilmek için Palmerston'ın Dışişleri Bakanı olduğu dönemden başlayarak, Başbakanlık görevini sürdürürken öldüğü 1865 yılına kadar ortaya çıkan dış politika tercihlerini inceleyecektir. Makale, bu zaman zarfını kapsayan dönemin dış politika oluşumunu dikotomik kararlar çerçevesinde sınıflandıracak ve ortaya çıkan Palmerston'cu tercihleri Seçici Müdahale çerçevesinde analiz edecektir. Dönemin İngiliz dış politikasının neden Önleyici Müdahale yahut Zorlayıcı Diplomasi şablonu içinde değerlendirilmemesi gerektiği ayrıca belirtilecektir. İngiliz dış politikasının; diplomatik ve askeri enstrümanlar vasıtasıyla aldığı kararların sadece pozitif sonuç alınabileceği noktada müdahale yönünde girişim yarattığı yahut pozitif sonuç alınamayacağı için hareket edilmediği şeklindeki Palmerston'cu dinamiklerin, liberal normativizm çerçevesinde eleştirisi ayrıca ortaya konulacaktır. Çalışma, bu hedef üzerinden ilk önce Belçika Krizini pilot bir nokta olarak Seçici Müdahale doktrini çerçevesinde değerlendirecek ve ardından 3 vaka karşılaştırması içinde 8 dış politika krizini inceleyecektir. Söz konusu vaka gruplaması, teorik olarak benzer krizlerin kategorizasyonundan oluşmakta, dolayısıyla yapısal bir karşılaştırmaya imkân tanımaktadır. Bu çerçevede Belçika Krizi'ni

takiben Polonya İsyanı ile Yunan İsyanı sürecinin İngiliz Dış Politikası nezdinde karşılaştırması yapılacak, ardından Portekiz ve İspanya İç Savaşları ile Amerika Birleşik Devletleri ve İsviçre İç Savaşları sınıflandırması üzerinden krizlerin benzer yönleri ve ayrıldıkları noktalar incelenecektir. Takiben, Kırım Savaşı ve Schleswig- Holstein'in Prusya tarafından işgal edilmesi süreci, krizlerin niteliği ve İngiliz Hariciyesindeki tepkileri üzerinden tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seçici Müdahale, Dikotomi, Palmerston, Dış Politika, 19. Yüzyıl

Jel Kodu: F51, D74

PALMERSTON ERA AND "SELECTIVE INTERVENTION": AN ALTERNATIVE PROPOSAL ON BRITISH FOREIGN POLICY BETWEEN 1830 AND 1865

Abstract

This study will examine the foreign policy preferences that emerged from the period of Lord Palmerston's foreign ministry to his death in Office of Prime Ministry in 1865. The article will classify the foreign policy formation of the period within the framework of dichotomous decisions. It will analyse the Palmerstonian preferences that arise within the framework of selective intervention. It will also be stated; why the British foreign policy of the period should not be considered within the pattern of preventive intervention or coercive diplomacy. Palmerstonian dynamics that formed the decisions via diplomatic and military instruments will be criticized under the concept of liberal normativism. It focuses on the measures that are only taken at the point where positive results can be fully obtained or that action is not taken because positive results cannot be obtained. Based on this goal, the study will first evaluate the Belgian Crisis as a pilot unit within the framework of the Selective Intervention doctrine and then examine 8 foreign policy crises in 3 case comparisons. Mentioned case grouping is theoretically composed of the categorization of similar crises, thus allowing a structural comparison.

In this framework, the Belgian Crisis, the Polish Rebellion and the Greek Revolt process will be compared under the policy making guidelines of British Foreign Ministry and then the similar aspects of the crises and their divergences will be examined through the classification of the Portuguese and Spanish Civil Wars or the United States and Switzerland Civil Wars. Subsequently the Crimean War and the occupation of Schleswig-Holstein by Prussia will be discussed in terms of the nature of the crises and their reactions in British Foreign Ministry

Key Words: Selective Intervention, Dichotomy, Palmerston, Foreign Policy, 19th Century

Jel Code: F51, D74

Giriş

19.yüzyıl, yarattığı sonuçlar itibarıyla uluslararası siyaset ve güç dengelerinin kritik bir tasarım aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern dünyanın yapı taşlarının oturmaya başladığı ve finansal sistemin aktörlerinin büyük ölçüde bu zaman dilimi içinde kendisini şekillendirdiğini söylemek, uluslararası güç dengesi açısından önem arz etmektedir (Kennedy, 2010; Mearsheimer, 2001; Waltz, 1979). Kuşkusuz, iki büyük Dünya Savaşı bu dengeleri siyasi ve askeri açıdan test etmiş, Japonya ve Almanya gibi aktörlerin irredentist politikalarını dönüştürmüştür. Ne var ki, 19.yüzyıldaki askeri ve siyasi güç merkezleri olan unsurların büyük bir bölümü, günümüzde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Daimi Üyesi olarak bulunmakta ve diğer önemli aktörler ise kilit ekonomik konumlarını korumaktadır. Bu nedenle aradan iki yüzyılı aşkın süre geçmesine rağmen, çağımızdaki hâkim siyasi unsurlar ile 19.yüzyıl arasında çarpıcı bir bağ söz konusudur.

Büyük Britanya İmparatorluğu bu zaman diliminin en etkin aktörü olarak ortaya çıkmış ve yüzyılın ilk yarısı boyunca rakipsiz konumunu; ticari ve siyasi bir güç projeksiyonu vesilesiyle göstermiştir. Yüzyılın ikinci yarısı ise Kara Avrupa’ında Prusya’nın yükselişine şahit olmuş ve çeşitli ittifak kombinasyonlarını içeren bir denge mekanizmasını gündeme getirmiştir. İfade edilebilir ki, monarşilerin siyasi gücü aktif şekilde elinde tuttuğu ve bunun norm kabul edildiği bu dönemde, parlamenter güçlerin uluslararası sistemi şekillendirmesi anakronik bir örnektir. Bu açıdan 18.yüzyılın sonu ve 19.yüzyılın başında ‘‘Genç William Pitt’’ ve yüzyılın ortası olmak üzere ‘‘Lord Palmerston’’ nadide bir örnek olarak karşımızda durmaktadır.

Denilebilir ki, dünya tarihinde çok az kişi, parlamenter sistemden aldığı güçle, dünya siyasi sistemini bu kadar uzun süre ve bu kadar geniş bir biçimde Palmerston kadar etkilemiştir (Trollope, 1883:8; Sanders,1888; James,1997). 19 yüzyıl içinde ise Palmerston bu hususta yegâne örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Llyod, 1997;Ashley,1879). Palmerston; almış olduğu çeşitli görevler vasıtasıyla İngiliz dış politikasını 49 yıl 3 ay olmak üzere etkilemiş, bunun 15 yılını Dışişleri Bakanı, 9 yılını başbakan, geri kalan süreyi de İçişleri, Savaş ve Donanma Bakan ve Sekreterlikleri ile geçirmiştir. İngiliz siyasi tarihinde bu kadar uzun süre sivil serviste faaliyet göstermiş, etkin başka bir örnek yoktur. Bu açıdan 1830 ile 1865 arası Britanya İmparatorluğu dış politikası, Palmerston’cu ilkeler tarafından şekillenmiştir demek yanlıtıcı olmayacaktır(Williams, 2004:38).

Palmerston ile ilgili literatür, 19.yüzyılın hemen sonunda ağırlık kazanmış ve o zaman ortaya çıkan eserler bugün sahanın standart çalışmaları olarak kabul edilmiştir. Bu açıdan Palmerston’un biyografisi (Sanders,1888; Trollope,1883; Bulwer,1870) gibi isimler tarafından ele alınırken, dönemin geleneği itibarıyla kamu hayatına detaylı bir yer verilmiştir. Dönemin diplomatlarının kaleme aldığı anılar da dâhil olmak üzere, Dışişleri yazışmaları ve hükümet politikalarıyla ilgili Ritchie(1866), Ashley(1879), Urquhart(1866) gibi yazarların önemli eserleri mevcuttur. Bu eserler, Palmerston’un siyasi tercihlerini ve karar verme aşamalarını anlatırken aynı zamanda uluslararası gelişmeleri de ele almaktadır. Ayrıca Palmerston’nun dış politikası hakkında yeterince zengin çalışmalar mevcuttur. Bu nokta daha

çok, Britanya İmparatorluğu tarihi çerçevesinde ele alındığı için siyasi tarih incelemesi niteliğindedir. Özellikle (Fraser,2006; James,1997; Hayes,1975; Llyod, 1997 Davies,2014; Taylor,1954; Kennedy, 1987 Black, 2015) gibi yazarlar, imparatorluk politikalarını detaylı şekilde değerlendirmiştir. Palmerston vurgusunun ağır bastığı çalışmalar olarak (Guedalla,1928; Ziegler,2002; Sanders,1888; Brown,2002) öne çıkmaktadır. Bunun yanında Harding(2016) gibi yazarlar konuyu diğer başbakanlar ile birlikte değerlendirmiştir. Macknight (1855), Palmerston hakkındaki dış politika çalışmalarını, Kırım Savaşı sırasında ele almış ve Tory'ci dünya görüşü ile yıllar içinde değişen Whig'ci politikaların karşılaştırmasına odaklanmıştır. Chamberlain(1980), Porter(1999),Hayes(1975), Southgate (1966),Ziegler(2002) ve Taylor(1954) gibi yazarlar, diplomatik manevralar ve politika kombinasyonları açısından değerli çalışmalar sunmaktadır. Yakın dönemde konu ile ilgili önemli eserler ortaya koyan Bell(1966), Ridley(1971) ve Bourne(1970) gibi isimler, 19.yy İngiliz siyasi hayatındaki yoğun tartışmalardan olan Reform Yasası, Katolik Hakları, Tahıl Yasası gibi olayları dış politika ile birlikte ele alarak bir bütün halinde derlemiştir. Bu tartışmalar ayrıca, avam kamarasındaki dengeler nezdinde bir dış politika incelemesi gerçekleştirmektedir. Kara Avrupası ve özellikle Fransa ile olan ilişkiler Cross(1915) ve Merriman(2009) tarafından dile getirilmiş, Roberts(1958) ve Steele(1991) gibi yazarlar ise Palmerston ve liberalizm, basın, iç işleri düzenlemelerine odaklanmıştır.

Literatürdeki önemli bir akım (Clark,2006; Schroeder,2016; Kennedy 1987) Palmerston'un dış politikasını "*gunboat diplomasisi*" (savaş gemisi vasıtasıyla tehdit üzerinden yürüyen diplomasi) olarak tarif ederken, diğer bir kol (James,1997; Hayes,1975) "*coercive policy*" (zorlayıcı politika) olarak tarif etmektedir. Armaoğlu(1997) gibi yazarlar ise Canning'ci politikaların "*non intervention*" yani "*adem-i müdahale*" sonrası tekrar bir "*intervention*" yani "*müdahillik*" içerdiğini belirtmekte ve bu hususlar, Black(2015) gibi isimler tarafından desteklenmektedir. Bu çalışma, Palmerston'un dış politikasının iki görüşü de tam olarak yansıtmadığını, bu iki akımın dışında "*seçici müdahale*" yani "*selective intervention*" kavramının kullanılması taraftarıdır. Literatürdeki en önemli çalışmalardan birisi olarak gösterilebilecek Temperley ve Penson(1938) , Judd (2015) gibi isimlerin eserleri bu yoruma açık kapı bıraktığı ve net tarif vermediği görülmekte ve alandaki en detaylı çalışma olan Gooch ve Ward (2011) külliyyatı ise zorlayıcı diplomasiyi, "*dönüştürücü müdahale*" yahut "*önleyici müdahale*" olarak değerlendirmektedir. Bu noktada literatüre alternatif bir bakış açısı kazandıracığını düşündüğümüz "*Seçici Müdahale*" kavramının söz konusu boşluğu doldurabileceğini öngörmekteyiz.

Seçici Müdahale kavramı günümüzde daha çok tıp alanında kullanılmakta, normal bir risk grubundaki hastalardan daha yüksek risk grubu olduğu düşünülen hastalara dair alınan önleyici tedbirler olarak adlandırılmaktadır. Burada hastaların tümüne dair tanımlayıcı ve kapsayıcı bir yaklaşım olmadığı gibi hastaların tamamına uygulanan bir tedavi de söz konusu değildir. Tedavide tercih edilmiş standart ilkelerin seçildiği fakat herkese uygulanmadığı bir metod söz konusudur. Bu yaklaşım, farklı hastaya farklı tedavi metodu ile karıştırılmamalı, standart ilkelerin uygulanabilirlik alanının seçilmesi olarak anlaşılmalıdır. Bu yaklaşım siyaset literatürüne entegre edilirse, aynı dış politika tutumunun aynı sorunlar için aynı

çözümleri yaratmadığı ve ilkelerin esnetilmesi değil muhatap ölçüsünde tamamen uygulanması yahut hiç uygulanmaması şeklinde ele alınabileceği anlaşılmalıdır. *Selective Intervention* olarak adlandırılan *Seçici Müdahale* kavramı bu noktadan hareket ederek gündeme gelmekte ve farklı aktörlere karşı aynı ilkelerin kullanılmasının kısıtlanması olarak değerlendirilmelidir. Burada ayırt edilmesi gereken husus, bu yaklaşımın farklı aktörlere karşı farklı yorum olmadığıdır. Tam tersine bu yorum ve ilkelerin hiç gündeme getirilmemesi söz konusudur. Seçici Müdahale doğası gereği bir dikotomiden oluşmakta ve uygulama yahut uygulamama ilkelerinden hareket etmektedir. Kayıtsızlık olarak ortaya çıkan husus ise bu iki opsiyondan birisi olmamanın yanında aynı anda hiçbirisi olmamaktadır. Dolayısıyla ikili opsiyonu reddetmediği gibi bağımsız kalmaktadır. Başka bir deyişle, bir politikanın tatbik edildiği yahut hiç edilmediği ikili bir opsiyon söz konusudur. Bu ikili opsiyon, bizim görüşümüze göre uygulamanın gündeme gelmesi durumunda pozitif olarak değerlendirilmeli, tatbik faaliyeti gündeme gelmez ise; yani uygulamama söz konusu olursa negatif olarak değerlendirilmelidir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, politikanın tatbik edilmesinin kendi başına müspet yani olumlu olduğu için değil politika hayata geçirildiği için pozitif olarak düşünülmesidir. Yani bir politikanın tatbik edilmemesi, uygulama hayata geçmediği için negatif olarak adlandırılmıştır. Burada, politikanın uygulanmamasının kötü yahut uygulanmasının iyi bir durum olduğu anlamı çıkmamalıdır. İster pozitif isterse negatif olsun, bir kararın verilmesi ve o yönde politikanın oluşması, seçici müdahale kavramı içinde değerlendirilmektedir. Bir kararın verilmemesi sonucunda oluşan bir eylemsizlik değil, karar sonrası ortaya çıkan eylemsizlik söz konusudur. Dolayısı ile bu husus tarafımızdan negatif eylem olarak tanımlanacaktır. Müdahil olunması (intervention) ve âdem-i müdahale (non intervention) bu iki opsiyonun bir tezahürü olarak tercih sunmakta ve müdahalenin seçim sürecini tamamlamaktadır. Bu anlamıyla, bir nokta üzerinde müdahale kararı verildiğinde tercih eylem yönünde kullanılmış olarak bir seçim meydana koymaktadır. Aynı şekilde tercih müdahale etmeme yönünde kullanılarak başka bir seçim yapılmış olmakta ve seçici müdahale politikası oluşmaktadır. Yani ortada bir *engagement* (angajman) ve *non engagement - detachment* (angaje olmama ve soyutlama) durumu mevcuttur. He iki durumda da müdahaleye dair (müdahale etme yahut etmeme) seçim yapıldığı için *Seçici Müdahale* yaratılmış olmaktadır.

Buradaki başka kritik bir nokta ise, seçici müdahale kavramının neden pasif durumlar için kullanıldığı yönündedir. Sürecin ‘‘*Müdahale Seçimi*’’ şeklinde de tanımlanabilmesi neden öngörülmemiştir? Buradaki husus; bir karar sonunda herhangi bir şey yapmamanın ve bir politika adımı atılmamasının, dış politikada yoğun bir etki yaratma kapasitesinden ötürü aslında başlı başına bir politika tercihi olduğudur. Yani, söz konusu süreç; atılmayan bir adımdan kaynaklanan politika oluşumu yönünde ilerlemektedir. Bunun dikotomideki karşılığı Z^+ (1) olan politikanın karşısında $N(0)$ yerine Z^- (-1) söz konusudur. Dolayısıyla bir politikanın oluşumu $N(0)$ ve $Z^+(1)$ şeklinde etki faktörü üzerinden değerlendirmemekte, tam tersine müdahil olunması durumunda $Z^+(1)$ girdisi ele alınırken, müdahil olunmaması durumunda $N(0)$ yerine $Z^-(-1)$ girdisi ele alınmaktadır. Buradaki -1 in değeri politika oluşumu için negatif bir durum değil, lineer çizgideki bir tam sayı olarak düşünülmelidir.

Politikanın oluşumunda pozitif sayı değeri önemli görülmemeli, doğrusal bir tam sayıya yani *neutrality'e* (0 sayısına) uzaklık temel alınmalıdır. $N(0)$ sıfır değeri, politika oluşumunun öncesindeki bilgisizlik ve farkında olmama durumunu temsil etmektedir. Tarafsızlık bu anlamda bilinçli bir tercih olarak $Z(-1)$ müdahil olmama politikası içinde yer almaktadır. $N(0)$ yani sıfır değeri bir opsiyon değil opsiyonlar öncesi dönemdir. $N(0)$ iki faktörden birine ait olmadığı gibi aynı anda ikisine de ait değildir. Müdahil olmama $Z(-1)$ yahut adem-i müdahale ile karar aşaması öncesi dönem birbirinden farkındalık ve bilinç vesilesiyle ayrılmaktadır.

Burada sorulacak diğer bir soru ise devletlerarası ilişkilerdeki binlerce olaylardan oluşan kombinasyonlardaki her *non intervention'un* (müdahil olmama/ âdem-i müdahale) durumunun, lineer çizgide $Z(-1)$ yönünde bir etki yaratıp yaratmadığıdır. Bu ise ancak verilen yahut verilmeyen karar nezdinde anlaşılabilir. Peki, "her verilmeyen karar bir politika mıdır?" sorusu nasıl açılacaktır? Her karar yokluğunun bir müdahil olmama durumu yaratması doğaldır, fakat müdahil olmama durumu ile müdahil olmama kararı farklı şeylerdir. Her atılmayan adım doğal olarak bir müdahale yokluğu anlamına gelecektir fakat ortada adım atmama kararı yoktur. Bir ülkenin vermediği binlerce kararın bir politika olması bu anlamda kuşkusuz beklenemez. Buradaki esas ayırım, ülkenin bu konudaki farkındalığı sonucundaki iradeden kaynaklanmaktadır. Binlerce olay karşısındaki karar yokluğunun müdahil olmama durumu yaratması ile farkındalık yahut irade bildirim vasıtasıyla müdahil olunmaması kararı farklı şeylerdir. Bunu sağlayan en önemli aygıt ise ülkenin bir politika hususunda farkında olması ve iradesidir. Bir devletin ülke çıkarı ve güvenliği konusunda bir görüşünün olması, bu noktanın önemli bir parametresidir. Bu bilgi eksik, yanlış, abartılı olabilir. Önemli olan o devletin, bu konuda çarpıtılmış dahi olsa bir farkındalığı olması ve bilgiyi bir karara dönüştürmesi gerektiğidir. Bu karar; pozitif eylem yahut negatif eylem olabilir. Ayrıca ifade edilmesi gerekir ki, bir ülkenin bilgisinin olmadığı yahut farkında olmadığı bir konuda yararına ve zararına bazı olaylar gelişme ihtimali düşük bile olsa mevcuttur. Ne var ki, devleti yöneten karar vericilerin bunu bilmemesi sonunda bir zarar ve yarar algılaması oluşmayacak, dolayısıyla zararın ve yararın kendisi oluşsa bile bunun farkındalığı oluşmadığı için etkisi yok sayılacaktır. Başka bir deyişle, bir hususta bilginin olmaması tehdit ve fırsatın algılanmamasına neden olacaktır. Bu ihtimal, kuşkusuz devletin irrasyonel bir aktör sayıldığı marjinal durumlarda söz konusudur. Uluslararası alanda devlet rasyonel bir aktör sayıldığı için, kendi çıkarı ve zararına oluşacak olaylar konusunda yetkin olduğu ve etkin aygıtları vasıtasıyla bilgi sahibi olacağı öngörüsü bizim için esas olandır.

Seçici Müdahale kavramı siyaset literatüründe farklı anlamlar taşımak üzere ilk kez kadın hakları konusunda Arap ülkeleri nezdinde kullanılmış (Shaw,1981) daha sonra 90'lı yıllara kadar ticaret politikaları nezdinde gündeme gelmiştir. 1994 yılında Bienen tarafından standart ilkelerin bazı ülkeler nezdinde politika unsuru olarak uygulanması ve uygulanmaması anlamında kullanılmış ve Bosna-Ruanda örnekleri üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Bienen örnekler sunarken, seçici müdahale kavramını sadece pozitif sonuç alınacak noktada hareket edilmesi yahut hiç edilmemesi olarak değerlendirerek bizim de üzerinde kısmen mutabık olduğumuz şekli ile kullanmıştır. Ne var ki, Lieven müdahil olma ve olmama

noktasında negatif eylemi bir kınama aygıtı haline getirmiştir. Bizim çalışmamızda ise söz konusu tutumun Realpolitik’in bir parçası olduğu, politika opsiyonlarının darlığı ve genişliğine mahkûm olduğunu ve 19.yüzyıldaki politika tercihleri nezdinde Palmerston için çok değerli görülen ‘‘ indoktrinizasyon faaliyetinin’’ bir uzantısı olarak değerlendirildiği görüşü hâkimdir. Bu çalışma, söz konusu doktrini anlayabilmek için Palmerston’ın Dışişleri Bakanı olduğu dönemden başlayarak, başbakanlık görevini sürdürürken öldüğü 1865 yılında sona erecektir. Makale, bu zaman zarfını kapsayan dönemin dış politika oluşumunu değerlendirecek ve ortaya çıkan Palmerston’cu tercihleri *seçici müdahale* çerçevesinde analiz edecektir.

Söz konusu tercihler oluşturulurken, İngiliz dış politikasının; diplomatik ve askeri enstrümanlar vasıtasıyla aldığı kararlara odaklanılacak ve tercihlerin sadece pozitif sonuç alınabileceği noktada müdahale yönünde girişim yarattığı yahut pozitif sonuç alınamayacağı için hareket edilmediği şeklindeki Palmerston’cu dinamikler incelenecektir. Çalışma, bu hedef üzerinden ilk önce Belçika Krizini pilot bir nokta olarak Seçici Müdahale doktrini çerçevesinde değerlendirecek ve ardından 3 vaka karşılaştırması içinde 8 dış politika krizini inceleyecektir. Söz konusu vaka gruplaması, teorik olarak benzer krizlerin kategorizasyonundan oluşmakta, dolayısıyla yapısal bir karşılaştırmaya imkân tanımaktadır. Elbette her olay ve durum tamamen bir benzerlik taşımamakta ve her aktör kendine has gerçeklikler ile tarih sahnesinde yer almaktadır. Ne var ki, söz konusu farklılıklar, olayların içeriği ve nedensel sınıflandırma açısından yapısal bir çerçeveye imkan tanımakta ve bu noktada kolaylaştırıcı vaka gruplamasını mümkün kılmaktadır. Bu açıdan, Polonya İsyanı ile Yunanistan Bağımsızlık Hareketi iki hegemon güç içinde bağımsız olmayan fakat farklı kültürel ve milli kimlikleri olan aktörlerin hâkim güce karşı isyanı sonunda ayrı bir devlet kurma arzusu olarak sınıflandırılmıştır. Portekiz, İspanya İç Savaşları ile Amerika Birleşik Devletleri, İsviçre İç Savaşları ise domestik kriz ve uluslararası sonuçları nedeniyle bir arada ele alınmıştır. Kırım Savaşı ve Schleswig- Holstein’in Prusya tarafından işgal edilmesi ise iki güçlü bağımsız devletin kendi çevresinde bulunan daha güçsüz devletlere karşı toprak kazanım gayreti sonucunda ortaya çıkmış savaşlardır. Bu çerçevede Prusya kendi soydaşları üzerinden Danimarka’ya bağlı dükalıklarda hak iddia ederken, Rusya; Balkan Prenslikleri üzerinde özellikle Prut Nehri’nin güneyinde hak iddia etmiş, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ortodoks nüfusu üzerinde siyasi bir koruyuculuk ve özel hak taleplerini gündeme getirmiştir. Bu şartlar altında, yapısal olarak söz konusu son iki vaka; aktörlerin hukuki pozisyonları üzerinden beraber ele alınmıştır.

Unutulmaması gerekir ki, İngiliz hegemonyasına karşı rekabetçi adımlar, Prusya ve Birleşik Devletler ’deki endüstriyellemenin ortaya çıkmaya başlamasından sonra gelecektir. Bu adımlar ise 1850’den sonraki dönemde ivme kazanmaya başlayacaktır (Hayes,1975:304). 1830’lar bu açıdan Britanya hegemonyasının tartışılmaz üstünlüğe sahip olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmakta ve Kara Avrupası ile arasında yarım yüzyıllık bir endüstriyelleme zaman dilimi barındırmaktadır (Merriman,2009) . İngiliz endüstrisi ucuza üretmeyi başaran, dönemin en yüksek teknolojisine sahip ve daha da önemlisi, kolonileri vasıtasıyla talebe sınırsız şekilde ulaşabilen bir yapı oluşturmayı başarmıştır. Hobsbawn’ın(1962) ifade ettiği

gibi İngilizler uluslararası ticareti anormal derecede yükseltmiş ve endüstriyelleşmenin monopolisinin yanında, arza muhtaç denizaşırı dünya pazarlarını da ele geçirmiştir. 18.yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla bu sürecin olgunlaşması arz ve talep dengesinin iki ayağını sağlamlaştırmıştır. Bunu tamamlayan unsurlar olarak ucuz yakıt, hammaddeye kolay ulaşım ve lojistik altyapı ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Londra, dönem itibarıyla dünya finans piyasasının merkezini oluşturmaktadır. Kredi ve sigortacılık faaliyetleri açısından bir monopoli oluşturan sistem, bankacılık faaliyetleri kapsamında, tüm devletlere avam kamarasının onayı vasıtasıyla bağımsız fon sağlama imkânı vermiştir. Rusya'nın Kırım savaşında dahi Britanya pazarlarından kredi sağlama talebi bunun bir yansıması olarak görülebilir. Yine de bu girişimlerin İngiliz parlamentosu baskısı ile bloke edilmesi, söz konusu bağımsızlığın düşünüldüğü kadar gerçekçi olmadığını göstermektedir(Hayes,1975:314). Britanya ticari sistemi, erken dönemde uluslararası pazar ve limanları tam kontrol edene kadar serbest ticarete sıcak bakmamış ancak kendi rekabetçi gücünden tamamen emin olduktan sonra 1822 Navigasyon Kanunu'nda yumuşamaya gitmiştir. Benzer adımlar 1846 Tahıl Yasasında da görülmüştür. Serbest ticaret bu yöntemle kazananın önceden belli olduğu ve pazarların dışarıdan açılmaya mecbur bırakıldığı ve rekabetin teknik olarak mümkün olmadığı bir kapital biriktirme aygıtına dönüşmüştür. İşte bu ekonomik şartlar altında İngiliz dış politikası dünyanın en güçlü ticari sisteminin güç yansımasını siyaset alanına taşımakta, sorun ve krizlere dair karar mekanizmalarını emperyalist çıkarlar nezdinde tanımlamaktadır.

1.Belçika Krizi ve Seçici Müdahale

1830 yılında Belçikalıların, 1815 Viyana Düzenini sarsacak şekilde Hollanda'ya karşı başkaldırması önemli bir dönüm noktası olarak görülmektedir. 1830 ayaklanmalarının bir parçası olan bu kalkışmalar, ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra, Kasım 1830'da, Londra'da büyük güçlerin toplanmasını öngörmüş, aynı ayın sonunda hükümeti devralan Whig'ler kendilerini müzakerelerin içinde bulmuştur. Krizin arka planında yatan faktör ise İspanyol Habsburglar'ın, II.Filip önderliğinde 1560'lardan beri Belçika üzerindeki otoritesini sürdürmesinin, Hollanda ile bir çatışmaya neden olmasıdır. Belçika yönetimi ilerleyen dönemlerde Avusturya Habsburgları'na, onu takiben de Napolyon Fransa'sına geçmiş ve Viyana Kongresi ile ülke toprakları Hollanda ile birleşmiştir. Bu değişikliklerin hiçbiri Belçika halkının isteği çerçevesinde gerçekleşmemiş ve Hollanda ile mezhep ve dil farklılığı korunmuştur. Devlet kurumlarında Felemenkçenin baskı yoluyla kullanılması ve Katolik okullarına dair alınan önlemler, olayların görünen yüzü olsa da, krizin tırmanması, güç dengesi ve stratejik hesaplamalar üzerine dayanmaktadır (Ziegler,2002:30).

Palmerston'a göre Belçika'nın bağımsızlığı ve tarafsız bir devlet olması kaçınılmaz şekilde önem arz etmektedir (Ashley,1879:78). Bu durum güç dengesinin muhafazasını gerektirdiği gibi Avusturya, Prusya, Rusya ve Fransa arasındaki ilişkilerin seyrini de tayin edecektir. Kendisi Protestan olmasına rağmen, Palmerston, Belçikalıların kendi geleceklerini tayin etmesini, liberal değerleri desteklemek prensibi içinde algılamış ve sempati ile yaklaşmıştır (Brown,2002:216). Ne var ki, bu durum; Palmerston'cu politikaların sadece küçük bir kısmını yansıtmaktadır. İngiliz çıkarları için çok daha elzem bir nokta ise Fransız

hegemonyasının engellenmesi ve Antwerp ve Scheldt bölgesinin Paris’in eline geçmemesi şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca Fransa’nın bu noktaya sızma girişimi Belçika’nın Prusya’dan yardım istemesine neden olacağı için denge hesaplamalarına aniden Rusya’ya kadar uzanacak devletler kuşağının dâhil olması ihtimalini taşımaktadır (Ziegler,2002:31). Tüm bunları engelleyebilecek yegâne opsiyonun Belçika’nın bağımsızlığı olduğu düşünülmüş ve Aralık 1830 Antlaşması ile Belçika’nın bağımsız bir anayasal monarşi olması kararlaştırılmıştır. Belçika’nın cumhuriyet olarak ilan edilmemesi içeride muhafazakâr Tory’leri ve Metternich sistemini oluşturan Prusya, Avusturya ve Rusya’yı tatmin etmek için düşünülmüş bir koz gibi görülmektedir. Böylece cumhuriyetçi devrim özleminin gerçekleşmemesi garanti edilmiştir. Belçika tahtına kimin geçeceği ise ayrı bir sorun yumağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Belçikalıların Louis Filip’in oğlu olan Nemours Dükü’nü desteklemesi ve Fransa’nın bunu hızlı bir şekilde onaylaması ise İngiltere ile Fransa arasında savaş riskini tırmandırmıştır (a.g.e,2002:31). Palmerston, Fransız Dışişlerinin bu konudaki İngiliz kararlılığını ultimatoma şekline sokmadan gösterebileceği bir formül üzerinde çalışmış ve İngiltere’nin Fransa’daki Paris Büyükelçiliğine, *despatch* (iç yazışma) şeklinde Londra’nın kararlılığını bildiren bir not gönderirken, Fransız istihbaratının bunu bilmesini sağlamıştır. Burada açıkça görülmektedir ki, Palmerston *signalling resolve* (kararlılık sinyali) tatbik etmiş fakat bunu ultimatoma yahut silahlı diplomasi şeklinde tatbik etmemiştir. Burada resmi bir ultimatoma söz konusu olmadığı gibi caydırıcılık için fiziksel güç gösterisi içeren bir manevra da mevcut değildir. Bu açıdan Hayes’in(1975) yahut James’in(1997) iddia ettiği gibi bir ‘‘coercive diplomacy’’ (zorlayıcı diplomasi) bulunmamaktadır. Trollope (1883:115) bunu zorlayıcı diplomasi çerçevesinde Ziegler’de(2002) ‘‘gunboat diplomacy’’ (silahlı diplomasi) çerçevesinde değerlendirirse de ortada Fransız hariciyesi ile bir yazışma mevcut değildir. İletişim tamamen Londra ile İngiltere’nin Paris Büyükelçiliği arasında geçtiği ve kesin bir şekilde ‘‘despatch’’ (iç yazışma) niteliği taşıdığı için, bizim değerlendirmemize göre kapalı devre işlemiş bir bilgilendirme söz konusudur. Bunu en iyi tanımlayabilecek husus ise yukarıdaki iddiaların aksine *signalling resolve* (kararlılık sinyali) olmaktadır. Kararlılık sinyali Palmerston’un müdahil olma iradesini yansıtmış ve herhangi bir kriz tırmanışında Z+ (1) olarak devreye gireceğini göstermiş, karşı tarafın da bunu resmi kanallar vasıtasına sahip olmadan öğrenmesi sağlanmıştır. Bu açıdan seçici müdahale doktrini, pozitif eylem yönünde (müdahillik) işleyeceği bilgisini deklare etmiştir.

Krizin ilk aşamasında başarı kaydeden ve Fransa’nın geri adım atmasını sağlayan Britanya İmparatorluğu, Londra Konferansı’na bu gündemle katılmış ve antlaşma zeminini oluşturarak 1831 yılında imza altına almıştır. Bu antlaşmanın temeli, tarafların daha önceden kabul ettiği ayrılık ilkesi çerçevesinde, 1790 sınırları üzerinden oluşmuştur. Krizin ikinci aşamasını, Palmerston’un aday gösterdiği ve Avrupa’daki hiçbir büyük monarşi ile güçlü bağlantısı olmayan Saxe-Coburg Kralı Leopold’un seçilmesi tetikleyecektir. Çıkarlarını ilerletmeye çalışan İngiltere, Hollanda’nın bu antlaşmaya razı olması karşılığında Luxemburg’un ona bırakılacağını söylemiştir (Bulwer,1870:33). Ne var ki, Leopold’un Luxemburg’un verilmesine itiraz etmesi ve tahta çıkmamayı düşünmesi, itirazların kabul edilmesine neden olmuş, ayrıca Leopold’un tahta çıkmaması daha büyük tehlike olarak görülmüştür. Şöyle ki;

yegâne aday olarak gösterilen kralın bunu kabul etmemesi durumunda alternatif bir adayın yokluğu cumhuriyetçi hareketin gelişmesine neden olacak olayları tetikleyebilecektir. Prusya'nın Hollanda'yı destekleyecek şekilde Belçika sınırına asker yığması bu kaygının bir işareti olarak değerlendirilebilir. İleriki aşamada, Fransa'nın Hollanda karşısında Belçika'yı destekleyen tutumu, krizin çok boyutlu bir hal almasını sağlamıştır. Bu sefer Palmerston Fransa'ya bir ultiatom vermiş ve Fransa'nın geri çekilmesini sağlamıştır (Temperley ve Penson,1938:90-94). Palmerston'un hamlesi fiziki güç ve askeri aygıtlar ile desteklenmemiş diplomatik bir bildiri olarak gözükmektedir. Bu açıdan bir *gunboat diplomasisi* için gerekli olan askeri aygıt ve diplomatik senkronizasyon söz konusu değildir.

Süreci takiben Londra Konferansı Antlaşması üzerinde hızlı değişiklikler ile Belçika, "zorlamaya (*coercion*) tabi tutularak", Luxemburg konusunda Hollanda'nın lehine taviz vermesi ve karşılığında ise Antwerp ve Scheldt'in, Belçika'ya bırakıldığı bir memnuniyet dengesi yaratılmaya muvaffak olunmuştur. Hollanda'nın bu antlaşmaya destek vermesi için, Luxemburg'u elde etmesine ek olarak, Fransa'nın Belçika'yı işgal etmesi halinde, Hollanda'nın Fransa'ya karşı yalnız kalacağı ve desteklenmeyeceği kurgusu ön plana çıkartılarak ikinci bir zorlama mekanizması devreye sokulmuştur. Tüm bu dinamiklerin ortaya koyduğu son kombinasyon ise Prusya, Rusya ve Avusturya'nın; Fransa'nın genişlemeci emelleri doğrultusunda bir farkındalığın içinde olmalarıdır. İngiltere'nin de bu düşüncenin olgunlaşmasına diplomatik kanalları vasıtasıyla katkı verdiği söylenebilir (Bourne,1970:121). İngiliz diplomasisinin Fransa'nın askeri mobilizasyonuna dair vurgu yapması ile bu durum kolayca yaratılmıştır. Kriz boyunca İngiltere askeri bir mobilizasyon içine girmemiş ve asker sevkiyatı yapmadığından Metternich bloğu tarafından sivil bir insiyatif olarak değerlendirilmiştir. Bu açıdan Palmerston diplomasisi; krizin ikinci safhasında iki kez, iki farklı aktöre karşı diplomatik zorlama (*coercion*) uygulamaktan daha fazlasını yapmamıştır. Diplomatik zorlama bir angajman taahhüdü olarak Palmerston'un Z+(1) yönünde bir eyleme girişeceğini ortaya koymuş ve Seçici Müdahale Doktrini'nin, müdahil olma tercihi şeklinde işleyeceğini göstermiştir. Palmerston'un sürecin tüm aşamalarına müdahil olması, Belçika Krizi'ni başlı başına bir *intervention process*(müdahale süreci) olarak göstermektedir. Bu açıdan Palmerston, Belçika Krizini aktif olarak içinde olunması gereken bir dinamik olarak görmüş ve bunu daha çok "kararlılık, diplomasi, taahhütler" çerçevesinde ele almıştır.

2.Seçici Müdahale 'ye Dair 1.Vaka Karşılaştırması: Yunanistan'ın Bağımsızlığı ve Polonya İsyanı

2.1 Yunan Bağımsızlığı

Palmerston, Dışişleri Bakanı olduğunda, Yunanistan'ın bağımsızlığı çoktan gerçekleşmiş ve 8 yıldan fazla süren olaylar, Edirne Antlaşması ile son bulmuş gözükmektedir. Ne var ki, sınır tartışmaları devam etmekte ve büyük güçlerin çıkar çatışması, sürecin sükûnete ermesini geciktirmektedir. Rusya'nın, Yunanistan üzerindeki nüfus faaliyetleri George Canning'in Dışişleri Bakanlığı boyunca kaygı konusu olmuş ve Britanya'nın, Yunan bağımsızlığını desteklemesindeki ana faktör olarak ortaya çıkmıştır(Chamberlain,1980:30). Burada asıl

motivasyon, Yunan özgürlüğüne dair romantik bağlılıktan ziyade, Rusya’nın, Yunan bağımsızlığındaki yegâne sponsor olarak öne çıkmasının engellenmesi ve Balkanlar başta olmak üzere Ege’de etkinliğini arttırmasının önüne set çekilmesi olarak değerlendirilmektedir. Özellikle, Çar’ın Yunan bağımsızlığını destekleyerek kendine manevra alanı açmak istemesi, Canning başta olmak üzere Palmerston’cu dünya görüşünde bir müdahale nedeni Z+(1) olarak ortaya çıkmaktadır.

Palmerston prensip olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenliğini zayıflatmak istememiş (bu tutum Rusya ile ilişkiler, Mehmet Ali İsyanı ve Kırım Savaşı’nda gözükecektir) ve başta Boğazlar olmak üzere Doğu Akdeniz’de Rus etki alanının genişlemesinden çekinmiştir. Yunan bağımsızlık hareketinin 6 yıl süreyle bastırılmaması, Rusların Rumları destekleyen müdahaleleri, Fransa’nın bağımsızlık yönünde irade bildirmesi, İngiliz kamuoyunda Yunan bağımsızlığının romantikleştirilmesi gibi kolektif etkenler, Londra üzerinde önemli bir baskı oluşturmuştur. Mora’da esen self determinasyon rüzgârı ise İngiliz dış politikasını şekillendirmekte önemli bir tetikleyici olarak görev ifa etmiştir.

Rus hegemonyasından korunmak için Yunan sınırlarının savunulabilir bir kara hattı içermesi Palmerston’un önceliği olarak telakki edilmektedir(Hayes,1975:165). İşte bu nedenden ötürü Arta-Volo körfez çizgisinin Yunanlıların elinde olması, İngilizlerin önceliğini olarak görülmüştür(Ziegler,2002:34) Söz konusu hattı II. Mahmut ancak 1832 yılında kabul etmiş fakat geçen süreye kadar Yunanistan içinde siyasi bir kargaşa meydana gelmiştir. Şöyle ki, isyancı hareketinin içindeki kliğin çatışması ülke geneline yayılmış ve ancak Capo D’Istria’nın öldürülmesinden sonra Rusya ve Prusya dâhil olmak üzere tüm kuvvetler, Yunan tahtı için bir aday bulmanın gerekliliğine inanmıştır. Bu noktada Türk hegemonyasından bağımsızlık idealiyle ayrılan Yunanlıların Bavaria’lı bir Prens’in hâkimiyeti altına girmesi ilginçtir. Bu anlamda Yunan isyanı bir devrim ve cumhuriyet yaratmamış, Bavaria’lı Otho önderliğinde bir Yunan Krallığı kurulmuştur. Tüm bu süreç sonunda gelişmelere liberal bir manevra verilmesi ise Belçika örneğini hatırlattığı gibi İngiliz iç kamuoyuna yönelik parlamento konuşmalarında görülmektedir. Bu konudaki en ağır eleştiriyi ise eski Dışişleri Bakanı Canning’in Granville yazdığı mektuplarda gözlemlemek mümkündür (Macknight,1855; Ritchie,2014;).Sonuç itibarıyla Palmerston’cu motivasyon, liberal değerleri iç politika malzemesi olarak kullanırken, sürece müdahalenin Z+(1) asıl nedeni, Rusya’nın Yunanistan üstünden, Balkanlar ve Ege’de etkinliğini arttırmasının engellenmesidir. Ayrıca, Doğu Akdeniz başta olmak üzere Levant’a sarkacak bir Rus gücünün önüne set çekilmesi temel hareket noktası olarak görülmelidir(Schroeder,2016:42). Bu açıdan vurgulanması gereken olaylar yumağı ise Polonya’da yaşanan gelişmeler ile ilgilidir. Söz konusu karşılaştırma Seçici Müdahale’nin nasıl gerçekleştiğini ve neden bu kavramın süreci değerlendirmek için en iyi parametre olduğunu göstermektedir.

2.2 Polonya İsyanı

Napolyon'un tesis etmiş olduğu Varşova Dukalığı, Viyana Kongre Sistemi ile parçalandığında, Polonya'nın bağımsızlık beklentisi tekrar sona ermiş; Prusya, Avusturya ve Rusya'nın gölgesinde kısmi bir özerklik ile idare edilen krallık halini almıştır. Rus Çar'ının aynı zamanda Polonya kralı olduğu bu sistemde, Polonya'nın anayasası özgürlüğe dair beklentileri karşılamaktan uzaktır. 1825 yılında Nikola'nın ölmesinin bir ayaklanma yaratması bu açıdan şaşırtıcı değildir. Çar'ın, Belçika Krizini bastırmak için Polonyalılardan oluşan bir ordu teşkil etmek istemesi ise 1830 yılı itibarıyla Varşova'da genel bir ayaklanma yaratmış ve kısa süre içinde ayaklanma, ülke geneline yayılmıştır (Porter, 1999). Polonya'da ayaklanma meydana geldiğinde, İngiltere'nin Viyana Kongresi'ndeki *'cezalandırıcı eylemlere girişilmeden önce imzacı devletler arasında görüş alışverişi gerekmektedir'* (Hayes, 1975:13; Ziegler, 2002:36) maddesi üzerinden, Rusların hareketlerini sınırlayıcı hukuki kaidelere sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca cesaretlendirici bir diğer adım ise Fransızların, İngiltere ile birlikte Ruslara karşı hareket etme teklifi noktasında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Polonya'daki isyan meydana geldiğinde, İngiltere'nin hem hukuki hem de askeri açıdan işleyen bir mekanizma oluşturma yeteneği mevcuttur. Liberal dünyanın sesi ve koruyucusu olduğunu vurgulayan ve despotizm nereden kaynaklanırsa kaynaklansın bu hususta mücadele edilmesi gerektiğini ön gören İngiliz dış politikasının Palmerston önderliğindeki tercihi bu noktada önem arz etmektedir. Kendi yazışmaları yahut parlamento konuşmalarında görüldüğü üzere Palmerston'un, despotizmle mücadelenin yüce bir değer ve asli gayret olduğu noktasında güçlü hedefleri bulunduğu söylenebilir (Trollope, 1883:45; Southgate, 1966). Ne var ki, İngiliz parlamenter sisteminin dış politika temsilcileri, Polonya ayaklanması hususunda realist bir tavır sergileyerek olayları seçici müdahale doktrini içinde Z(-1) yönünde ve âdem-i müdahale çerçevesinde değerlendirmiştir. Yunan bağımsızlık mücadelesi ile kıyaslandığında, İngiliz dış politikasının tercihleri, farklı ilkeleri farklı şekilde uygulamamıştır. Farklı aktörlere karşı farklı bir politika içeren prensiplerin seyredildiği de söylenememektedir. Çünkü bu konuda onaylayıcı bir tavır yahut kabul yoktur. Ne var ki, aynı ilkeler, benzer sorunlar karşısında aynı çözümleri de yaratmamıştır. Dolayısıyla farklı aktörlere karşı aynı politika da mevcut değildir. Burada ortaya çıkan husus ise ilkeler ve sorunların aynı yahut benzer olduğu fakat faktörlerin tamamen değişken olduğu gerçeğidir. Yani aynı ilkelerin dikotomik opsiyon sonunda birisinde müdahale yönünde Z+(1) tercih yaratırken, diğerinin Z(-1) yönünde bir müdahil olmama durumu yaratmasıdır. Günümüz uluslararası hukukunda suç karşısında önleme imkânı var iken her eylemsizliğin (negatif eylemin) bir zımni kabul olduğu, özellikle insanlığa karşı suçlarda harekete geçmemenin de bir eylem olarak suça ortaklık olduğu noktası önemlidir. Bu durum, eylemsizliği, negatif eylem çerçevesinde tanımladığımız kısım için bir referans olabileceği gibi dikotominin kendisine yapılabilecek güçlü bir eleştiri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne var ki 19. yüzyıl için böyle bir durumun olgunlaştığını söylemek gerçekçi olmayacaktır. Bu eleştirilerin asıl vurguladığı nokta ise şu olabilir ; *'Farklı aktörlere karşı aynı politikanın olmaması, yani aynı ilkelerin farklı durumlar için aynı şekilde uygulanmaması, otomatik bir şekilde farklı aktörlere karşı farklı prensiplerin uygulandığı suçlamasını getirecektir.'* Bu suçlamadan kaçabilecek yegâne aygıt ise yukarıdaki argümanlar eşliğinde *'güç dengesi ve dönemsel kapasite imkânı'* olarak adlandırılabilir. Ayrıca not edilmelidir ki, müdahale

opsiyonunun, kaynaklar, güç faktörleri ve diplomatik kombinasyonlardan doğan etkileşimler doğrultusunda çalışan bir mekanizma olduğu göz ardı edilmemelidir. Birçok zorlamanın, yapısal gerekliliklerin ve etki faktörünün bu değerlendirmeyi mecbur kıldığı tezi ayrı bir parametre olarak karşımızda durmaktadır.

Palmerston, Polonya davasını sahiplenmenin, Belçika krizinin devam ettiği dönemde, Fransa-Hollanda karşısında Çar'ın çok gerekli desteğinin kaybedilmesi manasına geleceğini bildiğinden bu konuya müdahil olmamış ve Polonya ayaklanmasının bastırılması karşısında İngiltere'nin müdahil olmamasını sağlayarak, seçici müdahale doktrini içinde âdem-i müdahale Z(-1) üzerinden hareket etmiştir. Belçika Krizi ile birlikte kıyaslandığında seçici müdahale, müdahil olma ve müdahil olmama dikotomisinden hareket etmiş ve Brüksel örneğinde pozitif yönüyle ilerlerken, Varşova örneğinde negatif yönde tatbik edilmiştir. Palmerston, Çar'ın Londra Konferansında desteğini elzem görürken Rus kuvvetleri ile birlikte Avusturya hatta Prusya desteğini, Fransa-Hollanda bloğunun denge unsuru olarak telakki etmiştir. Palmerston 1830'u takip eden iki yıl boyunca, Polonya meselesinden uzak durmayı yeğlemiş, bu durum avam kamarasındaki liberal ve radikal kanatta büyük tepki ile karşılaşmıştır (Sanders,1888; Bell,1966). Liberalizmin övücüsü ve destekçisi olan ve Yunan hareketlerinde Palmerston'a kesintisiz destek veren Whig gruplar, Polonya özgürlüğünün ayaklar altına alınması konusunda yoğun tepkiler göstermiştir (Ashley 1879; Ward ve Gooch,2011:554). Eleştirilerin boyutu o kadar yükselmiştir ki, Tory'lerin iktidarı ele geçirme ihtimali belirmiş bunun üzerine Whig kanadı eleştirilerini yumuşatmıştır. Polonyalı mültecilerin bu çerçevede ülkeye kabul edilmemesi de, seçici müdahale kapsamında göz ardı edilen hususlardan birisidir. Palmerston söz konusu eleştirilere, Polonya davasının desteklenmesinin, Rusya ile açık bir savaş manasına geldiğini ve bunun gerçekçi bir durum olduğunu söylemek zorunda kalmıştır. Bu açıdan Palmerston, Realpolitik bakış açısının aynı zamanda pragmatik tonları gerekli kıldığını, Bismarck'tan yirmi yıl evvel keşfetmiş bulunmaktadır.

Seçici Müdahale çerçevesi içinde angaje olmama prensibinin devreye alındığı benzer bir örnek ise hemen aynı yıl içerisinde Avusturya'ya karşı gözlemlenmektedir. Özellikle Metternich etkisindeki Alman asamblesinin, konfederasyondaki yasaları kısıtlayan kararnameler geçirmesi, Hambach festivalinde öğrenci tepkilerine neden olmuştur. Burada, Fransız Devrimini destekleyen bazı konuşmalar görülmüş ve söz konusu durumun Viyana'yı çok rahatsız ettiği gözlemlenmiştir(Ziegler, 2002:37). Bunun üzerine Metternich'in sert tepkisinin Fransa'da güvenlik problemi olarak algılanması ve Belçika hattından geri çekilmenin durdurulması gündeme gelebileceğinden, Metternich'in Alman coğrafyasındaki liberal dalgaya karşı hassasiyetini arttıracak adımlardan kaçınılmış ve liberalizme vurulan darbeye sessiz kalınması Londra için başka bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmıştır. Bu adım seçici müdahale çerçevesinde önemli bir âdem-i müdahale örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada anlaşıldığı üzere, karar alma sürecinde Hayes(1975), Armaoğlu(1997) Trollope (1883) gibi yazarlar değerli bir parametreyi atlamış gözükmektedir. Ziegler'in(2002) de vurguladığı üzere, İngiliz İmparatorunun aynı zamanda Hannover tahtını elinde tutması, Metternich Düzeni ve Alman monarşisine doğrudan İngiliz tahtının verdiği destek olarak

karşımıza çıkmaktadır(Bourne,1970:109). IV.William'ın Grey kabinesine doğrudan yaptığı baskı ise Palmerston için opsiyon kısıtlayıcı bir unsur olarak ortaya çıkmakta ve Seçici Müdahale'nin negatif yorumunu güçlendirmektedir.

3.Seçici Müdahale 'ye Dair 2. Vaka Karşılaştırması: Portekiz-İspanya İç Savaşları ve İsviçre-Amerika Birleşik Devletleri İç Savaşları

3.1 Portekiz-İspanya İç Savaşları

Palmerston'ın Dışişleri Bakanlığına atandığı dönemin hemen başı olmak üzere 1839 yılına kadar sürecek olan İber Yarımadası'ndaki problemler, 1828 yılında Portekiz Kraliçesi Maria'nın amcası Miguel tarafından tahttan indirilmesi ile başlamıştır. Bu dönemde İngiltere yönetiminin başında etkili olan Tory'ci gruplar ve Başbakan Artur Wellesley'in krizdeki yumuşak tutumu, Palmerston başta olmak üzere parlamentodaki Whig ve radikaller tarafından güçlü şekilde eleştirilmiştir. (Bulwer,1870;Southgate,1966;Steele,1991). Kökenleri itibarıyla bir Tory olan Palmerston, liberal taleplerin ve anayasal hareketlerin İngiliz halkı nezdinde popülerliğini gördüğünden, bunun dış politikada önemli bir destek dalgası yaratacağını değerlendirmektedir(Trollope,1883:10). Palmerston ayrıca anayasal faaliyetlere bağlı liberal hükümetlerin, imkânlar ölçüsünde desteklenmesinin doğal bir ilke olduğunu düşünmektedir(Fisher ve Best 2011:39). Liberal yönetimlere sempati duymanın reformcu ilkeler nezdinde sahiplenilmesi, Palmerston'nun dünya görüşünde cumhuriyetçi devrimleri engelleyebilecek yegâne unsur olarak görülmektedir. İngiliz bakış açısı, demokratik taleplerin devrime dönüşmemesi hususunda yukarıdan sağlanacak reformist adımları önemli bir aygıt olarak değerlendirmektedir. Palmerston'un Canning'ci dış politikayı desteklerken Tory-Whig çekişmelerinin içinde olması, liberal değerleri sahiplenirken, monarşilerle işbirliği yapması, anayasal monarşiyi överken, cumhuriyetçilikten korkması, despotizm karşısında aktif müdahale taraftarıyken, Prusya ve Avusturya'ya karşı âdem-i müdahale taraftarı olması, liberal reformları her fırsatta överken, hızlı değişimden çekinmesi; önemli zıtlıklar olarak görülmektedir (Williams,2004:37-39).

Palmerston Dışişleri Bakanı olduğunda, Miguel, Portekiz tahtında darbe yapmaya muvaffak olmuş ve Maria'yı tahtan indirmiştir. Bu durum, İngiliz Dışişlerinde anayasal hareketlerin ilgası ve 1822 liberal anayasasının iptali anlamına geldiğinden, Miguel'in mutlakiyet yönetiminin yarattığı bir çatışma olarak değerlendirilebilir (Chamberlain 1980:38;Porter, 1999). Portekiz krizi, ilişkiler ağı nedeniyle 1.Carlist Savaşı olarak bilinen İspanya İç savaşı ile bağlantılı şekilde ele alınmaktadır. İki sorunun hem ilkeler nezdinde hem de sahadaki askeri etkileşim nedeniyle beraber ele alınması Palmerston'cu bakış açısının başka bir örneğidir(a.g.e,1980). 1833 Eylül ayında İspanya Kralı VII. Ferdinand'ın ölmesi tahta 3 yaşındaki kızı İsabella'nın geçmesine neden olmuş ve anayasal hükümet Maria Cristina naipliğinde tesis edilmiştir. İsabella'nın doğumundan daha önce tahta hak iddia eden Carlos ise hem yeğeni İsabella'nın yönetimini tanımamış hem de mutlakiyetçi bir pozisyon içinde yer almıştır. Carlos'un iddiası, kongre güçleri olan Rusya, Avusturya ve Prusya başta olmak üzere İspanya'daki Katolik dini müesseseler tarafından sahiplenilmiştir. İlk etapta, hem Portekiz darbesinde hem de İspanya iç savaşında müdahil olmama politikası sergileyen

Palmerston, İngiltere'nin İspanya'daki vatandaşlarının ticari çıkarlarının ve tedarik zincirinin etkilendiğini görünce kısa süre içerisinde kararını değiştirmiştir(Hayes,1975:133). Tory gruplarının Carlos'u desteklemesi ve Kongre güçlerinin çatışmalara dâhil olma ihtimali yüzünden Palmerston, resmi kanallar dışında paramiliter gruplar üzerinden Miguel'e karşı ilan edilmemiş bir savaşa girişmiştir. İspanya savaşını Portekiz'e bağlayan husus ise Carlos'un Miguel tarafına askeri ve finansman yardımında bulunmasıdır (Temperley ve Penson 1938:102-104; Ward ve Gooch,2011). Böylece savaş çok boyutlu bir hal almıştır. Portekiz konusunda Fransa'nın birlikte hareket etme teklifini kabul etmeyen İngiltere, çatışmaların boyutunun büyümesi üzerinde İspanya İç Savaşı'nda Fransa ile ortak hareket etmeye karar vermiştir. Burada İngiltere'nin asıl hesapladığı husus Armaoğlu(1997) ve Trollope'un(1883) bahsetmediği fakat Ziegler'in(2002) altını önemle çizdiği, Fransa'nın kendi başına hareket etme kapasitesinin göz ardı edilmemesidir. Dolayısıyla, İngiliz dış politikası Fransa ile ortak müdahale yönünde fakat resmi bildirge içermeyen bir karar olarak krizin maliyetini azaltmayı başarırken, mücadelenin galibiyetini kesin bir noktaya taşımıştır. Ayrıca Fransa ile ortak hareket ederek onu frenlemiş ve kendi başına manevra alanı yaratmasına mani olmuştur. 1834 yılına gelindiğinde, Isabella'in güçleri, İspanya başta olmak üzere Lisbon'da mutlakiyet rejimi unsurlarını yenerek anayasacılık faaliyetlerinin tesisi yönünde bir restorasyona girişmiştir. İspanya'da yenilen Carlos, bazı Tory gruplarının baskısı ile İngiltere'ye iltica etmiş ve bu durum halkta ve kabinenin önemli kısmında tepkilere neden olmuştur (Sanders,1888:58). Carlos'un İspanya'da yenilmesi sadece Isabella'nın tahtının kurtarılması anlamına gelmemekte, ayrıca Carlos'un desteklediği Miguel güçlerinin Portekiz'de hâkimiyeti kaybetmesi ve Maria'nın tekrar tahtı ele geçirmesinin tetikleyicisidir (Ward ve Gooch 2011). Maria'nın iktidarı ele alması ise 1822 liberal anayasasının tekrar yürürlüğe girmesini sağlayarak, İber yarımadasında, İngiltere dostu bir kuşağın meydana gelmesine vesile olmuştur. Bu durum doğudaki Kongre Güçlerine karşı bir güç dengesi kuşağı oluşturacağı gibi Fransa'nın dostluğunu sağlama ve otoriter ülkelere karşı bir ittifak meydana çıkması anlamını taşımaktadır (Temperley ve Penson, 1938:102-104). Palmerston'un öngördüğü şekilde İspanya'da liberal güçlerin desteklenmesi ve Carlos'a karşı yürütülen savaşın resmi şekilde yapılması, Prusya, Rusya ve Avusturya gibi güçlerin Carlos nezdinde savaşa dâhil olması anlamına gelmektedir. En başından beri bu noktayı engellemek isteyen Palmerston FEA yasasında bir yumuşamaya giderek bugünkü tabir ile resmi olmayan hibrid bir paralı asker sınıfı oluşturmuştur(Ziegler, 2002:45). İngiltere'yi temsil etmeyen bu güçler Tory muhalefetine rağmen Carlos'a karşı liberal güçlerin mücadeleyi kazanmasının yolunu açmıştır. Tory desteği ile anakronik bir şekilde İngiltere'ye iltica eden Carlos'un tekrar İspanya'ya dönmesi ve mücadeleyi sürdürme iradesi ise İngiltere ve Fransa'nın Isabella'ya nihai desteği ile 1839 yılında savaşı bitirmiştir.

Palmerston açısından İspanya ve Portekiz'de anayasal güç demek bir cumhuriyet değil meşruti yönetim hatta mümkünse liberal değerler taşıyan parlamenter monarşi anlamına gelmektedir. Literatürdeki birçok çalışma bu hususu liberal değerlerin savunuculuğu şeklinde demokratikleşme çabası olarak değerlendirirken, Palmerston bunu devrimin önündeki reformcu restorasyon olarak görmüştür. Sonuç itibarıyla Palmerston ilk başta müdahil

olmama Z-(-1) politikası takip etmiş, daha sonra resmi bir yapı taşımayan Z+(1) müdahaleyi devreye sokmuştur. Bu müdahalenin farklılığı ise ilk etapta *unilateral* bir form taşıırken daha sonra Fransa ile birlikte kolektif bir müdahale göstermesidir. Bu açıdan seçici müdahale ilk etapta Z-(-1) angajman dışı negatif eylem yönünde ilerlemiş daha sonra hızlı bir şekilde önce pozitif eyleme Z+(1) dönüşmüş ve Fransa ile birlikte kolektif bir hal alarak pozitif içerikli bir seçici müdahaleyi (*intervention*) mümkün kılmıştır.

3.2 İsviçre-Amerika Birleşik Devletleri İç Savaşları

1848 devrimlerinin hız kazandığı bir ortamda İsviçre’de Katolik azınlık ile Protestan çoğunluk arasındaki problemler tekrar gündeme gelmiş ve krizin tırmanarak bir iç savaş halini almasını sağlamıştır. Katolik azınlığın kaygısı, Protestan kantonların anayasayı değiştirerek, Katolik haklarının daha da zayıflaması ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede Katolik kantonlar kendi aralarında Sonderbund adında bir birliğe gitmiş ve silahlı şekilde haklarını koruma kararı vermişlerdir(a.g.e,2002). Protestan çoğunluktan oluşan Federal Konsey ise bu kararın anayasal olmadığını beyan etmiş ve kriz, derinleşerek iç savaş halini almıştır. Bu noktada büyük güçlerin tepkisi daha çok muhafazakârlık ve Katoliklik çerçevesinde şekillenmiş gözükmektedir. Öyle ki, Viyana yönetimi ve Fransa, Katoliklere destek vermiş fakat bu destek askeri olmaktan çok diplomatik ve sözlü şekilde tezahür etmiştir (Ward ve Gooch,2011;Ashley,1879). Palmerston ise bu noktada azınlık ve güçsüz taraftan ziyade Protestan çoğunluk ve mezhep üzerinden hareket etmeyi düşünmüştür(Ziegler,2002:66). Katolik muhafazakâr unsurların aynı zamanda Avusturya ve Fransa tarafından desteklenmesi, İngiltere’nin hem Protestan ülke olması hem de güç dengesi bağlamında desteğini Protestanlardan yana koymasını rasyonelleştirmektedir. Ne var ki, stratejik gereklilikler ve politik kombinasyonlar sonrası bu karar gerçekleşmemiştir.

İngiliz siyasi tarihinde Belçika- Hollanda örneğinde olduğu gibi Katolik gücün bir Protestan aktör karşısında desteklendiği durumlar görülmüştür. Mezhep faktörü burada asıl açıklayıcı neden olarak görülmemelidir. Daha önemli olan husus, Fransa-Avusturya bloğuna karşı bir denge oluşturma gayretinde aranmalıdır. Palmerston’un söz konusu sürece Protestanlar nezdinde müdahil olmasına neredeyse kesin gözüyle bakılırken, İngiliz Dışişleri Bakanı ilginç bir şekilde sürece müdahil olmayarak Z-(-1) yönünde, uluslararası konferans önermekle yetinmiştir. Fransa’nın fiziki desteğinin Katolikler nezdinde gündeme geldiği sırada şaşırtıcı bir şekilde Protestan güçler ilerlemeye başlayarak Katolik unsurları mağlubiyete uğratmış ve Fransa-Avusturya ikilisi herhangi bir angajmana tabi olmadan süreç sonlanmıştır. İç savaş, İngiliz kamuoyunun memnun kalacağı bir şekilde sona erip, Protestanlar lehine bitse de, İngiliz Dışişlerinin sürece müdahil olmaması Z-(-1) ve Palmerston’un seçici müdahale çerçevesinde âdem-i müdahale kararı vermesi, önemli bir husus olarak görülmektedir. İspanya-Portekiz İç Savaşlarında sürecin dikkatli takibi ve Palmerston’un seçici müdahale kavramını pozitif şekilde tatbik etmesine karşın, İsviçre’de bir müdahil olmama (non intervention) pozisyonu oluşmuş ve angajman dışı opsiyon tercih edilmiştir. Bu açıdan Amerikan İç Savaşı başka bir önemli örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Amerika'da iç savaş gündeme geldiğinde, Palmerston'un tutumu erken dönemde bir netlik arz etmemiştir (Trollope,1883:193). Protestan bir toprak sahibi olarak devrimci ve cumhuriyetçi bir mücadelenin sempatisini gözükmeyen Palmerston, aynı zamanda liberal değerler ve özgürlük konusunda kuvvetli bir destekçidir (Chambers,2004). ABD ile ilişkiler bağımsızlık sonrası daha çok ticari anlaşmazlıklar üzerinde ilerlemiş fakat güçlü bir gerilim söz konusu olmamıştır(Llyod,1997;Porter,1999). Kanada ile sınır anlaşmazlıkları ve Güney Amerika ile ticari ilişkiler, diplomatik yazışmaların ana çerçevesini teşkil etmiştir. İç Savaş çıktığında Palmerston'un tepkisi bunu negatif karşılamamak hatta bir fırsat olarak görmek şeklinde gelişmiştir. Lakin bu fırsat bir eylem değil, pasif beklenti şeklinde meydana gelmiştir. Birleşik bir Amerika'dan ziyade güçsüz bir yapının, İngiliz ticari sistemi ile daha zor rekabet edebileceği ve güneydeki devletlerin, İngiliz ekonomisi nezdinde girdi sağlayan bir tedarik mekanizması olması, Londra için daha makbul bir alternatif olarak değerlendirilmiştir(Taylor,1954:129). Aynı zamanda güneydeki devletlerin bağımsız olması, İngiliz sanayisi için yeni ve güçlü bir pazar yaratacağından, bölünmüş bir Amerika İngiltere'ye cazip gelebilirdi. Ahlaki açıdan ise güneydeki devletlerin köleliği desteklemesi Palmerston nezdine hoş karşılanan bir unsur olmamıştır. Burada belirtmek gerekir ki, Palmerston'un politikalarında köleliğin hukuki açıdan yasaklanması daha önemli görülmüş fakat kurumsal işleyişinin devam etmesi konusunda bir yaptırım ve çare düşünülmemiştir(Hayes,1975:313; Fraser,2006). Bu açıdan köleliğin engellenmesi bile, bu hususta yasal olarak adım atılması, dış görünüş itibarıyla değerli görülmüştür(Porter,1999). Bu dönemde İngiliz tahtının tüm monarşiler gibi cumhuriyetçi bir iç savaşı destekleyecek adımlara soğuk baktığı söylenebilir. (Ziegler,2002:115). Tüm bu unsurlar ve savaşı kimin kazanacağını erken dönemde belli olmaması Palmerston'un iç savaşa müdahil olmama Z-(-1) yönünde karar almasına neden olmuştur. Daha ilginç olan husus ise değişen dengeler ve fırsatlara rağmen İngiliz dış politikası bu kararının arkasında kalmaya devam etmiş ve başlangıçtan savaşın sona ermesine kadar bir politika değişikliğine gitmemiştir.

Palmerston, savaşın güney güçleri lehinde ilerlediği ve ilk galibiyetlerin geldiği dönemde dahi herhangi bir tarafı tutmamış; parlamentodaki tartışmalarda liberallerin, Güneyli Konfederasyon güçlerinin desteklenmesi gerektiği yönündeki baskılara maruz kalmıştır. Özellikle, Güney güçlerinin diplomatik tanınma yönünde Avrupa'ya yaptığı ziyaret krizi tırmandırmıştır. Güneyli heyetin diplomatik misyon çerçevesinde yoldayken Kuzey güçlerince alıkonması ve söz konusu geminin Britanya bayraklı olması bazı gerginlikler yaratmış, fakat buna rağmen İngiliz dış politikası bir müdahale yönünde adım atmamıştır. Kuzeylilerin, İngilizlerle olan ticarete önem vermesi ve daha saldırgan faaliyetler içine girişmeme gayretine rağmen, İngiltere'de inşa edilen ve Güneylilerce daha önce sipariş verilen gemilerin iç savaşta kullanılması, İngiltere'nin tarafsızlığı tartışmalarını tekrar gündeme getirmiştir. İngiltere'nin tarafsızlık yönünde Z-(-1) resmi açıklama yapması ise söz konusu soru işaretlerini bertaraf etmiş gözükmektedir. Sahada Kuzey ordularının galibiyetlerinin gelmesi ile değişen manzara, Lincoln'un köleciliğin kaldırıldığını açıklaması ile havanın İngiltere kamuoyunda Kuzeyli güçler lehine değiştiği söylenebilir. Buna rağmen Palmerston savaşın son anına kadar soğukkanlı bir şekilde müdahil olmama pozisyonunu

korumuştur(Hayes, 1975:231; James 1997). Özellikle bu dönemde, İngiliz ticareti için önemli bir hammadde sayılan pamuğun, Güneyli güçler tarafından ihracatı, Konfederasyonun yegâne ticari kalemini teşkil etmekte ve İngiltere açısından da önemli bir hammadde ithalatı olarak görülmekteydi (Kennedy,1987:178). Savaş boyunca Kuzeyli güçlerin, Güney'in ekonomik gücünü kırmak için pamuk ihracatına deniz ablukası koyması, İngiltere için rahatlıkla savaş sebebi olarak algılanabilirdi. Böyle kritik bir faktör eşliğinde dahi Palmerston dış politikasının, iç savaşta taraf tutmaması ve Güneyli güçleri resmi olarak tanımaması; müdahil olmama yönünde Z-(-1) kesin bir kararlılık olarak değerlendirilmelidir. İngiliz dış politikası, Seçici Müdahale kapsamında pozitif şekilde ele alınan ve müdahil olunan İspanya-Portekiz iç savaşlarına karşı gerek İsviçre gerekse Amerikan iç savaşında müdahil olmama yönünde bir politika uygulamıştır. Bu çerçevede negatif olarak kurgulanan müdahil olmama durumu, ABD ve İsviçre iç savaşlarında soğukkanlı bir gözlem görevine dönüşmüş ve krizin ardından diplomatik ilişkiler her iki ülke ile problemsiz bir şekilde devam etmiştir. Burada önemli görülen diğer bir husus ise, bir büyük ülkenin krize müdahil olmamasının, başka ülkeler nezdinde de bir *detachment* (krizden uzak durma) yaratma ihtimalidir. Bu unsur ise iç savaşların daha hızlı bir şekilde sona erme ihtimalini artırmaktadır. Bunun tam tersi ise, aktörlerden birisinin aktif şekilde angajmana tabi olması ve diğer aktörlerin dengeleme kaygısıyla (*balancing act*) sürece müdahil olarak krizi tırmandırmasıdır. Nitekim bu tip bir genel kriz hali, büyük çaplı savaşa dönüşebileceği gibi, küresel sonuçlar doğurabilmektedir. 18. yüzyıl Veraset Savaşları başta olmak üzere 1. ve 2. Dünya Savaşları söz konusu durum hakkında trajik örnekler olarak hatırlanmalıdır.

4.Seçici Müdahale 'ye Dair 3. Vaka Karşılaştırması: Shleswig-Holstein'in Prusya Tarafından İşgal Edilmesi ve Kırım Savaşı

4.1 Shleswig-Holstein'in Prusya Tarafından İşgal Edilmesi

Schleswig-Holstein konusunda söylenebilecek en önemli nokta Holstein'in Almanlardan oluşan bir nüfusa sahip iken Schleswig'in, Danimarkalı ve Alman nüfusunun karışık olarak yaşadığı bir yer olmasıdır(Trollope,1883:196). Her iki dukalık, Danimarka Krallığı'ndaki bir sonraki taht adayı olan prensin şahsi hükümrancılığı altında Danimarka'nın bir parçası kabul edilmiştir. 1852 Londra Antlaşması ile bu durum imza altına alınarak kabul edilmiştir. Danimarkalılar Schleswig'i şahıs sahipliğinden ziyade Krallığın (tacın) toprağı yapmak isterken, Alman devletleri Holstein'i aynı şekilde konfederasyonun bir parçası yapmaya çalışmıştır. Kopenhag yönetiminin 1862 yılının sonlarında yeni bir karar alarak Holstein'in konfederasyona, Schleswig'in ise Danimarka tacına bağlanması talebi, Prusya ve Avusturya yönetimlerine Londra Antlaşması'nın ihlali iddiasında bulunma hakkı vermiş dolayısıyla iki dukalığın bölünmezliği ilkesinin ihlali çerçevesinde bir argüman sunmuştur (Ziegler,2002,73). İki Alman devletinin bu adımı karşısında Palmerston, Kopenhag yönetimine bir saldırı olursa yalnız olmadığı yönünde mesaj vermiş ve bu durum Danimarka'nın daha da sert tutum takınarak, Schleswig'in krallığın bir parçası olduğunu deklere etmesine neden olmuştur. Bu durum Berlin yönetimi için genişlemeci bir fırsat olarak görülmüş ve özellikle Rusya ile Alman Konfederasyonu arasında bir antlaşma sağlayarak

Prusya'nın sadece Avusturya ile değil aynı zamanda Rusya ile de bir mutabakat içerisinde olmasını mümkün kılmıştır (Temperley ve Penson, 1938:249; Ward ve Gooch, 2011). Söz konusu durum güç dengesi açısından İngiltere'nin istemediği bir sonuç yarattığı gibi buna karşı çıkabilecek tek gücün ortak bir Fransız-İngiliz harekâtı olacağı öngörülmüştür. Ne var ki Palmerston'un yazdığı bir mektupta Paris'e olan güvensizliği açıkça gözükmektedir(Ritchie,2014). Ona göre Fransa ile yapılacak ortak bir harekâta, Paris'in hedefinin iki dukalığın kurtarılmasından çok, Ren bölgesine asker sokarak kazanımını doğu toprakları boyunca arttırmak olduğu tahmin edilmiştir (Ziegler, 2002:119). Louis Napolyon'un ortak bir harekât konusunda çekincelerinin bulunması bu hususu desteklemekte ve Britanya'nın yalnız kalmasına neden olmaktadır. Tek başına bir operasyonu kesinlikle düşünmeyen Palmerston yönetimi, burada Realpolitik bir zorunluluk içine girmiştir. Üstelik bu hadise, Danimarka'ya söz vererek onun tutumunu sertleştirdikten sonra gerçekleşmiştir. Palmerston'un, 1852 Antlaşması imzacılarını Londra'da toplaması ve görüşmelerin sürmesi, tarafların diplomatik bir çözüm için çabaladığı görüntüsünü verirken, toplantıdan bir şey çıkmaması krizin akıbeti hakkında tüm kuşku ortadan kaldırmıştır. 1864 yılında Prusya'nın Danimarka'yı saldırgan gösterecek şekilde antlaşmanın ihlalini belirtmesi ve hemen ardından 1852 Antlaşmasının koruyucusu olduğu şeklinde bir hareketle (Avusturya ile birlikte) iki dukalığı işgal etmesi, söz konusu süreci sona erdirmiştir. (Schroeder,2016:208). Bu işgalin 1864 yılında Danimarka tarafından mağlubiyet vesilesiyle kabul edilmesi ise, yeni bir antlaşmanın doğmasına neden olmuştur. İngiliz Avam ve Lordlar kamarası bu noktada Palmerston'a ağır eleştirilerde bulunmuş ve Disraeli, Danimarka'nın yalnız bırakılması üzerine parlamentoda Palmerston'a sert suçlamalar yöneltmiştir (Trollope,1883:198). Palmerston nezdinde Prusya kralının liberal değerlere karşı olan negatif tutumu, meclis hareketlerini tasvip etmemesi, sert askeri yönetim anlayışı kabul edilebilir değildir. Bu açıdan kendisi, İngiltere'deki liberal çevrelerle aynı noktada bulunmaktadır. Ne var ki, İngiliz tahtının Alman İmparatoru ile yakın bağları olması ve soydaşlık unsurunun varlığı göz ardı edilmemelidir. Kraliçe'nin Hannover tacı ile Prusya Krallığı arasındaki yakınlık, Avam Kamarası üzerinde istenmeyen bir baskı unsuru yaratmıştır. Hatta bu hususta Palmerston'un İngiliz kraliçesinin, İngiliz çıkarlarını gözetmesi gerektiğine dair telkinleri mevcuttur(a.g.e,1883) Sonuç itibarıyla, Schleswig Holstein'in işgali konusunda İngiliz parlamentosu bir adım atmamış, İngiliz kabinesi bir strateji belirleyememiştir. Russell'ın, Kopenhag'a donanma gönderme teklifi, iki Alman devletine karşı bir kara savaşının imkânsızlığının anlaşılması sonunda rafa kalkmıştır (Ward ve Gooch,2011). Nitekim İngiliz yönetimi Danimarka'ya yardım edemeyeceğini savaş başlamadan önce de söylemek zorunda kalmıştır. Burada görüldüğü üzere Palmerston ilk önce Danimarka'ya yönelik bir yardım taahhüdünde bulunmuş fakat Prusya ve Avusturya'ya yönelik bir açıklama yahut ultimatonda bulunmamıştır. Diğer kanallardan Fransa ile birlikte hareket etmenin yollarını arayarak kolektif bir müdahale opsiyonunu değerlendirmiş, bu gerçekleşmeyince de bir konferans ile arabulucu olma iradesini bildirmiştir. Ne var ki, Danimarka'ya yardımın türü konusunda hiçbir açıklamada bulunmadan bir taahhüt içinde bulunması, Danimarka'nın pozisyonunu sertleştirmesine neden olarak belki de diplomatik kanalların tamamen kapanmasına neden olmuştur. Prusya'nın ise Rusya ile olan mutabakatı ve Alman Konfederasyonu üzerinden

Avusturya ile ortak hareket etmesi, İngiltere'yi izole etmiştir. Palmerston bu noktada Z(-1) müdahil olmama yönünde resmi bir karar alarak seçici müdahale doktrini içerisinde âdem-i müdahale opsiyonunu seçmiştir. İfade edilmesi gerekir ki, diplomatik arka kanallardan (*back channels*) Danimarka'ya umut verilmesi ve Kopenhag'ın hasımlarına karşı tutumunun sertleşmesi İngiltere'nin opsiyonlarını sınırlandırmıştır. Fransa'nın tarafsızlığı sonrası Bismarck'ın manevra alanının Rusya ile Avusturya üzerinden sahayı domine etmesi ise nihai bir kazanım olarak Berlin'in elini güçlendirmiştir(Clark,2006)

4. 2 Kırım Savaşı

1844 yılında Rus Çarı İngiltere'yi ziyaret ettiğinde Aberdeen ile buluşmuş ve Doğu Sorunu olarak adlandırılan hadiseyi görüşmüştür. Resmi şekilde bir antlaşma meydana gelmese de Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu hakkında sözlü bir mutabakata varılmıştı. Bu mutabakata göre ‘ ‘ *Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili bir krizden oluşacak tehlikenin etkilerinin giderilmesi için iki tarafın görüş alışverişi içinde bulunması* ’ ’ gibi muğlak ve gerek Londra gerekse St. Petersburg için farklı şekilde algılanabilecek bir durum ortaya çıkmaktaydı(Hayes,1975:247). Bu sözlü antlaşma meydana geldiği zaman Palmerston hükümette değil muhalefet grubunda yer almaktaydı. Aberdeen yönetiminin yapmış olduğu bu sözlü mutabakatı, Derby hükümeti ve Palmerston doğru bulmamış, kendi politikaları doğrultusunda kullanmamışlardır. Çar Nikola'nın bu noktayı kaçırmaması önemli bir yorum farklı olarak gözükmektedir.

İngiliz dış politikası, kendi çıkarları doğrultusunda 19.yüzyılın sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını önemli bulmuş, Rus etkisinden arındırılmış bir tampon görevi gördüğünü düşünmüştür(Porter,1999). Osmanlı'yı, Rus nüfusuna karşı Balkanlar, Boğazlar ve Levant başta olmak üzere Yakın Doğu'da önemli bir bariyer olarak telakki etmiştir.

¹İngiltere bu açıdan Balkanlar ve Boğazlar ‘da bir Rus nüfus alanı istemediği gibi Rusya'nın güney-güneydoğu yönünde bir ilerleme kaydetmesini tehlikeli bulmaktadır. Ayrıca İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik ticareti, dönem itibarıyla 18 yılda 8,5 kat kadar artmış ve 1830 yılında 1.39 milyon pound iken 1849 yılında bu sayı 11,9 Milyon pounda ulaşmıştır(Hayes,1975:247). Bu açıdan Osmanlı üzerinde St. Petersburg'un etkisi azalırken İngiliz etkisi ve ticari çıkarları kayda değer şekilde artmıştır.

1848 hareketleri sonrası Macaristan ve Leh bölgelerinden kaçan devrimci grupların İstanbul'a sığınması ve Viyana ile St. Petersburg yönetimlerinin bu kişileri talep etmesi krizin arka planındaki erken faktörlerden biri olarak gözükmektedir. Ziegler(2002) ve Sanders'in(1888) çalışmalarında bu noktaların kaçırılması önemli bir eksik olarak gözükmektedir. İngiliz teşviki ve desteğiyle söz konusu siyasi mültecilerin verilmemesi, İngiltere'de İstanbul nezdinde bir sempati yarattığı ölçüde, Ruslara karşı Londra'da negatif bir havanın oluşmasına

¹ Yunan Bağımsızlığı gibi konular daha çok liberal atıflar olarak ele alınmaktadır. Bu durum aynı zamanda Rus etkisini önleyici bir manevra alanı olarak görülmüştür. Mora hareketlerinin olgunlaşmasının bağımsızlık sürecini kaçınılmaz kılması, bağımsızlık vurgusunun İngiliz kamuoyunda yoğun şekilde desteklenmesi ve Rus İmparatorluğu'nun Slav hakları gibi konuları kullanarak etki artırma çabalarının engellenmesi; Yunan milli hareketinin desteklemesine neden olmuştur. Bu durum, İngiliz İmparatorluğu'nun Avusturya'ya karşı İtalya politikasında da görülecektir.

neden olmuştur(Bourne,1970:81). Mülteciler hususunda Rus tehditlerinin artması sonrası İngiliz-Fransız donanmasının Çanakkale’ye kadar gelmesi bu açıdan önemli bir adımdır. Buna ek olarak Fransa ile Rusya arasında özellikle Hristiyan haklarına yönelik bir hamilik gerginliği ve mücadelesi sürmekte, Osmanlı devleti iki güç arasında baskı altında kalmaktadır. Latin Hristiyanlar ile Ortodoks Hristiyanlar ve bu grupların hakları hususunda taviz tartışmaları sürerken İngiliz hükümetinin meclis durumu itibarıyla zayıf bir konumda bulunduğu söylenebilir. Bu dönemde Aberdeen tekrar başbakanlığa geçmiş, Palmerston ise İçişleri Bakanlığı’na atanmıştır. Bizim görüşümüze göre Palmerston’un hükümetten ayrılması ve hemen arkasından İçişleri Bakanı olması, Rus Dışişlerinde Palmerston’cu politikaların yavaş yavaş sona erdiği izlenimini doğurmuştur. Özellikle Nesselrode’un yazışmaları bu noktada aydınlatıcı bir faktör olarak karşımıza çıkabilir. Rus Dışişlerinin bu yönde düşündüğünü gösteren bir diğer nokta ise İngiliz Büyükelçisi De Redcliffe’in Londra ve İstanbul’u etkileme kapasitesinin küçümsenmesidir(Hayes,1975:249). 1853 yılında Çar’ın İngiliz Büyükelçisi ile yaptığı toplantıda ifade ettiği üzere, bundan 9 yıl önce sözlü olarak ortaya konulan mutabakatın olgunlaştığına dair Rus tarafında bir fikir oluşmuş ve aynı yılın hemen başında Menşikov misyonunun İstanbul’a gönderilmesine karar vermiştir(a.g.e,248). Büyükelçi Menşikov’un Ortodoks haklarına yönelik sert talepleri ise Bab-ı Ali’de infial yaratmıştır.

1853 yılında, Rusya’nın bir tehdit mahiyetinde formüle edilmiş isteklerinin İstanbul tarafından karşılanmadığı takdirde Balkan prensliklerine gireceğini söylemesi, zorlayıcı diplomatik aygıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Abdülmecid’in bu tehditleri kabul etmemesinin nedeni ise daha çok Redcliffe’in tavsiyesi sonucunda Osmanlı lehine kaçınılmaz bir İngiliz desteğinin olduğu düşüncesinin İstanbul’da hâsıl olmasıdır(Hayes,1975). Hâlbuki bu noktada İngiliz parlamentosunun oldukça kırılğan ve karar konusunda net olmadığı gözükmektedir. Armaoğlu’nun çalışması gibi önemli eserlerde bu noktanın atlandığı görülmektedir. Öyle ki, Hayes’in de ifade ettiği gibi Clarendon ve Aberdeen arasında ciddi bir anlaşmazlık söz konusudur(a.g.e,1975:249). Buna rağmen 1853 yazında, müttefik donanması Çanakkale’ye gelmiş fakat Karadeniz’e açılmadan bekleme pozisyonu almıştır. 1853 Temmuz’u itibarıyla Rus güçleri Prut nehrini geçerek, Balkan prensliklerine girince, Avrupa’nın büyük devletleri bu adımı kınamış, Avusturya arabulucu olmak için girişimlerde bulunmuştur(Taylor,1954:59). Rus taleplerinin ilk başta bu girişimleri kabul ettiği görüntüsü, İngiliz parlamentosundaki kargaşanın bir göstergesi olarak telakki edilebilir. Londra’daki nazik pozisyonun Osmanlı kararlılığını etkilememesi daha çok Abdülmecid’e İngiliz Büyükelçisinin verdiği destekten kaynaklanmaktadır. Ne var ki, Stratford Canning Redcliffe, Londra’daki karışıklığı görünce, emirleri beklemekten ziyade kendi politikasını takip etmiş ve Abdülmecid’e kendi desteğini Londra’nın güçlü bir taahhüdü şeklinde sunmuştur. Bu pozisyon sonradan anlaşılacağı üzere oldukça isabetli bir karar olarak görülmüştür. Bunun üzerine Avusturya; Paris’in de desteklediği ikinci bir bildiri yayımlayarak, yumuşama yönünde çaba sarf edilmiş gözükmektedir. İngiltere ise bu noktada Rus tezlerine karşı pozisyonunu kısmen sertleştirmiş, İngiliz kamuoyunda da Rus karşıtı tepkiler yükselmiştir.(Hayes,1975:250) Ekim ayında, Osmanlı İmparatorluğu’nun Rusya’ya savaş

ilanı güç dengeleri açısından önemli hesaplamaları gündeme getirmiştir. Bu noktada Berlin ve Viyana'nın tarafsız kalmak istediği söylenebilir. Osmanlı donanmasının kendi karasularında yakılması sonrası İngiliz diplomatik kombinasyonları özellikle Fransa desteğini aldığı için Avusturya ve Prusya'ya yönelmiştir. Buradan bir antlaşma elde edilmesi demek, Rusya'nın tamamen izole olmasına anlamına gelecektir. Prusya'nın çekimsizliği ile bu husus gerçekleşirse de, Prusya'nın tarafsızlığı ve Avusturya'nın İngiliz-Fransız tezlerine yakınlığı müttefikleri güçlendirmiş gözükmektedir. Bu şartlar altında 1854 ilkbaharında İngiltere ve Fransa, Rusya'ya savaş ilan ederek, donanma vasıtasıyla Karadeniz üzerinden (Varna yolu ile de karadan olmak üzere) bir savaşa girişmiştir.

Yaz aylarına gelindiğinde, Avusturya'nın da üzerinde mutabık kaldığı maddeler Çar'a bildirilmiş, Balkanların Rus etkisinden arındığı, Tuna'da seyrüsefer serbestisinin olduğu ve Hristiyanlar üzerindeki özel haklardan vazgeçmesi gerektiğini bildiren diplomatik uzlaşma maddeleri St. Petersburg'a bildirilmiştir (Ward ve Gooch, 2011, Temperley ve Penson, 1938:144). Kabul edilmemesi durumunda Rusya'nın daha çok izole olacağı ve Avusturya'yı daha çok Fransa-İngiliz cephesine yaklaştıracak teklif Nikola tarafından uygun bulunmadığı gibi Avusturya ile de ilişkilerini bozmuştur. Prusya'nın da herhangi bir Rus saldırısı karşısında Avusturya'ya destek vermeyi taahhüt etmesi, Rusya'nın batıda pozisyonunu tamamen kaybetmesine neden olmuştur. 1854 sonbahar ve kışında gelen galibiyetler Rusya'yı tamamen zayıflatmış ve ikmal hatlarının çökmesine neden olmuştur. Avusturya'nın müttefiklere katılması (fakat savaşa girmemesi) moral etki yaratsa da, asıl büyük darbe 1855 başında Palmerston'un başbakanlığa gelmesi olarak görülebilir. Bu nokta İngiliz dış politikasındaki kararlılığın konsolidasyonu olarak karşımıza çıkmaktadır (Southgate, 1966:381). Takip eden ay içinde Nikola'nın ölmesi, Rus morali üzerinde ağır bir etki yaratmıştır. Aynı yıl içinde İsveç'in İngiltere ile savuma antlaşması yapması, Rusya'nın savaşı bitirme yönünde bir arayışa girmesine neden olmuştur. Prusya'nın da bu konudaki baskısı ile Avusturya'nın savaşa gireceğine dair ultimatö vermesi, Rusya için savaşın sonunun geldiğini göstermektedir. Bu açıdan Rusya, Paris Barış konferansına hızlı bir şekilde katılma kararını almıştır. Bu noktada İngiliz diplomasisi Rusya'ya ağır bir antlaşma imzalatma ve kabul etmemesi durumunda savaşın devam etmesi yönünde bir pozisyon içindeyken, Fransa'nın Rusya'ya karşı sert adım atılacaksa, diğer tüm mutlakiyet yapılarının bertaraf edilmesi gibi bir bakış açısı gündeme getirmesi radikal görülmüştür (Steele, 1991; Hayes, 1975:256). İngiltere tarafından güç dengesini sarsıcı bir adım olarak görülen bu teklif kabul edilmemiştir. Avusturya ve Fransa'ya savaşın devam etmesi durumunda tam anlamıyla güvenemeyeceğini düşünen Palmerston, Rusya'ya dair daha sert adımlar atmamaya karar vermiş ve Karadeniz'in güvenliği için Rusların burada donanma buldurulmamasını, Kırım'daki müdafaa noktalarının ilgasını, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını, Balkan prensliklerine müdahale etmemenin garantisini almıştır (Taylor, 1954:95). Bu noktalardaki kazanç Palmerston'a yeterli gelmese de zorunluluklar itibarıyla alınabilen maksimum ödünler olarak görülmektedir. Anlaşıldığı üzere İngiliz dış politikası önemli bir koalisyon kuşağı oluşturmada başarılı olmuş fakat bunun devam edebilirliği hususundaki kaygıları nedeniyle Rusya'yı tamamen sınırlayacak bir önlem setini

müttefikleri yüzünden gerçekleştirememiştir(Hayes,1975:256). Palmerston savaş başlamadan önce muhalefette iken, savaşın başladığı dönemde ise İçişleri Bakanı iken Kırım Savaşı hususunda yoğun bir mesai harcamış ve görüşlerini Başbakan ile paylaşmıştır. Savaşın geç aşamasında ise Başbakanlığa geçişi ile sürecin kontrolünü tamamen ele almış ve pozitif bir müdahale serisi Z+(1) ile koalisyon kuşağını başarılı bir şekilde Paris görüşmelerine taşımıştır. Palmerston, Rus gücünün tamamen sindirilmesi durumunda, uzun süre kendini restore edemeyeceği görüşünü paylaşmıştır. Bu düşünce Rusya'nın Hindistan'a, Asya ve Yakın Doğu'dan uzanan yegâne bir tehdit olduğu fikrine dayanmaktadır (Ramsay,1915;Carrie,1958). Palmerston'un, Rusya'ya dair kaygılarının ne kadar haklı olduğu özellikle yüzyılın son çeyreğinde kendisini yineleyecek ve Rusya'nın doğudaki yükselen etkinliği ile ortaya çıkacaktır. Schleswig-Holstein ve Kırım örneğinde görüldüğü üzere, Palmerston politikası, bağımsız aktörlere karşı saldırgan aktörlerin uluslararası hukuku ihlal edecek şekilde ortaya koyduğu tercihlere cevap üzerinden şekillenmektedir. Bu kararlar verilirken ilke ve prensipler göz önünde tutulmakta fakat çok daha önemli bir faktör olarak ulusal çıkar hesaplaması yapılmaktadır. Bu hesaplamalar, Realpolitik zorunluluklar sonucunda oluşan kararlar ile ilgilidir. Danimarka ve Osmanlı İmparatorluğu gibi saldırıya daha açık olan ülkelerin toprak bütünlüklerine dair girişimler bazı değişkenler ışığında ele alınmış ve Seçici Müdahale kapsamı içinde değerlendirilmiştir. Diplomatik hesaplamalar, güç dengesi ve koalisyon imkânları noktasında olgunlaşan karar aşaması, Palmerston'u bir tercih yapmaya zorlayarak müdahil olma yahut olmama dikotomisini yaratmıştır. Teorik olarak aynı pozisyonda bulunan ve aynı ilkeler ışığında değerlendirilebilecek iki ülkeye dair örneklerin ilkinde Seçici Müdahale kavramı negatif olarak devreye girerek adem-i müdahaleye neden olurken Z(-1), ikinci örnekte doktrin; müdahil olma Z+(1) yönünde bir tercih oluşturmuştur. Danimarka ve Osmanlı İmparatorluğu teorik olarak aynı pozisyondadır çünkü bağımsız iki ülke olarak içişleri ile ilgili bir noktadan hareket eden saldırgan aktörlerin sınaması ile karşı karşıyadır. Aynı şekilde agresif aktör; azınlık kavramı, soydaşlık ve dindaşlık gibi parametreler üzerinden kendisine hukuki bir aygıt yaratmaktadır. Bu vesileyle, seçici müdahale doktrini bir örnekte müdahil olma durumu yaratırken diğerinde âdem-i müdahale yönünde bir karar oluşturmuştur.

SONUÇ

Bu çalışma, 1830-65 yılları arasında Palmerston'un, İngiliz dış politikasında sahip olduğu yoğun etkinlik dolayısıyla Palmerston'cu doktrin olarak adlandırılabilen bir dış politika setinin ortaya konulması hedefiyle kaleme alınmıştır. Söz konusu tarihler içindeki kilit görevleri ve İngiliz dış politikasına hâkim pozisyonu vesilesiyle Palmerston'un yüzleştiği krizler ve uyguladığı politikalar, 3 karşılaştırmalı vaka analizi içinde 8 kriz ve bir pilot inceleme alanı olmak üzere toplam 9 uluslararası krizi kapsamaktadır. Literatürde yer alan *zorlayıcı diplomasi*, *silahlı diplomasi*, *dönüştürücü müdahale* prensiplerinin, süreci tam anlatmadığı ve Palmerston'un dış politikasında süreklilik arz etmediği görülmektedir. Palmerston'un doktrinini açıklamaya en çok yaklaşan kavram olan *önleyici müdahale* ve en çok kullanılan *gunboat diplomasisi* kavramı dönemin olayları itibarıyla yetersiz kalmış ve bunun nedenleri açıklanmıştır. Şöyle ki, bazı durumlarda müdahale önlenememiş ve diğer

durumlarda da askeri sinyal kullanılmamıştır. Çalışmanın ortaya koyduğu üzere Palmerston dönemi, Seçici Müdahale (*selective intervention*) doktrini altında oluşan dikotomik opsiyonlar olarak değerlendirilmektedir. Bu ikili opsiyon kuşağı lineer çizgideki tamsayılar olan Z+(1) ve Z-(-1) olarak tanımlanmış ve N(0) ise politika kararı öncesi konum olarak belirlenmiştir. Bir krize yönelik opsiyonlar, seçici müdahale doktrini içinde müdahil olmak yahut olmamak şeklinde tercihler setini oluşturmuştur. Bu açıdan her politika *angajman* yahut *angajman dışı durum* yaratmaktadır. Başka bir deyişle *müdahil olma* (intervention) ve *âdem-i müdahale* (non intervention) ikili opsiyonu karşımıza çıkmaktadır. Dış politikada tarafsızlık ve eylemsizlik, alınan kararlar sonrası başlı başına bir politika olduğundan, bu süreç negatif eylem olarak adlandırılmıştır. Müdahil olunması durumunda ise eylem pozitif dönüştür. Buradaki pozitif ve negatif tanımlaması, oluşan politikaların olumlu, müspet yahut kötü ve değersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Tarafsızlık ise bilinçli bir tercih olarak Z-(-1) müdahil olmama politikası içinde yer almaktadır. N(0) yani sıfır değeri bir opsiyon değil, opsiyonlar öncesi dönemdir. N(0) iki faktörden birine ait olmadığı gibi aynı anda ikisine de ait değildir. Müdahil olmama Z-(-1) ile karar aşaması öncesi dönem N(0), birbirinden farkındalık durumu ve bilinç vesilesiyle ayrılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, F. H. (1997) ‘‘19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914) ‘‘ Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ashley, Anthony Evelyn Melbourne (1879) ‘‘*The Life and Correspondence of Henry John Temple, Viscount Palmerston* ‘‘ Vol. 1. R. Bentley & Son
- Bell, H. C. F. (1966) ‘‘*Lord Palmerston*’’ (Vol. 2). Archon Books
- Bienen, H. S. (1994) ‘‘*The Morality of Selective Intervention: Foreign Policy: We Should Act Only Where We Can Assist a Positive Outcome—In Bosnia, Say, but Not in Rwanda*’’ The Los Angeles Times
- Bourne, K. (1970) ‘‘*The Foreign Policy of Victorian England, 1830-1902* ‘‘ Clarendon Press.
- Bulwer Henry Lytton, (1870) ‘‘*The Life of Henry John Temple, Viscount Palmerston: With Selections from His Diaries and Correspondence* ‘‘Adegi Graphics LLC
- Black, J. (2015) ‘‘ *The British Empire: A History and a Debate*’’ Ashgate Publishing, Ltd.
- Brown, D. (2002) ‘‘ *Palmerston and The Politics of Foreign Policy, 1846-55*’’ Manchester University Press.
- Brown, D. (2001) ‘‘ *Compelling But Not Controlling?: Palmerston and the Press, 1846–1855*’’ History, 86(281), 41-61
- Carrié,Albrecht- R. (1958) ‘‘*A Diplomatic History of Europe Since The Congress of Vienna*’’ London: Methuen.

- Chamberlain, M. E. (1980) ‘‘ *British Foreign Policy in the Age of Palmerston*’’ Longman Publishing Group
- Chambers, J. (2004) ‘‘*Palmerston: "The People's Darling"* Murray
- Clark, C. M. (2006) ‘‘ *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600-1947* ’’ Harvard University Press.
- Cross, A. L. (1915) ‘‘*Palmerston and Louis Napoleon* ’’ The American Historical Review, 21(1), 98-100.
- Davies, N. (2014) ‘‘ *Europe: A History* ’’ Random House
- Fisher, J. & Best, A. (Eds.). (2011) ‘‘ *On The Fringes of Diplomacy: Influences On British Foreign Policy, 1800-1945* ’’ Ashgate Publishing, Ltd.
- Fraser, R. (2006) ‘‘*The Story of Britain: From the Romans To the Present: A Narrative History*’’ WW Norton & Company
- Guedalla, P. (1928) ‘‘*Gladstone and Palmerston: Being the Correspondence of Lord Palmerston* ’’ With Mr. Gladstone, London 18, 51-1865.
- Hayes, Paul M. (1975) ‘‘*The Nineteenth Century, 1814-80* ’’ Modern British Foreign Policy. A. and C. Black
- Hobsbawm, E. (1962) ‘‘*Age of Revolution: 1789-1848*’’ Hachette UK.
- James, L. (1997) ‘‘ *The Rise and Fall of the British Empire*’’ St. Martin's Press
- Judd, D. (2015) ‘‘ *Palmerston* ’’ I.B. Tauris; 1 edition (August 21
- Kennedy, P. (1987) ‘‘*The Rise And Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict From 1500 to 2000*’’ Vintage.
- Lloyd, T. O. (1997) ‘‘*The British Empire 1558-1995*’’ (Short Oxford History of the World of the Modern World) Oxford University Press;
- Macknight, T. (1855) ‘‘*Thirty Years of Foreign Policy: A History of the Secretaryships of the Earl of Aberdeen and Viscount Palmerston*’’ London, Longman.
- Mearsheimer, John J(2001) ‘‘*The Tragedy of Great Power Politics*’’ WW Norton & Company,
- Merriman, J. (2009) ‘‘*A History of Modern Europe: From the Renaissance To the Present*’’ WW Norton & Company
- Porter, A., & Low, A. M. (1999) ‘‘ *The Oxford History of the British Empire: The Nineteenth Century*’’ (Vol. 3). Oxford University Press
- Ramsay Muir, R. (Ed.). (1915) ‘‘*The Making of British India, 1756-1858* ’’(No. 28). University Press

- Ridley, Jasper Godwin (1971)'' *Lord Palmerston* '' Dutton; 1st American Edition
- Ritchie, J. E. (2014) ''*The Life and Times of Viscount Palmerston: Embracing the Diplomatic and Domestic History of the British Empire During the Last Half Century*'' HardPress Publishing
- Sanders, Lloyd Charles (1888) '' *Life of Viscount Palmerston*'' JB Lippincott,
- Southgate, D. (1966) '' *The Most English Minister: The Policies and Politics of Pamerston* '' London: Macmillan; New York: St. Martin's Press.
- Schroeder, P. (2016) '' *Systems, Stability, and Statecraft: Essays On the International History of Modern Europe* '' Springer.
- Shaw, R. P. (1981) ''*Women's Employment in the Arab World: A Strategy of Selective Intervention. Development and Change*'' 12(2), 237-271
- Steele, E. D. (1991)'' *Palmerston and Liberalism, 1855-1865* ''CUP Archive
- Taylor, A. J. P. (1954) ''*The Struggle For Mastery in Europe, 1848-1918* ''Oxford University Press
- Temperley, H. W. V. ve Penson, L. M. (Eds.). (1938) '' *Foundations of British Foreign Policy: 1792–1902* '' Routledge
- Trollope, Anthony (1883) '' *Lord Palmerston* '' Wm. Isbister,
- Urquhart, D. (1866) '' *Materials For the True History of Lord Palmerston*''
- Waltz, K. N. (2010)'' *Theory of International Politics*'' Waveland Press
- Ward, A. W. ve Gooch, G. P. (Eds.). (2011) ''*The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919*'' 3 Volumes. Cambridge University Press.
- Williams, C. (2004). "*A Companion to Nineteenth-Century Britain*" Blackwell Pub..
- Ziegler, Paul (2002) ''*Palmerston* '' Macmillan International Higher Education,

GETİRİ FARKI İLE SANAYİ ÜRETİMİ ARASINDA NEDENSELLİK ANALİZİ

Doç. Dr. Sibel FETTAHOĞLU

Kocaeli Üniversitesi İİBF-İşletme Bölümü,

stopdemir@kocaeli.edu.tr

ORCID: 0000 0003 0783 9776

Aydın ATEŞ

Yüksek Lisans Öğrencisi

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman

aydnates1@gmail.com

ORCID: 0000 0001 6234 6291

Öz

Sanayi üretimi, bir ülkenin gelişmesinde ve uluslararası alanda o ülkeye güç katan önemli bir faaliyettir. Ayrıca GSYH'nın bir birleşeni olup milli gelir büyümesine katkı sağlamakta ve diğer sektörleri de önemli ölçüde etkilemektedir. Getiri farkı veya getiri eğrisi olarak ifade edilen kavram uzun dönem ve kısa dönem faiz oranları arasındaki farktır. Getiri farkı, ekonomik performansın gelecekte nasıl olacağını tahmin etmek için kullanılır. Genel olarak ifade edildiğinde uzun vadede bir varlığın getirisinin, kısa vadeli varlığın getirisinin üstünde yer aldığı, başka bir ifade ile pozitif getiri eğrisinin olduğu durumlarda bir sonraki döneme ilişkin milli gelirden bir artış beklenilmekte, negatif getiri eğrisi olduğunda ise sonraki dönemlerde milli gelirden bir daralma yaşanabileceği beklenilmektedir. Çalışmadaki amaç, getiri farkının, sanayi üretimini etkileyip etkilemediğini, etkilemişse ne yönde etkilediğini test etmektir. Analiz verileri, Mart 2006- Ağustos 2020 dönemine ilişkin olup aylık bazda 174 adet veriden oluşmaktadır. Getiri farkını hesaplamak için, (Akkoç, 2020) makalesinde olduğu gibi uzun dönemde 5 yıllık tahvil faizi alınmış olup, kısa dönem olarak da 2 yıllık tahvil faizi kullanılmıştır. Sanayi üretimi verisi, mevsimsel arındırılmış sanayi üretimi alınarak analize dahil edilmiştir. Oluşturulan analizde ilk önce VAR modeli kurulmuş olup daha sonra Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır. Analizde, etki tepki grafiklerine bakılmıştır. Yapılan analizler sonucunda getiri farkıyla sanayi üretimi arasında tek yönlü nedensellik sonucuna varılmıştır. Getiri farkından sanayi üretimine doğru tek yönlü nedenselliğin olması sanayi üretiminin uzun vadede ve kısa vadede tahvil faizlerinden etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Getiri farkı, Sanayi üretimi, VAR analizi

Jel kodu: E43, G10

CAUSALITY ANALYSIS BETWEEN YIELD CURVE AND INDUSTRIAL PRODUCTION

Abstract

Industrial production is an important activity that strengthens a country in its development and in the international arena. It is also a component of GDP and contributes to the growth of national income and affects other sectors significantly. The concept expressed as a yield differential or yield curve is the difference between long-run and short-run interest rates. The yield difference is used to predict how economic performance will be in the future. Generally expressed that a positive yield curve in other words the return of an asset in the long term is above the return of the short term assets causes an increase in the national income for the next period. Additionally it is expected that there may be a contraction in the national income in the following periods when there is a negative yield curve. The purpose of the study is to test whether the difference in income affects industrial production, and if so, in what way. The analysis data is for the period of March 2006 - August 2020 and consists of 174 data on a monthly basis. In order to calculate the yield difference, as in the article (Akkoç, 2020), 5-year bond interest was taken in the long term, and 2-year bond interest was used as the short term. Industrial production data were included in the analysis by taking seasonally adjusted industrial production. In the created analysis, first the VAR model was established and then Granger causality analysis was performed. Impact response graphs were examined. As a result of the analysis, one-way causality between the difference in return and industrial production has been concluded. The unidirectional causality from the difference in yield to industrial production reveals that industrial production is affected by bond rates in the long and short term.

Keywords: Yield curve, Industrial production, VAR analysis

JEL Code: E43, G10

GİRİŞ

Getiri eğrisi, hem gelecekteki faiz oranlarının seviyesi hem de enflasyon oranları gibi diğer ekonomik göstergeler açısından piyasa beklentilerinin anlık bir görüntüsünü oluşturur. Getiri eğrisinin şekli ve seviyesi göz önünde bulundurularak, piyasanın gelişimi hakkında sonuçlar çıkarılabilir. Bu nedenle bugünkü getiri eğrisinin şekli gelecekte faiz oranlarının, enflasyonun ve para politikasının yönünü ifade etmektedir. Getiri eğrisi hem piyasalar hem de merkez bankaları tarafından takip edilen önemli bir unsurdur.

Getiri eğrisi ile ekonomik aktivite arasında bağlantı olduğu hem teorik hem de ampirik bilgiler ve bulgularda yer almakta ve getiri eğrisinin reel ekonomik aktiviteyi tahmin gücü konusunda farklı görüşler yer almaktadır. Gelişmiş ekonomilerde veya para piyasalarında getiri eğrisinin ekonomik aktivite için gelişmemiş ülkelere göre daha iyi sonuçlar verdiği yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin piyasaya müdahaleci bir yaklaşım göstermeleri sebebiyle pek çok ekonomik gösterge gibi faiz oranları da piyasanın öngörülen koşullarını

göstermemekte, bu nedenle faiz oranları ile ekonomik aktivite arasındaki bağ zayıf kalmaktadır (Akyıldız, 2003:5).

Getiri eğrisinin şekillenmesinde para politikasının etkisi olduğu savunulmaktadır. Bir ülkede sıkı para politikasına geçildiği dönemlerde, kısa dönemli faiz oranlarının yükselmesi uzun dönemli faiz oranlarına göre daha yüksek olduğunda getiri farkının azaldığı ve bu farkında negatif olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yüksek faiz oranları olduğunda, faiz esnekliği yüksek olması sektörlerde harcamaların azalmasını ve ekonomik daralmaya neden olmaktadır. Bu nedenle getiri farkının negatife dönmesi gelecekte ekonomik bir daralmanın olabileceğini göstermektedir. Ayrıca getiri farkı ekonomik büyüme konusundaki piyasa beklentisini de göstermektedir. Uzun dönem faiz oranlarının kısa dönem faiz oranlarına göre yükselmesi getiri eğrisinin dikleşmesine neden olacaktır. Getiri eğrisinin dikleşmesi gelecekteki ekonomik aktivitenin yükselmesine neden olacaktır (Akyıldız, 2003:7). Böylelikle ekonomik aktivitenin yükselmesi sanayi üretiminin artmasına neden olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, getiri eğrisinin sanayi üretimi üzerindeki etkisini ve nedenselliğin ne yönde olduğunu incelemektir. Yatırımcılar gelecekteki ekonomik aktivitede bir artışın olacağı beklentisi içindeyse diğer yatırımlarının daha iyi performans göstermesini beklediklerinden uzun vadeli tahviller için daha yüksek beklenti oluşmaktadır. Yatırımcılar, ekonomide resesyon beklentisi içindeyse riskten daha fazla kaçır. Uzun vadeli tahvillere talep artar, getiri azalır ve getiri eğrisi düzleşir hatta ters getiri eğrisi oluşur. Bu nedenle hem yatırımcılar hem para politikasını belirleyenler bu eğrilerin aldığı biçimlenmeyi dikkate alarak karar alırlar.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde konuyla ilgili kavramlar açıklanmış ve kullanım alanlarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise literatür taraması yapılmış olup bu alanda yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise yapılan model ve analiz sonuçları yorumlanmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Getiri eğrisi ile ekonomik aktivite arasında bir bağlantı olup olmadığını incelemeye önce birtakım temel kavramların incelenmesi gerekmektedir. Bu bölümde, getiri eğrileri ve türleri ile getiri eğrilerinin kullanım alanlarından bahsedilmektedir.

1.1 Getiri Eğrileri ve Türleri

Getiri eğrileri, borçlanma araçlarının (devlet tahvili, hazine bonosu..vb) belli bir vadeye kadar, sağladığı getirinin elde edilerek oluşturduğu grafiklerdir. Farklı vadelerin olması menkul değerlerde farklı getirilere neden olmaktadır. Getiri eğrileri risksiz bonoların getirileri ile bu getirilere karşılık gelen vadeler arasındaki ilişkiyi ortaya koyan fonksiyondur. Bu bağlamda getiri eğrileri üzerinde yapılan çalışmalar zamana bağlı fiyatlamayı ortaya koymaktadır. Getiri eğrileri genel olarak her türlü borç sözleşmesine dayanarak oluşturulabilir fakat daha çok devlet tahvili faizine dayanarak oluşturulur (John, 2019:1). Getiri eğrileri genellikle yukarı doğru eğimlidir. Aynı zamanda getiri eğrileri zaman zaman düzleşir veya tersine döner. Cox vd. (1985)'ne göre getiri eğrileri vadelerine göre farklılık gösteren temerrütsüz menkul

kıymet getileri arasındaki ilişkiyi ölçmektedir. Ayrıca, tahvil fiyatının belirlenmesinde beklentiler, riskten kaçınma, yatırım seçenekleri ve tercihler önemli rol oynar.

Getiri eğrisi, piyasada yer alan enflasyondaki değişimler, reel getiri ve risk oranlarındaki beklentilerinin toplamı olduğundan iki durumdan etkilenir: Getiri eğrisini ilk olarak uzun dönemde etkileyen piyasa koşullarıdır. İkincisi, para politikasını ve fon oranını belirleyerek kısa vadeyi kontrol eden merkez bankasıdır. Politika faiz oranı, getiri eğrisinin tüm şeklini etkilese de uzun vadedeki etkisi kısa vadeye göre daha düşüktür. Bu sebeple, politika faiz oranlarındaki çok hızlı bir artış getiri eğrisinin tersine çevrilmesine neden olabilir. Getiri eğrisi ile ekonomi arasındaki diğer bir ilişki ise, gelecekte beklenen peşin (spot) faiz oranlarının bugünkü vadeli faiz oranlarına eşit olduğunu düşündüren beklenti teorisidir.

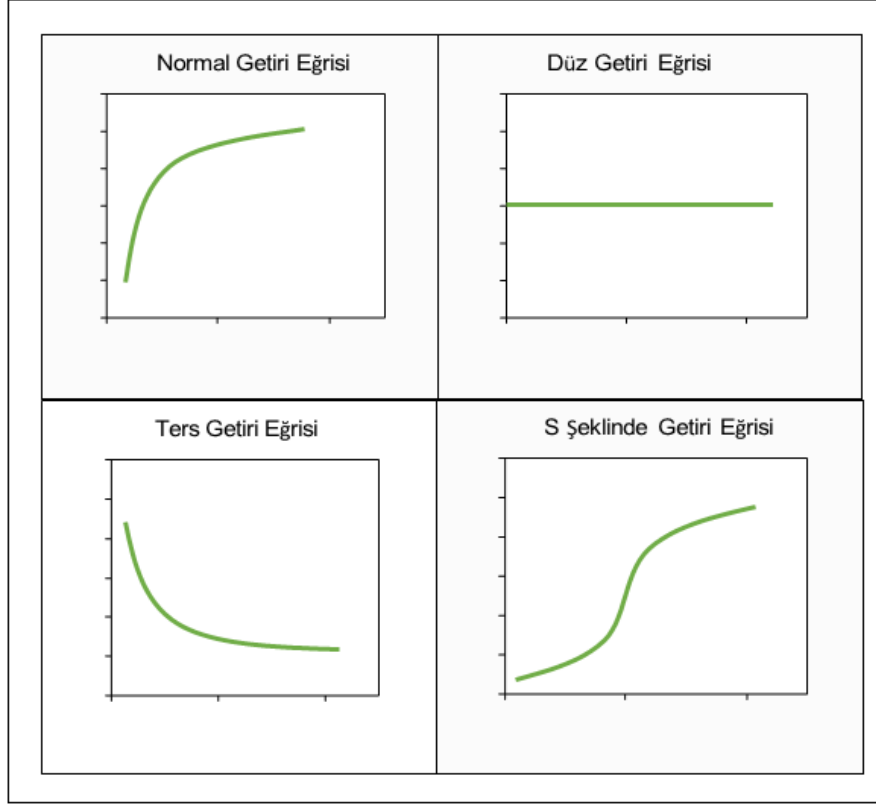
Getiri eğrileri literatürde üç şekilde gösterilir: Normal, düz ve ters getiri eğrileridir. Bunun yanında S şeklinde veya kambur getiri eğrisi de bulunmaktadır. Bu eğriler Şekil 1'deki gibi gösterilmiştir.

Normal getiri eğrisi pozitif eğime sahiptir. Enflasyon ve büyüme oranlarında önemli bir değişiklik beklenmediği, normal ekonominin olduğu durumlarda uzun dönemdeki faizlerin kısa dönemdeki faizlerden yüksek olması durumu beklenilmektedir. Vadenin süresi uzadıkça artan faiz riski, belirsizlik ve likidite tercihindan dolayı artan risk primi ile faiz oranları marjinal azalan bir şekilde yükselir (Özcan, 2011:37). Sonuç olarak getiri eğrisinin yukarı yönlü eğimli olmasını sağlamaktadır. Bu getiri eğrisinin yukarı yönlü olmasının temel sebebi uzun dönemli borçlanma araçlarının kısa dönemli borçlanma araçlarına göre daha yüksek risk primi sağlamasıdır.

Farklı vadelerdeki bono ve tahvil faizlerinin aynı olması ile birlikte getiri eğrisi düz bir seyir izler. Başka bir deyişle uzun dönem ile kısa dönem arasındaki getirilerin aynı olduğu getiri grafiği düz getiri eğrisidir.

Kırk aylık bir bono piyasasındaki faiz oranları ile otuz aylık bono faizlerinden daha düşük olması durumunda eğri aşağı yönlü eğimli veya ters getiri eğrisi şeklini almış olur. Ters getiri eğrisi genel olarak ekonomide durgunluk dönemlerinden önce merkez bankalarının ekonomiyi canlı tutmak için faiz indirileceği beklentisi ile kısa vadeli bonoların satılması, uzun vadeli bonoların alınması, kısa vadeli faiz oranlarındaki değişim, uzun vadeli faiz oranlarındaki değişimi geçmesidir (Özcan, 2011:38). Getiri eğrisinin ters yönlü olmasının nedenleri likidite durumunda yaşanan problemler, enflasyon, sıkı para politikası olabilir. Bu faktörlerin ekonomi üzerinde etkisi olduğu gibi tahvil ve bono piyasası üzerinde de olumsuz etkileri görülmektedir.

S şeklinde getiri eğrisi, normal verim eğrisine sahiptir, fakat gövdesinde dışbükey ve içbükey eğriler içermektedir. İlk büküme kadar dışbükey bir eğriye sahiptir ve bükümden sonra bir içbükey eğrisi görülmektedir. Bu tür bir eğri, yatırımcıların ekonomik durgunluktan sonra mevcut kısa faiz oranların çok düşük olacağını ve ekonominin beklenen durumundan daha hızlı büyüyeceğini ve aynı zamanda enflasyonun beklenmedik bir şekilde artacağını ifade etmektedir (Öz, 2010:12).

Şekil 1: Getiri Eğrilerinin Şekli

1.2 Getiri Eğrilerinin Kullanıldığı Alanlar

Getiri eğrisi ekonomistler, sermaye piyasasındaki katılımcılar, merkez bankaları ve yatırımcılar tarafından çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Bu alanda çalışma yapanlar getiri eğrisinin şu anki şekli ve düzeyi ile bu bilgilerin gelecek için ne anlama geldiği ile ilgilenmektedir. Kullanım alanları aşağıda açıklanmıştır:

Gelecekteki getiri seviyelerini göstermek için kullanılır. Getiri eğrisi, gelecekteki faiz oranlarının piyasa beklentilerine yanıt olarak belirli şekiller almaktadır. Tahvil piyasası katılımcıları, piyasa faiz oranlarının gelecekteki yönüne ilişkin sonuçları belirlemek amacıyla getiri eğrisinin mevcut şeklini analiz etmektedir. Bu durum getiri eğrisinin en önemli fonksiyonlarından biridir. Getiri eğrisi, yalnızca tahvil ile işlem yapan kişiler ve fon yöneticileri tarafından değil, aynı zamanda proje değerlendirme sürecinin bir parçası olarak kurumsal finansçılar tarafından bilgi içeriği açısından incelenmektedir. Merkez bankaları ve devlet hazine birimleri de beklenen enflasyon düzeylerine ilişkin bilgi içeriği için getiri eğrisini analiz etmektedir (Choudhry, 2018:278). Getiri eğrileri yatırımcılar tarafından farklı vade çeşitlerinde getiri farklılıklarını görmek ve arbitraj fırsatı olup olmadığını tespit etmek için kullanılır.

Uzun vade ve kısa vade için verimlerdeki farklılıklar (örneğin: 10 yıl 3 ay verim farklılıkları) hükümetin para politikasının sıklığını gösterebilir. Bu fark izlenebilir ve gelecek yıllarda oluşabilecek durgunluk tahmin edilebilir. Yukarı doğru eğimli bir getiri eğrisi, ucuz bir para politikası ve yüksek enflasyon oranı nedeniyle yüksek faiz getirisi anlamına gelir. Aşağı doğru eğimli verim eğrisi, sıkı bir para politikası anlamına gelir; yani, kredi olanakları çok düşüktür ve düşük enflasyon oranları nedeniyle düşük faiz oranlarıdır. Durgunluk zamanlarında aşağı doğru eğimli veya tersine çevrilmiş verim eğrileri görülebilir (Tekere ve Gümüşsoy, 2004).

Türevlerin fiyatı getiri eğrisinin etrafında dönmektedir. Kısa vadede vadeli döviz sözleşmeleri (FRA) gibi ürünler vadeli işlem eğrisinden fiyatlandırılır, fakat vadeli işlem oranları piyasanın vadeli 3 aylık nakit mevduat faizlerine ilişkin görüşünü yansıtır. Uzun vadede, faiz oranı swapları getiri eğrisinden fiyatlandırılırken, konvertibiller ve çağrılabilir tahviller gibi bir opsiyon özelliği içeren hibrit araçlar da mevcut getiri eğrisi seviyelerini yansıtır. Opsiyon fiyatlamasında kullanılan parametrelerden biri olan “risksiz” faiz oranı, her ikisi de para piyasası getiri eğrisini oluşturan T-bonosu veya kısa vadeli devlet repo faizidir (Choudhry, 2018:279).

Bankalar ve büyük ölçekli şirketlerin finansman departmanlarında hazine tarafında ihraç ettiği bonoların, işlem gördüğü ikincil piyasalarda, getiri eğrisindeki oluşan fiyat, bilançonun aktif ve pasif yönetiminde, risk yönetiminde, ileriye dönük borçlanma, portföy seçimi ve tahvil alımının belirlenmesinde ve menkul kıymete dayalı kredilerin fiyatlanmasında kullanılır (Özcan, 2011c:27)

2. LİTERATÜR

Yapılan teorik ve ampirik çalışmalar sonucunda getiri eğrisi ile reel ekonomik aktivite arasında bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ancak yapılan bu çalışmaların sonuçları ekonomik rejimlere ve ülkelerin yapılarına göre değişiklik göstermektedir. Gelişmiş ve derinliği olan ekonomilerde getiri farkının ekonomik aktiviteyi tahmin etmede gelişmekte olan ülkelere göre bir gösterge olduğu görülmektedir.

Estrella ve Mishkin (1998), Amerika’daki bazı resesyon dönemlerinde uzun dönemdeki faiz oranlarının kısa dönemdeki faiz oranlarından daha az getiri sağladığı gözlemlenmiştir. Bunun bir sonucu olarak ters bir getiri eğrisi oluşmuştur. Getiri eğrisi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan (Stock ve Watson, 1989) çalışmaları literatürdeki ilk çalışmaların başında yer almaktadır. (Stock ve Watson, 1989) çalışmasında öncü gösterge endekslerini (para ve kredi, işsizlik, tüketim vd.) modern zaman serileri araçlarını kullanarak açıklamaya çalışmışlardır. Bu öncü göstergeler endeksi arasında yer alan özel sektör tahvili ve devlet tahvili; uzun dönem ve kısa dönem devlet tahvili getiri farkından elde edilen eğriyi eklemiştir. Getiri eğrisinin reel ekonomik aktiviteyi tahmin etme gücünü detaylı bir şekilde araştıran ve istatistiki olarak desteklenen (Estrella ve Hardouvelis, 1991), (Nelson ve Plosser, 1982), (Plosser ve Rouwenhorst, 1994), (Davis ve Fagan, 1997) (Bernard ve Gerlach, 1998) ilk çalışmalar arasında yer almaktadır.

Bernard ve Gerlach (1998), 1972-1993 dönemi boyunca sekiz gelişmiş ülkede (Belçika, Kanada, Fransa, Almanya, Japonya, Hollanda, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik) durgunlukları tahmin etmeye çalışmışlardır. Çalışmada, getiri eğrisinin gelecekteki durgunlukların gerçekleşme olasılığı olduğu söylenmektedir. Probit modelini uygulayan yazarlar ABD ve Almanya'daki getiri eğrisinin diğer G7 ülkelerin içinde yer alan İngiltere ve Japonya'daki durgunlukları önemli ölçüde tahmin etmeye yardımcı olduğunu sonucuna varılmıştır.

Akyıldız (2003), çalışmasında en küçük kareler yöntemi ve probit model kullanarak, getiri farkının Türkiye'deki reel ekonomik aktivite için bir öncü göstergesi olup olmayacağını sanayi üretimini kullanarak test etmiştir. Çalışmanın sonucunda yapılan analizler diğer ülkeler için geçerli olan ilişkiyi Türkiye için de doğrulamıştır.

Mehl (2009), bu çalışmada gelişmekte olan ekonomilerde getiri eğrisinin eğiminin enflasyon ve büyümeyi öngörüp öngörmediğini test etmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerdeki getiri eğrisinin gelecekteki enflasyon ve büyüme için bilgi içerdiğini ve ülkeler arasındaki farklılıkların görünüşte piyasa likiditesiyle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. ABD ve Euro bölgesi getiri eğrilerinin, gelişmekte olan ekonomilerdeki gelecekteki enflasyon ve büyüme hakkında bilgi içerdiği bulunmuştur.

Özcan (2011), çalışmasında Türkiye ekonomisinin nasıl etkilendiğini belirlemede getiri eğrisi ve ekonomik büyüme nedenselliği ile açıklamaya çalışmıştır. Getiri eğrisi, bir yıllık ve bir aylık hazine bonusu faiz, farkı alınıp en küçük kareler yöntemi ile analiz edilerek oluşturulmuştur. Yapılan araştırmada analiz sonuçları, yapılan çalışmaların aksine getiri eğrisinin ekonomik büyümeği açıklamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Nath vd (2012)'nin çalışmasında analiz Hindistan ekonomisi için yapılmıştır.. Getiri eğrisinin eğimi genellikle önde gelen bir ekonomik gösterge olarak kabul edilmektedir. Çalışma, 10 yıllık faiz oranı ve 3 aylık spot faiz oranlarındaki farkla ölçülen getiri eğrisinin, sanayi üretim endeksi açısından ekonomik aktiviteyi tahmin etme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. 1997-2011 yıllarına ait getiri eğrisi verileri kullanılarak getiri eğrisi dağılımının gelecekteki ekonomik aktiviteyi tahmin etmek için kullanılabileceği belirlenmiştir.

Møller (2014), verim yapısından gelen bilgileri kullanarak GSYİH büyümesinin tahmin edilebilirliğini incelemektedir. Önceki çalışmaların aksine, çalışmada verim eğrisinin eğriliğinin verim eğrisinin eğiminden çok daha fazla tahmin gücüne katkıda bulunduğu ifade edilmektedir. Verim eğriliği, tahvil getirilerini de tahmin ederek, beklenen tahvil getirilerinde ve beklenen GSYİH büyümesinde zamana bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Boukhatem ve Sekouhia (2017), çalışmasında Tunus'un tahvil getiri yapısını Probit modelleri kullanarak aylık veriler bazında incelemiş ve Tunus'un ekonomisindeki durgunlukları tahmin etmek için üç lineer olmayan model kullanılmıştır. Sonuç olarak getiri farkının ekonomik

durgunluğu iyi açıkladığı ve bu eklenen değişkenlerde bu durumu daha da iyi yansıttığını göstermektedir.

Sowmyaa ve Prasannab (2018), çalışmalarında Asya devlet tahvil piyasalarındaki getiri eğrisi ve makro ekonomik faktörler arasındaki etkileşimi incelemektedir. Asya ekonomilerinde getiri eğrisi ile makro ekonomik faktörler arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığını belirlediler.

Akkoç (2020), çalışmasında Türkiye'nin 2006-2020 dönemindeki getiri farkı ve sanayi üretimi arasındaki bağılatıyı incelemiştir. Getiri farkını hesaplamada 2 ve 5 yıllık tahvil faizleri ele alınmıştır. Oluşturulan probit modelin sonuçlarına göre, getiri eğrisi ile sanayi üretiminde yaşanan durgunluklar ile negatif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Kalkavan vd (2020) çalışmalarında 1980-2018 dönem aralığındaki yıllık veriler kullanılarak Türkiye'deki ekonomik büyüme, bankacılık sektörü ve sanayi üretimi arasındaki ilişkiyi araştırdılar. Analizi yaparken Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli kullanılmıştır. Sonuç olarak, ekonomik büyüme ve banka kredileri arasında karşılıklı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

3. YÖNTEM ve BULGULAR

Çalışmada, VAR yöntemi ile Türkiye'deki sanayi üretimi ve 2-5 yıllık tahvillerin getiri farkı alınarak nedensellik analizi yapılmıştır. Bu bölümde, çalışmada kullanılan verilerin hangi dönem aralığını kapsadığı ve nereden temin edildiği ve daha sonra, çalışmanın analiz kısmında kullanılan yöntem açıklanarak elde edilen analiz sonuçları değerlendirilecektir.

3.1 Veri Seti ve Yöntem

Çalışmanın amacı, mevsimlikten arındırılmış sanayi üretim endeksi ile getiri farkı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Veri seti, 2006 Mart ayından- 2020 Eylül ayına kadar geçen periyottaki 174 aylık veriyi içermektedir. 2-5 yıllık tahvil fiyatlarına investing.com web sitesinden, mevsimlikten arındırılmış sanayi üretim endeksine de tuik.gov.tr web adresinden ulaşılmıştır. Tahvil getirileri logaritmik olarak hesaplanmıştır. Getiri farkı, diğer bir ifade ile getiri eğrisinin eğimi, ise 5 yıllık tahvil ile 2 yıllık tahvil getirisi arasındaki farkı alınarak aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

$$\text{Getiri farkı} = (5 \text{ yıllık tahvil getirisi}) - (2 \text{ yıllık tahvil getirisi}) \quad (1)$$

Değişkenler arasında anlamlı bir ilişkiyi sağlamak için serilerin durağan olması koşulunu sağlanması gerekmektedir. Bu analizde ADF birim kök testi yapılarak durağanlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu teste 3 farklı model yer almaktadır. Bunlar: (Yıldırım, 2007)

1. Sabitsiz ve trendsiz model
2. Sabitli model
3. Sabitli ve trendli model

Aşağıda bu üç modelin sırasıyla denklemleri yer almaktadır;

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \gamma Y_{t-1} + a_2 t + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Ayrıca 2. formül sabitsiz ve trendsiz modeli, 3. formül ise sabitli modeli ve 4. formül ise sabitli ve trendli modeli göstermektedir. Hipotezlerin kurulumu; $H_0 = \delta = 0$ ve $H_a = \delta < 0$ şeklinde gösterilmektedir. Bu durumda, sıfır hipotezin reddedilmesi durumunda serinin birim kök taşımadığı sonucuna varılmaktadır (Dickey ve Fuller, 1979).

Sims (1980) tarafından geliştirilen Vektör Otoregresif Model (VAR) tek değişkenli otoregresif (AR) modelinin çok değişkenli halidir. VAR analizinde her bir zaman serisinin endojen (içsel) olarak sistem içerisinde yer aldığı ve zaman serisinin p gecikmelerine kadar bağımsız değişkenler olarak yer aldığı vektörel denklem sisteminin tahmin edilmesidir. VAR modelinin en önemli unsurlarından birisi zaman serilerinin durağan olma koşuludur. VAR analizinde ilk olarak birim kök testine bakılıp zaman serisinin durağan olup olmadığına karar verilmez. Durağan olmayan zaman serisi ise birinci farklarını alarak durağanlaştırılır (Mert ve Çağlar, 2019:215).

VAR modelini diğer yapısal modellerden ayıran üç temel farkı vardır: (Kaplan ve Dayıoğlu, 2016:585)

- VAR modelinde değişkenlerin hepsi içsel olarak kabul edilmektedir.
- Sıfır kısıtlaması yoktur.
- Modelin kurulmasında güçlü bir iktisat teorisi bulunmamaktadır.

k tane durağan zaman serisine ait p gecikmeli VAR(p) modeli aşağıdaki gibidir: (Mert ve Çağlar, 2019:216)

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + C x_t + \varepsilon_t \quad (5)$$

$y_t = (y_{1t}, y_{2t}, \dots, y_{kt})'$, k x 1 boyutlu içsel değişkenler vektörü,

$x_t = (x_{1t}, x_{2t}, \dots, x_{dt})'$, d x 1 boyutlu dışsal değişkenler vektörü,

$A_1, \dots, A_p$, k x k boyutlu, gecikmeli değişkenlere ait katsayılar matrisleri

C, k x d boyutlu dışsal değişkenlere ait katsayılar matrisi

$\varepsilon_t = (\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t}, \dots, \varepsilon_{kt})'$; $E(\varepsilon_t) = 0$, $E(\varepsilon_t \varepsilon_t') = \Sigma_\varepsilon$ ve $E(\varepsilon_t \varepsilon_s') = 0$ (t ≠ s) olan k x 1 boyutlu temiz dizi özelliği gösteren hata vektörüdür.

Formül 5'te denklemin sağ tarafında sadece gecikmeli değişkenler bulunduğu (standart var olarak adlandırılmaktadır) burada EKK tahmincisi tutarlı olmakta ve denklem sistemi EKK ile tahmin edilmektedir.

Formül 5'de VAR(p) modeli daha iyi bir şekilde göstermek için k=2 ve p=1 olarak alındığında 2 değişken VAR (1) modeli;

$$y_{1t} = a_{11} y_{1t-1} + a_{12} y_{2t-1} + c_1 + \varepsilon_{1t} \quad (6)$$

$$y_{2t} = a_{21}y_{1t-1} + a_{22}y_{2t-1} + c_2 + \epsilon_{2t} \quad (7)$$

denklemler sistemi olarak gösterilir. Bu denklemleri matris olarak gösterildiğinde ise;

$$\begin{pmatrix} y_{1t} \\ y_{2t} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} y_{1t-1} \\ y_{2t-1} \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} c_1 \\ c_2 \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} \epsilon_{1t} \\ \epsilon_{2t} \end{pmatrix} \quad (8)$$

biçiminde yazılacaktır.

Nedensellik kavramı (Granger, 1969) çalışmasıyla birlikte literatüre katkı sağlamıştır. Çalışmadaki temel amaç, bir değişkenin cari dönemdeki değeri açıklanırken başka bir değişkenin gecikmeli değeri bu değişkeninin açıklamasına katkı sağlıyorsa bu değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olduğu ifade edilir. Daha sonra (Sims, 1980) çalışmasında VAR analiz ile Granger nedensellik yeni bir boyut kazandırarak literatüre önemli ölçüde katkılar sağlamıştır. (bütün değişkenlerin içsel olarak kabul edilmesi) x ve y gibi iki değişken için granger nedensellik denklemi aşağıdaki gibidir (Mert ve Çağlar, 2019:340).

$$y_t + a_0x_t = \delta_1 + \sum_{i=1}^n a_i x_{t-i} + \sum_{k=1}^m \theta_k y_{t-k} + e_{yt} \quad (9)$$

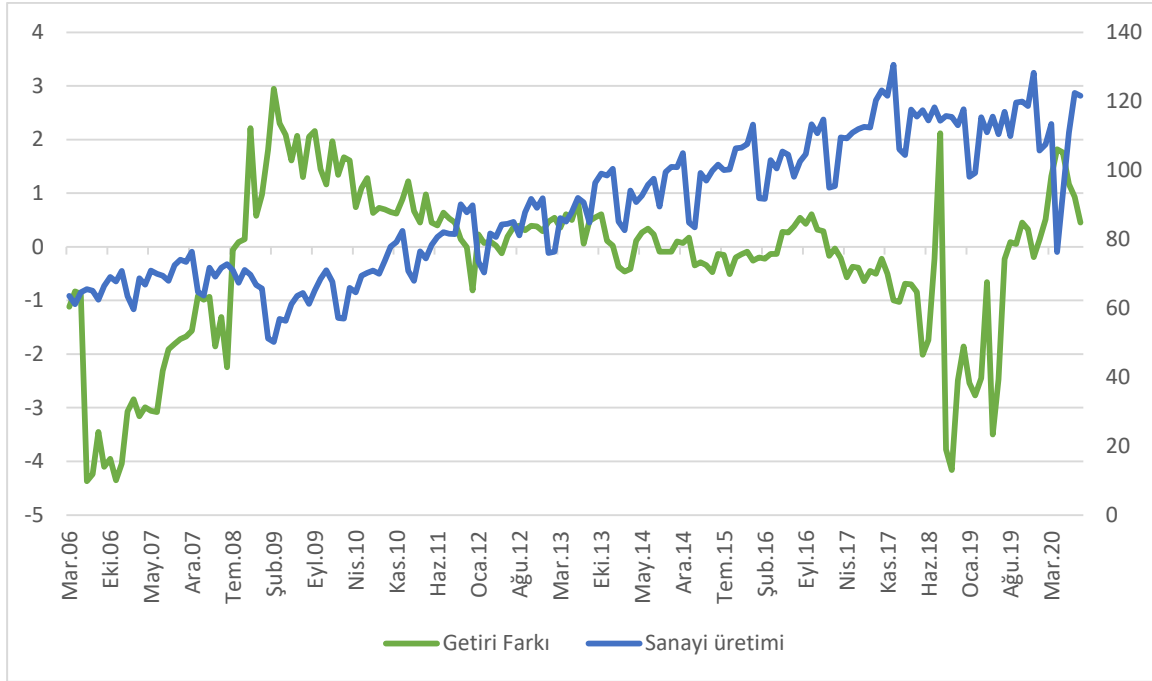
$$x_t + \vartheta_0x_t = \delta_2 + \sum_{i=1}^n \gamma_i x_{t-i} + \sum_{k=1}^m \vartheta_k y_{t-k} + e_{xt} \quad (10)$$

Eğer 3 ve 4. formülde $a_0 = \vartheta_0 = 0$ nedensellik modeli geçerli olacaktır. Bu modeli sağlamayan ise anlık nedensellik modelleri olacaktır (Granger, 1969). Burada, sıfır hipotezi $\sum_{i=1}^n a_i = 0$ ise “ x_t, y_t ’nin nedeni değildir” şeklinde ifade edilecektir. Alternatif hipotez olarakta “ $\sum_{i=1}^n a_i \neq 0$ ise x_t, y_t ’nin nedenidir” açıklanacaktır. İki değişken için dört farklı sonuç gösterilmektedir. Aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır (Mert ve Çağlar, 2019:340).

- x, y’nin Granger nedenidir.
- y, x’nin Granger nedenidir.
- x ve y arasında Granger nedensellik yoktur.
- x ve y arasında çift yönlü Granger nedensellik vardır.

3.2 Bulgular

Analize geçmeden önce Şekil 2’de incelenen dönemde sanayi üretimi ile getiri farkları yer almaktadır. Şekil 2’ye bakıldığında getiri farkının negatif olduğu dönemler oldukça fazla görülmektedir. Bu nedenle sanayi üretimi ile getiri farkı arasında bazı dönemlerde ters yönlü bir ilişkinin olduğunu ifade etmektedir.

Şekil 2: Sanayi Üretimi ve Getiri Farkı

VAR analizi yapmadan önce serinin durağanlığını tespit etmek için Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi yapılmıştır. ADF birim kök testi sonuçlarına Tablo 1'de yer almaktadır. Durağanlık analizi yapıldığında, değişkenlere ait olasılık değerlerine (p değerleri) bakılmaktadır. Söz konusu değer 0.05'ten küçük olması değişkene ait serinin durağan olduğunu göstermektedir. ADF testi yapılırken Schwarz bilgi kriteri kullanılmış olup gecikme uzunluğu 13 olarak alınmıştır. Tablo 1'e bakıldığında serilerin birinci düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. Ayrıca Philips-Perron testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçlarına göre birinci düzeyde durağandır.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

		S	GF
Sabitli	t-Statistic	-141.251	-54.317
	Olasılık	0.0000	0.0000
		***	***
Sabitli ve Trendli	t-Statistic	-140.849	-57.418
	Olasılık	0.0000	0.0000
		***	***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Statistic	-0.3355	-23.536

	Olasılık	0.5631	0.0184
		hayır	**

*, **, *** sırasıyla, %10, %5, %1 anlamlığını göstermektedir.

Tablo 2: Philips-Perron Testi

		S	GF
Sabitli	t-Statistic	-141.028	-53.552
	Olasılık	0.0000	0.0000
		***	***
Sabitli ve Trendli	t-Statistic	-140.638	-57.589
	Olasılık	0.0000	0.0000
		***	***
Sabitli ve Trendsiz	t-Statistic	-25.330	-44.472
	Olasılık	0.0113	0.0000
		**	***

*, **, *** sırasıyla, %10, %5, %1 anlamlığını göstermektedir.

VAR modeli için bir diğer adım ise, uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde, temel olarak LR (LR test istatistiği), FPE (Final kestirim hatası), AIC (Akaike bilgi kriteri), SC (Schwarz bilgi kriteri) ve HQ (Hannan-Quinn bilgi kriteri) bilgi kriterleri dikkate alınmaktadır. Bu çalışmada aylık veriler kullanılmasından dolayı, maksimum gecikme uzunluğu 10 olarak alınmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir. Tablo 3'e bakıldığında, LR, FPE, AIC ve HQ bilgi kriterlerine göre en ideal gecikme uzunluğu "6" olarak belirlenmiştir.

Tablo 3: VAR Gecikme Uzunluğunu Belirleme Kriteri

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-517,0796	NA	2,070262	6.403.410	6,554623	6,464797
1	-450,0176	129,2170	0,959515	5.634.361	5,861181*	5,726442*
2	-448,5704	2,753347	0,989944	5.665.492	5,967918	5,788266
3	-442,8101	10,817980	0,969064	5.644.026	6,022059	5,797493
4	-438,4917	8,004987	0,965521	5.640.142	6,093781	5,824303
5	-434,4913	7,317727	0,965815	5.640.138	6,169383	5,854992
6	-427,9298	11,84278*	0,936497	5.608.900	6,213752	5,854447
7	-423,7033	7,525141	0,934410*	5.606138*	6,286596	5,882378
8	-421,6613	3,585968	0,957626	5.630.016	6,386081	5,936950
9	-420,6273	1,790683	0,993706	5.666.186	6,497857	6,003813
10	-418,9839	2,805781	1,023680	5.694.925	6,602203	6,063246

Durağanlık analizi ve gecikme uzunluğu belirlendikten sonra, değişkenlerde otokorelasyon ve eşvaryanslı olup olmaması durumuna bakılması gerekmektedir. Değişkenlerin sınanmasında otokorelasyon testi için LM istatistiği ve eşvaryanslılık analizi için White testi kullanılmıştır. LM testinde, VAR modelinde elde edilen hata terime ait gecikme değerlerinin korelasyon analizi sonuçlarını dikkate alınır. Analizin yorumlanmasında, elde edilen korelasyonlara ait olasılık değerleride yer almaktadır. Elde edilen VAR modelinde otokorelasyon olmaması için, gecikmeye ait olasılık değerlerinin 0,05'ten büyük olması gerekmektedir. Altıncı gecikmeye bakıldığında herhangi bir otokorelasyon sorunu yoktur. Bazı kaynaklarda ise bu oran 0,01'den büyük olması gerektiği belirtilmektedir Çalışmada yer alan LM testi analizi sonuçları Tablo 4'de yer almaktadır

Tablo 4: LM Testi Sonuçları

Gecikme	LM Testi	Olasılık
1	2,001033	0,7356
2	3,522149	0,4745
3	5,648907	0,2269
4	5,281209	0,2596
5	4,794893	0,3090
6	7,328676	0,1195
7	9,336505	0,0532

Eşvaryans analizi için kullanılan White testinde, değişkenlerin varyanslarının eşit olup olmadığına yönelik olasılık değeri de yer almaktadır. Bu değer, 0.05'in altında olması durumunda varyansların eşit olmadığını göstermektedir. VAR modelinin kurulabilmesi için, bu değer 0.05'ten büyük olması gerekmektedir. White testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: White Testi sonuçları

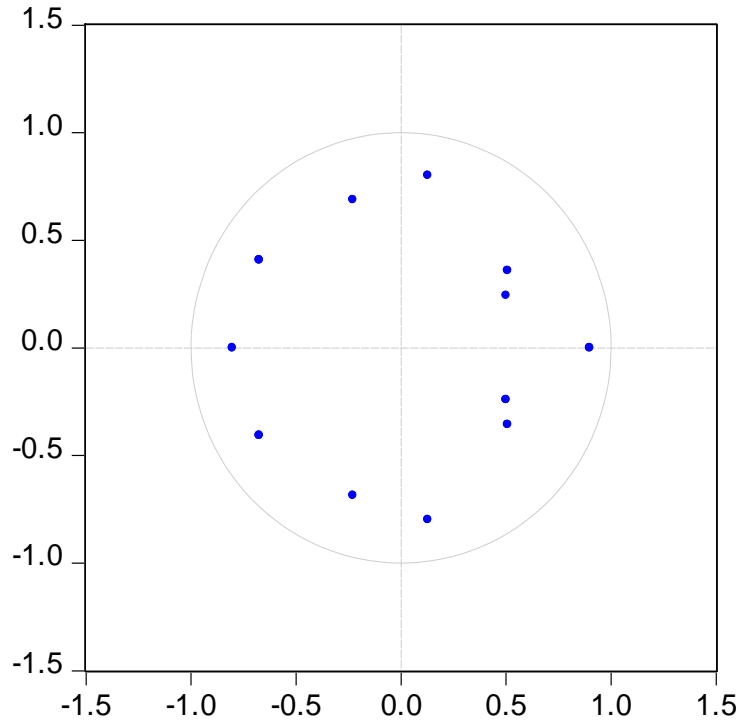
Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık
78,28482	81	0,5648

Tablo 5'e bakıldığında olasılık değerinin (0,5648) de 0.05'in üstünde olması, kurulan model için varyans problemi olmadığını göstermektedir.

VAR modelinin kurulmasından sonra test edilmesi gereken başka bir konu da oluşturulan modelin durağan olup olmadığıdır. VAR modelinin durağan olabilmesi için, bu modelin katsayı matrisinin özdeğerlerinin 1'den büyük olmaması ve birim çemberin içerisinde yer alması gerekmektedir. Bu koşulu sağlamayan VAR Modeli durağan değildir. Bu durum neticesinde, model yetersiz kalmış olacaktır. Çalışmada yer alan VAR modelinin katsayı

matrisine ait özdeğerler Şekil 3'de gösterilmiştir. Şekil 3'e bakıldığında özdeğerler çemberin içinde olduğu için Var modeli durağan olarak görülmektedir.

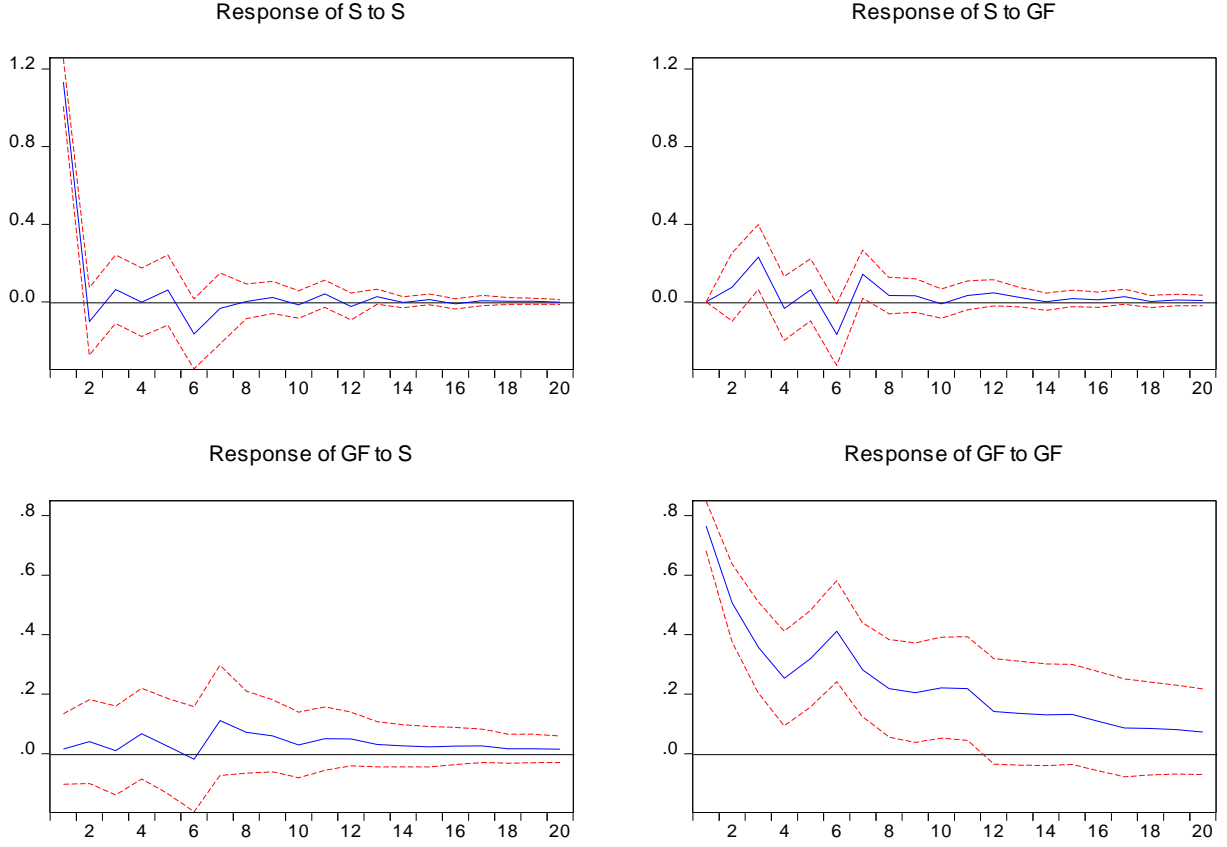
Şekil 3: Var Modeli Durağanlık Grafiği

Birim çember üzerinde ve dışında noktaların yer almaması ve bu koşullar sağlandığından VAR modeli üzerinden Granger Nedensellik testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Granger Nedensellik Sonuçları

Bağımlı Değişken S			
Excluded	Ki-kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık
GF	1.762.114	6	0.0073
Bağımlı Değişken TF			
Excluded	Ki-kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık
S	6.173.768	6	0.4040

Bütün sonuçlar incelendiğinde Sanayi (S) ile getiri farkı (GF) arasında tek yönlü nedensellik olduğu görülmektedir.

Şekil 4: Etki Tepki Grafikleri

Etki ve tepki grafikleri uygun VAR modeli karar verildikten sonra seriye herhangi bir şok verildiğinde bu şoktan nasıl etkilendiğine söylemektedir. Yukarıda dört adet etki tepki grafiği görülmektedir. Grafiklerde sıfır çizgisi tepkinin söndüğü ve yok olduğunu göstermektedir. İki kesikli eğri (kırmızı kesikli çizgiler) tepkinin 0,95 güven aralığının alt ve üst sınırlarını göstermektedir. Mavi çizgi ise tepkinin eğrisini göstermektedir. Grafikte X eksenleri dönemleri Y eksenleri ise tepkinin şiddetini göstermektedir.

Sol üstteki grafik sanayi üretiminin kendisine olan tepkisini göstermektedir. İlk ay sanayi üretimine verilen şok pozitif yönde sonuç yaratmıştır. Daha sonraki aylarda inişli çıkışlı eğriler çizmiştir. Şokların ondördüncü aydan sonra yok olduğu görülmektedir. Sağ üst köşede yer alan grafik getiri farkına verilen bir şokun sanayi üretiminin verdiği tepkiyi göstermektedir. İlk dört ay pozitif, altı ve yedinci aylarda negatif etki, daha sonraki dönemlerde pozitif etkilemiştir. Şoklar onsekizinci aydan sonra yok olmaktadır. Sol alt köşedeki grafik ise sanayi üretimine verilen bir şokun getiri farkına verdiği tepkiyi göstermektedir. Getiri farkı, verilen şoklardan pozitif etkilenmiştir. Altınca ayda negatif etki görülmektedir. Şoklar tam anlamıyla yok olmasa da hala gözlemlenmektedir. Sağ alt köşede ise getiri farkına verilen şokun kendisi üzerindeki etkisini göstermektedir. Grafikte de görüldüğü gibi şoklardan pozitif yönde etkilendiği ve şokların da devam ettiği görülmektedir. Getiri farkının eğimi de ters yönlü olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma Türkiye'deki getiri farkı ile sanayi üretimi arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Uzun ve kısa dönemdeki tahvillerin faiz oranları arasındaki fark olarak hesaplanan getiri farkının, sanayi üretiminin nedeni olup olmadığını VAR modeli kurularak nedensellik analizi yapılmıştır. Sonuç olarak getiri farkından sanayi üretimine doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.

Likidite Teorisi, uzun vadeli borçlanma araçlarının getirisinin kısa vadeli olanlarından daha yüksek olması gerektiğini savunur. Uzun vadeli yatırımlar genel olarak kısa vadeli yatırımlardan daha risklidir. Bunun nedeni, uzun vadeli borçlanmalarda borçlunun borcunu ödeyememe riskinin artmasıdır (Lee, 1981). Beklentiler Teorisine göre uzun vadeli faizler, kısa vadeli beklenen faizlerin ağırlıklı ortalamasıdır. Faiz oranlarının gelecekteki değerinin bono ve/veya tahvil sahiplerinin beklentilerinin belirlediği varsayımına dayanır (Bolgün ve Akçay, 2003:247). Risk iştahı, yatırımcıların riske girme eğilimi, gönüllülüğü olarak ifade edilebilir. Riskten kaçınan bir yatırımcının bir varlıktan beklediği fayda düzeyi ile güvenceli varlıktan elde ettiği fayda düzeyi arasındaki fark risk primi olarak ifade edilir. Risksiz, güvenceli yatırımdan farklı bir yatırım yapmak için rasyonel yatırımcı, katlanacağı risk ölçütünde bir prim beklentisinde olacaktır (Fettahoğlu, 2019).

Yatırımcılar gelecekte yüksek ekonomik aktivite beklentisi içinde ise diğer yatırımlarının iyi performans göstermesini beklediklerinden uzun vadeli tahviller için daha yüksek getiri beklentisi içinde olacaklardır. Eğer ekonomide resesyon beklentisi varsa yatırımcılar riskten daha fazla kaçır. Uzun vadeli tahvillere talep artar, getiri azalır ve getiri eğrisi düzleşir hatta ters getiri eğrisi oluşur. Bunun nedeni finansal piyasalarda Merkez Bankası'nın kredi talebindeki yavaşlama ve düşüşe yanıt vereceği beklentisidir. Para otoritesi ekonomiyi canlandırmak için faiz oranlarını düşürecek parasal sıkılaştırmadan gevşemeye geçecek ve getiri eğrisini yeniden dengeleyecektir. Ters getiri eğrisi, finansal piyasaların ekonomide kısa vadede orta(uzun) vadeden çok daha kötü olacağı beklentisini yansıtır (Martins, 2020). Wu (2003)'e göre faiz oranlarındaki artışın, kısa vadeli faizler üzerinde uzun vadeli faizlerden daha yüksek bir etkisi olmakta bu da yatırımı ve tüketimi caydırarak ters faiz yapısı eğrisine neden olmaktadır (Wu, 2003). Ayrıca Merkez Bankalarının enflasyona verdiği agresif tepki nedeniyle para politikası, makroekonomi ve getiri eğrisi dinamikleri şekillenmektedir.

Türkiye'nin getiri farkı grafiği incelendiğinde 2006 Mart – 2020 Ağustos ayları arasındaki dönemin belirli bölümlerinde getiri farkının negatif değerlerde olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönemlerde getiri eğrisinin negatif olması, uzun dönemdeki faizlerin kısa dönemdeki faizlerden düşük olduğundan dolayı getiri eğrisinin ters faiz eğrisi olduğunu ifade etmektedir. Yaşanan bu negatif ayrışma, yüksek enflasyon varken faizlerin düşürülmeye çalışılması ve Merkez Bankası'nın piyasanın beklentisinin aksine olması gerekenden daha da düşük faiz oranı belirlemesinden kaynaklanmaktadır. Getiri farkının negatif olmasının başka bir nedeni ise uygulanan sıkı para politikasıdır. Bu durum gelecekte Türkiye ekonomisinde daralma sinyalleri olarak gözlemlenmektedir. Ayrıca piyasada yaşanan volatilitenin de kontrol altına alınması gerekmektedir.

4. KAYNAKÇA

- Akkoç, U. (2020). Getiri Farkı Resesyonu Tahmin Edebilir Mi? Türkiye Sanayi Üretimi Örneği. *Journal Of Ekonomi*, 16-21.
- Akyıldız, K. (2003). Getiri Farkı Ekonomik Aktivitenin Tahmininde Öncü Gösterge İşlevi Görebilir Mi? Türkiye Örneği. *Hazine Dergisi*, 16, 1-20.
- Bernard, H. ve Gerlach, S. (1998). Does The Term Structure Predict Recessions? The International Evidence. *International Journal Of Finance And Economics*, 3 (3), 195-215.
- Bolgün, E. ve Akçay, B. (2003). Risk Yönetimi. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Boukhatem, J. ve Sekouh, H. (2017). What Does The Bond Yield Curve Tell Us About Tunisian Economic Activity? *Research In International Business And Finance*, 36, 295- 303.
- Choudhry, M. (2018). Past, Present And Future Principles Of Banking And Finance. USA. Wiley Editorial Offices .
- Cox, J. C., Ingersoll Jr, J. E., & Ross, S. A. (1985). A theory of the term structure of interest rates. *Econometrica*, 53(2), 385-407.
- Davis, E. ve Fagan, P. (1997). Are Financial Spreads Useful Indicators Of Future Inflation And Output Growth In Eu Countries? *Journal Of Applied Econometrics*, 12(6), 701-714.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Journal of the American Statistical Association*, 74.
- Estrella, A. ve Hardouvelis, G. (1991). The Term Structure As A Predictor Of Real Economic Activity. *The Journal Of Finance*, 46(2), 555-576.
- Estrella, A. ve Mishkin, F. (1998). The Predictive Power Of The Term Structure Of Interest Rates In Europe And The United States: Implications For The European Central Bank. *European Economic Review*, 41(7), 1375-1401.
- Fettahoğlu, S. (2019). Relationship Between Credit Default Swap Premium and Risk Appetite According To Types Of Investors: Evidence From Turkish Stock Exchange. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, 84 , 265-278 .
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations By Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- John, N. (2019). The Yield Curve As A Stock Market Timing Indicator – Empirical Analysis Of International Stock Markets. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). HochschuleFür Wirtschaft und Rech Berlin. Berlin.

- Kalkavan, H. Eti, S. Yüksel, S. (2020). Türkiye'deki Bankacılık Sektörü, Sanayi Gelişimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Analizi İle İncelenmesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 56-74.
- Kaplan, E. A. ve Dayıoğlu, M. R. (2016). İhracatın Ekonomik Ve Politik Belirleyicileri: Türkiye İçin Var Analizi Uygulaması. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 578 - 597.
- Lee, J. (1981). The Pricing Of Corporate Debt: A Note. *The Journal Of Finance*, 36(5), 1187-1188. .
- Martins, F. O. (2020). The Predictive Power Of The Yield Curve: The Portuguese Case. *Nova School Of Business And Economics*, Proje Çalışması.
- Mehl, A. (2009). The Yield Curve As A Predictor And Emerging Economies. *Open Economies Review*, 20(5), 683–716.
- Mert Ve Çağlar, M. M. (2019). Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Møller, S. V. (2014). GDP Growth And The Yield Curvature. *Finance Research Letters*, 11(1), 1-7.
- Nath, G. C. Dalvi, M. Singh, S. (2012). Predicting Power Of Yield Curve – A Study Of Indian Sovereign Yield Spread. SSRN, 1-24 <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2078920>
- Nelson, C. ve Plosser, R. (1982). Trends And Random Walks İn Macroeconomic Time Series: Some Evidence And İmplications. *10 (2)*, 139-162.
- Öz, E. (2010). Can Relative Yield Curves Predict Exchange Rate Movements? Example From Turkish Financial Market. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özcan, H. (2011). Getiri Eğrisi Ve Reel Aktivite. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi /Sosyal Bilimler Üniveristesi, Ankara .
- Plosser C. ve Rouwenhorst, I. (1994). International Term Structures And Real Economic Growth. *Journal Of Monetary Economics*, 33(1), 133-155.
- Sims, C. (1980). Macroeconomics And Reality. *Econometrica*, 48(1), 1-48.
- Sowmyaa, S. ve Prasannab, K. (2018). Yield Curve Interactions With The Macroeconomic Factors During Global Financial Crisis Among Asian Markets. *International Review Of Economics & Finance*, 54, 178- 192.
- Stock, J. ve Watson, M. (1989). New Indexes Of Coincident And Leading Indicators. *NBER*, 4, 351-93.
- Teker, S. ve Gümüşsoy, L. (2004). Faiz Oranı Eğrisi Tahmini: T.C. Hazine Bonosu ve Eurobonds Üzerine Uygulama. VII. *Ulusal Finans Sempozyumu*,4.

Wu, T. (2003). What Makes The Yield Curve Move? *Federal Reserve Bank Of San Francisco Economic Letter*, 15.

Yıldırım, D. Ç. (2007). Türkiye’de Parasal Aktarım Mekanizmasının Döviz Kuru Kanalı: Var Modeli Analizi.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

İnternet Kaynakları

<https://tr.investing.com/rates-bonds/turkey-5-year-bond-yield>: (31/08/2020)

<https://tr.investing.com/rates-bonds/turkey-2-year-bond-yield>: (31/08/2020)

<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Sanayi-114>: (31/08/2020)

<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2078920>: (12/06/2020)

ERBAA'DA YAŞAYAN 2.VE 3. KUŞAK MÜBADİLLERİN MÜBADELEYE DAİR METAFORİK ALGILARI

Doç. Dr. Hüseyin MERTOL

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

huseyin.mertol@gop.edu.tr

ORCID:0000-0001-8048-0814

Murat TEZ

murattez0@gmail.com

ORCID:0000-0002-8947-4135

Kübra DURAN

Kubradurann1@gmail.com

ORCID:0000-0002-5285-4927

Ganze MERTOL

akkayagamze@hotmail.com

ORCID:0000-0001-9937-7841

ÖZ

Bu çalışma, kırsal ve kentsel kesimde yaşayan mübadillerin göç kavramının alt başlığı olan mübadelenin zihinlerinde nasıl bir yer edindiğini öğrenmek amacıyla yapılmış bir çalışmadır. Çalışmanın temel amacı ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerin, mübadeleye dair algılarını metafor yöntemiyle belirlemektir. Çalışmada mübadillerin mübadele olgusuna nasıl anlamlar yüklediği, bu anlamları hangi metafor ile betimledikleri ve oluşan metaforların hangi kategorilere yerleştirildiği araştırılmıştır. Bu çalışmada mübadillere “Mübadele.....gibidir. Çünkü...” gibi soru sözlü olarak aktarılmış bu yolla mübadillerin mübadeleye hangi metafor üzerinden anlam yüklediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada yöntem olarak nitel araştırma desenlerinden olgu bilim (fenomenoloji) kullanılmıştır. Çalışma grubu amaçlı örnekleme yönteminden olan ölçüt örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Araştırma Tokat'ın Erbaa ilçesindeki mübadiller ile yürütülmüş olup 50 kişilik bir örneklem grubu belirlenmiştir. 22 tanesi 2.kuşak mübadil, diğer 28 tanesi 3.kuşak mübadildir. Verilerin analizinde içerik analizinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda mübadele kavramı ile alakalı 22 tane metafor oluşturulmuştur. Oluşturulan metaforlar toplam 4 tema altında toplanmıştır. En fazla oluşturulan metafor sırasıyla; üzüntü (5), korku (5) ve savaş (4) metaforları olmuştur.

Mübadillerin mübadeleye dair algıları genel anlamı ile olumsuz metaforlar ile ifade edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Mübadele, Mübadil, Metafor, Göç

METAPHORIC PERCEPTIONS OF THE 2ND AND 3RD GENERATION OF EXCHANGEES¹ (REFUGEES) LIVING IN ERBAA REGARDING THE POPULATION EXCHANGE

Abstract

This study is carried out to find out how the refugees living in rural and urban areas have a place in the minds of the population exchange, which is the subtitle of the concept of migration. The main purpose of the study is to determine the perceptions of the second and third generation immigrants about exchange with the metaphor method. In the study, it has been investigated how the exchangees attribute meanings to the phenomenon of exchange, with which metaphors they describe these meanings and in which categories the formed metaphors are placed. In this study, it is like "Exchange ..... for the refugees. Because the question such as "... " was conveyed verbally, in this way, it was tried to be understood through which metaphor the exchange people gave meaning to the exchange. Phenomenology, one of the qualitative research designs, was used as a method in the study. The criterion, which is one of the purposeful sampling method, was determined according to the sampling method of the study group. The research was carried out with the immigrants in Erbaa district of Tokat and a sample group of 50 people was determined. 22 of them are 2nd generation immigrants, the other 28 are 3rd generation immigrants. Content analysis was used in the analysis of the data. As a result of the research, 22 metaphors related to the concept of exchange were created. The metaphors created were grouped under 4 themes in total. The most created metaphor, respectively; metaphors of sorrow (5), fear (5), and war (4). In general, the perceptions of the exchangees about the population exchange are expressed with negative metaphors.

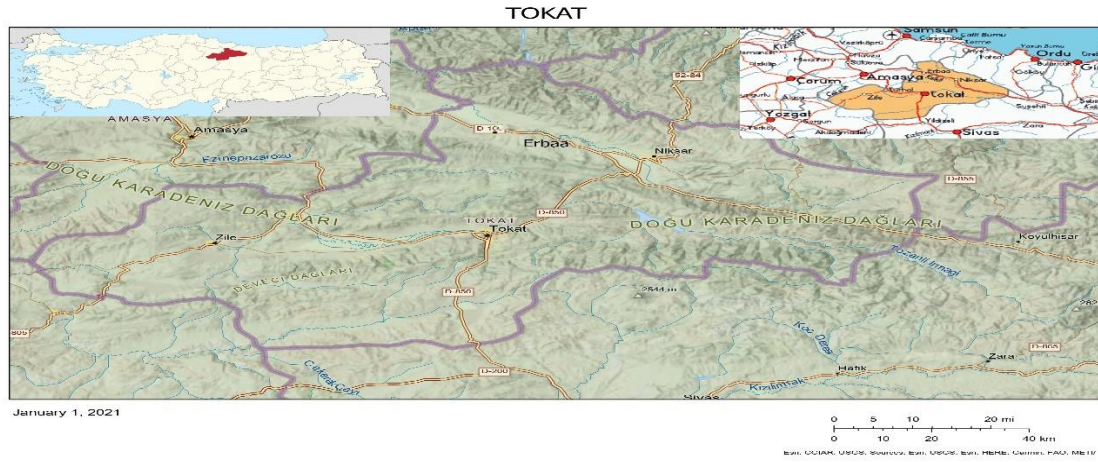

GİRİŞ

Çalışmanın yapıldığı Tokat'ın Erbaa ilçesinde kısa bir bilgi vermek gerekirse; ilçenin kuzeyinde Karınca Dağları güneyinde Sakarat Dağları yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 245 metredir. İlçe toprakları Tozanlı Çayı ve Kelkit Irmağı ile sulanmakta olup toprakları oldukça verimlidir." Erbaa" kelimesinin anlamı Arapçada dört demektir. Erek, Karayaka, Sonusa (Uluköy) ve Taşabat (Taşova) nahiyelerinin hepsine birden Nevahi-i Erbaa yani "dört nahiye" deniliyordu. İlçe Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde 1872 yılında ilçe kimliği kazanmıştır. Tokat'ın nüfus bakımından en kalabalık ilçesi olan Erbaa'nın son nüfus sayımına göre nüfusu 70.100 kişidir. Erbaa ilçesine ait konum haritası Şekil-1'deki haritada gösterilmiştir.

Şekil 1: Tokat/Erbaa Lokasyon Haritası

Fotoğraf 1: Tokat/Erbaa'nın Kuşbakışı Görünümü

İnsanların dün, bugün ve gelecekteki mekanlar arası yer değişimi “göç” kavramı ile tanımlanabilir. Göçün nedenlerini ise isteğe bağlı veya zorunlu nedenlere bağlı olmak üzere iki kısım halinde toplayabiliriz. Zorunlu göçlerin belki de en zor olanı, içinde en fazla hüznü bulandıran göç türü mübadele göçüdür. Mübadelenin kelime anlamı “değişim” olarak tanımlanmaktadır. Mübadil kelimesinin anlamı ise bir başka kişinin yerine getirilmiş, mübadele edilmiş demektir. (Çetin, 2010: 149) 30 Ocak 1923'te imzalanan Türk-Rum Mübadele Antlaşmasına göre Yunanistan'daki Türkler ile Anadolu'daki Rumlar karşılıklı olarak yer değiştirecekti. Bu sadece insanların mübadelesi değil aynı zamanda hayvanların ve malların da yer değiştirmesi olayıdır. İllere göre mübadil dağılımına baktığımızda 1927 yılı verilerine göre Tokat iline 8.218 mübadil yerleştirilmiştir.

Metafor özellikle edebi incelemelerde yer alan mecaz anlatımdır. Bir olayı ya da nesneyi anlatırken doğadan ve başka bir şeyden alınan güzel bir benzetme olarak söylenebilir. Genellikle güzel olanı anlatırken başka alanda güzelliği ile bilinen bir şeye atıfta bulunmak

metafor olarak nitelendirilmektedir. Metafor anlatımı zorlaştırırken, aynı zamanda sanatsal bir ifade de kazandırmaktadır. Bireyler mübadeleyi tanımlarken ya da açıklarken zihinlerinde oluşan şekilleri mecazi yolla yani metafor ile ifade edebilmektedir. Bireylerin bir konu ile ilgili algı yapısını ortaya çıkarmak için metafor yöntemi oldukça sonuç veren bir yöntemdir. Metaforlar, kişilerin kendi iç dünyalarını anlama ve yapılandırılmalarına yönelik zihinsel bir kavram oluşturma mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. (Arslan ve Bayrakçı, 2006). Metafor kavramı ile anlatılmak istenen bir kavram, olgu veya olayın daha farklı kavram, olgu veya olaylarla benzer yanlarının ortaya konularak açıklanmasıdır (Oxford ve diğer., 1998). Bunun yanı sıra metaforlar, açıklanması istenen olguların daha gerçekçi veya tecrübe edilmiş olgularla aralarında mukayese yapmayı ve daha az bilinen olgulara ilişkin anlayış geliştirilmesini sağlarlar (Saban, Koçbeker ve Saban, 2006).

Metaforların bilim açısından etkililiğinde ise sade bir şekilde ifade edilemeyecek sözleri ifade edebiliyor olması ön plana çıkmaktadır (Draisma, 2007). Metaforlar, bilimsel kavramları karışık ifadeler yerine daha basit ama vurgulu ve daha öznel ifadelerle betimlenmesine katkı sağlamaktadır (Aubusson, 2002; Girmen, 2007). Metaforların faydalarından biri de öğretici ve öğrenen kişilere yol göstermesidir (Sternberg, 2008). Anlaşılması zor ifadelerin benzetmelerden faydalanılarak daha çok bilinen ifadelerle ilişkilendirilmesi öğrenmelerde karşımıza gelmektedir. (Geçit ve Gencer, 2011).

Göç kavramına ait algıların ortaya çıkmasında bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları Tuna (2013), Çepni (2013), Çetin, Kılcan, Güneş ve Çepni (2015) ve Tıkman, Yıldırım ve Şentürk (2017) 'ün çalışmalarıdır. Ancak yapılan literatür taraması sonucunda mübadele/mübadil kavramına ilişkin algıların ortaya konmasına yönelik çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, özellikle mübadillerin yaşadığı Tokat/Erbaa ilçesinde yaşayan mübadillerin "mübadele" kavramına ilişkin algılarının tespit edilmesine yönelik bir çalışma yapılması gerekli görülmüştür.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın nihai amacı Tokat/ Erbaa yöresinden yaşayan ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerin mübadeleye ilişkin algılarını metafor yöntemi ile açığa çıkartma çalışmasıdır. Mübadeleye dair algılarını kategorize ederek tasniflemek de çalışmanın bir başka önemli amacıdır. Ayrıca literatür taraması yapıldığında göç ile alakalı metafor çalışmalarının mevcut olduğu gözlemlenirken mübadeleye dair bir metafor çalışmasına rastlanılmamıştır. Bu sebepten dolayı yaptığımız çalışmanın alana katkı sağlayacağını söylemek mümkündür.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Yapılan çalışmada, Erbaa'da yaşayan mübadillerin "mübadele" kavramına yönelik fikirlerini beyan etmek amacıyla oluşturdukları metaforları ve bu metaforları hangi sebeplerden ötürü belirlediklerini derinlemesine açıklamaya olanak sağladığı için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni olarak ele alınmıştır. Olgubilim deseni, çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilen, farkında olunan ama

derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olunmayan olgulara odaklanır ve şahsa tamamıyla yabancı olmayan bu olguların detaylı bir şekilde analiz edilmesinde (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 78) kullanılır. Bu çalışmada zorunlu olarak mübadeleye maruz kalan mübadillerin ikinci ve üçüncü kuşak akrabalarının mübadele olgusuna yükledikleri düşüncelerin gün yüzüne çıkarılmasını sağlayacağından “olgubilim deseni” seçilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu Tokat’ın Erbaa ilçesi ve bu ilçeye bağlı Endikpınar köyü ile Demirtaş köyünde yaşayan ikinci ve üçüncü kuşak mübadilleridir. Araştırma grubunun sayısı 50 kişi olarak belirlenmiştir. 50 kişilik çalışma grubunun 22 tanesi ikinci kuşak iken geri kalan 28 tanesi üçüncü kuşak mübadil grubudur. 50 kişilik çalışma grubunun cinsiyet dağılımı ise 17 tane kadın 33 tane erkek nüfustan oluşmaktadır. Çalışma grubuna ait demografik bilgiler Tablo-1’de yer verilmiştir.

Kuşak	Kadın	Erkek	Toplam	Yüzdellik dilim
2. Kuşak	7	15	22	%44
3. Kuşak	10	18	28	%56
Toplam	17	33	50	%100

Tablo 1: Çalışma Grubunun Demografik Analizi

Veri Toplama Analizi

Araştırmada ele alınan verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Gözlemden çok çözümlene yöntemi olan içerik analizi, mevcut verileri özetleyip tasnif ederek bir şekle dönüştüren yöntemdir. Verilerin analizinde frekans olarak mübadillerin sayısı alınmış olup, “f” kodlara ait frekansı ifade etmektedir.

BULGULAR

Bu kısımda Erbaa’da yaşayan ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerin mübadeleye dair oluşturdukları metaforlar yer almaktadır. Çalışmanın ilk aşamasında Tablo 1’de gösterildiği gibi elli kişilik bir çalışma grubu belirlenmiştir. İkinci aşamada ise Tablo 2’de gösterildiği gibi mübadillerin belirttiği benzer özellikteki metaforları gruplandırılmıştır. Üçüncü aşamada ise benzer özellikteki metaforlar kategorize edilerek gruplandırılmıştır.

Sıra No	Oluşturulan metafor	f	Yüzdellik Dilim
1	Üzüntü	5	%10
2	Korku	5	%10
3	Savaş	4	%8
4	Memleket	3	%6
5	Yoksulluk	3	%6
6	Kuş	3	%6
7	Mektup	3	%6
8	Ölüm	3	%6

9	Vapur	2	%4
10	Ayrılık	2	%4
11	Çaresizlik	2	%4
12	Vuslat	2	%4
13	Umut	2	%4
14	Göç	2	%4
15	Yağmur	2	%4
16	Kelebek	1	%2
17	Yeni Doğan Bebek	1	%2
18	Araf	1	%2
19	Fırtına	1	%2
20	Göl	1	%2
21	Kurtuluş	1	%2
22	Topraksız bitki	1	%2
Toplam	-----	50	%100

Tablo 2: Oluşturulan Metafor Listesi

Çalışma sonucunda mübadele kavramı ile alakalı 22 tane metafor oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Mübadillerin en çok oluşturdukları metafor algıların üzüntü (5), korku (5) ve savaş (4) metaforlarıdır. Mübadillerin kuşak farkına göre oluşturdukları metafor algıları Tablo 3 ve Tablo 4 gösterilmiştir. İkinci kuşak mübadillerin metaforları Tablo 3'te üçüncü kuşak mübadillerin metaforları ise Tablo 4'te yer almıştır.

Sıra No	Oluşturulan metafor	F	Yüzdeler Dilim
1	Üzüntü	3	%6
2	Korku	3	%6
3	Savaş	2	%4
4	Memleket	2	%4
5	Kuş	2	%4
6	Umut	2	%4
7	Mektup	2	%4
8	Fırtına	1	%2
9	Göl	1	%2
10	Kelebek	1	%2
11	Vapur	1	%2
12	Çaresizlik	1	%2
13	Umut	1	%2
Toplam	-----	22	%44

Tablo 3: İkinci Kuşak Mübadillerin Oluşturdukları Metaforlar

Tablo 3'ü incelediğimizde ikinci kuşak mübadillerin metafor algıları çeşitlilik göstermekle beraber üzüntü (3) ve korku (3) metaforlarının fazla olduğunu gözlemekteyiz.

Sıra No	Oluşturulan Metafor	f	Yüzdellik Dilim
1	Yoksulluk	3	%6
2	Ölüm	3	%6
3	Üzüntü	2	%4
4	Korku	2	%4
5	Savaş	2	%4
6	Ayrılık	2	%4
7	Vuslat	2	%4
8	Göç	2	%4
9	Yağmur	2	%4
10	Topraksız Bitki	1	%1
11	Kurtuluş	1	%1
12	Araf	1	%1
13	Yeni Doğan Bebek	1	%1
14	Umut	1	%1
15	Çaresizlik	1	%1
16	Vapur	1	%1
17	Mektup	1	%1
18	Kuş	1	%1
19	Memleket	1	%1
Toplam	-----	28	%56

Tablo 4: Üçüncü Kuşak Mübadillerin Oluşturdukları Metaforlar

Tablo 4'ü incelediğimiz de ise üçüncü kuşak mübadillerin ikinci kuşak mübadillere göre oluşturduğu metaforların daha çeşitli olduğu söylenebilir. Üçüncü kuşak mübadillerin yoksulluk (3) ve ölüm (3) metaforlarının fazla olduğu dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada mübadillerin oluşturduğu metaforlar ise belli bir tema altında toplanmıştır. Genel olarak 4 tema oluşturulmuş olup bunlara bağlı olarak ele alınmıştır. Mübadillerin oluşturmuş oldukları metaforlar, metaforu oluşturma nedenlerine göre tasnif edilmiştir. Bu nedenle farklı kişiler tarafından oluşturulan benzer metaforlardan bazıları farklı kategorilerde yer almaktadır. Örneğin, bazı mübadiller tarafından oluşturulan “kuş” metaforu hem “Mekân Değişimi olarak mübadele” hem de “İyi Bir Geleceğin Kaynağı olarak mübadele” başlıklı kategorilerde yer almıştır. Söz konusu temalara ilişkin bilgiler şu şekilde yer almaktadır:

1- *Mekân Değişimi Olarak Mübadele:* Bu tema başlığı altında toplanan metaforlar, mübadillerin duyuşsal bir anlam yüklemeksizin, mübadeleyi salt bir mekân değiştirme eylemi olarak gördüğü metaforlardan oluşmaktadır. Örneğin “Mübadele kuş gibidir. Çünkü kuşlarda günün sıcak memleketlere yazın ise bizim buralara gelmektedir” diye cevaplar verilmektedir.

Mekân Değişimi Olarak Mübadele temasına ait yer alan metaforlara Tablo 5'te yer verilmiştir.

<i>Tema</i>	<i>Metaforlar</i>	<i>Metafor Sayısı</i>	<i>Toplam Metafor</i>
Mekân Değişimi Olarak Mübadele	Kuş (2), Mektup (1), Memleket (2), Göç (1), Kelebek (1),	5	7

Tablo 5: Erbaa'da yaşayan Mübadillerin Metaforik Algı Teması

2- *Olumsuzlukları Kaynağı Olarak Mübadele:* Söz konusu temadaki metaforlar mübadeleyi kötü yaşantıların ve olumsuz bir geleceğin kaynağı olarak gören bir algıya sahip metaforlardan oluşmaktadır. Örneğin " Mübadeleye katılan insanlar topraksız bitki gibidir. Çoğu insan zamanında vatan saydıkları toprakları bırakıp hiç bilmedikleri topraklara getirilmiştir. " diye cevaplar verilmektedir. Olumsuzlukları Kaynağı Olarak Mübadele temasına ait yer alan metaforlara Tablo 6'te yer verilmiştir.

<i>Tema</i>	<i>Metaforlar</i>	<i>Metafor Sayısı</i>	<i>Toplam Metafor</i>
Olumsuzlukların Kaynağı Olarak Mübadele	Üzüntü (5), Korku (5), Savaş (4), Yoksulluk (3), Ölüm (3), Ayrılık (2), Çaresizlik (2), Vuslat (1), Fırtına (1), Araf (1), Topraksız Bitki (1)	11	28

Tablo 6: Erbaa'da yaşayan Mübadillerin Metaforik Algı Teması

3- *İyi Bir Geleceğin Kaynağı Olarak Mübadele:* Bu temaya bağlı olarak oluşturulan metaforlar mübadeleyi kötü giden bir yaşantıdan kurtaran, iyi bir geleceğin aracı olarak nitelendiren metaforlardan oluşmaktadır. Örneğin "Mübadele yağmur gibidir. Çünkü yağmur bitkiler ve toprak için iyi bir şeyse mübadele bizim atalarımız için iyi bir gelecek gibidir." diye cevaplar verilmiştir. İyi Bir Geleceğin Kaynağı Olarak Mübadele temasına ait yer alan metaforlara Tablo 7'de yer verilmiştir.

<i>Tema</i>	<i>Metaforlar</i>	<i>Metafor Sayısı</i>	<i>Toplam Metafor</i>
İyi Bir Geleceğin Kaynağı Olarak Metafor	Kuş (1), Mektup (2), Vapur (1), Umut (2), Yağmur (2), Yeni Doğan Bebek (1), Kurtuluş (1), Göl (1), Kuş (1)	9	11

Tablo 7: Erbaa'da yaşayan Mübadillerin Metaforik Algı Teması

4-*Yoksunluğun Kaynağı Olarak Mübadele:* Bu temada yer alan metaforlar mübadeleyi yaşanılan yerden vazgeçme ve geçmişe duyulan hasret duygusu etrafında gerekçelendiren metaforlardan oluşmaktadır. Örneğin " Mübadele vapur gibidir. Çünkü vapur limandan ayrılırken bir daha o limana dönüp dönmeyeceği meçhuldür." diye cevaplar verilmiştir.

Yoksunluğun Kaynağı Olarak Mübadele temasına ait yer alan metaforlara Tablo 8’de yer verilmiştir.

<i>Tema</i>	<i>Metaforlar</i>	<i>Metafor Sayısı</i>	<i>Toplam Metafor</i>
Yoksunluğun Kaynağı Olarak Metafor	Memleket (1), Göç (1), Mektup (1), Vuslat (1), Vapur (1)	5	5

Tablo 8: Erbaa’da yaşayan Mübadillerin Metaforik Algı Teması

Fotoğraf 2: Erbaa Mübadillerinin Yaşadığı Endikpınar Köyü

Fotoğraf 3: Erbaa Mübadillerin Ev Mimari Yapısı

Fotoğraf 4: Erbaa'da yaşayan ikinci ve üçüncü kuşak mübadiller

SONUÇ

Çalışma sonucunda elde edilen metaforlar ‘mübadele’ kavramının Erbaa'da yaşayan ikinci ve üçüncü kuşak mübadiller tarafından nasıl algılandıklarını belirlemek amacıyla ipucu özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda araştırmaya katılan 50 kişilik mübadil grubundan 22 tane farklı metafor elde edilmiştir. Elde edilen 22 tane metafor ‘*Mekân Değişimi Olarak Mübadele, Olumsuzlukları Kaynağı Olarak Mübadele, İyi Bir Geleceğin Kaynağı Olarak Mübadele, Yoksunluğun Kaynağı Olarak Mübadele*’ olmak üzere bu 4 tema altında toplanmıştır. En çok oluşturulan metaforlar ise üzüntü (5), korku (5) ve savaş (4) metaforları olmuştur.

Metaforlara bakıldığında genel olarak olumsuz metaforların hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Bunun ana nedeni ise mübadeleye katılan atalarının Rumeli’de zorluklara maruz kalması, mübadele esnasında birçok insanın yolda hastalanıp ölmesi ve buralara geldiklerinde birçok olumsuz duruma maruz kalmaları oldukça etkili olmuştur.

Oluşturulan olumsuz metaforların daha çok ikinci kuşak mübadillerde ortaya çıktığı söylenebilir. Bunun sebebi olarak ise bu yaş grubunun hem yaşça büyük olması hem de atalarından dinledikleri olumsuz anıların akılda daha fazla kalması etkili olmuş olabilir.

ÖNERİLER

Erbaa’daki mübadillere yapılmış olan bu araştırmanın daha geniş kapsamlı olması için birkaç il merkezinde de yapılabilir. Katılımın geniş olması metaforları karşılaştırmak için daha güzel bir yöntem olabilir.

Bu çalışmada genellikle maddi durumu orta/kötü insanlarla yapılmıştır. Metaforların çeşitlilik göstermesi ve karşılaştırılma durumunun daha sağlıklı olması için durumu iyi olan mübadiller ile de yapılması gerekmektedir.

Ulusal düzeyde mübadillerin farklı bölgelerde yaşayan mübadillerin oluşturduğu metaforlar çeşitlilik gösterebilir. Bu nedenden ötürü farklı bölgelerde yaşayan mübadillerin metafor algıları araştırılarak karşılaştırma durumu daha sağlıklı olabilir.

KAYNAKÇA

- Arslan, M. M. ve Bayrakçı, M. (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim-öğretim açısından incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 35(171), 100-108.
- Aubusson, P. (2002). Using metaphor to make sense and build theory in qualitative analysis, *The Qualitative Report*, 7(4), 24-37.
- Çepni, O. (2013). *Sosyal bilgiler öğretimi programında yer alan coğrafi kavramlara ilişkin öğrenci algılarının İncelenmesi*. (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Çetin, T., Kılcan, B., Güneş, C. ve Çepni, O., (2015). Examining Secondary School Students Perceptions of the Concept of Migration A Qualitative Study. *International Journal of Education*, 7(3), 97-120
- Draaisma, D. (2007). *Bellek metaforları: zihinle ilgili fikirlerin tarihi* (Çev. G. Koca). Metis.
- Geçit, Y. ve Gencer, G. (2011). Sınıf öğretmenliği 1. sınıf öğrencilerinin coğrafya algılarının metafor yoluyla belirlenmesi (Rize Üniversitesi örneği). *Marmara Coğrafya Dergisi*, 23, 1-19.
- Girmen, P. (2007). *İlköğretim öğrencilerinin konuşma yazma sürecinde metaforlardan yararlanma durumları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi.
- Oxford, R. L., Tomlinson, S., Barcelos, A., Harrington, C., Lavine, R. Z., Saleh, A. ve Longhini, A. (1998). Clashing metaphors about classroom teachers: Toward a systematic typology for the language teaching field. *System*, 26, 3-50.
- Saban, A., Koçbeker, B. N. ve Saban, A. (2006). *Öğretmen adaylarının öğretmen kavramına ilişkin algılarının metafor analizi yoluyla incelenmesi*. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 6(2), 461-522.
- Sterenber, G. (2008). Investigating teachers' images of mathematics. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 11(2), 89- 105.
- Tuna, F. (2013). What do students have in their mental maps about the concept of migration an analysis from Turkey. *The International of Social Sciences*, 9(1), 62-70.
- Yıldırım, A., H. Şimşek (2016) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık.

60+ TAZELENME ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA KULLANIM DURUMLARININ İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Emre BİRİNCİ

Anadolu Üniversitesi Yunus Emre Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

emre1inci@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9357-0106

Öz

Bu çalışma, 60+ Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım durumlarının belirlenmesi amacıyla betimsel tarama modelinde yapılmıştır. Günümüzde sosyal medya sadece gençler tarafından değil yaşlı bireyler tarafından da yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Son yıllarda yaşlı bireylerin önyargılarının azaldığı ve sosyal medyayı sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Sosyal medyaya karşı olumlu bir tutuma sahip olan yaşlı bireyler, iletişimlerinde esneklik sağlaması, zamandan tasarruf, kullanım kolaylığı ve ulaşılabilir olması nedeniyle sosyal medya kullanımından keyif almaktadır. Olumsuz tutum içinde olanlar ise sosyal medyanın pahalı, öğrenmenin zor ve zaman alıcı olması ve genel olarak kullanımının zor olması nedenlerinden dolayı olumsuz bakmaktadır. Sosyal medyanın yaşlı bireyler üzerinde birçok olumlu etkisi bulunmaktadır. Sosyal medya kullanımı, yaşlı bireyler için anlamlı bir sosyal iletişim kurma fırsatı sağlamaktadır. Çalışma, 60+ Tazelenme Üniversitesi Anadolu kampüsünde eğitim gören 115 öğrenci ile Şubat-Mart 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanması için Sosyo-demografik bilgi formu ve araştırmacı tarafından hazırlanan anket formu kullanılmıştır. Veriler, SPSS 24 paket programında değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, katılımcıların çoğunun evde internet bağlantısına ve akıllı cep telefonuna sahip oldukları, en çok Facebook sosyal medya aracını kullandıkları ve sosyal medyayı çoğunlukla paylaşım yapmak ve boş vakitlerini değerlendirmek için kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Sosyal Medya Kullanımı, Tazelenme Üniversitesi

JEL Kodu: I10, I29, J11

AN INVESTIGATION OF SOCIAL MEDIA USAGE STUDENTS OF 60+ REFRESHER UNIVERSITY

Abstract

This study was conducted in descriptive scanning model in order to determine the social media usage of 60+ Refresher University students. Today, social media is used extensively

not only by young people but also by older individuals. In recent years, it has been observed that the prejudices of elderly people have decreased and they frequently use social media. Elderly individuals, who have a positive attitude towards social media, enjoy the use of social media due to their flexibility in their communication, time saving, ease of use and accessibility. On the other hand, those with a negative attitude view negatively due to the reasons that social media is expensive, learning is difficult and time consuming, and generally difficult to use. Social media has many positive effects on elderly people. The use of social media provides an opportunity for elderly people to establish meaningful social communication. The study was conducted between February and March 2020 with 115 students studying at 60+ Refresher University Anadolu campus. Socio-demographic information form and questionnaire form prepared by the researcher were used to collect data. The data were evaluated in the SPSS 24 package program. As a result of the research, most of the participants have an internet connection at home and a smart mobile phone, they mostly use the Facebook social media tool and mostly use social media to share and evaluate their free time.

Keywords: Social Media, Social Media Usage, Refresher University.

JEL Code: I10, I29, J11

GİRİŞ

Günümüzdeki insanlar iki önemli değişimle karşı karşıyadır. Bunlardan birincisi nüfusların yaşlanması ve internet kullanım oranlarının hızlı bir şekilde artmasıdır (Pan, De Donder, Dury, Wang.... Verte, 2019). Dünya nüfusu hızla yaşlanıyor. Yaşlı nüfusun 2050 yılına kadar 2.03 milyara ulaşacağı tahmin ediliyor ve bu sayı dünya nüfusunun % 22'sini oluşturacak (BM, 2015). Sağlık hizmetlerinin gelişmesi ortalama insan ömürlerinin uzamasını sağlamıştır. Toplumlar daha önce hiç olmadığı oranda yaşlı birey sayısına sahiptir.

İnternet kullanımı tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de hızlı bir şekilde artmaktadır. 2010 yılında % 41,6 olan internet kullanım oranı 2020 yılında 16-74 yaş grubundaki bireylerde %79,0 oldu. Nüfusun %90,7'si evden internete erişim imkanına sahiptir (Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2020). İnternet ve teknoloji kullanımı en hızlı büyüyen kullanıcı grubu 65 yaş ve üzerindeki yaş grubudur (Hope vd., 2014). 2000 yılından beri artan internet kullanım oranlarının içerisinde yaşlı bireylerin katkısı oldukça fazladır. Günümüzde 65 yaş üstü bireylerin yarısı aktif internet kullanıcısıdır (Zickhur & Madden, 2012: 2).

Yeni medya teknolojisinin doğasında bulunan etkileşim, bilgi maliyetlerini büyük ölçüde azalttığı için insanların sosyal katılımını kolaylaştırmaktadır. Sosyal medya platformları insanların tanıdıkları veya tamamen yabancı oldukları insanlarla iletişim kurmaları için uygun yollar sağlamaktadır (Boulianne, 2009). Sosyal medya, kişiler arasındaki mesafeye bakılmaksızın dünyanın bir ucundaki insan ile iletişime geçebilmesini sağlamaktadır. Sosyal medya, genel olarak kullanıcı tarafından oluşturulan içeriği tüketme, birlikte oluşturma, paylaşma ve değiştirme hedefi olan araçlar ve platformlar olarak tanımlanır (Kaplan & Haenlein, 2009). Başka bir tanımda sosyal medya, insanların arkadaşları, aileleri, iş arkadaşları, tanıdıkları ve benzer ilgi alanlarına sahip diğer kişilerle etkileşime girebilecekleri

çevrimiçi topluluklar olarak tanımlanmaktadır. Kullanıcılar, çevrimiçi olarak bilgi paylaşımı yapabilmekte, video ve fotoğraf paylaşabilmekte, herhangi bir konu hakkında düşüncelerini yazabilmekte ve istediği kişilerle görüntülü ya da yazılı olarak sohbet edebilmektedir. En sık kullanılan sosyal medya araçları, Facebook, Instagram, Twittter, Tumblr, LinkedIn ve TikTok'tur (Olson & Mendoza, 2015).

Sosyal medya kullanımı, son on yılda hızlı bir şekilde arttı ve birçok kişi sosyal medyayı birincil ve ikincil iletişim aracı olarak kullanmaya başlamıştır (Pew Research Center, 2016). We Are Social 2020 raporuna göre Türkiye'de 54 milyon sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Günümüzde sosyal medya sadece gençler tarafından değil yaşlı bireyler tarafından da yoğun bir şekilde kullanılmaktadır (Zickhur & Madden, 2012). Pew Araştırma Merkezi (2018) yaptığı çalışmaya göre, yaşlı bireylerin en sık kullandıkları sosyal medya aracı Facebook'tur. Genellikle fotoğraf paylaşımı, aile üyeleri ve arkadaşlar ile iletişim halinde olmak ve sohbet etmek için kullanılmaktadır. AARP (2018) yapmış oldukları bir çalışmaya göre Facebook kullanımı 2011 yılında %18 iken 2017 yılında % 32'ye yükselmiştir.

Sosyalleşmenin yaşlı bireyler için önemini açıklayan birçok yaşlanma teorisi bulunmaktadır. Sosyal medya kullanımı, yaşlı bireyler için anlamlı bir sosyal iletişim kurma fırsatı sağlamaktadır (Leist, 2013). Birçok yaşlı birey, emeklilik sonrası sosyal izolasyon riski altındadır. Hastalıklar ve coğrafi konum bu riski arttıran unsurlar olarak söylenebilir (Sum, Mathews, Hughes & Campbell, 2008: 208). Wright (2000), sosyal içerme ve refahın sosyal medya kullanımıyla arttığını, bunun da daha düşük yaşam stresine ve daha fazla yaşam doyumuna yol açabileceğini belirtmiştir. Sosyal ağlar, yeni ilişkiler oluşturmak veya var olan ilişkilerdeki etkileşimin artmasını sağladığı için bir fırsat olarak görülmektedir (Nimrod, 2009).

Sosyal medyanın kullanımı, aile üyeleri ve arkadaşlarla iletişim halinde olmak için bir yol sağlayabilir. Yüz yüze iletişim kadar olmasa da sosyal medya kullanımının birçok olumlu etkisi bulunmaktadır (Sum vd, 2008). Sosyal medyanın yaşlı yetişkinlerin psikososyal refahı üzerinde olumlu etkileri olmaktadır (Nimrod, 2009). İzolasyon ve yalnızlık, yaşlı popülasyonunda depresyon gelişimi için en önemli risk faktörleri arasında yer almaktadır (Fiske vd., 2009). Sosyal bağlantıları güçlü olan yaşlı bireyler fiziksel ve zihinsel sağlıklarında iyilik, daha yüksek öz saygı ve yüksek bilişsel işlevlere sahip olmaktadır (Nicholson, 2012). Sosyal bağlantılarının zayıflığı, sosyal izolasyona, yalnızlığa ve depresyona neden olmaktadır (Schaie, Willis, Knight, Levy & Park, 2016).

Sosyal medyaya karşı olumlu bir tutuma sahip olan yaşlı bireyler, iletişimlerinde esneklik sağlaması, zamandan tasarruf, kullanım kolaylığı ve ulaşılabilir olması nedeniyle sosyal medya kullanımından keyif aldıklarını bildirmişlerdir. Olumsuz tutum içinde olanlar ise sosyal medyanın pahalı, öğrenmenin zor ve zaman alıcı olması ve genel kullanımının zor olması nedenlerini belirtmiştir. Araştırma ayrıca teknolojiye yönelik tutum ile sosyal medyaya yönelik tutum arasında da pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Chopik, 2016). Yaşlı bireylerin sosyal medyayı kullanmaları için ana motivasyon, zevk almak, sosyal iletişim

kurmak ve sosyal destek sağlamak ve almaktır. Özellikle kullanıcılar çevrimiçi sosyal ağlarla sürekli meşgulse, kullanım sırasında keyif alma duygularıyla motive olmaktadır (Nimrod, 2009). Çevrimiçi topluluklar, insanların bir araya gelebilecekleri ve sosyal iletişim kurabilecekleri yerler olarak tanımlanmaktadır (Xie, 2008).

Heinz vd. (2013) yapmış oldukları araştırma, yaşlı bireylerin, yeni teknoloji hakkında bilgi edinmeye hevesli ve istekli olduklarını ve bağımsızlığı sürdürmek ve yaşam kalitelerini iyileştirmek için daha fazla araca erişmeye açık olduklarını göstermektedir. Lee & Coughlin (2015), yaşlı bireylerin teknolojiyi benimseme istekliliğini belirleyen on faktör olduğunu belirtmiştir. Bunlar; bağımsızlık, deneyim, teknik destek, güven, sosyal destek, duygular, erişilebilirlik, kullanılabilirlik, satın alınabilirlik ve değerdir.

Bazı yaşlı bireylerin, sosyal medyaya yönelik olumsuz tutumları bulunmaktadır. Yaşlı bireylerin güvenlik ile ilgili kaygıları olabilmektedir. İkinci olarak, sosyal davranış kuralları noktasında endişeleri olmaktadır. Üçüncü olarak da sosyal medyada paylaşılan video ve fotoğrafların gereksiz olduğu yönünde düşüncelere sahip oldukları için kullanmama yönünü seçebilmektedirler (Leist, 2013). Ayrıca kullanımın karmaşıklığı nedeniyle olumsuz bakış açısına sahip olabilmektedirler. (Adams, Stubbs ve Woods, 2005; Coelho & Duarte, 2016). Hutto & Bell (2014) yaşlı bireylerin sosyal medyaya yönelik tutumları ve kullanım durumlarını incelemiş ve olumsuz tutumlara sahip olmanın ve sınırlı kullanımın ya da kullanımın olmamasının birkaç nedeni bulmuşlardır. Bunlar, web sitelerinde gezinmek için gerekli algılanan karmaşık beceriler, bilgisayarlara, tabletlere veya akıllı telefonlara sınırlı erişim, potansiyel kimlik hırsızlığı endişesi, sitelere erişmek için gereken zamanın olmaması, yüz yüze veya telefonla iletişim kurma tercihidir.

Çalışma, 60+ Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım durumlarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

1. YÖNTEM

Araştırma, 60+ Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım durumlarının belirlenmesi amacıyla betimsel tarama modelinde yapılmıştır. Tazelenme Üniversitesi, 60 yaş ve üstü kişilerin yaşam boyu öğrenme kapsamında, yaşam kalitelerini arttırmak üzere 2016 yılında Akdeniz Üniversitesi bünyesinde Prof. Dr. İsmail Tufan tarafından kurulmuş bir sosyal sorumluluk projesidir. Dört yıllık eğitim süresince teorik derslerin yanı sıra uygulamalı dersler, gönüllü öğretim elemanları tarafından ücretsiz bir şekilde öğrencilere verilmektedir. Kısa süre içerisinde yoğun talep gören Tazelenme Üniversitesi, farklı illerde sekiz kampüste faaliyetlerini yürütmektedir. Tazelenme Üniversitesi Anadolu kampüsü 2019 yılında Dr. Emre Birinci tarafından kurulmuştur. Kurulduğu yıl 138 öğrenci ile eğitim çalışmalarına başlamıştır.

2019-2020 eğitim-öğretim yılında, Tazelenme Üniversitesi Anadolu kampüsüne kayıt olan 138 öğrenci çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırma evreninin tamamına ulaşılmaya çalışılmış ancak araştırma yapıldığında okulda bulunan ve araştırmaya katılmayı kabul eden 115 öğrenci araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırmaya katılım oranı %83'tür. Araştırmada veriler, anket tekniği ile Şubat-Mart 2020 tarihleri arasında Anadolu

Üniversitesinde derslerden önce ve sonra yüz yüze toplanmıştır. Veriler toplanması için Sosyo-demografik bilgi formu ve araştırmacı tarafından hazırlanan anket formu kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, yaş, cinsiyet, yaşam yeri, eğitim, iş, medeni durum, çocuk sayısı ve gelir durumundan oluşan toplam sekiz soru yer almaktadır. İkinci bölüm ise sosyal medya kullanım durumlarına ilişkin on dört sorudan oluşmaktadır. Veriler SPSS 24 paket programına aktarılmış, frekans ve yüzde analizleri yapılmıştır.

2. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri incelendiğinde, kadınların oranı % 69,6 iken erkeklerin oranı % 30,4'tür. Katılımcıların büyük çoğunluğu % 52,2 ile 60-65 yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların % 77,4'ü yaşamının büyük kısmını büyükşehirde geçirdiğini belirtirken sadece % 0,9'u köy/kasaba olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların, % 38,3'ü lise, % 24,3'ü lisans, % 21,7'si önlisans, % 6,1 ilkököl ve ortaokul ile % 3,5'i yüksek lisans mezunudur.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Sosyo-Demografik Özellikleri

Sosyo-Demografik Değişkenler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	80	69,6
Erkek	35	30,4
Yaş		
60-65 yaş arası	60	52,2
66-70 yaş arası	46	40,0
71 yaş ve üzeri	9	7,8
Yaşam Yeri		
Köy Kasaba	1	0,9
İlçe	9	7,8
İl	16	13,9
Büyükşehir	89	77,4
Eğitim Durumu		
İlkokul	7	6,1
Ortaokul	7	6,1
Lise	44	38,3
Önlisans	25	21,7
Lisans	28	24,3
Yüksek Lisans	4	3,5
Medeni Durum		
Evli	77	67,0
Bekar	8	7,0
Boşanmış	8	7,0
Eşi vefat etmiş	22	19,0
Çocuk Sayısı		
Yok	4	3,5
1	35	30,4
2	67	58,3

3	7	6,1
4	2	1,7
Gelir Durumu		
Alt	3	2,6
Orta	108	93,9
Üst	4	3,5
Toplam	115	100

Katılımcıların %67'si evli, %19'unun eşi vefat etmiş, %7'si bekar ve %7'si eşinden ayrılmıştır. Araştırmaya katılanların %58,3'ü iki, %30,4'ü bir, %6,1'i üç, %1,7'si dört çocuk sahibi iken %3,5'inin çocuğu yoktur. Katılımcıların %93,9'u gelir durumunu orta olarak tanımlarken, %3,5'i üst ve %2,6'sı alt olarak tanımlamaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların İnternet Ve Sosyal Medya Kullanımı Hakkındaki Dağılımlar

		Frekans	Yüzde
Evde internet bağlantısı olma durumu	Evet	73	63,5
	Hayır	42	36,5
Akıllı cep telefonu sahip olma durumu	Evet	108	93,9
	Hayır	7	6,1
Sosyal medyaya hakim olma durumu	Evet	77	67
	Hayır	38	33
Kullanılan sosyal medya hesapları	Facebook	32	27,8
	Facebook-Instagram	46	39,9
	Facebook-Twitter	6	5,2
	Instagram	19	16,5
	Instagram-Twitter	12	10,4
En çok kullanılan zaman	Sabah	58	50,4
	Öğle	32	27,8
	Akşam	17	14,8
	Gece	8	7
Günde kullanım sıklığı	1 saatten az	62	53,9
	1 saat ile 3 saat arası	33	28,7
	4 saat ile 6 saat arası	16	13,9
	6 saat ve daha fazla	4	3,5

Katılımcıların % 63,5'inin evde internet bağlantısı varken % 36,5'inin yoktur. Evinde internet bağlantısı olmayan katılımcılar mobil operatörlerinin internetini kullandığı söylenebilir. Akıllı cep telefonuna sahip olma oranı % 93,9 iken, sahip olmayanların oranı ise % 6,1'dir. Akıllı cep telefonuna sahip olmayan kişiler, sosyal medya araçlarını bilgisayar üzerinden kullandıkları söylenebilir. Sosyal medyaya hakim olduğunu düşünenlerin oranı % 67'dir. Katılımcılar sosyal medyayı en çok sabah (%50,4) kullanmaktadır. Gece kullanım oranı ise % 7'dir. Kullanım sıklığı açısından % 53,9'u günde bir saatten az, % 28,7 bir-üç saat arası, %13,9 dört-altı saat arası, % 3,5'i ise günde altı saatten fazla kullanmaktadır.

Katılımcıların, %39,9'u Facebook ve Instagram, % 27,8 ile sadece Facebook ve % 16,5'i ise sadece Instagram kullandığını ifade etmiştir. Tekedere ve Arpacı (2016) yaptıkları çalışmada katılımcıların en çok Facebook ve Twitter'ı kullandıklarını bulmuştur. Yıldırım Becerikli (2013)'e göre yaşlı bireyler sosyal medya kullanımında en çok Facebook'u tercih etmektedir. Taşan (2018) yaptığı çalışmada, yaşlı bireylerin sırasıyla Facebook, Instagram, Youtube, Twitter kullandıkları sonucunu bulmuştur. Hoogte ve Rozing (2020)'e göre Hollanda'da yaşlı bireyler tarafından en sık kullanılan sosyal medya platformları Facebook, Twitter ve Instagram'dır. Pew Research Center (2018)'e göre Facebook ve Youtube, geniş bir farkla yaşlı bireyler tarafından en çok kullanılan platformlardır.

Tablo 3. Sosyal Medya Kullanım Amaçları

	Frekans		Yüzde	
	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Paylaşım yapmak	95	20	82,6	17,4
İletişim kurmak	31	84	27,0	73,0
Boş vakit değerlendirmek	81	34	70,4	29,6
Bilgi edinmek	20	95	17,4	82,6
Eski arkadaşları bulmak	74	41	64,3	35,7

Katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları Tablo 3'te gösterilmiştir. Katılımcılar en çok paylaşım yapmak ve boş vakitlerini değerlendirmek için sosyal medyayı kullanmaktadır. Sosyal medya kullanım amaçlarını sırasıyla eski arkadaşları bulmak, iletişim kurmak ve bilgi edinmek takip etmektedir. Tekedere ve Arpacı (2016) yaptıkları çalışmada, sosyal medyayı yaşlı bireylerin büyük çoğunluğunun arkadaşları ile iletişim kurmak ve eğitim amaçlı kullanmak istediklerini tespit etmiştir. Balcı ve Koçak (2017) yaptıkları çalışmada yaşlı bireylerin sosyal medya kullanma nedenleri olarak ilk sırada arkadaşları ile iletişimde bulunmak gelmektedir. Taşan (2018) yaptığı çalışmada, yaşlı bireylerin sosyal medyayı sosyalleşme ve etkileşim, bilgi edinimi ve kişisel kimlik temsili faktörleri üzerinden kullandıklarını bulmuştur. Şenceylan (2019) çalışmasında ise yaşlı bireylerin sosyal medyayı bilgi edinme, toplumsal etkileşim, eğlence, toplumsal çevre etkisi, gözetleme gibi nedenlerden dolayı kullandıkları sonucuna ulaşmıştır.

Tablo 4. İlgi Duyulan Alanlar İle Cinsiyet Değişkeni Arasındaki İlişki

Alanlar	Cinsiyet	Frekans		Yüzde		χ^2	P
		Evet	Hayır	Evet	Hayır		
Sağlık	Kadın	57	23	71,2	28,8	18,237	0,000
	Erkek	10	25	28,6	71,4		
Siyaset	Kadın	30	50	37,5	62,5	22,683	0,000
	Erkek	30	5	85,7	14,3		
Yemek	Kadın	34	46	42,5	57,5	0,001	0,972
	Erkek	15	20	42,9	57,1		

Spor	Kadın	18	62	22,5	77,5	43,465	0,000
	Erkek	31	4	88,6	11,4		
Kültür	Kadın	50	30	62,5	37,5	0,856	0,355
	Erkek	25	10	71,4	28,6		
Eğlence	Kadın	41	39	51,2	48,8	0,090	0,764
	Erkek	19	16	54,3	45,7		

Tablo 4’te katılımcıların ilgi duydukları alanlar ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişki gösterilmiştir. Katılımcıların sosyal medyayı kullanım amaçları incelendiğinde sağlık, siyaset ve spor alanları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Kadınların sosyal medyayı sağlık amacıyla kullanma oranı erkeklere göre daha yüksektir. Erkeklerin ise siyaset ve spor amacıyla kullanma oranı kadınlara oranla daha yüksektir. Yemek, kültür ve eğlence alanlarında ise cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir fark gözlenmemiştir. McAndrew, Jeong (2012) ve Thompson, Loughheed (2012) çalışmalarında kadınların sosyal medyayı erkeklerden daha fazla kullandıklarını bulmuşlardır. Parida, Mostaghel, Oghazi (2016) çalışmasında, kadınların sağlıkla ilgili faaliyetler için sosyal medyayı kullanma olasılıkları daha yüksektir. Tuik (2019)’e göre 65-74 yaş grubu arasında erkekler kadınlara göre interneti daha çok kullanmaktadır. Koçak ve Terkan (2010) yaptıkları çalışmaya göre kadınlar sosyal medyayı, eğlence, zaman geçirme ve gelişmeleri takip etme amacıyla kullanırken erkekler ise bilgi edinme, araştırma ve gelişmeleri takip etme amaçlarıyla kullanmaktadır.

SONUÇ

Katılımcıların büyük çoğunluğunun evde internet bağlantısı bulunduğu, akıllı cep telefonuna sahip oldukları ve en çok Facebook sosyal medya aracını kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılar sosyal medyayı çoğunlukla günün sabah saatlerinde kullanmaktadır. Katılımcılar ağırlıklı olarak paylaşım yapmak ve boş vakitlerini değerlendirmek için sosyal medyayı kullanmaktadır. Günümüzde sosyal medya kullanımı her yaş grubunda hızlı bir şekilde artmaktadır. İnsanların hayatlarında önemli bir yer edinen sosyal medya farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Anlamlı sosyal ilişkileri sürdürmek, sağlıklı ve başarılı yaşlanmanın temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Amaçları ne olursa olsun sosyal medya kullanımı yoluyla bilgiye erişme günümüzde önemli bir yer edinmiştir. Yaşlılık döneminde sosyal bağların güçlü olması başta depresyon olmak üzere birçok rahatsızlık üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır. Sosyal medyanın sosyal destek sağlama, yalnızlığı giderme konularında katkılarında ötürü yaşam memnuniyetini artırma özelliği bulunmaktadır. Sosyal medya kullanımından kaynaklı zararlı davranış, yanlış bilgi edinilmesi ve kişisel verilerin kötüye kullanılması gibi çeşitli olumsuz durumlarla karşılaşabilmektedir. Olumsuz olarak da zararlı davranış, yanlış bilgi edinilmesi ve kişisel verilerin kötüye kullanılması gibi çeşitli olumsuz durumlarla karşılaşmaktadır. Zamana ayak uyduramamak ile eleştirilen yaşlı bireylerin, son zamanlarda sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanmaya başladıkları söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AARP Foundation (2018). Older Adult's Use of Facebook Continues to Grow. <https://www.aarp.org/home-family/personal-technology/info-2018/facebook-older-americans-privacy.html> adresinden alındı. (Erişim tarihi: 10 Ekim 2020)
- Adams, N., Stubbs, D., & Woods, V. (2005). Psychological Barriers to Internet Usage Among Older Adults in The Uk. *Medical Informatics and the Internet in Medicine*, 30(1), 3-17.
- Balcı, Ş. & Koçak, M. C. (2017). Sosyal Medya Kullanımı İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma, *1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 34-45.
- Barak, A., Boniel-Nissim, M., & Suler, J. (2008). Fostering Empowerment in Online Support Groups. *Computers in Human Behavior*, 24, 1867–1883
- Boulianne, S. (2009). Does Internet Use Affect Engagement? A Meta-Analysis of Research. *Political Communication*, 26, 193–211. doi:10.1080/10584600902854363
- Chopik, W.J. (2016). The Benefits of Social Technology Use Among Older Adults Are Mediated By Reduced Loneliness. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 19(9), 551-556. doi:10.1089/cyber.2016.0151.
- Coelho, J., & Duarte, C. (2016). A Literature Survey On Older Adults' Use Of Social Network Services And Social Applications. *Computers in Human Behavior*, 58, 187-205. doi:10.1016/j.chb.2015.12.053.
- Fiske, A., Wetherell, J.L., & Gatz, M. (2009). Depression in Older Adults. *Annual Review of Clinical Psychology*, 5, 363-389.
- Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması. (2020). 25 Ağustos 2020. Sayı: 33679. TÜİK.
- Heinz, M., Martin, P., Margrett, J.A., Yearn, M., Franke, W., Yang, H., . . . Chang, C.K. (2013). Perceptions of Technology Among Older Adults. *Journal of Gerontological Nursing*, 39(1), 42-51.
- Hernandez, E. (2011). Older Adults And Online Social Networking: Relating Issues Of Attitudes, Expertise, and Use. *HIM 1990-2015*. 1199. <https://stars.library.ucf.edu/honorstheses1990-2015/1199> adresinden alındı. (Erişim tarihi: 05 Eylül 2020).
- Hope, A., Schwaba, T., & Piper, A. M. (2014). Understanding Digital and Material Social Communications For Older Adults. *Proceedings of the 32nd Annual ACM*

- Conference on Human Factors in Computing Systems - CHI '14*. doi:10.1145/2556288.2557133
- Hoogte, H. & Rozing, D. (2020). More Elderly Active On Social Media. <https://www.cbs.nl/en-gb/news/2020/04/more-elderly-active-on-social-media> adresinden alındı. (Erişim tarihi: 12 Kasın 2020).
- Hutto, C., & Bell, C. (2014). Social Media Gerontology: Understanding Social Media Usage Among A Unique and Expanding Community of Users. *Hawaii International Conference on System Science*. doi:10.1109/HICSS.2014.223.
- Hutto,C.J., Bell,C., Farmer,S., Fausset,C., Harley,L., Nguyen, J. and Fain, B. (2015). Social Media Gerontology: Understanding Social Media Usage Among Older Adults. *Web Intelligence*, 13, 69–87.
- Kaplan, A., & Haenlein, M. (2010). Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media, *Business Horizons*, 53(1), 59-68.
- Koçak, A. ve Terkan, B. (2010). *Medya ve Yaşlılar, Yaşlıların Medya İzleme Davranışları ve Motivasyonları*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Lee, C., & Coughlin, J.F. (2014). Perspective: Older Adults' Adoption of Technology: An Integrated Approach to Identifying Determinants and Barriers. *Journal of Product Innovation*, 32(5). doi:10.1111/jpim.12176.
- Leist, A. (2013). Social Media Use: A Mini-Review. *Gerontology*, 59, 378-384.
- McAndrew, F. T., & Jeong, H. S. (2012). Who Does What on Facebook? Age, Sex, and Relationship Status As Predictors of Facebook Use. *Computers in Human Behavior*, 28, 2359-2365.
- Nasi, M., Rasanen, P. & Sarpila, O. (2012). Ict Activity in Later Life: Internet Use and Leisure Activities Amongst Senior Citizens in Finland. *European Journal of Ageing*, 9(2), 169-176.
- Nicholson, N. R. (2012). A Review of Social Isolation: An Important But Underassessed Condition in Older Adults. *The Journal of Primary Prevention*, 33(2-3), 137-152. doi:10.1007/s10935-012-0271-2
- Nimrod, G. (2009). Seniors' Online Communities: A Quantitative Content Analysis. *The Gerontologist*, 50(3), 382-392.
- Olson, J. S. & Mendoza, A. O. (2015). *American Economic History: A Dictionary and Chronology*. Santa Barbara, CA: Greenwood.
- Pan, H., De Donder, L., Dury, S., Wang, R., De Witte, N., & Verté, D. (2018). Social Participation Among Older Adults in Belgium's Flanders Region: Exploring The Roles of Both New and Old Media Usage. *Information, Communication & Society*, 1-17.

- Parida, V., R. Mostaghel, and P. Oghazi. (2016). Factors for Elderly Use of Social Media for Health-Related Activities. *Psychology & Marketing*, 33 (12): 1134-1141.
- Pew Research Center (2018). Social media use in 2018. <http://www.pewinternet.org/2018/03/01/social-media-use-in-2018/> adresinden alınmıştır. (Erişim tarihi: 07 Eylül 2020).
- Schaie, K. W., Willis, S. L., Knight, B. G., Levy, B., & Park, D. C. (2016). *Handbook of the Psychology Of Aging*. Academic Press.
- Sum, S., Mathews, M., Hughes, I., & Campbell, A. (2008). Internet Use and Loneliness in Older Adults. *CyberPsychology & Behavior*, 11(2), 208-211.
- Şenceylan, E. S. (2019). *Motivations Behind Social Media Use By Older Adults*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taşan, R. (2018). *Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Perspektifinden Yaşlıların Sosyal Medya Kullanım Motivasyonları: Tazelenme Üniversitesi Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Tekedere H., & Arpacı F., (2016). “Orta Yaş ve Yaşlı Bireylerin İnternet ve Sosyal Medyaya Yönelik Görüşleri”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2), 377-392.
- Thompson, S. H., & Lougheed, E. (2012). Frazzled by Facebook? An Exploratory Study of Gender Differences In Social Network Communication Among Undergraduate Men and Women. *College Student Journal*, (46), 88-98.
- United Nations, (2015). World Population Ageing 2015. Department of Economic and Social Affairs PD.
- Wright, K. (2000), Computer-mediated Social Support, Older Adults, And Coping. *Journal of Communication*, 50(3): 100-118.
- Zickhur, K. & Madden, M. (2012, June 06). Older Adults and Internet Use. http://pewinternet.org/~media/Files/Reports/2012/PIP_Older_adults_and_internet_use.pdf adresinden alınmıştır. (Erişim tarihi: 03 Eylül 2020).
- Xie, B. (2008). Multimodal Computer-Mediated Communication and Social Support Among Older Chinese Internet Users. *J Comput Mediated Commun*, 13, 728-750.

ARKTİK BÖLGESİNDE GÜVENLİKLEŞTİRME: KIYIDAŞ DEVLETLERİN GÜVENLİK SEKTÖRLERİ ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Murat YORULMAZ

Trakya Üniversitesi Havsa Meslek Yüksekokulu

muratyorulmaz2288@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-3664-0451

Özet

İklim değişikliğinin yol açtığı küresel ısınma ile Arktik bölgesindeki buzulların erimesi, yeni deniz ticaret yollarını ve enerji kaynaklarını ortaya çıkarmıştır. Bu gelişme, Arktik bölgeyi uluslararası politikada çatışma, barış ve güvenlik konularının merkezine taşıdığı gibi kıyıdaş ve kıyıdaş olmayan devletler arasında çok yönlü bir rekabetin oluşmasına yol açmıştır. Nitekim Arktik bölge günümüzde jeopolitik bir rekabet alanına dönüşmüştür. Bu bağlamda özellikle kıyıdaş devletler, ulusal güvenlikleri ve çıkarları doğrultusunda bölgeye yönelik stratejiler geliştirmekteler ve stratejileri içerisinde belirli konulara dikkat çekmektedirler. Bunlara ve dikkat çektikleri konulara Arktik bölgeye ilişkin söylemleri içerisinde de yer vermekteler ve bazı güvenlik dışı konuları güvenlik sorunu haline dönüştürmektedirler. Bu durum, kıyıdaş devletlerin güvenlikleştirme teorisi çerçevesinde silahlanma faaliyetlerine dayanak teşkil etmektedir. Bölgedeki silahlanma üzerindeki en önemli faktör, kıyıdaş devletlerin kendi aralarında yaşadıkları kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge anlaşmazlığıdır. Kıyıdaş devletler arasında egemenlik alanlarının korunması ve genişletilmesi açısından da rekabet söz konusu olup bu bağlamda hak iddialarını Birleşmiş Milletler Kıta Sahanlığı Komisyonu'na taşımaktadırlar. Bölgenin hukuki durumunu belirleyen uluslararası bir antlaşmanın olmaması, kıyıdaş devletlerin ulusal çıkarları doğrultusunda belirledikleri konuları güvenlikleştirmelerine ve bunu da dayanak göstererek bölgedeki sınırları içerisinde silahlanma faaliyetlerinde bulunmalarına sebep olmaktadır. Kıyıdaş devletlerin bölge üzerinde askeri güç kapasiteleri açısından rekabet etmeleri, bölgenin güvenliğine yönelik tehdit algısının oluşmasına yol açmakta ve güvenlikleştirdikleri konuların farklılığına dikkat çekmektedir. Öte yandan kıyıdaş devletlerin söylemleri içerisinde ele aldıkları konuların güvenlik sektörleri açısından farklılık arz ettiği görülmektedir. Çalışmanın amacı, kıyıdaş devletlerin Arktik söylemleri içerisinde dile getirdikleri konuları farklı ve benzeyen yönleri ile güvenlikleştirme teorisi bağlamında karşılaştırmak ve ilgili konuların hangi güvenlik sektörleri içerisinde yer aldığını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Arktik Bölge, Güvenlik, Güvenikleştirme, Güvenlik Sektörleri, Kıyıdaş Devletler.

Jel Kodu: F50

ARCTIC CINQUE AND SECURITIZATION: THE ANALYSIS OF LITTORAL STATES' SECURITY SECTORS

Abstract

The melt of glaciers in the region of Arctic through global warming emerged from climate change has revealed new sea trade routes and energy resources. This evolvment has hauled Arctic region to the center of conflict, peace and security issues in international policy and it has also caused to reveal a versatile rivalry among littoral or non-littoral states. Thus, Arctic region has become a land of geopolitical rivalry. In the context of geopolitical rivalry, the littoral states, especially, have constituted the self-strategies to Arctic region in terms of their national security and interests and they have drawn attention to some issues in their Arctic strategies. The littoral states have also included their strategies and issues remarked in their Arctic discourses, and they have transformed some non-safety issues to security problem. This circumstance has provided basis for the littoral states' armament activities in the light of securitization theory. The main factor of the armament in the region is the conflict on continental shelf and exclusive economic zone among the littoral states. There is a rivalry in terms of the preservation and enlargement of sovereignty lands among the littoral states and in this context, the littoral states have applied for their legal claims to the Commission on the limits of the Continental Shelf (CLCS). Because of the absence of an international treaty determining legal status of the region has caused the securitization of the issues remarked of the littoral states and their armament in the region. The rivalry among the littoral states in terms of military capacity has caused to comprise the threat perception related to the Arctic region and has drawn attention to the discrepancy of the issues securitized by the littoral states. On the other hand, it is seen that the issues remarked by the littoral states in their Arctic discourses have differed from each other. The aim of the study is to compare the issues remarked by the littoral states with their akin and different aspects in the context of securitization theory and to reveal the issues related to securitization have been in terms of security sectors.

Keywords: Arctic, Security, Securitization, Security Sectors, Littoral States.

Jel Code: F50

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler disiplininin çalışma alanlarından biri olan barış ve çatışma çözüümü, bir bölgenin uluslararası sistemde geniş ölçekli olarak barış, çatışma ve güvenliğe etkisini araőtırmaktadır. Özellikle 21. yüzyılda bu konulara ilişkin çalışmalar hız kazanmıştır. Tarihsel süreç içerisinde bir yandan güvenlik kavramının derinleēmmesi ve genişlemesi öte yandan kaynakların tükenmesi bağlamında dünya üzerinde zengin kaynaklara sahip olan coğrafyalarda çatıőmanın giderek artacağını söylemek mümkündür. Bu durumun da disiplin içerisinde barış ve çatışma çözüümü odaklı çalışmaların yoğunluk kazanacağına işaret etmektedir.

Dünya üzerinde keşfedilmeyen enerji kaynaklarının tahmini %25'lik kısmına sahip olduğu düşünülen Arktik bölgesinin jeopolitik önemi her geçen gün artmaktadır. Bölge, zengin doğal kaynaklara sahip olmasının yanında ticaret açısından yeni deniz yollarının oluşturulmasına olanak sağlaması sebebi ile stratejik önemdedir. Bu durum, kıyıdaş devletlerarasında jeopolitik bir çatışmaya ve rekabete yol açmaktadır. Kıyıdaş devletler (Arktik Beşlisi: ABD, Rusya, Kanada, Norveç ve Danimarka) ekonomik, siyasi, ulusal güvenlik çıkarları ve amaçları doğrultusunda 20. yüzyılın başlarından günümüze değin bölge adına egemenlik hakları iddialarını gündeme getirmektedirler. Egemenlik hakkındaki anlaşmazlıkların temelinde ise Arktik bölgenin hukuki statüsünü belirleyen uluslararası bir antlaşmanın olmayışı yatmaktadır. Bu sebeple ilgili devletler gerçekleştirecekleri faaliyetleri ikili anlaşmalarla çözüme kavuşturmaktadırlar. Kıyıdaş devletler amaçladıkları kazanımlara ulaşmak adına her geçen gün önleyici tedbirlerini ve askeri yatırımlarını arttırmaktadırlar. Tarihsel açıdan bölge üzerindeki mücadeleye bakılacak olursa 1900'lü yılların başında kıyıdaş devletler kendi aralarında ticari açıdan sektör paylaşımı yaparak Kuzey Kutup noktasını sınır olarak belirlemişlerdir. Soğuk Savaş dönemine kadarki süreçte bölge, kıyıdaş devletlerarasında faaliyet alanlarına ilişkin paylaşım konusu olarak kalmaya devam etmiştir. Soğuk Savaş döneminde ise bölge ABD ve Rusya açısından tarafların en yoğun rekabet alanlarından biri olmuştur. Bölgenin tarihsel süreçte Soğuk Savaşın bitimine kadar kazandığı jeostratejik önem bugün itibari ile siyasi ve ekonomik açıdan jeopolitik bir öneme evrilmiş durumdadır. İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda uluslararası politikanın ana gündemlerinden biri olmaya devam etmektedir. Bölgenin artan bu önemi, kıyıdaş ve kıyıdaş olmayan devletlerarasında çok yönlü bir rekabete sebep olmaktadır. Özellikle kıyıdaş devletlerin bölgedeki hak iddiaları, ulusal çıkarları ve güvenlikleri adına silahlanma¹ yarışı içine girmiş bulunmaları rekabet adına önemli bir göstergedir. Ancak, Arktik beşlisi olarak bölgenin korunması adına barış temelli çabaları ve girişimleri de söz konusudur. Ne var ki, Arktik beşlisinin iyi niyet çerçevesindeki söylemlerine rağmen silahlanma girişimleri güvenlik ikilemi doğurmaktadır. Bölge üzerinde hak sahipliği iddiaları olan İsveç, İzlanda ve Finlandiya'nın ise silahlanmaya karşı net tavır ve tutumları ile uluslararası hukuk kurallarının uygulanması talepleri devletlerarası ilişkilerde karmaşıklığa ve kısır döngüye sebep olmaktadır. Bu durum, özellikle kıyıdaş devletlerin silahlanma çabalarının sebeplerinin ne olduğu sorunu gündeme taşımaktadır. Bilindiği üzere, alan yazında ilgili devletlerin silahlanma girişimlerine geniş yer verilse de sebepleri konusunda yeterli çalışma yoktur.

Bu çerçevede çalışmada Arktik beşlisinin silahlanma sebeplerini birbirlerine benzeyen ve farklı yönleri ile güvenlikleştirme teorisi ve teorinin güvenlik sektörleri analizi çerçevesinde ortaya koymak amaçlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Arktik beşlisinin bölgeyi nasıl tanımladıklarını, silahlanma sebepleri ve bölgeye ilişkin güvenlikleştirilen konular bağlamında söylem analizi ile açıklamaktır. Bu amaçla çalışma üç ana bölümde geliştirilmiştir. Birinci bölümde, güvenlik çalışmalarının gelişimi, Kopenhag Okulu ve okulun güvenlikleştirme teorisi bağlamında sektörel analiz seviyeleri açıklanmaktadır. İkinci

¹ Ulusal savunma gücünün dolayısıyla da ulusal sınırlar içindeki askeri kabiliyet ve kapasitenin artırılması adına yapılan yatırım, yenileme ve artırım kastedilmektedir.

bölümde, güvenikleştirme teorisi perspektifinde kıyıdaş devletlerin silahlanma çabaları incelenmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise kıyıdaş devletlerin güvenlik sektörleri analizi, söylem ve güvenikleştirilen konular üzerinden analiz edilmektedir.

1. KOPENHAG OKULU: GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ VE GÜVENLİK SEKTÖRLERİ

Tarihsel açıdan güvenlik çalışmaları da uluslararası ilişkiler disiplini gibi Batı temelinde oluşmuş ve gelişmiştir. Güvenlik çalışmalarının ortaya çıkışının temelinde savaşların yıkıcı etkileri ve devletleri bu yıkıcı etkilerden koruma düşüncesi yer almaktadır. Alana ilişkin çalışmalar özellikle II. Dünya Savaşı sonrası süreçte hız kazanmıştır. Bu dönem öncesi çalışmalar, daha çok askeri konuların devlet-merkezli olarak analiz edilmesi üzerine yoğunlaşmış ve stratejik nitelikli çalışmalar olarak yer almıştır. 1940-1980 arasında güvenlik analizinin neredeyse tek hâkimi olan Stratejik Çalışmalar güvenliğinin yalnızca askeri sorunlar çerçevesinde algılanması gerektiği ve devlet-merkezli analizlerin yetersiz olduğu anlayışıyla 1970’lerde sorgulanmaya başlamıştır (Akgül-Açıkmeşe, 2011: 46-47). 1945 sonrası dönemde kavramsal gelişmelere paralel olarak bir değişim ile savunma ve savaş kavramları yerini ‘güvenlik’ kavramına bırakmıştır. Bu bağlamda güvenlik çalışmalarının askeri güvenlik anlayış ve temelden çıkararak sivilleşme eğilimine girdiğini söylemek mümkündür. Soğuk Savaş döneminin başlaması ile birlikte alana ilişkin temel yaklaşım olarak bugün geleneksel olarak ifade edilen ‘Gerçekçi Okul’ yaklaşımıdır. Buna göre güvenlik tehdidi, askeri tehdit olarak ifade edilmekte ve devletin varlığının korunup sürdürülmesi amaçlanmaktadır. Gerçekçi anlayışın güvenlik tehdidi tanımlamasında kuvvet kullanımı esas kılınmakta ve güvenlik, kavramsal olarak politikanın farklı bir türevi olarak açıklanmaktadır. Ayrıca “Gerçekçi Okul” yaklaşımına göre güvenlik sorunları, siyasal sorunlar olarak değerlendirilirken her siyasal sorunun taraflar arasında güvenlik sorununa dönüşmediği savunulmaktadır. Waltz’un da (1979) ifade ettiği üzere devletlerarası ilişkiler, belirli bir ölçütte şiddet temelinde şekillenmekte ve bu sebeple devletler her an kuvvet kullanmaya hazır bulunmaktadır. Devletlerarası doğa hali, savaş halidir (s.102-103). Anlaşıldığı üzere gerçekçi yaklaşımın tarihsel altyapısı ve günümüz şekli ile temel savunusu, devletlerin karşılaştığı temel güvenlik problemi kuvvet kullanımı ya da buna ilişkin tehdittir.

Temeli “Gerçekçi Okula” dayanan geleneksel güvenlik anlayışı her ne kadar “Gerçekçi Okul” başlığı altında klasik gerçekçilik, yeni gerçekçilik ve yeni-klasik gerçekçilik olarak ayrılrsa da temel hipotez olarak “devletin varlığının korunup sürdürülmesinin yegâne yolu, askeri güç/kuvvet kullanımı” ifade edilmektedir. Devlet-merkezli yaklaşım ile ulusal bağımsızlık ve egemenlik temel referans nesnesi olarak gösterilmektedir. Soğuk Savaş döneminin uluslararası sistem açısından doğurduğu nükleer ve askeri tehditlerin güvenlik çalışmalarını dar bir alana sıkıştırması sebebi ile 1970’li yıllarda alana ilişkin yeni yaklaşımlar görülmeye başlamıştır. 1970’li yıllarda “Barış Çalışmaları” ana akım strateji çalışmalarına bir eleştiri olarak ortaya çıkmış ve bu ana akım çalışmaların nükleer koşullardaki devlet temelli bakış açılarının ahlaki sonuçları konusunda özeleştirici yapmamasından şikâyet etmiştir (Baysal ve Lüleci, 2015: 67). Yeni yaklaşımlar, derinleştirme ve genişletme perspektifinde güvenliğinin kavramsal olarak salt askeri güç/kuvvet ve tehdit denkleminden çıkartılması mantığında yol

izlemişlerdir. Güvenlik kavramının içerisinde kimlik, etnisite, çevre, ekonomi, göç, sağlık, vb. gibi sorunlar yer almış ve güvenlik tehdidi kapsamında değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu açıdan, 1970'li yıllardan sonra ve Soğuk Savaş'ın bitimi ile güvenlik kavramını sadece kuvvet kullanımı ya da kullanım tehdidi ile bağdaştırmayan, güvenlik kavramı ve kavram üzerindeki etkilere devlet dışı aktörleri de katarak derinleşme ve genişleme sağlayan yaklaşımların varlığı söz konusu olmuştur. Bu yaklaşımlardan biri de Kopenhag Okulu güvenlikleştirme yaklaşımıdır.

İsmi Bill MacSweeney tarafından alan Kopenhag Okulu'nun temeli, Kopenhag Üniversitesi'nin Barış ve Çatışma Araştırma Merkezine dayanmaktadır. Okulun gelişimine katkı sağlayan iki önemli isim, Barry Buzan ve Ole Wæver'dır. Kopenhag Okulu, uluslararası güvenlik alanına güvenlikleştirme/güvenlik dışılaştırma, bölgesel sektörel güvenlik ve bölgesel güvenlik kompleksleri teorileri ile katkı sağlamıştır. Kopenhag Okulu, güvenlik çalışmalarına yeni-klasik gerçekçi ve inşacı yaklaşımlar çerçevesinde analiz düzeyi oluştursa da devlet merkezde tutulmaktadır. Ancak gerçekçi yaklaşımın ana argümanları da dikkate alınmaktadır. Okul, güvenlik kavramını derinleşme ve genişleme bağlamında askeri, çevresel, toplumsal, siyasi ve ekonomik sektörler başlıkları altında değerlendirmektedir. Güvenlik tehditlerini oluşturan unsurların neler olduğu konusunu okulun güvenlikleştirme teorisi çerçevesinde detaylı analiz etmek mümkündür. Güvenlik kavramı ise okulun yaklaşımı açısından söz-edim olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, söz-edimler vasıtasıyla herhangi bir konu ya da konular güvenlik sorunu haline getirilmektedir. Bu durum 'güvenlikleştirme' olarak adlandırılmaktadır. Kavram olarak güvenlikleştirme, Kopenhag Okulunun öncü isimlerinden olan Ole Wæver tarafından "Securitization and Desecuritization" (Güvenlikleştirme ve Güvenlik Dışılaştırma) adlı makalesinde ilk kez alan yazın ile tanışmıştır. Okula göre güvenlikleştirme, "politik temelli kitlelerde yer alan değerli bir özneye yönelik tehdit oluşturan ve bu tehdidin ortadan kaldırılması için acil ve sıra dışı önlemler alınması gerekliliğini sağlayan özneler arası bir anlayışın ve yaklaşımın oluşturduğu söz-edimi" olarak tanımlanmaktadır (Buzan ve Wæver, 2003: 491-492).

Güvenlikleştirme teorisine göre herhangi bir konunun güvenlik ile ilişkilendirilmesi o konuyu güvenlik problemine dönüştürmektedir. Teorinin inşacı bir bakışa sahip olması sebebiyle bahsedilen konunun gerçek anlamda güvenlik adına bir tehdit olup olmadığı üzerinde durulmamaktadır. Temel vurgu, söz-edim yoluyla algı ve söylem bağlamında ilgili konunun güvenlik kapsamında önemsenmesi üzerinedir. Teori, güvenliği özneler arası bir inşa süreci olarak ifade etmektedir. Aynı zamanda tehditlerin algılanması ve tanımlanmasında söz-edimi teorisi temel referans olarak kabul görmektedir. Ancak söz-edimi teorisi dışında Okul, siyaset teorisi ve sosyal inşacılık anlayışını da katarak kendine özgü bir güvenlik söz-edimi anlayışı ortaya koymuştur. Okulun kendi güvenlik söz-edimi anlayışı çerçevesinde üç temel edimden söz etmek mümkündür. Sırasıyla şunlardır; Sorun olarak gösterilen konunun varlığına ilişkin tehdit olarak gösterilmesi, tehdit olarak gösterilen konunun acil ve sıra dışı önlemler alınmasını gerekli kılması ve hedef kitlenin, acil ve sıra dışı önlem alınması gereken varlıkla ilişkilendirilen tehdide yönelik söylemi kabul etmesi. Wæver'ın da (1995) belirttiği üzere tehdit elitler tarafından söz-edimi yoluyla gündeme taşınmakta ve hedef kitlenin tehdidin

varlığını kabul etmesi beklenmektedir (s.51-52). Güvenikleştirme teorisine göre hedef kitle tehdidin varlığını kabul etmezse bir güvenlik tehdidinden söz etmek mümkün değildir. Kopenhag Okulunun güvenikleştirme teorisi açısından bir konu ya da sorun siyasal söz-edim ve sosyal inşacı yaklaşımlar ile birlikte harmanlanarak güvenikleştirilmekte ve böylelikle güvenlik tehdidine dönüştürülmektedir. Güvenikleştirmede temel amaç güvenlik adına tehdit oluşturduğu düşünülen konu ya da sorunun söylem yoluyla özneler arasında yeni bir gerçeklik olarak sunulmak istenmesidir. Diğer bir ifadeyle, teori açısından metin üzerinden okuma yapılarak güvenlik tehdidi tanımlanmakta ve ortaya konmaktadır. Bu hususta aktörlerin yazılı metinleri ve söylemleri dikkate alınmaktadır. Bu anlamda Kopenhag Okulu ilke olarak Derrida'nın "metnin dışında bir şey yoktur" felsefesini benimseyerek, içinde bulunulan şartlardan bağımsız bir güvenlik inşasından bahsetmektedir (Akgül-Açıkmeşe, 2011: 65). Özetle, güvenikleştirme siyasi çıkarlar temelinde güvenlikle ilişkili olmayan bir konunun söz-edimler vasıtasıyla güvenlik kapsamına alınması ve bir tehdit olarak gösterilmesi sürecini ifade etmektedir.

Kopenhag Okulunun uluslararası güvenlik çalışmalarına diğer katkısı da kapsamı genişleyen güvenlik kavramını askeri tehditler dışında ele alarak farklı güvenlik sektörleri oluşturmasıdır. Bu açıdan katkı sağlayan isimler arasında Barry Buzan ve Richard H. Ullman yer almaktadır. Buzan'a göre, güvenliği askeri, siyasi, ekonomik, çevresel ve toplumsal açılardan ele alan güvenlik sektörleri belirlemiştir. Buzan'ın sektör tanımlamasında temel vurgu, uluslararası sistem içerisinde sektörlerin gerçekliğe ilişkin bütünü sektörün kendisi ile ilgili olan kısmına/boyutuna odaklandığı üzerinedir. Ullman ise bireylerin ve hükümetlerin güvenlik tehditlerini algılama biçimlerinden yola çıkarak güvenlik kavramının doğal afetlerin ve çevre felaketlerinin de güvenlik tehdidi olarak kabul edilerek genişletilmesi gerektiğini savunmuştur. Nihayetinde güvenlik kavramına beş yeni sektör (askeri, siyasi, ekonomik, çevresel ve toplumsal) eklenmiştir. Sektörler sahip oldukları birimler ve birimler arası ilişki ve işleyiş açısından önem kazanmaktadır. Ancak güvenlik sektörleri birbirlerinden bağımsız gözükseler de bütünü parçasıdırlar ve değerlendirilmeleri esnasında birbirleri ile olan ilişkileri ve etkileşimleri dikkate alınmalıdır. Neticede güvenlik, sektörlerin birleşiminden oluşmaktadır. Sektörler açısından askeri güvenlik kuvvet kullanımına dayalı ilişkiler; siyasi sektör, iktidar, yetki ve yönetim ilişkileri; ekonomik sektör, finansal kaynak, üretim ve pazarlama ilişkileri; toplumsal sektör, ulusal kimlik, dil, din ve kültür ilişkileri; çevresel sektör, doğa, ekolojik sistem ve insan hareketleri ilişkileri ile ilgilidir (Buzan vd., 1998: 7).

Askeri güvenlik sektörü, devletlerin askeri kapasiteleri, bu kapasiteleri ile kuvvet kullanımları ve savunma kapasiteleri bağlamında devletlerin karşılıklı olarak birbirlerini nasıl algıladıklarına dair ilişkiler ile ilgilidir. Askeri güvenlik sektöründe devlet etkin konumunu korumaktadır. Devletin egemenliğinin sürdürülmesi açısından kuvvet kullanımı geçerli koşul olarak görülmektedir. Ancak sektör açısından askeri olmayan tehditler de önemsenmektedir. Siyasi güvenlik sektöründe hükümet sistemleri, dayandıkları ideolojiler ile yetki ve yönetime ilişkin ilişkilere yer verilmektedir. Siyasi güvenlik sektörünün de temel referans nesnesi devlettir. Ekonomik güvenlik sektörü ise devletin refah düzeyini yükseltmek adına finansal kaynaklar, üretim ve pazarlama alanları arasındaki ilişkiler, bu alanlarda sahip olunan

imkânlar ile ilgilidir. Ekonomik güvenlik sektöründe de bahsi geçen konular “devlet” üzerinden ilişkilendirilmektedir. Yani, devletin ekonomik gücü, sahip olduğu finansal kaynaklar, üretim ve pazarlama kapasitesi ve imkânları ifade edilmektedir. Özetle, ekonomik güvenlik sektörü devletin ekonomik açıdan kötü bir duruma girmesine yol açacak tehditlere karşı alınacak önlemler ile ilgilidir. Ekonomik güvenlik sektöründe devletin sahip olduğu ekonomik güç ile güvenliği arasında doğrusal bir ilişki kurulmaktadır. Toplumsal güvenlik sektörü ise insan ve insan topluluklarının kimliklerini, dillerini ve kültürlerini koruyup geliştirmeleri ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, toplumun kültürel kimliği üzerine odaklanmaktadır.

Kopenhag Okulu, toplumu oluşturan tüm bireylerin ulus ya da etnik bir grup içinde sahip oldukları ortak değerlere yönelik tehdidin oluşması durumunda toplumsal bir güvensizlik oluşacağını savunmaktadır. Okul, ekonomik güvenlik sektörü açısından nüfus hareketlerini, etnik çatışmaları, hızlı nüfus artışını, bulaşıcı hastalıkları, mülteci sorunlarını ve kitle imha silahlarının artışını güvenlik tehdidi olarak belirtmektedir. Çevresel güvenlik sektörü de çevrenin ve ekolojik sistemin insan davranışlarından nasıl etkilendiği ve iki tarafın ilişkileri ile ilgilidir. Küresel ısınma, buzulların erimesi, denizlerin ve okyanusların kirlenmesi, tarımsal alanların azalması, gıda terörü ve kıtlık gibi gelişmeler çevresel güvenlik tehdidi kapsamında değerlendirilmektedir.

2. KIYIDAŞ DEVLETLERİN SİLAHLANMA TEMELİNDE ARKTİK POLİTİKALARI

Küresel ısınma ile ulaşılabilir bölge haline gelen Arktik bölge, uluslararası boyutta jeopolitik bir rekabet alanına dönüşmüş ve sadece Arktik Beşlisi arasında değil, bölge dışı aktörler (Çin, Hindistan, Güney Kore ve bazı AB üyesi devletler) arasında da rekabetin odağı durumuna gelmiştir. Rekabetin temeli, bölgenin sahip olduğu hidrokarbon enerji kaynakları ile yeni ve kısa ticaret yollarına imkân sağlamasıdır. İnsanlığın ortak mirası olarak kabul gören Arktik bölgeye öncelikli olarak kıyıdaş devletlerin egemenlik hakları içerisinde yer verilmiştir. Kıyıdaş devletlerin egemenlik sınırları dışında kalan kara ve deniz alanlarının kullanımı ise hukuki açıdan bölge üzerindeki çatışma temelini oluşturmaktadır. Bölge üzerinde çatışma alanları, geçitlerin ve boğazların kullanımı üzerindeki çatışma ile kara parçalarının kullanımı üzerindeki çatışmadır. Mevcut çatışma alanları, kıyıdaş devletlerin kendi aralarındaki deniz yetki alanlarına ilişkin sorunları kapsamaktadır. Bunların başında ise kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge sorunları gelmektedir. Sorunların çözümlenememesinin altında yatan en önemli sebep ise bölgenin uluslararası açıdan hukuki statüsünü belirleyen bir antlaşmanın var olmamasıdır (Kapyła ve Mikkola, 2013: 3-4). Bölgenin enerji kaynaklarının gün yüzüne çıkması ve ticaret yolları açısından öneminin artması, bölgedeki aktörler arası rekabeti ve güç mücadelesini arttırmış bulunmaktadır (Jacobsen, 2016: 7). Özellikle Arktik Beşlisinin bölgeye yönelik politikaları ve ulusal güvenlikleri bağlamında sınırları içerisinde ve bölge üzerinde çok boyutlu yapılanmaya ve silahlanmaya yöneldikleri görülmektedir. Ayrıca Beşlinin her birinin Arktik bölgeye ilişkin farklı hedeflere, stratejilere sahip olduğu ve bu bağlamda bölgeyi güvenlikleştirme yaklaşımı ile farklı güvenlik sektörleri çerçevesinde ele aldıklarını söylemek mümkündür.

Topraklarının yaklaşık %60'ını oluşturan Arktik bölge, Rusya açısından kıyı güvenliğini sağlamak ve aynı zamanda 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) ile sahip olduğu hakları korumak adına önem arz etmektedir. Rusya'nın Arktik bölgedeki sınırları içinde rezervlerin (petrol ve doğal gaz) yüksek olması, ülke ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır. Soğuk Savaş döneminde ve öncesinde bölge Rusya açısından daha çok sınırların genişletilmesi ve askeri-stratejik kaygıların ortadan kaldırılması hedefleri bağlamında önem arz etmiştir. 19. yüzyılda bölgede keşif yapan devletlerin artması, Rusya'yı bölge üzerine daha da yoğunlaştırmıştır. ABD, İngiltere ve Almanya'nın balıkçılık ile ilgili keşifler yapması, ulusal güvenlik adına Rusya'yı önlem almaya itmiştir. Bu durum aynı zamanda Rusya'nın Norveç ve İsveç gibi ülkelerle iş birliği yapmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması sonrası bağımsız devletlerin ortaya çıkışı neticesinde sahip olduğu yer altı kaynaklarının belirli bir kısmını (Azerbaycan ve Türkmenistan) kaybetmiştir. Bu durum ekonomik açıdan Rusya'yı sıkıntılı bir sürece sokarken iç politik gelişmelerin de istikrarı bozması, Rusya'nın Arktik stratejisini uygulamasını sekteye uğratmış ve bu süreçle birlikte Rusya'nın bölgeye yönelik sadece askeri ve güvenlik odaklı değil, ekonomik, çevresel ve stratejik hedeflerle yaklaşımına sebep olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Rusya bölgeye yönelik sadece ulusal güvenliğe odaklı, saldırgan ve revizyonist anlayış ve davranıştan öte bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır.

Dönemsel açıdan bakıldığında Rusya, SSCB sonrası çok boyutlu Arktik politikalarını 2008-2010, 2011-2015 ve 2016-2020 olmak üzere üç temel dönemde uygulamaya koymuş ve 2008 ile 2013 strateji belgeleri ile de bölgede ulusal çıkarların korunması esas kılınmıştır. Ayrıca ulusal çıkarların korunması adına uluslararası hukuk çerçevesinde karşılıklı antlaşmalara da yer verilmiştir. Rusya'nın karşılıklı antlaşmalara ve çok taraflı iş birliğine yönelmesinin temel sebeplerinden biri de, Arktik bölgeye sınırı olan diğer dört devletin de NATO üyesi olmaları ve bu devletleri ulusal güvenliği adına tehdit olarak görmesi ve karşısına almak istememesidir. Rusya bölgedeki hak iddialarına ilişkin ilk adımı, 2001 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Komisyonu'na kıta sahanlığının genişletilmesi talebi başvurusu ile yapmıştır. Rusya'nın bu hamlesi uluslararası kamuoyu, kıyıdaş devletler ve bölge dışı aktörler tarafından olumsuz karşılanmış ve kınanmıştır. Ayrıca Rusya'nın 2007 yılında Arktik Okyanusu tabanına titanyum bayrak dikmesi, ikinci kez Rusya'nın uluslararası ölçekte olumsuz algılanmasına ve kışkırtıcı hamlesine örnek olmuştur. Özellikle Rusya'nın bu kışkırtıcı hareketi kara bir propaganda ve tekrar yayımlacı politikaya dönüş olarak nitelendirilmiştir (Dostri, 2017: 113-114).

Rus oşinografi uzmanı ve kutup kâşifi Arthur Chilingarov'un da Rusya'nın Arktik bölgede tüm unsurları ile varlığını koruması gerektiği ve Arktik bölgenin Rusya'ya ait olduğu söylemleri uluslararası kamuoyundaki olumsuz algıyı daha da tetiklemiştir (Cohen, 2011: 15). Tepkiler karşısında Rusya, Devlet Başkanı Medvedev'in 2008 yılı Eylül ayında duyurduğu "2020 ve sonrasına kadar Rusya'nın Arktik Bölgesi Devlet Politikasının Temelleri" strateji belgesi ile 1926 tarihli Arktik sınırları kabul ettiğini ve bölge devletleri ile bundan sonra uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde hareket ederek iş birliği içinde olacağını beyan etmiştir (Hunter, 2017: 190). Ayrıca Arktik Konsey'in güçlendirilmesi ve AB ile ortak

faaliyet alanlarının oluşturulması gerekliliği de vurgulanmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın bölgedeki ulusal çıkarları arasında Arktik bölgenin tüm unsurları ile stratejik kaynak üssü olarak değerlendirilmesi, bölgede barış ve huzurun iş birliği ile tesis edilmesi ve bölgenin sahip olduğu ekosistemin korunması yer almaktadır (Medvedev, 2020). Rusya'nın iyimser yaklaşımı uluslararası kamuoyu ve bölge devletleri tarafından olumlu karşılanmışsa da bu durum Rusya açısından uzun soluklu bir yaklaşım olmamıştır. 2008 yılında bölgeye savaş gemisi gönderen Rusya'nın 2009 yılında Arktik bölgede askeri bir güç oluşturacağını bildirmesi ve akabinde 2013 yılında devlet başkanı Vladimir Putin'in imzaladığı strateji belgesi (askeri doktrin) ile bölgede gerginlik oluşmuş ve tırmanışa geçmiştir. Rusya 2013 strateji belgesi ile SSCB döneminden Arktik bölgede kalan askeri üslerini açmış ve erken uyarı için radar sistemi inşa etmiştir. Ayrıca, Putin bölgenin ulusal güvenlik çerçevesinde savunulması adına "Arktik Kuvvetler Birliği" kurulması talimatını vermiştir. Bu gelişmeler ışığında, Rusya'nın bölgeye bakış açısının ulusal güvenlik ve ekonomik çıkarlar temelinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Güvenlik özelinde bakılacak olursa, askeri unsurlarını operasyonel açıdan bölge üzerinde tesis etmek ve bölge üzerinde hak sahibi olduğu sınırların güvenliğini sağlama niyetinde olduğu açıkça görülmektedir. Öte yandan Rusya'nın federal bir güvenlik sisteminin oluşturulması gerekliliğine sürekli dikkat çekmesinin altında yatan sebeplerden biri de ekonomik çıkarlarını koruma çabası olarak ifade edilebilir. Açıkça görülmektedir ki Rusya, 2001 sonrası süreçte bölge üzerindeki hak iddialarına, çıkarlarına ve ulusal güvenliği adına saldırgan ve revizyonist bir yaklaşım sergilemeye yeniden başlamış bulunmaktadır. Bu bağlamda bölge üzerindeki silahlanma girişimleri, nükleer buz kırıcı geminin inşa edilmesi ve bölgedeki limanların yeniden faaliyete geçirilmesi çabaları Rusya'nın bölge üzerindeki rekabete mevcut girişimleri ile ivme kazandırdığı söylenebilir. Bu durum bölge devletlerini, bölge dışı aktörleri ve uluslararası kamuoyunu bölgede barış, huzur, istikrar ve iş birliği adına tedirgin etmektedir. Sonuç olarak, Rusya bölgedeki ulusal güvenlik ve ekonomik çıkarları adına uluslararası hukuk kurallarına riayet eden ve iş birliği odaklı aktör olarak kendisini tanımlamasına ve BMDHS'ne dayalı eylemlerde bulunmasına rağmen bölge üzerinde silahlanma girişimlerini arttırması ve silahlanma girişimlerini söylem pratikleri ile güvenleştirme çabasında olması, kıyıdaş devletler ve bölge dışı aktörler açısından tehdit oluşturmakla birlikte Rusya'nın saldırgan ve revizyonist yaklaşım içinde olduğu yorumunu gündeme taşımaktadır.

1867 yılında Alaska'yı Rusya'dan satın alması ile Arktik bölgeye kıyıdaş devlet olan ABD, 1982 tarihli BMDHS'ni imzalaması ancak Senato tarafından kabul edilmemesi ile birlikte Arktik bölgesine uluslararası politika ve kamuoyu nezdinde adım atmış ve çoğunlukla bölgenin sahip olduğu ekosistemin korunması ve münhasır ekonomik bölgede (MEB) geçiş yolları serbestisi üzerine odaklanmıştır. ABD'nin Arktik bölgeye ilişkin ulusal ve enerji güvenliği ile ekonomik çıkarları bağlamında adım atması ise Arktik bölgenin sahip olduğu enerji rezervlerinin tahmin edilenden fazla olduğunun gün yüzüne çıkartılması ve kıyıdaş devletler içerisinde bu durumdan en çok Rusya'nın faydalanacak olması ile başlamıştır. Ancak, ABD kıyıdaş devletler içinde 1982 tarihli BMDHS'ni imzalamayan tek ülke konumundadır ve bu durum günümüzde de halen devam etmektedir. B. Clinton, G. W. Bush, B. Obama ve D. Trump dönemlerinde de sözleşmenin ABD Senatosu tarafından

onaylanmaması ve ABD'nin deniz hakları ve sınırları konularında kendi çıkardığı yasalarla başına buyruk ve çıkarları doğrultusunda uygulamalarda bulunması, uluslararası kamuoyunda BMDHS'nin bilinçli şekilde onaylanmadığı kanaatini uyandırmaktadır. ABD'nin BMDHS'ye karşı bu tutumu söz konusu iken çok boyutlu çıkarları yanında Rusya'ya yönelik "karşıt cephe" rolünü üstlendiği görülmektedir. Bu hususa ilişkin temel nedenler arasında Rusya'nın Arktik bölgede varlığı ve genişlemesinin ABD'nin ulusal güvenliği adına tehdit olarak görülmesi ve ABD'nin sahip olduğu kaya gazı ve petrol rezervlerinin azalması durumunda alternatif enerji kaynağı olarak düşünülmesidir. ABD, 2007 yılında Rusya'nın okyanus tabanına titanyum bayrağını dikmesi ile karşıt cephe rolünü güçlendirmek ve Arktik bölgede aktif bir politika izleyeceğinin sinyallerini 2009 yılında yayımladığı Arktik bölgesi politikası belgesi ile ortaya koymuş ve kendisini Arktik ülkesi olarak beyan etmiştir. Bu döneme kadar Arktik bölgeyi askeri güvenlik ve savunma sorunları çerçevesinde değerlendiren ABD, bölgeye bakışını genişleterek 10 Mayıs 2013 tarihinde ABD'nin ilk ulusal Arktik bölge strateji belgesini yayımlamıştır. Obama döneminde ABD, Arktik bölgeye ilişkin daha çok bölgenin ve sahip olduğu ekosistemin korunması, uluslararası işbirliğini güçlendirme ve bilimsel araştırma gibi konular çerçevesinde değerlendirerek bütüncül bir yaklaşım sergilenmiştir (Orttung ve Gartner, 2019: 2-3). Bush ve Obama dönemleri Arktik politikasının ulusal güvenliğin korunması, bölge devletleri ile işbirliği ve ilgili kurumların geliştirilip güçlendirilmesi temelinde şekillendiği söylenebilir. D. Trump dönemi ise ABD'nin Arktik bölgeye ekonomi, enerji ve ulusal güvenlik adına silahlanma temelinde çıkarlar doğrultusunda yaklaşımın sergilendiği bir dönemdir. Bu noktada özellikle Rusya'nın bölgede silahlanma girişimlerinin ABD'yi Arktik bölgede daha etkin olarak var olmaya, yapılanmaya ve politika izlemeye tetiklediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda Trump'ın Obama'nın Arktik bölgedeki kaldırdığı 2. Filoyu yeniden kurması, Grönland'ı satın alma talebi ve bölgede petrol ve doğal gaz sondaj çalışmalarının yürütülmesi adına başkanlık emri yayınlaması önemli örnekler arasında gösterilebilir.

Özetle, ABD'nin Arktik politikası içerisinde ulusal güvenlik çıkarları olarak füze savunma ve erken uyarı sistemleri, deniz ve hava sistemlerinin konuşlandırılması, stratejik caydırma, deniz serbestisi ve uçuş güvenliği yer almaktadır. Ayrıca, ABD yönetimlerinin Arktik politikası bağlamında ortak noktaları, bölgeye yönelik çevresel, ekonomik ve güvenlik tabanlı bakış açılarına sahip olmalarıdır. Ancak ABD, bölgeye ilişkin uluslararası hukuk kuralları ve iş birliği söylemlerine ağırlık verirken hala Senato'nun BMDHS'ni imzalamaması ise diğer bölge devletleri ve uluslararası kamuoyu nezdinde bir ikileme sebep olmaktadır. Bu durum aynı zamanda ABD'nin kendi ulusal çıkarları doğrultusunda belirlenen konuların güvenlikleştirilmesine de yol açmaktadır. Arktik bölgede Eilson hava üssüne F-35 savaş uçaklarının konuşlandırılması ve deniz kuvvetlerine de takviye birliklerin katılması, ABD'nin silahlanma adına hız kazandığını göstermektedir. Bu açıdan ABD'nin bölgede hava ve deniz gücünü arttırma niyetinde olduğu söylenebilir. ABD'nin genel anlamda bölgedeki askeri gücüne önem vermesinin en temel sebebi ise Rusya'nın bölgedeki etkin ve artan varlığı ve bu durumun ABD ulusal güvenliği adına tehdit olarak algılanmasıdır.

Rusya'dan sonra Arktik bölgede en uzun kıyı şeridinde sahip olan Kanada'nın bölge üzerinde ekonomik, siyasal ve toplumsal çıkarları söz konusudur. Tarihsel açıdan bakıldığında, Kanada SSCB döneminde bölgeyi SSCB tehdidi çerçevesinde ulusal güvenlik ve egemenlik odağında değerlendirirken SSCB sonrası süreçte ulusal çıkarlar temelinde ele almaktadır (The Government of Canada, 2010: 3-4). Bu bağlamda Kanada bölgeye ilişkin politika ve strateji belirlemede iklim değişikliği, yerli halklarla ilişkilerin geliştirilmesi, toplumsal ve sürdürülebilir ekonomiyi destekleme, ekosistemi koruma, sınır sorunlarının çözümü ve uluslararası işbirliğini geliştirme konularına öncelikli yer vermektedir (Dolata, 2015: 132-133). Bu açıdan Kanada 2010 tarihli Arktik strateji belgesinde bölgenin önemine Arktik bölgenin Kanada'nın ulusal kimliğinin, tarihinin ve kültürünün temelini ışık tuttuğunu belirterek dikkat çekmektedir (Wallin ve Dallaire, 2011: 21). Kanada'nın Arktik bölgedeki hak iddiaları 2003 yılında BMDHS'ni imzalaması sonrası hız kazanmıştır. Bu iddiaların temelini, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge ve Kuzeybatı geçidi oluşturmakla birlikte Danimarka ile olan Hans Adası ve Amerika ile olan Kuzeybatı geçidi sorunları henüz çözüme kavuşmamıştır.

Kanada, ulusal güvenliği ve çıkarları temelinde hak iddialarını Birleşmiş Milletler Kıta Sahaneliği Komisyonu'na başvuruları ile sürdürmesinin ötesinde bölgedeki askeri güç kapasitesini de arttırmaktadır (Berthiaume, 2020). Bu amaçla Kanada öncelikle 2010 yılında sahil güvenlik birimlerini silahlandırmış akabinde Arktik bölgede devriye ekipleri oluşturmaya ve Kutup bölgesinde kullanılmak üzere buz kırıcı gemi satın alma kararı almıştır. 2020 yazında da devriye gemilerinden ilkinin (HMCS Harry DeWolf) Arktik sularına indirmiştir. 2013 yılında ise Arktik tatbikat merkezi kurulmuştur. Özetle, Kanada da Arktik bölgedeki enerji kaynaklarının gün yüzüne çıkması ile bölgedeki hak iddialarını tarihsel, ekonomik ve kültürel boyutları ile ulusal güvenlik ve egemenlik temelinde ortaya koyma çabası içindedir. Ancak, bu iddialarını uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde BMDHS'ne göre gerçekleştirmesine rağmen bölgede silahlanma adına da önemli girişimlerde bulunmaktadır.

Kuzey Denizindeki petrol ve doğal gaz üretiminin düşmesi sonucu gözünü Spitsbergen Antlaşması ile kendisine bırakılan Svalbard bölgesine çeviren Norveç için Arktik bölge güvenlik, enerji ve gıda alanlarında önem arz etmektedir. Arktik bölgedeki en yakın komşusu Rusya ile yakın iş birliği içerisinde olmasına rağmen Norveç tarihsel deneyimleri açısından en büyük tehdidin Rusya'dan gelebileceği düşüncesini de taşımaktadır. Norveç'in Arktik bölgedeki temel hassasiyetleri egemenliğinin tanınması, sahip olduğu hakları kullanabilmesi, bölgedeki sosyo-ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi, çevrenin korunması ve kaynakların etkin kullanılmasıdır. Bu açıdan Norveç özellikle bölge devletleri içerisinde Rusya ile iş birliğine önem vermektedir. 1 Aralık 2006'da Norveç yayımladığı Arktik strateji belgesinde de bu hususlara derinlemesine yer vermektedir. Öte yandan ulusal güvenliği ve egemenliği adına NATO üyeliğini bir kalkan olarak kullanmakta ve ABD ve İngiltere gibi ülkelerle silah, savaş uçağı ve gemisi satın almak adına anlaşmalara imza atmaktadır. Norveç, 2008 yılında hazırladığı savunma planlarında Yüksek Kuzey'in önemine dikkat çekerek askeri yatırımların bölgedeki stratejik önemini ortaya koymuş ve savunma bakanlığı bütçesi bu doğrultuda revize

edilmiştir. Bu bağlamda Rusya ve diğer tehdit olasılıkları temelinde sahil güvenlik birimleri ile radar sayıları arttırılmıştır. Norveç de diğer bölge devletleri gibi Arktikte silahlanmaya her geçen gün daha da fazla yer vermektedir. Norveç Hükümetinin 17 Temmuz 2016 tarihinde teklif olarak sunduğu uzun dönem savunma planına bakıldığında kara, hava ve deniz kuvvetlerinin geliştirilip takviye kuvvetlerle güçlendirilmesi ve 2020 yılına kadar plan dâhilinde savunma bütçesinin 17,6 milyar €'dan (2016) 76,7 milyar €'ya çıkarılması planlanmaktadır (Pettersen, 2016). Özetle, Norveç ulusal güvenliğinin ve egemenlik haklarının korunması ve ulusal çıkarları temelinde Arktik bölgesinde Rusya ile iş birliği içerisinde olmasının yanında olası tehdit olarak gördüğü Rusya'ya karşı NATO ve Avrupa-Atlantik Konseyi gibi uluslararası örgütlerle de iş birliğini sürdürmekte ve silahlanmaya devam etmektedir.

Arktik bölgede yer alan Grönland ve Faroe adaları ile kıyıdaş hüviyetine sahip Danimarka, 2011-2020 yıllarını kapsayan Arktik strateji belgesinde Yüksek Kuzey'deki hak iddialarına, ulusal güvenliğine ve egemenliğine, bölgenin eşit şekilde kullanılmasına ve korunmasına yer vermektedir. Danimarka Dışişleri Bakanı Anders Samuelsen ve Milli Savunma Bakanı Trine Bramsen'in açıkladıkları 2019-2020 yeni dış ve güvenlik politika strateji belgesi ve Danimarka'nın 2011-2020 Arktik strateji belgesinde ulusal güvenlik ve çıkarlar adına Arktik bölgede öncelikli olarak temel aktör konumunun güçlendirilmesine, stratejik önceliklere yer verilmesine, bölgedeki çalışmalarda iş birliğinin arttırılmasına ve silahlandırılmanın azaltılmasına yer vermektedir (Clemmensen, 2016: 350). Öte yandan Danimarka silahlı kuvvetlerinin geliştirilmesi adına yatırımlarını da arttırmaktadır. Kıyıdaş devletler ile ilişkilerinde ve Arktik Konseyi içerisinde bölgenin kaynaklarının eşit şekilde kullanımına, uluslararası iş birliğinin geliştirilmesine ve ortak güvenlik komutanlığının oluşturulmasına vurgu yapmaktadır. Ayrıca her platformda Grönland'ın Danimarka'nın ve Arktik bölgenin güvenliği adına önemine dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere, ABD askeri varlığı olarak Thule hava üssü Grönland'da bulunmakta ve balistik füze erken uyarı sistemi ile uzay gözetleme radar sistemleri olarak hizmet vermektedir. Bu durumu Danimarka, ulusal güvenliği adına tehdit olarak algılanmaktadır. Özetle, Danimarka açısından Arktik bölge özellikle ekonomik çıkarlardan ziyade siyasi çıkarlar bağlamında önem arz etmekte ve Danimarka bölgede ulusal güvenliği ve egemenlik haklarına ilişkin iş birliği temelli strateji izlemektedir.

3. ARKTİK BEŞLİSİ VE GÜVENLİK SEKTÖR TANIMLAMASI

Sahip olduğu toprakların yaklaşık %60'ı Arktik bölgede olan Rusya kendisini bölgenin gücüne rehberlik eden temel aktör olarak tanımlamaktadır. Bölgeyi ulusal çıkarları temelinde ekonomik ve askeri açıdan değerlendiren Rusya bölgedeki etkin konumunu yıllardır olduğu gibi bugün de korumakta ve sürdürmektedir (Medvedev, 2008: 3-4). Arktik bölgenin gün yüzüne çıkan ekonomik ve stratejik önemi doğrultusunda Rusya bölgedeki çıkarlarını sadece ekonomik açıdan değil, uluslararası politika bağlamında da ele almakta ve bölge stratejisini revize etmektedir (Government of Russia, 2013). Rusya hükümeti tarafından 2008, 2010 ve 2013 yıllarında açıklanan Arktik strateji ve askeri doktrine belgelerinden anlaşıldığı üzere Rusya'nın Arktik söyleminin Rusya'nın Arktik bölge bağlamında ulusal güvenlik çıkarlarının, bölgenin Rusya'nın ekonomik gelişimine sunduğu katkıların ve bölgenin sağladığı diğer

fırsatların birleşimi üzerine şekillendiğini söylemek mümkündür (Government of Russia, 2008, 2010 ve 2013). Yayımlanan belgeler incelendiğinde Rusya'nın Arktik söylemi içerisinde dört temel hususa vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Söylem içerisinde ilk olarak Arktik bölgedeki ekonomik girişimlerin geliştirilip arttırılmasına değinilmektedir. Bu konu ile ilgili olarak Arktik kaynakların ve Rusya'nın Arktik bölgedeki ulusal çıkarları özelinde Kuzey Denizin ulusallararası deniz ticaret yolu olarak artan ortak kullanımına işaret edilmektedir. Rusya'nın Arktik söylemi açısından ikinci konu ise Rusya'nın bölge içerisinde yer alan toprakları üzerinde kontrol yetkisi ve egemenliğinin korunup sürdürülmesidir. Bu açıdan Rusya, ulusal ve güvenlik doktrini içerisinde Arktik bölgedeki topraklarının güvenliğinin korunması ve egemenliğinin sürdürülmesine vurgu yaparak bu hususu Arktik söylemi içerisinde merkeze taşımaktadır (Government of Russia, 2008). Arktikte kontrolün sağlanması söylemi aynı zamanda iç politikada da önemli bir etmen olarak karşılık bulmaktadır (Buchanan, 2020). Üzerinde önemle durulan üçüncü konu ise Rusya'nın Arktik bölgedeki toprakları üzerinde yaşayan nüfusun toplumsal gelişimi ve korunması üzerinedir. Rusya'nın Arktik söylemi açısından Arktik bölgede sahip olunan bölgelerin eğitim, altyapı, sağlık, sosyo-ekonomik vb. yönlerden geliştirilmesi gerekliliği vurgulanmakta, gelişimsel öncelikler kapsamında değerlendirilmekte ve bu doğrultuda yerli halkın dilinin, kültürünün ve geleneklerinin korunması amaçlanmaktadır (Government of Russia, 2008; 2013; Buchanan, 2020). Rusya'nın Arktik söylemi kapsamında tanımlanan son konu ise Arktik bölgenin sahip olduğu ekosistemin korunması ve sürdürülebilirliği konusudur. Kaynakların eşit kullanımının ve çevre kirliliği ile etkin mücadelenin sürdürülebilirliği konulara ulusal çıkarlar ve öncelikler temelinde yer verilmektedir.

Rusya'nın Arktik söylemi içerisinde beliren dört temel konunun güvenlikleştirilip güvenlikleştirilmeme açısından farklılık arz ettiği görülmektedir. Arktik bölgedeki Rus nüfusunun toplumsal gelişimi ve korunmasını gündeme getiren konunun Rus Arktik söylemi içerisinde yer almasına rağmen ilgili konu ya da konuların güvenlikleştirilmediğini söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, konuya ilişkin Rusya'nın söylemler içerisinde ulusal güvenliğe ve güvenlik açısından tehdit algılarına vurgu yapılmamaktadır. Arktik bölgedeki ekonomik girişimlerin geliştirilmesi ve arttırılmasına yönelik konu üzerinden Rusya'nın Arktik söylemleri içerisinde sık sık ulusal güvenliğine ilişkin algıladığı tehditlere vurgu yaptığı açıkça görülmektedir. Bu bağlamda Rus silahlı kuvvetlerin temel görevlerinden birinin Rusya'nın ekonomik faaliyetlerinin güvenliğini sağlamak olduğu yönündeki söylemleri örnek olarak gösterilebilir (Government of Russia, 2010: 3-4). Ekonomik girişimlerin korunması ve özellikle güvenlik açısından değerlendirilmesi, Rusya'nın Arktik söylemi içerisinde ekonomik çıkarları yönelik algılanan tehditlere ışık tutmaktadır.

Özetle, Arktik bölgedeki ekonomik girişimlerin ulusal güvenlik politikaları ile bağlantılı olduğu ve ilgili konunun Rusya'nın Arktik söylemi içerisinde güvenlikleştirildiği açıkça anlaşılmaktadır (Government of Russia, 2009: 4-5; 2010: 4). Rusya'nın Arktik bölgede sahip olduğu sınırların üzerinde kontrolün sağlanması ve egemenliğin korunmasına ilişkin konunun da Rusya'nın Arktik söylemi çerçevesinde ulusal güvenliğine yönelik tehditlere vurgu yaptığı görülmektedir. Konu içerisinde sadece kaçakçılık ve kaynakların yasa dışı kullanımı örnekleri

açısından sivil otoritenin kontrolü değil aynı zamanda terörizmle mücadele ve bölge dışı devletlerinde de bölgede silahlanma çabalarına da yer verilmektedir. Bu açıdan sınırların kontrolü ve egemenliğin korunması hususunun politik ve askeri güvenlik boyutuna sahip olduğu anlaşılmaktadır (Government of Russia, 2010: 6). Rusya'nın Arktik bölgedeki egemenliğine yönelik güvenlik, tehdit, koruma ve savunma açısından vurgu yapılması, Arktik bölgedeki Rus egemenliğine yönelik tehditlerin Rusya'nın Arktik söylemi içerisinde yer aldığını göstermektedir (Buchanan, 2020). Diğer bir ifadeyle, ilgili konunun Rusya'nın Arktik söylemi içerisinde güvenikleştirildiği görülmektedir. Ekolojik sistem bağlamında kaynakların eşit kullanımının ve çevre kirliliği ile etkin mücadelenin sürdürülebilirliği konusu, sıklıkla tehdit, koruma ve güvenlik terimleri ile birlikte kullanılmaktadır (Government of Russia, 2013). Arktik ekosisteminin tehditlere maruz kaldığının vurgulanması ise çevresel güvenliğe ilişkin algılanan tehditlerin Rusya'nın Arktik söylemi içerisinde yer aldığını göstermektedir. Ayrıca bu konuların Rusya'nın güvenlik politikaları içerisinde ekolojik güvenlik başlığı ile yer bulması da önemli bir göstergedir (Government of Russia, 2009; 2010). Bu noktada ekolojik sistemin korunması ve sürdürülebilirliği konusunun da Rusya'nın Arktik söylemi içinde güvenikleştirildiği anlaşılmaktadır. Özetle, Rusya'nın Arktik söylemi içerisinde bahse konu dört temel konunun ekonomik, politik, askeri, toplumsal ve çevresel güvenlik sektörleri açısından ele alındığını söylemek mümkündür.

Alaska eyaleti ile kıyıdaş devlet hüviyeti taşıyan ABD, kendisini Arktik bölgede çıkarların ve aktörlerin merkezinde konumlandırmakta ve bölgenin ana unsuru olarak tanımlamaktadır (Government of USA, 2016: 5-6; 2013: 7). Arktik bölgenin sahip olduğu kaynakların gün yüzüne çıkması ve bölgeye erişimin kolaylaşması bağlamında diğer kıyıdaş devletler gibi ABD'nin de bölgeye ilgisi son yıllarda artmış bulunmaktadır. Bölge, ABD açısından öncelikli olarak ulusal güvenlik ve ekonomik olarak önem taşımaktadır (Government of USA, 2016: 15; 2013: 6; 2010: 50; 2009: 3; 2008: 6,9). ABD'nin Arktik söylemine bakılacak olursa, söylemin Arktik bölgenin değişen dinamikleri çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Bölgenin değişen dinamikleri, ABD'ye bölge nezdinde sorunlar doğurduğu gibi fırsatlar da sunmaktadır (Government of USA, 2016: 5; 2013: 5-6; 2009: 2). ABD'nin ulusal güvenlik ve Arktik strateji belgeleri incelendiğinde, ABD'nin Arktik söylemi içerisinde temel olarak üç konunun ele alındığı görülmektedir. ABD açısından ilk sırada ve en çok üzerinde durulan konu, ABD'nin Arktik bölgedeki egemenliğinin korunması/tanınması ve ulusal güvenliğidir. Bu bağlamda bölge adına en önemli önceliğin Amerikalıların, Arktik bölgede egemenlik sınırlarının ve haklarının, doğal kaynakların ve ABD çıkarlarının korunması olduğu ifade edilmektedir (Government of USA, 2016: 27; 2013: 2,7; 2009: 3-4).

ABD, ikinci konu olarak Arktik bölgedeki sınırları içerisinde ekonomik faaliyetleri korumayı ve geliştirmeyi gündeme taşımaktadır. Bölgenin sunduğu ekonomik fırsatlardan ulusal çıkarlar bağlamında en üst seviyede yararlanılması Arktik söylemi içerisinde sık sık yer verilmektedir (Government of USA, 2016: 10; 2013: 4,7). Özellikle ekonomi ve enerji güvenliği konuları açısından bölgenin zenginliğine dikkat çekilmektedir. ABD'nin Arktik söylemi içerisinde güvenikleştirme bağlamında dile getirilen son konu ise çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğidir. Bölgenin kaynaklarının sürdürülebilirliği ve değişen iklim

koşullarının bölge üzerindeki etkilerini ABD'nin çıkarları dikkate alınarak gözlemlenmesi ve bu bağlamda bölgenin sahip olduğu ekosistemin gözlem, kontrol ve denetim altında tutulması gerekliliği vurgulanmaktadır (Government of USA, 2016: 13; 2013: 8; 2009: 12). ABD'nin bölgedeki egemenliğinin korunması/tanınması ve ulusal güvenliğinin söylem içerisinde algılanan tehditler bağlamında dile getirildiği görülmektedir. ABD'nin 2009 (p.3-4), 2013 (p.2,7) ve 2016 (p.27) tarihli Arktik strateji belgelerinde bu konuya önemle yer vermesi dayanak teşkil etmektedir.

ABD'nin Arktik bölgedeki egemenliğinin ve güvenliğinin tehdit, koruma, savunma ve askeri mücadele gibi kavramlar temelinde ele alınıp gündeme getirilmesi, ABD'nin Arktik bölgedeki otorite ve egemenliğine yönelik algılanan tehditleri işaret etmektedir. Algılanan tehditler sadece egemenliğin korunmasına/tanınmasına yönelik değil, aynı zamanda terörizm ve füze savunma sistemleri gibi askeri nitelikli saldırı tehditlerine de yöneliktir. Bu durum, ABD'nin bölgede algıladığı tehditlerin politik ve askeri güvenlik odaklı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca ABD'nin ulusal güvenlik politikalarında Arktik bölge bağlamında savunma iş birliğinin artırılması, güvenliğin tesis edilmesi ve desteklenmesi ve ABD'nin ileri seviyedeki güvenlik çıkarları gibi hususlara derinlemesine yer vermesi, ABD'nin Arktik söylemi içerisinde güvenlikleştirme yaklaşımının varlığını açıkça göstermektedir. Çevrenin korunması ve sürdürülebilirliği açısından Arktik bölgenin ekonomik değerinin ve sunduğu fırsatların dile getirilmesi ise ABD'nin Arktik söylemi içerisinde algıladığı tehditlere vurgu yapmaktadır. Bölgedeki mevcut ekosistemin korunmasına ve güvenliğinin sağlanmasına yönelik söylemlerin ABD'nin ekonomik ve enerji güvenliği bağlamında ulusal güvenlik politikalarında da yer alması, ilgili konunun güvenlikleştirildiğini ortaya koymaktadır (Government of USA, 2016: 10-12; 2013: 4,7; 2010: 50; 2009: 6, 10-11). Çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması, ABD'nin Arktik söylemi içerisinde güvenlikleştirilmiş bir konu olarak yer almaktadır. Özetle, ABD'nin Arktik söylemi içerisinde vurgulanan üç temel konunun da politik, askeri, ekonomik ve çevresel güvenlik sektörleri açısından ele alındığını söylemek mümkündür.

Rusya'dan sonra Arktik bölgede ikinci en geniş sınıra sahip olan Kanada, öncelikle kendisini kıyıdaş devletler içinde "gerçek Kuzeyli" olarak tanımlamakta ve Arktik bölgenin Kanada'nın kimliğini, kültürünü, mirasını ve geleceğini yansıttığını ifade etmektedir (Government of Canada, 2019, 2009: 1-2; 2010: 3-4). Bölgeye son yıllarda artan ilginin ve küresel çıkarların karşısında Kanada da kendi özünden bir parça olarak gördüğü ve kuzey bölgesi olarak ifade ettiği Arktik bölgeye ve Kanada'nın geleceği için bölgenin korunmasına ve güvenliğinin sağlanmasına önem vermektedir (Government of Canada, 2019; 2017: 50; 2010: 3; Dolata, 2009: 1-2). Kanada'nın Arktik söylemine bakılacak olursa, söylemin bölgenin Kanada'ya sunduğu fırsat ve ortaya çıkardığı sorunlar çerçevesinde şekillendiği görülmektedir.

Kanada'nın Arktik söylemi içerisinde dört temel konu gündeme getirilmektedir. Öncelikli olarak ilk sırada gündeme getirilen konu, Kanada'nın Arktik bölge üzerindeki yetki ve otoritesinin korunması ve egemenliğinin tanınmasıdır. Bu bağlamda Kanada'nın bölge ile ilgili yayımladığı tüm yasal belgelerinde "Arktik bölgedeki egemenliğimizin gösterilmesi ve

pekiştirilmesi, Kuzey’de varlığımız için mücadele ve bölgedeki yönetici rolümüzün güçlendirilmesi” gibi konulara detaylı şekilde yer vermesi önemli dayanak oluşturmaktadır (Government of Canada, 2019; 2017: 6,27; 2010: 9-10; 2009: 9). Kanada’nın Arktik söylemi içerisinde ikinci ele alınan konu ise Kanada’nın Arktik bölgesi dâhil Kuzey topluluklarının toplumsal gelişimi ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Eğitim, alt yapı, sağlık ve yönetim gibi toplumsal gelişimi oluşturan temel konular bağlamında Kuzey’in gerçek potansiyelinin ve değerinin ortaya çıkarılması, söylem içerisinde ele alınan ikinci konuya vurgu yapmaktadır (Government of Canada, 2019; 2010: 11-12,22-23). Bölgedeki ekonomik girişimlerin geliştirilip arttırılması konusu da Kanada’nın Arktik söylemi içerisinde önemle yer almaktadır. Bu konu, tüm Kanada halkının ve Kuzeyli toplulukların refahı adına öncelik arz etmektedir (Government of Canada, 2009: 12). Söylem içerisinde dile getirilen son konu ise çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğidir. Arktik bölgenin insani ve ticari açıdan artan kullanımı ile birlikte iklim değişikliği, kirlilik ve kaynakların kötüye kullanılması, bölgenin ekosistemine yönelik potansiyel tehdit olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan Arktik bölgedeki çevresel mirasın korunması ile güvenliğinin sağlanması gerekliliği Kanada hükümeti tarafından sürekli dile getirilmektedir (Government of Canada, 2019; 2010: 16-17; 2009: 14).

Kanada’nın Arktik söylemi içerisinde vurgulanan dört temel konunun politik, askeri, ekonomik ve çevresel güvenlik sektörlerini kapsadığı görülmektedir. Kanada’nın Arktik söylemi içerisinde toplumsal ve ekonomik gelişim dile getirilse de konunun güvenlikleştirilmediği gözlemlenmektedir. Bu açıdan konu, Kanada’nın ulusal güvenliği ve güvenliğine yönelik tehditler kapsamında değerlendirilmemektedir. Konu sadece söylem içerisinde politize edilmektedir. Söylem içerisinde ikinci olarak vurgulanan Kanada’nın Arktik bölgede yetki ve otoritesinin sağlanması ve egemenliğinin tanınması, algılanan tehditlere ışık tutmaktadır (Government of Canada, 2019; 2010:9). Egemenliğin ve otoritenin koruma ve güvenlik açısından vurgulanması, söylem açısından konunun güvenlikleştirildiğini ortaya koymaktadır. Ele alınan bir diğer konu olan çevrenin korunması ve sürdürülebilirliği, güvenlik, tehdit ve koruma bağlamında vurgulanmaktadır (Government of Canada, 2010: 24). Arktik bölgenin ekosistemini tehdit eden birçok konuya söylem içerisinde yer verilmektedir. Ayrıca Kanada’nın bölgeye yönelik yayımladığı belgelerde “Arktik çevresinin korunması, Kuzey topraklarının ve sularının korunması” gibi başlıklarla konuya resmi olarak da yaklaşıldığı anlaşılmaktadır (Government of Canada, 2019; 2010: 16-17). Çevrenin korunması ve sürdürülebilirliği konusunun algılanan güvenlik tehditleri kapsamında değerlendirildiği ve Kanada’nın Arktik söylemi içerisinde güvenlikleştirildiğini söylemek mümkündür. Özetle, Kanada’nın Arktik söylemi içerisinde bahse konuların ekonomik, politik, toplumsal ve çevresel güvenlik sektörleri açısından ele alındığını söylemek mümkündür.

Rusya ile Arktik bölgesinde sınırı olan, tarihsel açıdan da kaygı verici jeopolitik konuma ve Arktik bölge sınırları içindeki kaynaklarından önemli bir ekonomik gelire sahip Norveç’in bölge üzerindeki hassasiyeti ve çıkarları önem taşımaktadır. Norveç de diğer kıyıdaş devletler gibi bölgenin sunduğu olanaklardan yararlanmak istemekte ve bölgede artan rekabet açısından ilgisini arttırmaktadır. Bölge, Norveç için stratejik önceliğe sahiptir (Government of Norway,

2020: 16; 2017: 14, 2015: 31, 2014). Norveç'in Arktik söylemi, bölgenin ortaya çıkardığı sorunlar ve sunduğu fırsatlar bağlamında şekillenmektedir. Söylem temelde bölgenin gelecek nesiller açısından sürdürülebilirliğine ve güvenliğinin sağlanmasına dayanmaktadır (Government of Norway, 2017: 16; 2014).

Norveç'in Arktik söylemi içerisinde dört temel konu yer almaktadır. İlk sırada bölgedeki ekonomik girişimlerin geliştirilip arttırılması söz konusudur. Bölge kaynaklarının gün yüzüne çıkartılıp kullanıma sunulmasının Norveç ekonomisi için önemine dikkat çekilerek Norveç ve özellikle Norveç'in kuzey bölgelerinin refah ve istihdam açısından önemine vurgu yapılmaktadır. Söylem içerisinde ayrıca ekonomik gelişim bağlamında "Yüksek Kuzey" olarak ifade edilen bölgenin alt yapı ve güvenlik konularına yer verilmektedir (Government of Norway, 2020: 17; 2017: 17; 2014). Norveç'in Arktik stratejisindeki temel vurgu, egemenliğin korunması ve otoritenin sürdürülmesidir. (Government of Norway, 2017: 15-16,42). Söylem içerisinde vurgulanan diğer bir konu ise Kuzey topluluklarının toplumsal açıdan korunması ve gelişimidir. Konu, aynı zamanda ekonomik girişimler ve gelişim ile ilişkilendirilerek ilgili toplulukların ekonomik, kültürel, eğitim, sağlık, vb. açılardan geliştirilmesinin altını çizmektedir (Government of Norway, 2017: 18,20). Söylem içerisinde son olarak vurgulanan konu, çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Norveç'in Arktik söylemi içerisinde petrol arama ve çıkarma faaliyetlerinin yarattığı çevre kirliliği, artan deniz taşımacılığı ve iklim değişikliği gibi sorunlara vurgu yapılarak konuya dikkat çekilmektedir (Government of Norway, 2020: 20; 2015: 43).

Söylem içinde yer verilen konuların güvenlik sektörleri açısından değerlendirildiğinde birbirlerinden farklılık arz ettiği ve bazı konuların güvenlikleştirilmediği görülmektedir. Toplumsal koruma ve gelişimin güvenlik konusu bağlamında değerlendirilmediği yani güvenlikleştirilmediği ancak söylem içinde politize edildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan ekonomik girişimlerin ve faaliyetlerin geliştirilip arttırılmasının söylem içerisinde güvenlikleştirilmektedir. Norveç Hükümetinin bölgeye ilişkin yayımladığı belgelerde bölgede önemli çıkarları ve varlıkları olduğunu ifade etmesi ve bu durumun korunması adına ulusal güvenlik ve savunma konuları içerisinde ele alındığını açıklamaları, ilgili konunun güvenlikleştirildiğine yönelik dayanak oluşturmaktadır (Government of Norway, 2019: 7,29-30). Norveç'in Arktik bölgede sahip olduğu hak ve yetkilerin kontrol altında tutulması, korunması ve bölgedeki egemenliğinin tanınmasına ilişkin konuların algılanan tehditler çerçevesinde söylem içerisinde yer bulduğu görülmektedir (Government of Norway, 2017: 20-22). Çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması konusu ise söylem açısından tehdit ve güvenlik kavramları kapsamında ele alınması ve Arktik bölgenin ekosistemine ile ilgili birçok konunun tehdit edici yönlerinin vurgulanması, konunun söylem bağlamında güvenlikleştirildiğini işaret etmektedir. Özetle, Norveç'in Arktik söylemi içerisinde bahse konuların ekonomik, politik, toplumsal ve çevresel güvenlik sektörleri açısından ele alındığını söylemek mümkündür.

Grönland ve Faroe adaları ile kıyıdaş devlet olma statüsüne sahip Danimarka, Arktik bölgenin jeopolitik öneminin artması ile özellikle Grönland üzerinden Arktik bölgeye yönelik ilgisini yoğunlaştırmıştır. Danimarka'nın Arktik söylemi, Arktik bölgenin değişen yapısı ve

karakteristiği bağlamında şekillenmektedir. Danimarka Arktik söylemi içerisinde genellikle bölgenin sunduğu fırsatlardan yararlanmak adına yasal hak sahibi olduğuna ve bölgenin barış, refah ve sürdürülebilir gelecek adına korunmasına değinilmektedir. Danimarka'nın Arktik söylemi içerisinde dört temel konuya vurgu yapılmaktadır. İlk konu, Danimarka'nın Arktik bölgedeki yasal statüsünün korunması ve egemenliğinin tanınmasıdır. Bölgeye yönelik yayımlanan belgelerde Danimarka Krallığının bölgelerdeki girişimlerinde ve faaliyetlerinde beklenen artış çerçevesinde egemenliğinin güçlendirilme ihtiyacı vurgusu ilgili konuya işaret etmektedir (Government of Denmark, 2011: 20). İkinci konu olarak Arktik bölgede gelişen ekonomik faaliyetler yer almaktadır. Danimarka Krallığının ekonomik büyüme ve gelişimi açısından öne çıkan fırsatları ile Grönland bölgesinde eğitim, alt yapı ve güvenlik gibi konuların bölgedeki ekonomik faaliyetler Arktik söylem içerisinde sık sık vurgulanmaktadır (Government of Denmark, 2011: 23-24). Danimarka'nın Arktik söylemi içinde vurgulanan üçüncü konu ise Arktik toplulukların özellikle de Grönland'ta yaşayan topluluğun toplumsal sürdürülebilirliği ve gelişimidir. Konuya ilişkin Danimarka Hükümeti, bölgedeki toplulukların kültürlerinin korunması ile yaşam koşullarının iyileştirilmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir (Government of Denmark, 2011: 23). Söylem içerisinde vurgulanan son konu ise çevrenin korunması ve ekolojik sistemin sürdürülebilirliğidir. Bölgedeki iklim değişikliği ve artan faaliyetler açısından çevre kirliliği ve kaynakların kontrol dışı araştırılıp çıkarılması gibi konulara dikkat çekilmesi, Arktik bölgenin kırılğan iklim, çevre ve doğasına vurgu yapmaktadır (Government of Denmark, 2011: 43-44).

Söylem içinde yer verilen konuların güvenlik sektörleri açısından değerlendirildiğinde birbirlerinden farklılık arz ettiği ve bazı konuların güvenlikleştirilmediği görülmektedir. Toplumsal sürdürülebilirlik ve ekonomik gelişimin konu olarak söylemin merkezinde yer almasına karşın güvenlik konusu bağlamında değerlendirilmediği yani güvenlikleştirilmediği ancak söylem içinde politize edildiği anlaşılmaktadır. Danimarka'nın Arktik bölgedeki yasal statüsünün korunması ve egemenliğinin tanınması konusunun ve bu konuyu dile getiren diğer konuların algılanan tehditler ile ilişkilendirilmediği görülmektedir. Danimarka Krallığının merkez yetkililerinin sorumluluğu olarak Danimarka'nın Arktik bölgede egemenliğinin güçlendirilmesi gerekliliği açıkça ifade edilmesine rağmen bu durumu algılanan tehditler ile ilişkilendiren bir söyleme rastlanılmamaktadır. Bu bağlamda konunun güvenlikleştirilmediği sadece söylem içinde politize edildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca konunun yasal belgelerde "Arktik çevresinin ve biyolojik çeşitliliğin korunması" başlığı ile güvenlik kapsamında değerlendirilmesi de konunun güvenlikleştirildiğinin göstergeleri arasında yer almaktadır (Government of Denmark, 2018: 25). Özetle, Danimarka'nın Arktik söylemi içerisinde bahse konuların politik, ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenlik sektörleri açısından değerlendirildiğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

Arktik bölge sahip olduğu kaynakların ve bu kaynakların özellikle ekonomik değerlerinin gün yüzüne çıkartılması neticesinde küresel açıdan jeopolitik bir rekabet alanına dönüşmüş durumdadır. Bu rekabet alanı üzerinde bugün hala kıyıdaş ve kıyıdaş olmayan devletlerin ulusal çıkarları çerçevesinde rekabet içinde oldukları ve çıkar çatışmasına girdikleri açıkça

görülmektedir. Bu durum aynı zamanda Arktik bölgenin güvenliğinin ve sahip olduğu ekosistemin sürdürülebilirliğini tehdit edecek boyuta gelmektedir. Bu noktada özellikle kıyıdaş devletlerin kendi aralarındaki rekabet bağlamında farklı güvenlik sektörleri üzerinden bölgedeki silahlanma yarışı dikkat çeken en önemli gelişme olarak ortaya çıkmaktadır. Kıyıdaş devletler, silahlanma çabalarına dayanak oluşturmak adına ulusal çıkarlarını ve güvenliklerini merkeze taşıyarak kendi belirledikleri konu ya da konuları güvenlikleştirmeye çalışmaktadırlar. Kıyıdaş devletler, güvenlikleştirme yaklaşımının temeli olan söz-edimler yoluyla Arktik bölgeye ilişkin kendi söylemlerini oluşturmaktadırlar. Söylemleri açısından bazı noktalarda farklılık ve benzerlik taşıyan kıyıdaş devletlerin güvenlikleştirme açısından da farklı ve benzer güvenlik sektörleri içinde yer aldıkları görülmektedir.

Kıyıdaş devletlerin Arktik söylemleri incelendiğinde bunlar içerisinde yer verilen konuların çoğunlukla benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Arktik bölgenin sahip olduğu çevrenin korunması ve ekosisteminin sürdürülebilirliği, bölgenin ekonomik açıdan gelişimi, ve hak ve yetkilerin korunması, ve egemenliğin tanınması konuları, tüm kıyıdaş devletlerin söylemlerinin merkezinde yer almaktadır. Bölgenin toplumsal açıdan korunması ve gelişimi konusuna ise ABD dışında tüm kıyıdaş devletler, söylemleri içerisinde yer vermektedir. Öte yandan, kıyıdaş devletlerin güvenlikleştirdikleri konular ve konuların ait olduğu güvenlik sektörleri açısından da kendi aralarında benzerlikler bulunmaktadır. İklim değişikliği, çevre kirliliği ve kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi konuları çevre güvenliği kapsamında güvenlikleştirirlerken benzer şekilde, konuları askeri, politik ve ekonomik güvenlik sektörleri içerisinde ele almaktadırlar. Diğer benzer bir durum ise ABD'nin, Norveç'in ve Rusya'nın Arktik söylemleri içerisinde ekonomik güvenlik ile ilgili konuları güvenlikleştirmeleridir. ABD'nin ve Rusya'nın söylemleri içerisinde de askeri güvenlik ile ilgili konuların güvenlikleştirildiği görülmektedir.

Kıyıdaş devletlerin ulusal güvenlikleri ve çıkarları çerçevesinde Arktik bölgeye ilişkin inşa ettikleri söylemleri içerisinde güvenlikleştirme yaklaşımı açısından benzer ve farklı güvenlik sektörleri tercihlerinin olduğu söylenebilir. Bu bağlamda kıyıdaş devletlerin söylemleri çerçevesinde sırayla; Rusya'nın güvenlikleştirme kapsamında ele aldığı konuların askeri, politik, ekonomik ve çevresel güvenlik sektörleri içerisinde; ABD'nin askeri, politik, ekonomik ve çevresel güvenlik sektörleri içerisinde; Kanada'nın politik ve çevresel güvenlik sektörleri içerisinde; Norveç'in politik, ekonomik ve çevresel güvenlik sektörleri içerisinde; Danimarka'nın çevresel güvenlik sektörü içerisinde yer aldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül-Açıkmeşe, S. (2011). Algı mı Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni-Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler*, 8(30), 43-73.
- Baysal, B., ve Lüleci, Ç. (2015). Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi, *Güvenlik Stratejileri*, 11(22), 61-96.
- Berthiaume, L. (2020). Canadian navy enters new era with long-awaited Arctic warship. *The Canadian Press*, <https://www.theglobeandmail.com/canada/article-canadian->

- navy-enters-new-era-by-welcoming-long-awaited-arctic-warship/, (Erişim Tarihi: 24.10.2020).
- Buchanan, E. (2020). The overhaul of Russian strategic planning for the Arctic Zone to 2035. *NATO DEFENCE COLLEGE*, <https://www.ndc.nato.int/research/research.php?icode=641#> (Erişim Tarihi: 26.10.2020).
- Buzan, B., ve Wæever, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Buzan, B., Wæever, O. ve Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, Lynne Rienner Pub.
- Clemmensen, J. R. (2016). An Arctic Great Power’? Recent developments in Danish Arctic Policy. *Arctic Yearbook*, https://arcticyearbook.com/images/yearbook/2016/Scholarly_Papers/13_Rahbek.pdf, (Erişim Tarihi: 24.10.2020).
- Cohen, A. (2011). Russia in the Arctic: Challenges to U.S. Energy and Geopolitics in the High North. *Strategic Studies Institute, US Army War College*, <http://www.jstor.com/stable/resrep12068.5.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.10.2020).
- Dolata, P. (2015). A New Canada in the Arctic? Arctic Policies under Harper. *Canadian Studies* [Online], No.78, s.131-154. <http://journals.openedition.org/eccs/521>; DOI: 10.4000/eccs.521, (Erişim Tarihi: 24.10.2020).
- Dolata, P. (2009). “The Arctic Is Ours”: Canada’s Arctic Policy - Between Sovereignty and Climate Change. *Fokus Canada*, Nr.2. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/usa/06874.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.10.2020).
- Dostri, O. (2017). Back to the Czarist Era: Russia’s Aspirations, Buildup, and Military Activity in the Arctic Region. *Strategic Assessment*, 20(2), 113-124.
- Government of Canada. (2019). *The Government of Canada Launches Co-Developed Arctic and Northern Policy Framework*. <https://www.canada.ca/en/crown-indigenous-relations-northern-affairs/news/2019/09/the-government-of-canada-launches-co-developed-arctic-and-northern-policy-framework.html>, (Erişim Tarihi: 27.10.2020).
- Government of Canada. (2017). *Canada’s Arctic Policy Framework: Discussion Guide*. <https://www.rcaanc-cirnac.gc.ca/eng/1503687877293/1537887905065>, (Erişim Tarihi: 29.10.2020).
- Government of Canada. (2010). *Statement of Canada’s Arctic Foreign Policy: Exercising Sovereignty and Promoting Canada’s NORTHERN STRATEGY Abroad*. https://www.international.gc.ca/world-monde/assets/pdfs/canada_arctic_foreign_policy-eng.pdf, (Erişim Tarihi: 29.10.2020).
- Government of Canada (2010). Statement on Canada’s Arctic Foreign Policy. http://www.international.gc.ca/polar-polaire/canada_arctic_

- foreign_policy_bookletla_politique_etrangere_du_canada_pour_arctique_livret.aspx?lang=eng&view=d, (Erişim Tarihi: 24.10.2020).
- Government of Canada. (2009). *Canada's Northern Strategy Our North, Our Heritage, Our Future*. <http://library.arcticportal.org/1885/1/canada.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.10.2020).
- Government of Denmark. (2018). *Foreign and Security Policy Strategy 2019-2020*. https://www.dsn.gob.es/sites/dsn/files/2018_Denmark%20Foreign%20and%20security%20policy%20strategy%202019-2020.pdf, (Erişim Tarihi: 30.10.2020).
- Government of Denmark. (2011). *Kingdom of Denmark Strategy for the Arctic 2011-2020*. <http://library.arcticportal.org/1890/1/DENMARK.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.10.2020).
- Government of Norway. (2020). *The Defence of Norway Capability and Readiness Long Term Plan*. <https://www.regjeringen.no/contentassets/3a2d2a3cfb694aa3ab4c6cb5649448d4/long-term-defence-plan-norway-2020---english-summary.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.10.2020).
- Government of Norway. (2019). *Future acquisitions for the Norwegian Defence Sector 2019–2026*. <https://www.regjeringen.no/contentassets/7635ac0d48d44fc180fac57f58be7518/faf-2019-2026-english---final.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.10.2020).
- Government of Norway. (2017). *Norway's Arctic Policy*. https://www.regjeringen.no/globalassets/departmentene/ud/vedlegg/nord/nordkloden_en.pdf, (Erişim Tarihi: 30.10.2020).
- Government of Norway. (2015). *Final Report on Future North*. https://www.regjeringen.no/contentassets/8aa6fc353593499ea9e1a343fcb19600/final-report_future-north.pdf, (Erişim Tarihi: 30.10.2020).
- Government of Norway. (2014). *Norway's Arctic Policy for 2014 and beyond - a Summary*. https://www.regjeringen.no/en/dokumenter/report_summary/id2076191/, (Erişim Tarihi: 29.10.2020).
- Government of Russia. (2013). *The development strategy of the Arctic zone of the Russian Federation*. <http://www.iecca.ru/en/legislation/strategies/item/99-the-development-strategy-of-the-arctic-zone-of-the-russian-federation>, (Erişim Tarihi: 25.10.2020).
- Government of Russia. (2010). *The Military Doctrine of the Russian Federation*. https://carnegieendowment.org/files/2010russia_military_doctrine.pdf, (Erişim Tarihi: 25.10.2020).

- Government of Russia. (2009). *National Security Strategy of the Russian Federation to 2020*. <https://thailand.mid.ru/en/national-security-strategy-of-the-russian-federation>, (Erişim Tarihi: 26.10.2020).
- Government of Russia. (2008). *Russian Federation Policy for the Arctic to 2020*. <http://www.arctis-search.com/Russian+Federation+Policy+for+the+Arctic+to+2020>, (Erişim Tarihi: 24.10.2020).
- Government of USA. (2018). *Summary of the 2018 National Defence Strategy of The United States of America*. <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.10.2020).
- Government of USA. (2016). *Implementation Framework for the National Strategy for the Arctic Region*. <https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/whitehouse.gov/files/documents/National%20Strategy%20for%20the%20Arctic%20Region%20Implementation%20Framework%20%28Appendix%20A%29%20Final.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.10.2020).
- Government of USA. (2013). *National Strategy for the Arctic Region*. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/nat_arctic_strategy.pdf, (Erişim Tarihi: 27.10.2020).
- Government of USA. (2010). *National Security Strategy*. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf, (Erişim Tarihi: 27.10.2020).
- Government of USA. (2009). *National Security Presidential Directive and Homeland Security Presidential Directive*. <https://fas.org/irp/offdocs/nspd/nspd-66.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.10.2020).
- Government of USA. (2008). *National Defence Strategy*. <https://archive.defense.gov/pubs/2008NationalDefenseStrategy.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.10.2020).
- Hunter, T. (2017). Russian Arctic Policy, Petroleum Resources Development and the EU: Cooperation or Coming Confrontation?. *The European Union and the Arctic*, Eds. Nengye Liu, Elizabeth A. Kirk ve Tore Henriksen, Brill. www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctt1w8h3gv, (Erişim Tarihi: 22.10.2020).
- Jacobsen, M. (2016). Introduction: Arctic International Relations in a Widened Security Perspective. *Politik*, 20(3), 6-14.
- Kapyla, J., ve Mikkola, H. (2013). Arctic Conflict Potential Towards An Extra-Arctic Perspective. *The Finnish Institute of International Affairs Briefing Paper*, No. 138, (Erişim Tarihi: 22.10.2020).
- Medvedev, D. (2020). <https://arctic.ru/international/20201013/983454.html>, (Erişim Tarihi: 25.10.2020).

- Medvedev, D. (2008). Basics of The State Policy of Russian Federation in the Arctic for the Period Till 2020 and for a Further Perspective, http://www.research.kobe-u.ac.jp/gsics-pcsrc/sympo/20160728/documents/Keynote/Russian_Arctic_Policy_2009.pdf, (Erişim Tarihi: 25.10.2020).
- Orttung, R. ve Gartner, K. (2019). U.S. Policymaking Under Trump and Obama Implications for Russia and China. *PONARS Eurasia Policy Memo*, No. 588, (Erişim Tarihi: 23.10.2020).
- Pettersen, T. (2016). Norwegian Government proposes defence spending increase. *The Barents Observer*, 17 June 2016. <https://thebarentsobserver.com/en/2016/06/norwegian-government-proposes-defence-spending-increase>, (Erişim Tarihi: 23.10.2020).
- Wæever, O., (1995). Securitization and Desecuritization, *On Security*, Der. Ronnie D. Lipschutz, New York: Columbia University Press, 48-86.
- Wallian, P. ve Dallaire, R. (2011). Sovereignty and Security in Canada's Arctic. *Interim Report of Standing Senate Comittee on National Security and Defense*. https://sencanada.ca/Content/SEN/Committee/403/defe/rep/rep_07mar11-e.pdf, (Erişim Tarihi: 24.10.2020).
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*, New York, Random House.

ARKETİPSEL TEORİ BAĞLAMINDA REKLAMLARDA SUNULAN KADIN TEMSİLLERİNİN GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ

Arş. Gör. Melih YILDIZ

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

myildiz@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8591-6821

Öz

Kadınların çalışma hayatına dâhil olması ve özel alandan kamusal alana taşınmasıyla birlikte toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadınlara biçilen toplumsal roller giderek daha fazla konuşulan bir konu haline gelmiştir. Ayrıca feminizm hareketi kadın ve erkek bireyler arasındaki eşitsizliği daha dikkat çekici bir noktaya taşımıştır. Dolayısıyla pazarda fark yaratmak isteyen markalar da bu tartışmaları kayda değer bularak, stratejilerini kadın odaklı reklamlar tasarlamaya yönlendirmişlerdir. Bu durumun bir sonucu olarak, toplumsal cinsiyet kalıplarını yıkan, özgüvenli ve alışılmadık dışında kadın temsillerinin yer aldığı reklam filmleri izleyicilere sunulmuştur. Kadınların güçlendirilmesine yönelik bu tarz mesajları içeren reklamlara femvertising (kadın odaklı reklam) denmektedir. Bu araştırmanın amacı, femvertising (kadın odaklı reklam) reklamlarda sunulan kadın temsillerinin hangi toplumsal cinsiyet stereotipine meydan okuduğunu ortaya çıkarmak ve her bir temsil oluşturulurken hangi arketip kişiliğinden yararlandığını tespit etmektir. Bu bağlamda özellikle femvertising akımının başlatıcısı olan Dove markasının 2018 yılında yayınladığı “Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde” reklam filmi göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, söz konusu reklamda yer verilen her bir kadın temsiline, bedenleri üzerinden oluşturulan güzellik algısına sarf ettikleri ifadeler yoluyla meydan okuduğu görülmektedir. Ayrıca reklam filminde yer alan sekiz kadın temsiline asi, bilge, şakacı, koruyucu, yaratıcı ve kâşif arketiplerini yansıttığı ve bu arketipler arasında şakacı arketipinin yoğun bir biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arketip, Göstergebilim, Feminizm, Femvertising, Reklam

SEMIOTIC ANALYSIS OF FEMALE PORTRAYALS PRESENTED IN ADVERTISEMENTS IN THE CONTEXT OF ARCHETYPAL THEORY

Abstract

With the inclusion of women in working life and their movement from the private sphere to the public sphere, gender inequality and social roles assigned to women have become an

increasingly discussed topic. In addition, the feminism movement has brought the inequality between male and female to a more striking point. Therefore, brands that wanted to make a difference in the market found these discussions significant and directed their strategies to design women-oriented advertisements. As a result of this situation, commercial films with self-confident and unusual female representations that break gender stereotypes were presented to the audience. Ads containing such messages for women's empowerment are called femvertising (women-oriented advertising). The purpose of this research is to reveal which gender stereotype the female representations presented in femvertising (women-focused advertising) advertisements challenge and determine which archetypal personality is used when creating each representation. In this context, the commercial film "Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde" published in 2018 by the Dove brand, which is the initiator of the femvertising movement, was analyzed using semiotic analysis method. As a result of the analysis, it is seen that each representation of women featured in the advertisement in question challenges the perception of beauty created over their bodies through their expressions. In addition, it was determined that the representations of eight women in the commercial film reflected the outlaw, sage, jester, caregiver, creator and explorer archetypes, and among these archetypes, the jester archetype was used extensively.

Keywords: *Advertising, Archetype, Feminism, Femvertising, Semiotics*

GİRİŞ

Tüketim alışkanlıklarının şekillenmesinde bireylerin sahip oldukları kaygıların etkili olduğu bilinmektedir. Günümüzde bu kaygıların en başında sosyal kaygı yer almaktadır. Artık tüketiciler sosyal ortamlarında kendilerini var etmek için çeşitli markaların kendilerine sundukları imajlardan faydalanmaktadırlar. Bu durumun bir sonucu olarak tüketicilerin marka tercihlerinde sosyal faydanın fonksiyonel faydandan daha etkili olduğu görülmektedir. Aynı zamanda, markalar sahip oldukları kişilikler aracılığıyla tüketicilerin kendilerini tanımlamalarına başka bir deyişle kendi kişiliklerini yaratmalarına ya da yansıtmalarına hizmet etmektedir. Bireyler marka tüketimi yoluyla ideal benliklerine ulaşma eğilimindedirler. Bu alanda yapılan çalışmalar tüketicilerin marka tercihinde marka kişiliği-benlik uyumunun etkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla markanın bir kişiliğe sahip olması ve bu kişiliğin tüketiciler tarafından doğru bir biçimde algılanması bir hayli önem kazanmaktadır. Tüketicilerin marka kişiliklerini algılaması ve yorumlaması reklamlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir.

Markalar hedef kitlesini oluşturan tüketicilere reklamlar aracılığıyla ulaşmaktadırlar. Reklamlar tüketicilere ürün hakkında fonksiyonel bilgi vermenin yanında sundukları temsiller aracılığıyla farklı yaşam tarzları hakkında bilinirlik yaratmak ya da yeni bakış açıları geliştirmek gibi faydalar da sağlamaktadır. “Çağımızda birçok insan reklamlar aracılığıyla çeşitli fikirlere, ürünlere, hizmetlere ya da kurumlara ilişkin bilgiler edinmekte, reklamlardan gördüklerini, duyduklarını gündelik yaşamlarına ve hatta arkadaş sohbetlerine taşımaktadırlar” (Elden, 2018:136). Dove 2004 yılında yapmış olduğu “gerçek güzellik”

reklam kampanyasıyla hem tekrar tekrar üretilen ve kadınlara dayatılan güzellik algılarına meydan okumuş hem de tüketicilere bilinenden başka bir güzellik algısının var olabileceğini göstermiştir. Bu bağlamda Dove'un yapmış olduğu bu kampanya ilk femvertising (kadın odaklı reklam) örneği olma özelliği taşımaktadır.

Markalar femvertising (kadın odaklı reklam) reklamlar aracılığıyla feminist harekete destek vererek, kültürde yer edinmiş belli başlı toplumsal cinsiyet rollerine meydan okumuş aynı zamanda da feminist hareketin içinde yer alan tüketicilerin dikkatini çekmeyi başararak satışlarını arttırmışlardır.

Reklamlarda uygulanan bu tarz etkileşimlerin başarılı olabilmesi için izleyiciler (tüketiciler) tarafından doğru ve tam bir biçimde anlaşılıyor olması gerekmektedir. Reklamlar tüketicilere vermek istedikleri mesajları iletiler aracılığıyla gerçekleştirmektedir. İleti bazen tek başına bir görüntü ya da ses olabileceği gibi bazen de tercih edilen bir ünlü, ünlünün temsil ettiği akım ya da sadece bir temsil olabilmektedir. Tüm bu unsuların tüketiciler tarafından algılanması arketipler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Reklamlarda kurgulanan karakterlerin, yazılan metinlerin, sunulan görsellerin hiçbiri tesadüf değildir. Hepsi bir amaca hizmet etmektedir. İzleyicilere sunulan temsiller arketiplerle özdeşleştirilerek reklam amaçları somut hale getirilmektedir.

Bu çalışmada, öncelikle toplumsal cinsiyet perspektifinde reklamlarda sunulan kadın temsillerine yer verilmiş, ardından bu temsillere meydan okumaların konu edinildiği femvertising (kadın odaklı reklamcılık) kavramı açıklanmıştır. Daha sonra C.G. Jung tarafından ortaya atılan ve Mark ve Pearson tarafından günümüze uyarlanan marka kişiliği arketipleri açıklanmıştır. Son olarak femvertising reklamlara başat olan Dove markasının 2018 yılında yayınladığı “Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde” reklam filmi göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmiş ve reklam filminde yer alan kadın temsillerinin hangi arketipleri çağrıştırdığı açıklığa kavuşturulmuştur.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Reklamlarda Kadın Temsili ve Femvertising

Pazarlama iletişimi unsurlarından biri olan reklam, kim tarafından yapıldığı belli olan ve çoğunlukla bir ücret karşılığında yapılan, çeşitli medyalarda yer alan, söz konusu ürün ve hizmetin tüketilmesine ilişkin ikna amacı taşıyan, bireysel olmaktan ziyade kitle iletişim odaklı gerçekleştirilen bir iletişim aracı olarak ifade edilmektedir (Arens, 2002:7). Amerikan Pazarlama Topluluğu'nun (AMA) tanımına göre ise reklam, fikirlerin, malların veya hizmetlerin belirli bir bedel ödenerek tanıtıldığı kişisel olmayan sunum biçimi olarak ifade edilmektedir. Her iki ifadede de reklam, belirli bir ücret karşılığında yapılan ve kitlelere ulaşmak için faydalanılan bir araç olarak tanımlanmaktadır. Batı (2019:11) ise bu ifadelerden farklı olarak reklamı, insan davranışlarını hedeflenen bir yön doğrultusunda etkilemek ve değiştirmek, marka oluşumunu sağlamak, ürün veya hizmeti tutundurmak, talebi ve satışı artırmak amacıyla gerçekleştirilen kitle iletişim biçimi olarak tanımlamaktadır. Tosun vd. (2018:36)'ne göre reklam, *“kaynağı belli olacak şekilde bir kişi ya da kuruluş tarafından herhangi bir, hizmet ya da fikri duyuran, ilgili mal, hizmet ve fikre yönelik hedef kitleyi*

bilgilendirerek veya ikna ederek hedef kitlede istenen yönde davranış değişikliği yapmayı amaçlayan, yer ya da zaman satın alınarak yapılan bedeli ödenmiş iletişim biçimi” olarak ifade edilmektedir. Bu tanım tüm ifadelerin birleşimini içermesinden kaynaklı olarak reklamın tüm işlevlerine ve temel özelliklerine doğrudan atıfta bulunmaktadır. Aynı zamanda reklam, tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayan ürün ve hizmetler arasından kendi yararına en uygun olanı tercih etmesine yarayan bir araç olmanın yanında, mal ve hizmetleri tanıtan, söz konusu bu mal ve hizmetlere nerede, nasıl, hangi fiyatla elde edebileceğini ve hangi şekilde kullanacağını açıklayan, günümüz koşullarında zaman maliyeti açısından tüketiciyle bir hayli yardımcı olan bir kitle iletişim aracıdır (Topsümer ve Elden, 2015:14). Dolayısıyla bir firma/marka için reklam ve reklam stratejisi oldukça önemli olmaktadır.

Reklamın tüketiciler üzerinde ikna ve harekete geçirme gibi etki (ler) bırakabilmesi için izleyicisinin kültürünü yansıtıyor olması gerekmektedir. TV reklamlarında sunulan toplumsal cinsiyet rolleri ile ülkenin sosyokültürel yapısının birbiri ile ilişkili olduğu yapılan kültürlerarası çalışmalarla desteklenmektedir (Uray ve Burnaz, 2003:79). Bireyler dolayısıyla tüketiciler kendileri ile bağdaştırdıkları reklam temsillerinden etkilenmekte bu doğrultuda davranış değişikliği/niyeti göstermektedirler.

Toplumsal cinsiyet biyolojik cinsiyet (kadın/erkek) gibi doğumla edinilmeyen, toplum tarafından cinslere atanan roller olarak ifade edilmektedir. Toplumsal cinsiyet cinslerin nerede nasıl konumlandırılacakları, meslek seçimleri, sorumlulukları gibi pek çok konuda hayatın her alanında kendini göstermektedir. Toplumsal cinsiyet normlarının en sık görüldüğü alanlardan biri de reklamlardır. Reklamlar toplumun geneline hâkim düşünceleri, bakış açılarını ve modaları yansıtmaktadır (Berger, 1990:131).

Reklamlar aracılığıyla sunulan kadın temsilleri analiz edildiğinde kadın bedeninin bir sömürü nesnesi ve meta olarak kullanıldığı, patriarkal sistemin bakış açısı doğrultusunda reklam içeriği oluşturulduğu görülmektedir. Böylece kadının reklamlarda hem hedef hem de araç olarak kullanıldığı söylenebilmektedir (Ertürk ve Özdemir, 2020: 477). Kadının seyirlik bir obje olarak sunumu çoğunlukla kozmetik ürünleri ve moda içerikli reklamlar aracılığıyla gerçekleşirken, hedef kitle olarak yer aldığı reklamlar genellikle deterjan, gıda ve küçük ev aletleri gibi ev ortamına ait ürünlerin reklamları olmaktadır. Bu reklamlarda kadınlar iyi bir eş, fedakâr bir anne ya da evin ve çocukların bakımından sorumlu kişi olarak gösterilmektedir. Böylece reklam aracılığıyla kadınlar kamusal alandan ziyade özel alana hapsedilmekte ve toplumsal cinsiyet normları yeniden üretilmektedir. Kadınların çalışma hayatı içinde yer aldığı reklamlarda ev işleri yine kadınların sorumluluğu olarak gösterilmekte söz konusu ürün ya da hizmet kadının kurtarıcısı olarak konumlandırılmaktadır. Dolayısıyla kadınlar ekonomik olarak özgür bireyler olarak temsil edilseler bile toplumsal rollerden sıyrılamamaktadırlar. Kadın ve erkeğin bir arada yer aldığı reklamlarda kadınların erkeklerden farklı bir biçimde konumlandırıldığı, erkeklerin kariyer sahibi, para kazanan ve eve katkı sunan ya da yönetici bir kişi olarak gösterilirken kadınlar erkeklerin yardımcısı ve tüketimi gerçekleştiren kişi olarak gösterilmektedir (Macionis, 2013: 634).

Feminizm, en genel ifadeyle cinsler (kadın/erkek) arasındaki eşitsizliğin ortadan kalkmasını, cinslerin (kadın/erkek) ekonomik ve sosyal açıdan sahip oldukları sorumlulukların ve yasal hakların eşit bir biçimde dağıtılmasını savunan ve bu doğrultuda faaliyetlerini sürdüren bir akım olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla ataerkil sistemin var ettiği toplumsal normlar ve bu normların yeniden üretildiği mecralar feminizmin ilgilendiği alanlardan biri olmaktadır. Bahsedildiği üzere reklamlar toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretildiği mecraların en başında yer almaktadır. Haliyle bu durum bir iletişim aracı olan reklamı hedef konumuna sokmaktadır. Reklam sektörü ve feminizm akımı arasında yaşanan gerilimin bir sonucu olarak femvertising kavramı ortaya çıkmıştır.

Femvertising, “feminism” ve “advertising” kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkmış, kadınları ve kadınların güçlendirilmesini konu alan bir reklam türü olarak ifade edilebilir. SheKnows Media (2015) tarafından “kadınları ve kızları güçlendirmek için kadınlara özgü yetenek, mesajlar ve imgeleri kullanan reklamlar” olarak tanımlanmaktadır (Drake, 2017:594). Femvertising kampanyaları, kadının bedeninin nesneleştirilmesine ve yer etmiş stereotiplere son vermek amacıyla, bedeniyle değil zekası ile ön plana çıkan, doğal görünümlü, ötekileştirilmeyen ve karşı cinsle eşit haklara sahip olan kadın temsillerine yer vermektedir (Cihangiroğlu, 2018:48). Böylece duyarlı tüketiciler üzerinde pozitif duygular uyandırarak markaya yönelik olumlu tutum geliştirilmesine ve satın alma niyetine sebep olmaktadır (Drake, 2017: 593-594).

1.2. Arketip ve Kişilik Arketipleri

Arketip kavramı psikolog C.G. Jung (1875-1961) tarafından literatüre kazandırılmıştır. C.G. Jung çalışmalarında arketipleri, ilk insandan günümüze dek var olan ve hatta var olmaya devam eden ve Platon’un ideasıyla paralellik gösteren bir kavram olarak ifade etmektedir. Arketipler ilk sembollerdir ve insanlığın yaratılışıyla birlikte ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bir bütün olarak ele alındığında arketipler, insan zihninin gizil güçlerinin toplamını temsil etmektedir (Jung, 2006:52). Herhangi bir kişi, durum ya da olay bu güçlü ve kadim imgeleri kolektif bilinçdışının derinliklerinden çıkartarak duygusal tepkilere yol açabilir (Shelburne, 1988:57). Arketipsel imgeler bireylerin öz benliğinde var olmaktadır ve atalardan (ilk insanlardan) miras olarak bir sonraki kuşaklara aktarılmaktadır. Başka bir deyişle arketipler, atalarımızdan (ilk insanlardan) günümüze aktarılan zengin ve en eski bilgi hazineleridir. Kolektif bilincin arketipleri, dünyanın her yerinde tüm kültürlerde rüyalarda, mitlerde, dinde, edebiyatta, drama, şiir, film ve televizyonda yeniden ortaya çıkan semboller ve imgelerdir. Kişisel ve kültürel değerler içinde farklılık gösterse de formları kolektif bilinçdışından kaynaklanmaktadır. Böylece arketiplerin yalnızca gelenek, dil ve göçlerle yaygınlaşmadığı, sonradan öğrenilemediği, *mekândan* ve zamandan ve hatta herhangi bir dış etkenden bağımsız bir biçimde kendiliğinden ve sürekli olarak meydana geldiği anlaşılmaktadır (Jung, 2019:20).

C.G. Jung, persona, gölge, anima ve animus olmak üzere dört farklı arketip olduğunu, bu dört arketipin insan davranışlarının temellerini oluşturduğunu ve her bir arketipin kendine has değerlere, anlamlara ve karakteristik özelliklere sahip olduğunu ifade etmektedir (Yılmaz, 2018:102).

Persona bireyin dış çevresine karşı ruhsal davranışlarının geneli ve bireyin nasıl görünmesi gerektiği hususunda birey ve toplum arasındaki uzlaşmacı olarak ifade edilmektedir (Jung, 2006:39-40). Gölge, persona tarafından onaylanmayan, birey tarafından eyleme dönüşmesi baskılanan karanlık bölümdür. Gölge bu doğası sebebiyle persona ile çatışma içindedir (Savaş ve Doruk, 2018:212). Bu özellikleri gereği gölge id'e benzetilirken persona da süpergoya benzetilmektedir. Erkeğin bilinçdışında doğuştan bir kolektif kadın imgesi mevcuttur (anima), erkek kadının doğasını anima yardımıyla anlar benzer şekilde kadının da bilinçdışında erkek imgesi (animus) mevcuttur kadın da erkeği animus yardımıyla anlamaktadır (Jung, 2015:14).

Mark ve Pearson (2001) C.G. Jung'un dört temel arketipini ve motivasyon teorilerini temel alarak markalara anlam kazandırmak amacıyla kullanılmak üzere on iki adet imgeden oluşan arketip kişiliği modelini geliştirmişlerdir. Arketipler bir ürünü ve/veya markayı potansiyel tüketicinin zihninde canlı hale getirmektedir. Bu canlandırma hali literatürde pinokyo efekti olarak ifade edilmektedir. Bu yolla tüketicilerin aslında cansız bir nesne olarak var olan ürün ve/veya marka ile ilişki kurmasına ve önemsemesine zemin hazırlamaktadır (Kurultay, 2017:356). Bu doğrultuda C.G. Jung tarafından ortaya atılan ve Mark ve Pearson tarafından geliştirilen on iki marka kişiliği arketipini açıklamak yerinde olacaktır.

Masum (The Innocent) Arketipi

Masum arketipi, kötülükten uzak, sadık, saf ve çocuksu karakterlerle temsil edilmektedir (Faber ve Mayer, 2009:309). Çoğunlukla bir çocuk veya naif bir genç aynı zamanda da aziz veya mistik olarak tezahür edilen masum arketipi, saflığı ve inancı sembolize etmektedir (Batey, 2008:41).

Tablo1: Masum Arketipinin Karakteristik Özellikleri

Çekirdek Arzusu	Cenneti deneyimlemek
Amacı	Mutlu olmak
Korkusu	Cezalandırılmaya neden olabilecek yanlış ya da kötü bir şey yapmak
Stratejisi	Doğru işler yapmak, güven kazanmak
Tuzağı	Kanmak, kandırılmak
Niteliği	İnançlı ve iyimser olmak

Kaynak: Mark, M. ve Pearson, C.S. (2001). *The hero and the outlaw: building extraordinary brands through the power of archetypes*. New York: Mc.Graw-Hill.

Kâşif (The Explorer) Arketipi

Kâşif arketipi, bağımsız, özgür iradeli maceraperest bir karakter tarafından temsil edilmektedir (Faber ve Mayer, 2009:309). Kâşif arketipi sürekli bir biçimde keşfedilmemiş yerleri gün yüzüne çıkarma, yeni yollar keşfetme, kendini bulma veya ruhsal aydınlanma arzusu içindedir (Batey, 2008:37). Turkcell'in bir zamanlar reklamında yer alan özgür kız ve oğlan (Nil Karabrahimgil ve Yiğit Özşener) kâşif arketipinin birer temsilcisi olarak gösterilebilir. Kâşif arketipini içeren reklamlarda genellikle; büyük ve açık bir gökyüzü, cazip

açık yollar, çeşitli doğa görüntüsü, dağlar, merak uyandıran ufuk çizgisi, uzay gibi temalar yer almaktadır (Mark ve Pearson, 2001:72).

Tablo 2: Kâşif Arketipinin Karakteristik Özellikleri

Çekirdek Arzusu	Dünyayı keşfederek kim olduğunu bulmak
Amacı	Daha iyi, daha özgün ve daha tatmin edici bir hayat
Korkusu	Kapana kısılmak, içsel boşluk, boyun eğmek
Stratejisi	Seyahat etmek, yeni şeyler aramak ve keşfetmek, can sıkıntısı ve kapana kısılmaktan kurtulmak
Tuzağı	Amaçsız gezinmek, uyumsuzluk
Niteliği	Özerklik, azim, kendi kendine dürüst olabilmek

Kaynak: Mark, M. ve Pearson, C.S. (2001). *The hero and the outlaw: building extraordinary brands through the power of archetypes*. New York: Mc.Graw-Hill.

Bilge (The Sage) Arketipi

Bilge arketipi, felsefi, mütefekkir, bilgilendirici, bilgiyi paylaşan ve bilgeliğe ve nesnellığe değer veren karakterler ile temsil edilmektedir (Batey, 2008: 41). Hayat tecrübelerinden dolayı bilge arketipinin yansıtılmasında yaşlı kadın ya da erkek tasvirlerinden yararlanılmaktadır.

Tablo 3: Bilge Arketipinin Karakteristik Özellikleri

Çekirdek Arzusu	Gerçeği bulmak
Amacı	Dünyayı anlamak için zekâ ve analizleri kullanmak
Korkusu	Aldanmak, kandırılmak, cehalet
Stratejisi	Bilgiyi arayıp bulmak, düşünme mekanizmasını anlamak ve topluma ayna tutmak
Tuzağı	Amaçsız gezinmek, uyumsuzluk
Niteliği	Meseleleri sonsuza kadar araştırabilmek

Kaynak: Mark, M. ve Pearson, C.S. (2001). *The hero and the outlaw: building extraordinary brands through the power of archetypes*. New York: Mc.Graw-Hill.

Kahraman (The Hero) Arketipi

Kahraman arketipi, cesur, ilkeleri olan, iradeli, rekabetçi, engellerin üstesinden gelebilen, meydan okumayı seven kişilik özellikleri tarafından temsil edilmektedir (Batey, 2008:43). Kahraman miti pek çok kültürde sıkça karşılaşılan ve bilinen bir karakterdir (Roberts, 2010:23). Özellikle temizlik markalarının reklamlarında kahraman arketipi yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Tablo 4: Kahraman Arketipinin Karakteristik Özellikleri

Çekirdek Arzusu	Cesur ve zor eylemler aracılığıyla değerini ispat etmek
Amacı	Ustalığını dünyayı daha iyi bir yer haline geçirecek şekilde kullanmak
Korkusu	Zayıflık, kırılabilirlik, korkaklık
Stratejisi	Olabilirdiği kadar güçlü, yetkin ve kuvvetli olmak
Tuzağı	Kibir, her zaman bir düşman ihtiyacı oluşturmak
Niteliği	Yetkinlik ve cesaret

Kaynak: Mark, M. ve Pearson, C.S. (2001). *The hero and the outlaw: building extraordinary brands through the power of archetypes*. New York: Mc.Graw-Hill.

Asi (The Outlaw) Arketipi

Asi arketipi, isyancı, devrimci, yerleşmiş geleneklere karşı çıkan kişilik özellikleriyle temsil edilmektedir (Batey, 2008:40).

Tablo 5: Asi Arketipinin Karakteristik Özellikleri

Çekirdek Arzusu	İntikam ya da devrim
Amacı	İşlemeyeni yok etmek (toplum veya asi için).
Korkusu	Güçsüzlük, önemsizlik
Stratejisi	Parçalamak, yok etmek veya şoka sokmak
Tuzağı	Karanlık tarafa geçmek, kanuna karşı gelmek
Niteliği	Radikal özgürlük, rezalet

Kaynak: Mark, M. ve Pearson, C.S. (2001). *The hero and the outlaw: building extraordinary brands through the power of archetypes*. New York: Mc.Graw-Hill.

Sihirbaz (The Magician) Arketipi

Sihirbaz arketipi, şaman, şifacı, cadı/büyücü ve vizyon sahibi kişilik özelliklerine sahip karakterler tarafından tasvir edilmektedir (Batey, 2008:40).

Tablo 6: Sihirbaz Karakterinin Özellikleri

Çekirdek Arzusu	Dünyanın veya evrenin nasıl işlediğine dair temel bilgileri edinmek
Amacı	Rüyaları gerçekleştirmek
Korkusu	Beklenmeyen olumsuz sonuçlar
Stratejisi	Vizyon geliştirmek ve bunu yaşamak

Tuzağı	Manipülatif olmak
Niteliği	Herkes kazandığı sonuçlara ulaşabilmek

Kaynak: Mark, M. ve Pearson, C.S. (2001). *The hero and the outlaw: building extraordinary brands through the power of archetypes*. New York: Mc.Graw-Hill.

Sıradan Biri (The Regular Guy/Gal) Arketipi

Sıradan biri arketipi yaygın işçi sınıfı, mazlum ve yoldaş tarafından temsil edilmektedir (Faber ve Mayer, 2009:309). Sıradan biri abartısız olmaktan, sadelikten yanadır. Bu kişiliği benimseyen markalar da doğal olan sıradan insanları reklamlarında oynatmaktadır. Sıradan biri arketipine sahip markalar, potansiyel tüketicilerin kendileri ile barışık olmalarını sağlamayı amaçlamaktadırlar (Ay ve Yakın, 2017:168).

Tablo 7: Sıradan Biri Arketipinin Özellikleri

Çekirdek Arzusu	Diğerleriyle temas
Amacı	Ait olma, uyma
Korkusu	Göze çarpmak, havaya girmek (büyüklük taslamak) ve sonuç olarak dışlanmak veya reddedilmek
Stratejisi	Sıradan, yıkılmaz erdemler geliştirmek, halk ile iletişim kurmak, uyum sağlamak.
Tuzağı	Yüzeysel bir temas, uygunluk için kendini feda etmek
Niteliği	Gerçeklik, empati, iddiasızlık

Kaynak: Mark, M. ve Pearson, C.S. (2001). *The hero and the outlaw: building extraordinary brands through the power of archetypes*. New York: Mc.Graw-Hill.

Âşık (The Lover) Arketipi

Âşık arketipi, samimi, romantik, şehvetli, duygusal ve özellikle tutkulu kişiler tarafından temsil edilmektedir (Faber ve Mayer, 2009:309). Âşık arketipi, sevgi gösterme ve karşılık bulma dürtüsü tarafından yönlendirilmektedir ve ister dostlukta ister romantizmde sevgi dolu bağlılığı ifade etmektedir (Batey, 2008:38).

Tablo 8: Âşık Arketipinin Karakteristik Özellikleri

Çekirdek Arzusu	Mahremiyet yaratmak ve duygusal zevki tatmak
Amacı	İnsanlarla ve onların sevdiği işler, tecrübeler ve mekânlar ile ilişki içinde olmak
Korkusu	Yalnız kalmak, ilgi görmemek, istenmemek, sevilmemek

Stratejisi	Fiziksel, duygusal ve her şekilde giderek daha çekici hale gelmek
Tuzağı	Başkalarını cezbetmek ve memnun etmek için her şeyi yapmak, kimliğini yitirmek
Niteliği	Tutku, saplantı, bağlılık, püritenlik

Kaynak: Mark, M. ve Pearson, C.S. (2001). *The hero and the outlaw: building extraordinary brands through the power of archetypes*. New York: Mc.Graw-Hill.

Şakacı/Soytarı (The Jester) Arketipi

Şakacı/Soytarı arketipi durağanlığı sevmeyen, sürekli eğlence peşinde olan karakterler ile tasvir edilmektedir. En büyük korkusu sıkıcı bir ortam içerisinde olmaktır. Soytarı/Şakacı arketipi, eğlenceye hazır olması, kendini beğenmiş olması, tabuları yıkması, sorulmayı sorması ve dile getirilmeyenlerden bahsetmesiyle hepimizin içinde bir parça olarak var olmaktadır (Batey, 2008:39).

Tablo 9: Şakacı Arketipinin Kişilik Özellikleri

Çekirdek Arzusu	Anın tadını sonuna kadar çıkarmak
Amacı	Harika vakit geçirmek ve dünyaya ışık saçmak
Korkusu	Sıkılmak, sıkıcı olmak
Stratejisi	Oyun, şaka yapmak, komik olmak
Tuzağı	Hayatını boşa harcamak
Niteliği	Neşe

Kaynak: Mark, M. ve Pearson, C.S. (2001). *The hero and the outlaw: building extraordinary brands through the power of archetypes*. New York: Mc.Graw-Hill.

Koruyucu (The Caregiver) Arketipi

Anaç arketipi, kendini başkalarının güvenliğini ve rahatını sağlamaya adanmış karakterlerle temsil edilmektedir. Benzer şekilde bu arketipe sahip karakterler yardımcı, fedakâr ya da hayırsever olarak tasvir edilmektedir. Genellikle anne ve baba figürleriyle izleyiciye aktarılmaktadır (Batey, 2008:38).

Tablo 10: Anaç Arketipinin Karakteristik Özellikleri

Çekirdek Arzusu	İnsanları kötülüklerden korumak
Amacı	Başkalarına yardım etmek
Korkusu	Bencillik, nankörlük

Stratejisi	Başkaları için bir şeyler yapmak
Tuzağı	Kendini kurban etmek
Niteliği	Cömertlik, şefkat

Kaynak: Mark, M. ve Pearson, C.S. (2001). *The hero and the outlaw: building extraordinary brands through the power of archetypes*. New York: Mc.Graw-Hill.

Yaratıcı (The Creator)Arketipi

Yaratıcı arketipi, sanatsal ve yaratıcı kişilik tarafından temsil edilmektedir (Faber ve Mayer, 2009:309). Yaratıcı arketipi, sanatçı yazar, müzisyen ve mucit tasvirleriyle sunulmaktadır (Batey, 2008:39).

Tablo 11: Yaratıcı Arketipinin Karakteristik Özellikleri

Çekirdek Arzusu	Kalıcı bir değer yaratmak
Amacı	Vizyon vermek
Korkusu	Vasat bir vizyona sahip olmak veya bunu uygulamak
Stratejisi	Sanatçı becerileri ve kontrolü geliştirmek
Tuzağı	Mükemmeliyetçilik, yanlış olanı yaratma
Niteliği	Yaratıcılık, hayal gücü

Kaynak: Mark, M. ve Pearson, C.S. (2001). *The hero and the outlaw: building extraordinary brands through the power of archetypes*. New York: Mc.Graw-Hill.

Hükümdar (The Ruler) Arketipi

Hükümdar arketipi, lider, yönetici, kral ve kraliçe tasvirleri ile sunulmaktadır. Hükümdar arketipi, durumların ve olayların sorumluluğunu üstlenerek, kontrolü ele geçirmeye ve elinde tutmaya, kaosu değiştirmeye ya da ortadan kaldırmaya odaklanmaktadır. Hükümdar arketipi, bireylere sorumluluk almaları ve kişisel profesyonel amaçlarını yerine getirmeleri için ilham vermektedir (Batey, 2008:42).

Tablo 12: Hükümdar Arketipinin Karakteristik Özellikleri

Çekirdek Arzusu	Kontrol
Amacı	Başarılı bir aile, firma, topluluk oluşturmak

Korkusu	Kaos, alt edilmek
Stratejisi	Önderlik etmek
Tuzağı	Diktatörlük, otoriterlik
Niteliği	Sorumluluk, liderlik

Kaynak: Mark, M. ve Pearson, C.S. (2001). *The hero and the outlaw: building extraordinary brands through the power of archetypes*. New York: Mc.Graw-Hill.

2. UYGULAMA

2.1. Metodoloji

Araştırma, bir reklam çeşidi olan femvertisinglerde izleyicilere sunulan kadın temsillerinin hangi toplumsal cinsiyet normlarına meydan okuduklarının tespit edilmesi ve söz konusu bu temsillerin oluşturulmasında hangi arketipsel kişilik(ler)den faydalandığını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini, kadın odaklı reklamcılığı benimseyen markaların reklam filmleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda Dove markası tarafından 2018 yılında markanın resmi YouTube kanalı olan Dove Türkiye’de yayınlanan, “Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde” reklam filmi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırmada zaman ve maliyet unsuru göz önünde bulundurularak, reklam filmi amaçlı örnekleme yöntemi ile markanın YouTube’da yer alan reklam filmleri arasından seçilmiştir. Reklam filmi Anima İstanbul yapım şirketi tarafından Ogilvy İstanbul reklam ajansı aracılığıyla 2018 yıllarında çekilmiştir. Reklam filminde patriarkal sistemler tarafından kadınlara dayatılan tek tip güzellik algısına meydan okuma amaçlı olarak sekiz farklı kadın temsilleri gösterilmektedir. Reklam filminde yer verilen kadınların ve gösterilen temsillerin belirlenmesi için Dove markası birçok kadınla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirmiştir. Sonuç olarak reklam filminde gösterilen kadın tasvirleri kurgunun ötesinde gerçek hikâyelerinden meydana gelmektedir.

Araştırmada, gösteren ve gösterilen (ler) arasındaki ilişkiyi yorumlanmaya ve reklam filmi içerisinde izleyicilere sunulan düz ve yan anlam(lar)ı gün yüzüne çıkartmaya olanak sağladığı için niteliksel bir yöntem olan göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.

Göstergebilim, en genel ifadeyle birbiri ile ilintili göstergeleri inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır (Güz vd., 2002:155). Göstergebilim, anlamın ne olduğundan ziyade nasıl yaratıldığıyla ilgilenmektedir (Parsa ve Parsa, 2004: 1-2). Göstergebilimde anlam (lar) gösterge, gösteren (düz anlam) ve gösterilen (yan anlam) olarak adlandırılan üç ana unsur aracılığıyla izleyicilere iletilmektedir.

Gösterge, “genel olarak kendi dışında bir şeyi temsil eden ve dolayısıyla bu temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu, vb. olarak tanımlanır. Bu açıdan sözcükler, simgeler, işaretler vb gösterge olarak kabul edilir” (Rifat, 2009:11). Bu araştırma için seçilen reklam filmleri göstergeleri oluşturmaktadır.

Gösteren (Düz anlam), Barthes tarafından gerçek dünyada yer alan nesnelerin insan zihninde oluşturduğu, sınırı kültürle belirlenen bir yansıma olarak tanımlanmamaktadır (Batı, 2016:96). “Reklamda düz anlam, bir tür işaret fişeği vazifesi görür. Bir anlamda, söz konusu iletinin bir reklam olduğunu izleyici/okuyucuya kavratır” (Batı, 2016:96). Reklam filminde izleyiciye sunulan her bir sahne, sahne(ler)de yer alan kadın temsili ve bu temsillere ait dış sesler araştırmada yararlanılacak gösterenleri (düz anlamları) oluşturmaktadır.

Gösterilen (Yan anlam), göstergenin, kullanıcıların kültürel değerleriyle ve duygularıyla bir araya geldiğinde ortaya çıkan etkileşim ve göstergenin nasıl anlamlandırıldığı olarak ifade edilmektedir (Batı, 2016:99). Yan anlam, düz anlamdan ziyade çok daha fazla öznedir, nedensizdir ve kültüre özgüdür (Tokmak, 2017:203). Araştırmanın konusu gereği reklam filmi aracılığıyla sunulan kadın tasvirlerini anlamlandırmakta yararlanılan on iki tip arketip gösterilenleri (yan anlamları) oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda Dove markasının resmi YouTube kanalı aracılığıyla, söz konusu reklam filminde kadın temsillerine yer verilen sahneler dondurularak, ayrı ayrı incelemeye alınıp söz konusu bu sahnelerde izleyicilere sunulan görüntüler gösteren (düz anlam) ve gösterilen (yan anlam) perspektifinde analiz edilmiş ve çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur.

2.2. Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filminin Göstergebilimsel Analizi

Birinci Sahne

Reklam filmi, genç bir kadının boş bir sokakta yürüdüğü görüntü ile başlar. Genç kadının ekranda görüldüğü andan itibaren kendisine ait dış sesin “otuz dört bedenim değil, dövmelemin sayısı” dediği duyulur. Aynı zamanda sahne kadının manavın önünden geçtiği bir görüntü ile devam ederek, grafiti desenli bir duvarın önünde durmasıyla son bulur. Birinci sahnede yer alan tüm bu unsurlar (sokak, dövme, manav, duvar, dış ses ve kadının kendisi) düz anlamları oluşturmaktadır.

Görsel 1: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 1/1

Toplum nezdinde dövme yaptırmak, asi bir kişiliğe sahip olmanın göstergesi olarak ifade edilmektedir. Tarih boyunca insanlar, herhangi bir eylem ya da protestoda bulunacağı zaman sokaklarda toplanmayı tercih etmişlerdir. Neredeyse tüm eylemler bir kamu ortamı olan

sokaklarda gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda izleyiciye gösterilen bu iki unsur (dövme ve sokak) başkaldırının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu nedenle reklam filminin son sahnesinde kadının kolundaki dövme oldukça belirgin bir biçimde izleyiciye sunulmuştur. Ayrıca kadının önünde durduğu duvarda grafiti olması –grafiti pek çok durumda yasa dışı bir eylem olarak sayılmaktadır- da isyancılığa bir gönderme olarak yorumlanabilir. Bu yolla, bu görüntülerin derinine indiğimizde yan anlamın bir başkaldırı, isyan niteliği taşıdığı görülmektedir.

Görsel 2: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 1/2

Sinema ve tiyatro gibi görsel sanatlarda manav mahalle kültürünü yansıtmaktadır. Genç kadının yürüyerek manavın önünden geçmesi mahalle baskısına olan bir meydan okuma olarak yorumlanabilir. Bu sahne ile mahalle baskısına karşı görünür olma ya da onu görmezden gelerek yoluna devam etme gibi yan anlamlar, görüntüler aracılığıyla izleyiciye iletilmektedir. Aynı zamanda kadının, "otuz dört bedenim değil vücudumdaki dövmelemin sayısı" ifadesi de toplum tarafından kadına dayatılan beden imajına bir başkaldırı olarak nitelendirilebilir. Bu bağlamda bu sahnede sunulan kadın temsilinin "asi" kişilik arketipini yansıttığı görülmektedir.

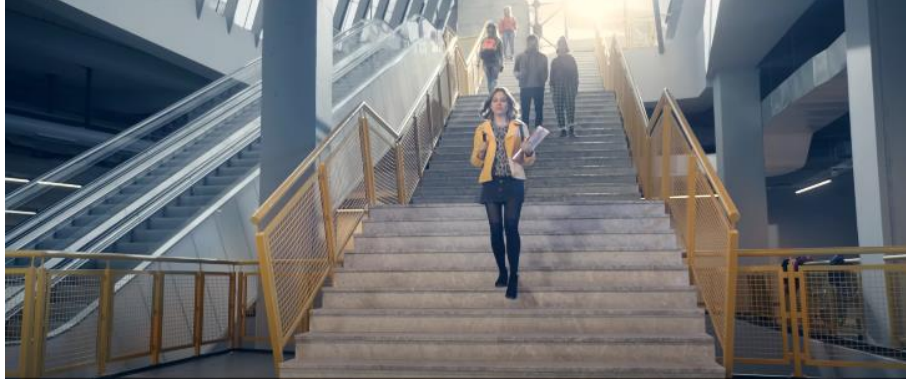

Görsel 3: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 1/3

İkinci Sahne

İkinci sahnede, merdivenlerden inen genç bir üniversite öğrencisi kadın görünür. Üniversite öğrencisi kadın merdivenlerden indiği sırada, ekranda 90-60-90 rakamları belirlemektedir. Aynı

zamanda kendisine ait dış sesin “doksan, altmış, doksan ölçülerim değil, vizelerim” dediği duyulmaktadır. Son olarak sahne, üniversite öğrencisi kadının okulun kütüphanesinde çalışırken gösterildiği görüntü ile sonlanır. Bu sahnede mekân olarak okul ortamı (merdiven, koridor, kütüphane), ders notları/kitaplar ve dış ses ve öğrencinin kendisi düz anlam olarak ifade edilebilir.

Görsel 4: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 2/1

Bu sahnede mekân olarak üniversite koridorlarının ve kütüphanenin tercih edilmesi öğrenmeye ve araştırmaya yapılan bir gönderme olarak yorumlanabilir. Genç kadının elinde tuttuğu notlar da bu yorumu desteklemektedir. Dolayısıyla izleyiciye verilen yan anlamın öğrenme, bilgi edinme, bilgelik gibi kavramlar olduğu yorumu yapılabilir.

Genç kadının “doksan, altmış, doksan vücut ölçülerim değil, vizelerim” söylemi değerlendirildiğinde, toplum tarafından kadına dayatılan ideal ölçü kalıbına bir karşı duruş olarak ifade edilmektedir. Bu söylem, genç kadının bulunduğu sosyal ortamda kendisini beden ölçüleri ile değil, edindiği bilgi düzeyi ile var ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu sahnede sunulan kadın temsiline “bilge” kişilik arketipini yansıttığı ifade edilebilir.

Görsel 5: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 2/2

Üçüncü Sahne

Üçüncü sahnede, evinin salonunda yer alan bir kadın görünür. Kadının gösterildiği esnada ekranda dokuz rakamı görülür. Sahnenin devamında kadının bir bebekle (kızı) vakit geçirdiği

gösterilir. Sahne boyunca dış sesin, “dokuz verdiğim kilolar değil, kızım ile geçirdiğim aylar” dediği duyulur. Bu sahne için düz anlam anne figürü, bebek, beyaz rengin hâkim olduğu mekân seçimi ve çeşitli bitkiler aracıyla verilmektedir.

Görsel 6: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 3/1

Beyaz saflığı ve doğallığı temsil etmektedir. Üçüncü sahnede kullanılan mekânın tasarımında beyaz rengin hâkim olduğu görülmektedir. Bu durum masum arketipine bir gönderme olarak yorumlanabilir. Aynı zamanda mekâna bitkilerle doğal bir atmosfer kazandırıldığı da görülmektedir. Çeşitli bitkilerin kullanılması da doğaya yapılan bir gönderme olarak yorumlanabilir. Doğa üretkendir ve bir döngü içerisinde sürekli kendini yeniler. Bu sembol reklam filminde gösterilen anne figürünü desteklemektedir.

Görsel 7: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 3/2

Anne olarak sunulan karakterin “dokuz verdiğim kilolar değil, kızım ile geçirdiğim aylar” ifadesi ele alındığında karakterin odağında toplum tarafından kadına dayatılan beden imajına uygun olmaktan ziyade kızına odaklandığı, kızını önemseyip onu toplumun beklentilerinin ötesinde tuttuğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla reklam filminin üçüncü sahnesinde hem “masum” hem de “koruyucu” kişilik arketipine bir gönderme yapılmaktadır.

Görsel 8: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 3/3

Dördüncü Sahne

Reklam filminin dördüncü sahnesi, deri ceketli ve fularlı genç bir kadının eğlence mekânına girdiği görüntü ile başlar. Kadının sahnede belirmesiyle birlikte ekranda 9? 8? Rakamları belirir. Ardından kadının kalabalığın içinde dans ettiği bir görüntü ile sahne son bulur. Tüm sahne boyunca dış sesin “ dokuz, sekiz on üzerinden puanım değil, en sevdiğim ritim” dediği duyulmaktadır. Bu sahnede düz anlam eğlence mekânı, deri ceket, dış ses ve kadının kendisi üzerinden verilmektedir.

Görsel 9: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 4/1

Yan anlam bakımından değerlendirildiğinde bu sahnede mekân olarak eğlence mekânının tercih edilmesi şakacı arketipinin anın tadını çıkar mottosuna bir gönderme olarak yorumlanabilir. Ayrıca sahnede kadının kalabalığın içinde eğlenirken gösterilmesi de yine bu mottoya yapılan göndermeyi desteklemektedir.

İzleyiciye sunulan kadın temsilinin “dokuz, sekiz on üzerinden puanım değil, en sevdiğim ritim” söylemi, kadınların fiziksel özelliklerine göre puanlandırılmasına karşı olarak bu rakamları en sevdiği ritim şeklinde ifade etmesi, toplumun üzerinde yaratmış olduğu baskıya rağmen hayatın tadını çıkartabildiğine dair bir gösterge oluşturmaktadır. Bu doğrultuda reklam filminin dördüncü sahnesinde sunulan kadın tasvirinin “şakacı” kişilik arketipini yansıttığı görülmektedir.

Görsel 10: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 4/2

Beşinci Sahne

Beşinci sahne, genç bir kadının kına gecesi ile başlar. Sahnenin başında kadın karakterin elindeki telefon ile selfie (öz çekim) çektiği görülmektedir. Sahnenin devamında genç kadının arkadaşlarıyla birlikte tef çalıp oynadığı keyifli anlar ekrana gelir. Kadına ait dış sesin “doksan iki like’larım değil, en mutlu günümde yanımda olan arkadaşlarım” dediği sahne boyunca izleyici tarafından duyulur. Genç kadının arkadaşları, sosyal medya, tef ve kadının kendisi bu sahne için düz anlam unsurlarını oluşturmaktadır.

Görsel 11: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 5/1

Bu sahnede kadının sesinden duyduğumuz “doksan iki like’larım değil, en mutlu günümde yanımda olan arkadaşlarım” yan anlam bazında değerlendirildiğinde temsilin kalabalık bir arkadaş grubuna sahip olduğu yorumu yapılabilmektedir. Dolayısıyla izleyiciye sunulan kadın temsiline oldukça sosyal olduğu söylenebilir.

Sosyal olmak, hayattan keyif almak gibi özellikler şakacı arketipini işaret etmektedir. Ayrıca yine kadın temsiline söyleminden yola çıkarak, sosyal medya hesaplarında alınan like’lar üzerinden tescillenen güzellik algısının, genç kadın tarafından önemsenmediği aksine odak noktasında arkadaşlarıyla geçirdiği vakitlerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Ek olarak sahnenin devamında genç kadının arkadaşlarıyla birlikte tef çalıp oynadığı görüntü de hayattan zevk almayı bilen biri olduğu mesajını vermektedir. Böylece reklam filminde sunulan kadın tasvirinin “şakacı” kişilik arketipini sembolize ettiği söylenebilir.

Görsel 12: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 5/2

Altıncı Sahne

Altıncı sahnede ailesiyle birlikte doğum günü kutlayan orta yaş bir kadın görülmektedir. Kadının altı ve iki harflerinden oluşan ve pastanın üzerine altmış iki olarak yerleştirilen mumların yerini değiştirdiği ve sayıyı yirmi altıya çevirdiği görülür. Sahnenin devamında karakterin gençliğine dair fotoğraflar kronolojik bir biçimde ekrana gelir. Ardından kadının keyifle dans ettiği görüntü ile sahne son bulur. Bu süreçte dış sesin “yirmi altı yaşım değil, hissettiğim” dediği duyulmaktadır. Bu sahnede aile, pasta, kadın temsiline dans ettiği görüntü ve kadının kendisi düz anlamları oluşturmaktadır.

Görsel 13: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 6/1

Sunulan kadın temsiline ailesiyle birlikte keyifli vakit geçiriyor olması, sahnenin herkesin mutlu görüldüğü doğum günü kutlaması ile başlaması, şakacı arketipinin hayattan zevk alma mottosuna bir gönderme olarak yorumlanabilir. Ayrıca ilerleyen görüntüde kadının gençlerle birlikte dans ederken gösterilmesi de hayattan keyif almayı bildiği izlenimi uyandırmaktadır. Dolayısıyla bu sahnede hayattan zevk alma hissi izleyiciye yan anlam olarak sunulmaktadır.

Son olarak “yirmi altı yaşım değil hissettiğim” ifadesi toplum tarafından bireylere uygun görülen yaşının insanı olma, belirli bir yaştan sonra oturaklı olmak zorunda kalma gibi davranış biçimlerinin aksine daima enerjik ol ve hissettiğin gibi davran mesajları vermektedir. Bu doğrultuda altıncı sahnede tasvir edilen kadın temsiline “şakacı” kişilik arketipini yansıttığı görülmektedir.

Görsel 14: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 6/2

Yedinci Sahne

Yedinci sahnede küçük bir gruba konser veren müzisyen bir genç kadının sahneye çıktığı görülür. Kadın sahneye çıktığı anda arkasında kalan cam duvarın belirli noktalarında bir, yedi ve sıfır rakamı belirir. O sırada dış sesin “yüz yetmiş boyum değil, repertuarımdaki şarkılar” dediği duyulur. Düz anlam enstrüman, dış ses ve müzisyenin kendisi vasıtasıyla iletilmektedir.

Görsel 15: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 7

Bu sahnede gösterilen kadın temsilinin müzisyen olması “yaratıcı” kişilik arketipine doğrudan bir gönderme olarak yorumlanabilir. Ayrıca karakterin söylemi yan anlam boyutunda ele alındığında yüz yetmiş rakamının, kadınların boyları ile ilgili kalıplaşmış yargıların ötesinde karakterin repertuarının genişliğine vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda karakterin repertuarının rakamsal olarak ifade edilmesi de reklam filminde sunulan kadın temsilinin “yaratıcı” kişilik arketipini yansıttığının bir göstergesi olarak görülmektedir.

Sekizinci Sahne

Reklam filminin son kadın temsilinin yer aldığı sekizinci sahne, İzmir saat kulesi meydanında bulunan genç bir kadının gösterilmesiyle başlar. Kadının sahnede görülmesiyle birlikte ekranın sol tarafında otuz beş rakamı belirir. Daha sonrasında genç kadının otostop çektiği ve farklı mekânlarda bulunduğu görüntülerle beraber dış sesin “otuz beş güzelliğimin geldiği yer değil, gezdiğim şehirler” dediği duyulmaktadır. Saat kulesi, kadının otostop çektiği sahne ve kadının kendisi bu sahne için düz anlam unsurlarını oluşturmaktadır.

Görsel 16: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 8/1

Keşfedilmemiş yerleri keşfetme arzusu içinde olmak ve maceraperest olmak “kâşif” kişilik arketipinin özelliklerindedir. Reklam filminin sekizinci sahnesinde gösterilen kadının otostop çektiği görüntü maceraperest kişilik özelliğine bir gönderme olarak yorumlanabilir. Sonraki görüntülerde karakterin farklı mekânlarda gösterilmesi de yeni yerler keşfetme arzusuna atıf ta bulunmaktadır.

Görsel 17: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi, Sahne 8/2

Halk arasında İzmir’in kızlarının “güzel olduğuna” dair genelgeçer bir yargı söz konusu olmaktadır. Karakterin ifadesinde geçen otuz beş rakamının İzmir’in plaka kodu olması ve ilk karede saat kulesinin gösterilmesi elbette ki tesadüf değildir. Burada verilmek istenen yan anlam karakterin bu kalıp yargının ötesinde pek çok yer gezdiği, özgür bir ruha sahip olduğu ve bu özellikleriyle ön plana çıkması gerektiği olarak ifade edilebilir. Bu doğrultuda bu reklam filmi için sunulan son kadın temsilinin “kâşif” kişilik arketipini yansıttığı görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günden güne değişen yaşam koşulları beraberinde sürekli değişim geçiren tüketici profillerini de getirmektedir. Rekabetin oldukça sert yaşandığı günümüz pazarında bu değişimleri yakalayabilen ve kendini bu değişimler doğrultusunda güncellemeyi başarabilen markaların hayatta kalabilmesi çok daha kolay olmaktadır. Pazarlama kavramının doğduğu yıllarda herhangi bir ürünü üretmek onu tüketicilerin beğenisine sunmak için yeterli olabilirken, dünya koşullarının giderek değişmesiyle beraber ürün tek başına yeterli olmamaya başlamış, ürünü

destekleyecek ek özelliklere ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaçlardan biri de hiç şüphesiz ki pazarlama iletişimi araçlarından biri olan reklamdır.

Reklam, kitlelere ulaşmada ve çoğu zaman da ikna etmede oldukça etkili olmuş ve olmaya devam eden iletişim kanallarından biri hatta en önemlisidir. Sosyal medya araçlarının bireylerin yaşantısında edindiği yerin önemi göz önünde bulundurulduğunda viral olmuş bir reklamın oluşturacağı etki göz ardı edilemez. Viral olmayı başarmış video, görsel vb. iletişim araçları göz önünde bulundurulduğunda genellikle toplumsal olaylara dikkat çeken araçların bu alanda başarılı olduğu görülmektedir. Bu araştırmaya konu olan feminist hareket toplumsal olaylardan sadece biridir.

Feminist hareket toplumsal cinsiyet bağlamında kadınlara dayatılan kalıpların yıkılması için mücadele etmektedir. Ataerkil toplumlarda cinsler (kadın/erkek) arasındaki biyolojik farkların yaşam pratiğinde de bir farklılaşma gerektirdiğine dair yerleşik bir inanış söz konusudur. Dolayısıyla bu tip ataerkil toplumlarda kadın özel alana hapsedilirken, erkek kamusal alanda faaliyetlerini devam ettirmektedir. Kadınlardan ev içi işler beklenirken söz konusu bu işlere verdiği emek sömürülmekte ve herhangi bir karşılığı olmadığı düşünülmektedir. Bu düşünce ve inanışlar hâlâ toplumun büyük bir kısmında yerleşik bir konumdayken feminist hareketin verdiği mücadeleler ve yaşanan kültürel değişimlerin sonucunda kadınların kamusal alandaki faaliyet alanları ve görünürlüğü artış göstermiştir. Bu durumu fırsat bilen pazarlamacılar da modern dünyanın bilinçlenen tüketicilerini yakalamak için reklam filmlerinde toplumsal konulara daha çok yer vermeye başlamışlardır. Çoğunlukla özel alana hapsedilmiş, temizlik, yemek ve bulaşık gibi ev işlerini yapan ya da çocuk bakımını üstlenen kadın tasvirlerinin yerine kamusal alanda faaliyet gösteren, alışılmış kalıplara meydan okuyan kadın temsillerine yer veren reklamların sayısı giderek artış göstermiştir.

Öte yandan tüketicileri yakalamanın bir diğer önemli yolu da onlarla duygusal bağlar kurabilmekten geçmektedir. Tüketiciler kendilerine yakın gördükleri en genel tabirle kendilerinden bir parça bulabildikleri markalarla sıkı bağlar geliştirip bu markalara karşı sadakat (bağlılık) göstermektedirler. Dolayısıyla pazarlamacılar tüketicilerle uzun vadeli ilişkiler geliştirebilmek ve tüketicinin yaşam boyu değerinden faydalanabilmek için uygulamalarında psikoloji ve sosyoloji gibi alanlardan çokça faydalanmaktadır.

Araştırmaya konu olan Dove markasının “Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde” reklam filmi incelendiğinde söz konusu bu reklam filminin femvertising (kadın odaklı reklam) örneği teşkil ettiği söylenebilir. Bir bütün olarak bakıldığında reklamda sunulan kadın temsillerinin günlük yaşam patiklerinde kendilerini patriarkal sistem tarafından idealize edilmiş kalıpların ötesinde tanımladıkları görülmektedir. Reklam filmine dair genel bir değerlendirme yapıldığında, reklamda sunulan kadın temsillerinin bedenleri üzerinden oluşturulan güzellik algısına meydan okuduğu söylenebilir. Söz konusu bu meydan okumaların, temsillerin sarf ettikleri ifadeler aracılığıyla izleyicilere iletiildiği görülmektedir. Böylece bu reklam özelinde sunulan kadın temsillerinin, bedenleri üzerinden dayatılan zayıf ve uzun boylu olan, sosyal medya platformlarında en çok beğeniyi alan, hanım hanımcık (oturaklı) davranan kadınların güzel olduğuna dair kalıplaşmış yargılara meydan okudukları sonucuna varılmaktadır.

Tüketicilerle duygusal bağ oluşturmak ve kişilikleri ile markanın kişiliği arasındaki uyumu pekişmek gibi amaçlara hizmet eden reklamlarda kolektif bilinçdışını harekete geçirmek amacıyla C.G. Jung'un tarafından ortaya atılan arketipler kullanılmaktadır. Bu çalışmada ulaşılan sonuç doğrultusunda Dove markası tarafından yayınlanan benim güzelliğim rakamların ötesinde reklam filminde de arketipler bilinçli olarak kullanılmıştır. Söz konusu bu reklam filminde yer verilen kadın temsilleri aracılığıyla yansıtılan kişilik arketipleri Tablo 13'de gösterilmektedir.

Tablo 13: Dove, Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde 2018 Yılı Reklam Filminde Kullanılan Kişilik Arketipleri

Reklam Filminde Yer Alan Sahne	Kadın Temsili Tarafından Yansıtılan Arketip (ler)
Birinci Sahne	Asi kişilik arketipi
İkinci Sahne	Bilge kişilik arketipi
Üçüncü Sahne	Koruyucu kişilik arketipi, Masum kişilik arketipi
Dördüncü Sahne	Şakacı kişilik arketipi
Beşinci Sahne	Şakacı kişilik arketipi
Altıncı Sahne	Şakacı kişilik arketipi
Yedinci Sahne	Yaratıcı kişilik arketipi
Sekizinci Sahne	Kâşif kişilik arketipi

Mark ve Pearson (2001) C.G. Jung tarafından ortaya atılan arketipleri on iki tip karakter özelliği olarak sınıflandırdıkları çalışmada söz konusu bu tipleri cennete hasret duyan (masum-kaşif-bilge), dünyaya iz bırakan (kahraman-asi-sihirbaz), ıssız bir ada olmaktan kaçınan (sıradan biri-âşık-şakacı) ve dünyaya düzen sağlayan (koruyucu- yaratıcı-hükümdar) olmak üzere dört ayrı kategori altında toplamışlardır. Tablo 13'de görüldüğü üzere reklam filmi aracılığıyla izleyiciye sunulan kadın temsillerinin yansıttığı kişilik arketipleri dört kategori içerisinden de seçilmiştir. Dolayısıyla söz konusu bu reklam filminin arketipsel bağlamda kapsayıcı olduğuna dair bir yorum getirilebilir.

Çalışma zaman kısıtı bakımından femvertising reklam türü örneğine ait tek bir reklamın incelenmesi şeklinde gerçekleştirilmiş. Seçilen reklam filminin yalnızca Dove markasının resmi YouTube kanalında yayınlanıyor olması da çalışmanın bir diğer kısıtını oluşturmaktadır. Gerçekleştirilecek ileriki çalışmalarda Dove markasına ait diğer femvertising reklamlar göstergebilimsel analize tabi tutularak markanın benimsediği arketipsel kişiliğin ne ya da neler olduğuna dair genel bir sonuç elde edilebilir. Arketip kişiliklerine dair yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturularak reklam filmi aracılığıyla iletilmek istenen arketiplerin izleyiciler tarafından doğru bir biçimde algılanıp algılanmadığı başka bir çalışma konusu olabilir.

KAYNAKÇA

- Arens, W.F. (2002). *Contemporary Advertising*, 8th. Ed. New York: MacGraw-Hill.
- Ay, C. ve Yakın, V. (2017). Reklamlarda marka kişiliği geliştirmek: arketipler tüketicileri yakılıyor mu?. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(2), 161-178.
- Batey, M., (2008). *Brand Meaning*. Routledge.
- Batı, U. (2016). *Reklamın Dili*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic. Ltd.Şti.
- Berger, J. (1990). *Görme Biçimleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Cihangiroğlu, E. (2018). *Reklamda Kadın Temsilinde Cinsiyetçi Yaklaşımlar ve Femvertising Kavramı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Drake, V. E. (2017). The Impact of Female Empowerment in Advertising (Femvertising). *Journal of Research in Marketing*, 7 (3), 593-599.
- Elden, M. (2018). *Reklam ve Reklamcılık*. İstanbul: Say Yayınları.
- Ertürk, D. ve M. Özdemir (2020). Yeni Medya Reklamlarında Kadın Temsili. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(74), 475-483.
- Faber, M. ve Mayer, J. (2009). Resonance to Archetypes in Media: There's Some Accounting for Taste. *Journal of Research Personality*, (43), 307-322.
- Güz, N., Küçükdoğan, R., Sarı, N., Küçükdoğan, B. ve Zeybek, I. (2002). *Etkili İletişim Terimleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Jung, C.G. (2006). *Analitik Psikoloji*. (Çev. E. Gürol). İstanbul: Payel Yayınları.
- Jung, C.G. (2019). *4 Arketip*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kurultay, A.B. (2017). Arketipler: markaların yeni anlam yaratıcıları, *Global Media Journal TR Edition*, 7(14), 352-370.
- Macionis, J. (2013). *Sosyoloji*. (Çev. V. Akan). İstanbul: Nobel Yayınları.
- Mark, M. ve Pearson, C.S. (2001). *The hero and the outlaw: building extraordinary brands through the power of archetypes*. New York: Mc.Graw-Hill.
- Parsa, S. & Parsa A. (2004). *Göstergebilim Çözümlemeleri*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Rifat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Savaş, S., ve Doruk, S. K. (2018). Arketipsel İmgelerin İkna Boyutu ve Türk Reklamlarında Görülme Sıklığı Üzerine Bir Araştırma. *İletişim*, (28), 205-237.
- Shelburne, W. A. (1988). *Mythos and logos in the thought of Carl Jung: The theory of the collective unconscious in scientific perspective*. New York: SUNY Press.

- Tokmak, G. (2017). Reklamların dilbilimsel ve göstergebilimsel açıdan incelenmesi üzerine bir araştırma. 2nd International Conference On Studies In Turkology (ICOSTURK'2017) içinde (201-216. ss.). İtalya.
- Topsümer, F. Ve Elden, M. (2015). *Reklamcılık Kavramlar, Kararlar, Kurumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tosun, N.B., Uraltaş, N.T., Nas, A., Özkaya, B., Güdüm, S., Ertürk, B., Dönmez, M., Çerçi, M., Ülker, Y., Karşu Cesur, D., Varol, E. ve Kiçir, İ. (2018). *Reklam Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Uray, N. ve Ş. Burnaz (2003). An Analysis of the Portrayals of Gender Roles in Turkish Television Advertisements, *Sex Roles*, 48(1/2), 77-87.
- Yılmaz, F.B. (2018). Carl Gustav Jung'un Arketipleri Bağlamında "Persil, Magnum ve Eti Canga" Reklam Filmlerinin Çözümlemeleri. *Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi*, 1(1),98-114.

Benim Güzelliğim Rakamların Ötesinde Reklam Filmi Künyesi

Reklamveren: Unilever Türkiye, Ev ve Kişisel Bakım Pazarlama Başkan Yardımcısı
Kamuran Uçar, Unilever Türkiye Kişisel Bakım Pazarlama Direktörü Alper Eroğlu

Dove Ürün Müdürü: Nazlı Malatyalı

Ürün Müdürü Yardımcısı: Başak Balcı, Elif Terzi

Ajans: Ogilvy İstanbul

Genel Müdür: Elif Adalı Erten

Yönetici Yaratıcı Yönetmen: Selim Ünlüsoy

Yaratıcı Yönetmen: Önder Bayraktar, Bahadırhan Pekşen

Sanat Yönetmeni: Mehmet Demirel

Reklam Yazarı: Önder Bayraktar, Bahadırhan Pekşen, Cem Bulut

Müşteri İlişkileri: Murat Derman, Emine Sarpyener Tonguç, Simge Özgülenç

Prodüksiyon: Fulya Akay, Begüm Özkul

Stratejik Planlama Direktörü: Pelin Aydın

Yaratıcı Strateji Direktörü: Eren Alphan

Yapım Şirketi: Anima / Elif Kalkan

Fotoğraf Yapım Şirketi: PPR / Özgür Albayrak

Medya Ajansı: Mindshare

PUŞKİN'İN ESERLERİNDE YETKİNLİK ARAYIŞI: PAUL VALERY'NİN SANAT GÖRÜŞÜ EKSENLİ DEĞERLENDİRMELER

Prof. Dr. Uğur KESKİN

Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi

ugurkeskin@anadolu.edu.tr

ORCID: 0000 0003 2740 4120

Öz

Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in (1799-1837) eserlerini verdiği yıllar, romantizm akımının etkili olduğu bir dönemin içinde yer almaktadır. Romantizmin baskın olduğu böylesi bir dönemde Puşkin, gerçekçi edebiyatın öncü eserlerini yazabilmiştir. Edebiyatın belirli bir türüyle yetinmeyen Puşkin, yazın alanının çeşitli türlerinde eserler yazmıştır. Kendi ülkesinde şair olarak ünlenen Puşkin, çeviri zorluklarından kaynaklanan nedenlerden dolayı başka ülkelerde daha çok düzyazı eserleriyle tanınmaktadır. Bu makalede, Puşkin'in eserleri incelenmiş olmakla birlikte çalışma, hem şair hem de sanat eleştirmeni olan Paul Valery'nin sanat perspektifi kapsamındaki bir kuramsal bağlamda yürütülmüştür. Puşkin, yazdığı eserlerde, edebi anlatılarda olması gereken niteliklere yönelik olarak çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Puşkin'in edebi sanatlara ilişkin görüşleri, anlatı yetkinlikleri ekseninde açıklanmaya çalışılmıştır. Nitel araştırmaya uygun bir biçimde yapılandırılan çalışma verileri, doküman incelemesi metoduyla ele alınmıştır. Puşkin'in eserlerinin içerikleri, Valery'nin sanatsal perspektifi ekseninde ve anlatı yetkinliği alanına konu edilebilecek bir çerçevede değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Puşkin, Paul Valery.

THE SEARCH FOR COMPETENCE IN PUSHKIN'S WORKS: PAUL VALERY'S APPROACH TO ART AXIAL ASSESSMENTS

Abstract

The years Alexander Sergeyevich Pushkin (1799-1837) gave his works are in a period when the romanticism movement was effective. In such a period when romanticism was dominant, Pushkin was able to write pioneering works of realist literature. Not content with a particular genre of literature, Pushkin wrote works in various genres in the field of literature. Pushkin, who is famous as a poet in her own country, is more known in other countries for her prose works due to the difficulties of translation. In this article, although the works of Pushkin are

examined, the study has been carried out in a theoretical context within the scope of the art perspective of Paul Valery, who is both poet and art critic. Pushkin put forward various opinions regarding the qualities that should be in literary narratives in his works. Pushkin's views on literary arts were tried to be explained in the axis of narrative competencies. The study data, structured in accordance with qualitative research, were handled with the document review method. The contents of Pushkin's works have been evaluated in the axis of Valery's artistic perspective and within a framework that can be subject to the field of narrative competence.

Keywords: Art, Pushkin, Paul Valery.

GİRİŞ

Ege Bölgesinin çeşitli alanlardaki avantajlı konumu, anlatı sanatlarının gelişimine belirgin katkılar sağlamıştır. Milattan önce beşinci yüzyılda Antik Yunan'da yönetici olan Perikles, sanata ve sanatçılara özel bir öncelik vermiştir. Ülkenin en üst düzey yöneticisi olan Perikles tarafından himaye edilen bu anlayış, sanatsal yetkinliği de tarihsel zirve noktalarından birine taşımıştır.

Hem sanat hem de tarih alanındaki felsefi çalışmalarıyla bilinen Hegel, Perikles dönemine özel bir vurgu yapmaktadır. Hegel'e (2011a: 44) göre Perikles'in, söylevleriyle seslenmiş olduğu halktan çok belirgin kişilikler doğmuştur. Thukydides, Sokrates, Platon ve Aristofanes başta olmak üzere bu kişilikler, yüzyıllara uzanan klasik anlatı sanatları ortaya koymuşlardır. Nüfusun çok büyük bir kısmını oluşturan kölelerin herhangi bir hakka sahip bulunmadığı bu döneme özgü doğrudan demokrasi anlayışının, etkili konuşma yetkinliğine olan katkısını Hegel (2011a: 52) şu sözlerle ifade etmektedir: "Demokraside halkın önünde konuşmak, onlara bir şeyi tasarımılanabilir kılmak özel bir gereksinimdir ve bu onların özsel olarak görmeleri gereken bakış açısını uygun bir biçimde gözler önüne sermek demektir. Burada anlığın eğitimi zorunludur ve bu jimnastiği Yunanlılar Sofistlerden kazandılar."

Yukarıda ifade edilen köleci toplum yapısı, Antik Yunan site devletlerinde soylu kesimin aylıklığa dayalı yaşam anlayışını benimsemesine yol açmıştır. Çalışmanın hor görülerek söz söylemeye önem verilen bu dönemde, siyasette etkin olmak isteyen aristokratlar, Sofistler gibi retorik alanında ders verenlerden hitabet öğrenimi alarak etkili ve güzel konuşma hususunda yetkinleşmeyi amaçlamışlardır.

Antik Yunan döneminde, site topluluğunu ilgilendiren olaylar genellikle "agora" adı verilen halk meydanlarında tartışılmaktadır. Halk idaresinde ikna edicilik değer kazandığı için yöneticilerin retorik yetkinliğe sahip olmaları gereği ortaya çıkmaktadır. Demosthenes, Perikles ve Aeschines dönemin tanınmış hatipleri arasında yer almaktadır (Dervişoğlu ve Yılmaz, 2005: 9). Milattan sonra 46-119 yılları arasında yaşayan Plutarkhos, *Paralel Hayatlar* adlı biyografik eserinde Yunan ve Romalı kahramanları birbiriyle karşılaştırmaktadır. Yunan Demosthenes ile Romalı Cicero, ortak özellik bakımından ele alındığında, retorik alanına çok ilgi duymuşlar, bu konudaki yeteneklerini geliştirebilmek için olağanüstü ve sıra dışı bir

gayret sarf etmişlerdir. Döneminin ünlü hatiplerinden birinin mahkemedeki başarılı konuşmasına gıpta eden Demosthenes, o günden sonra yaşlıları gibi oynamamaya, diğer derslere önem vermemeye başlamış, durmaksızın konuşma yeteneğini geliştirmeye yönelmiştir. Perikles'in ses tonu, kalabalıklar karşısındaki duruşu ve bütün konularda daima hazırlıklı olarak konuşmasını kendisine örnek edinmiştir (Plutarkhos, 2020: 6-9). Cicero ise, güv ve saygı uyandırıcı bir sese sahip olmasına rağmen sesi sert ve işlenmemiştir, heyecanına ya da sinirine yenik düşebilmekteydi. Plutarkhos (2020: 35-37), Cicero'nun yeteneğini nasıl işlediğini karşılaştırmalı olarak şu şekilde ifade etmektedir: "Cicero'nun da Demosthenes gibi rol yapma sorunu vardı, bunu komedyya oyuncusu Roscius ve tragedya yazarı Aisopos'un yardımıyla yenebildi... Cicero zamanla rol yapma yeteneğini geliştirerek dinleyicileri ikna etmekte çok başarılı oldu."

Platon'a (2017: 56) göre insan ruhu, doğuştan gelen birtakım niteliklere sahip bulunmaktadır. Ona göre, insanların en iyileri müzik, felsefe veya estetiğe meraklı olarak dünyaya gelmektedir. Yasalara uyan kral veya cesur komutan, devlet adamları, ahlaklı tüccar şeklinde hiyerarşik bir biçimde devam eden toplam dokuz grup insan bulunmaktadır. Platon, "şair veya benzetme yapan sanatçılar" diye nitelediği insanları altıncı gruba dâhil etmektedir. Her bir gruptaki insan, doğuştan gelen temel özellikler ve kaderden aldığı "pay" nispetinde yeteneklere sahip bulunmaktadır. Platon'un bakış açısına göre belirli bir yetkinliğe ulaşabilmek için doğuştan gelen bir yatkınlığa sahip olmak gerekmektedir. Diğer bütün yetkinlikler gibi sanatsal yetkinlik de doğuştan gelen yatkınlığı gerekli kılmaktadır. Platon, sanatsal yetkinliğin, konuşma ile ilgili olanını söylev (retorik-belagat) yetkinliği olarak değerlendirmektedir. Retorik sanatından, topluma ve bireye fayda gelmeyeceğini öne süren Platon (2009: 43) retorisi "kandırma sanatı" şeklinde ifade etmektedir. Retorisi olumlu karşılamayan Platon (2009: 58), silah şeklini alabilecek bu söylev sanatının, dikkatli olunmaması durumunda, sahip olunan ustalığın (yetkinliğin) kötüye kullanılabileceğini vurgulamaktadır.

Aristoteles (2019: 175) genel anlamda yetkinliği, iyi nitelikleri bakımından onu aşan hiçbir şeyin bulunmadığı, türce hiçbir eksiği olmayan şeklinde açıklamaktadır. Aristoteles (2019: 165) yetkinliği, daha iyiye yönelmiş bir etkilenim olarak izah etmekte, amaçlanan en iyi biçimde ya da tercihe göre gerçekleştirme ilkesi kapsamında değerlendirmektedir. Bu ilkeyi açıklarken verdiği örneklere konuşma eylemini de eklemektedir. Aristoteles'e göre, konuşma etkinliğinin güzel ya da arzu edildiği gibi yapılamamasını, "konuşma gücünü taşıyama" ile açıklamaktadır.

Dokuzuncu yüzyıl düşünürü Ebu Osman Cahiz, yöneticinin sahip olması gereken ideal nitelikler ve etkili idari uygulamalara ilişkin Halife Memun ve Mütevekkil'e kapsamlı tavsiyeler içeren eserler sunmuştur. Abbasi sarayında gayri resmi bir görevli olarak üstlendiği bu rol, Cahiz'e, yöneticilere düzenli olarak ulaşmasını mümkün kılmıştır. Retorik alanındaki yetkinliği ve gücendirmeden öğüt verebilme becerisi, yeteneklerinin saray amaçlarına uygun bir biçimde kullanılabilmesini sağlamıştır (Kechichian ve Dekmejian, 2009: 30-31).

Novalis (2003: 14-19); tarih, felsefe, şiir, müzik ve dram gibi anlatı alanlarını “serbest sanatlar” diye ifade etmektedir. Aynı potada erittiği anlatı sanatlarını yetkinlikle kullanabilenleri “düşünce elçisi” olarak ifade etmektedir. Novalis’e (2003: 22) göre, sıradan insanlarda bir cevher halinde olan ruh, bu sanatlara eğilimli olanlarda, dış etkenlere gereksinim duymadan veya mekanik yasalarla ayarlanmadan, tümüyle kendiliğinden gelişen bir kişisel yetkinlik olarak belirginlik kazanmaktadır.

Kierkegaard (2020: 29), hitabet yeteneğine sahip olmanın tek başına yeterli olmadığını, bu yeteneği gösterebilmek için yetenek sahibinin eline fırsat geçmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kierkegaard (2017: 110), böylesi bir fırsatı ele geçirerek, yüksek duygulara ulaştıran hitabette bulunabilen konuşmacıyı, dinleyici ile arasındaki ilişki boyutuyla ele almaktadır. Örnek olarak Kierkegaard, tiyatro sahnesindeki söylemleri retorik açıdan kendi bakış açısıyla ve biraz da farklı bir biçimde açıklamaktadır. Tiyatro sahnesinde rol alan aktörün, göz boyayıcı bu sanatın hünerli anlatımlarında her kelimeyi kendisinde bütünleştirdiğini öne süren Kierkegaard, suflörün, aktöre söyleyeceği sözleri fısıldıyor olmasına karşılık, aktörün bu sözleri tekrarlamasının ana ilgi kaynağını ve sanatın cazibesini ortaya çıkardığını ifade etmektedir.

Edebiyat teorisi, ilk olarak genel sanat teorisi içinde yer almış ve bu yeni söylemin ilk büyük taşıyıcıları Lessing ve Kant olmuştur. Edebiyatın özerkliğinin tarifi ise özellikle Schlegel ve Novalis ile Schelling ve Hegel sayesinde gerçekleşmiştir (Todorov, 2018: 21). Son yüz elli yılda oluşmuş bir edebiyat teorisi arandığında, bunu şair ve romancıların yazdıklarında aramak gerekmektedir. Flaubert’den Mallarme’ye ve Valery’ye kadar yazarlar Alman romantiklerinin işlevine benzer bir rol üstlenmişlerdir (Todorov, 2018: 22).

Yukarıdaki anlatımlardan da anlaşılabilceği üzere antik çağdan itibaren düşünür ve yazarlar gerek sanatsal yetkinlik, gerekse anlatı yetkinlikleri üzerine çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı biçimde aktarıldığı üzere, hem düşünür ve yazarlar arasında hem de diğer insanlar arasında “doğuştan mı sonradan mı” tartışması süregelmiştir. Bazı düşünür ve yazarlar sanatsal yetkinliğin doğuştan gelen yönlerini ön plana çıkarırken, diğer bazı düşünür ve yazarlar ise sonradan edinilen yönlerini ön plana çıkarmışlardır. Söz konusu öne çıkarma, elbette ki karşıt görüşü tümüyle yok saymamakta, adından da anlaşıldığı üzere, “önceleme” şeklindeki düşünsel bir soyutlama olarak belirginlik kazanmaktadır. Bu konudaki üçüncü bakış açısı ise daha dengeli bir görüş ortaya koymakta, tek yönlü vurgulamalardan kaçınarak, yetkinliğe iki yönlü bir yaklaşım getirmektedir. Nitekim Kant da kapsamlı felsefi yaklaşımını ortaya koyarken sırasıyla salt akli ele almış, daha sonra ise bunun karşıtı olarak da pratik akli ele almıştır. Birbirleriyle karşıtlık içinde bulunan bu (tek yanlı) vurgulamaları, iki ayrı eleştirel başyapıtında tartışarak, salt anlamdaki akılcılığın da deneyimciliğin de yalnız başına kaldıklarında izah güçlerinin zayıfladığını belirlemiştir. Üçüncü eleştirel başyapıtında ise yargı gücünü ele alarak; salt akıl ya da pratik akıl ile açıklanamayacak olan sanatsal/estetik yargı gücü üzerinde durarak, bu makalenin de üzerine temellendiği yapının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Yalnızca sanat alanında değil; kültürel, sportif ve iş yaşamı gibi alanlarda da salt yetenek ya da salt (sonradan) edinim/çalışma yeterli görülmemektedir. Doğuştan gelen saf yeteneklere sahip nice bireyin, geliştirici bir çaba içinde bulunmadığı takdirde yetkinlik (mükemmellik/olgunluk/kemâlât) ile taçlanamadığı bilinmektedir. Bu makalede, sanat evreninde şiir dışında kalan anlatılara ilişkin yetkinlik konusu üzerinde durulmaktadır. Söz konusu bağlamda, edebiyatın çeşitli dallarında (şiir, roman, hikâye, poema, tragedya, masal) eserler veren Puşkin'in, poetik dışında kalan anlatı yetkinlikleri konusunda öne sürdüğü görüşler ele alınmaktadır. Çok sayıdaki eserinde dağınık bir biçimde ileri sürdüğü bu görüşlerin, kuramsal izahıyla birlikte ortaya konulabilmesi için makalede Valery'nin sanat teorisinden yararlanma yoluna gidilmiştir.

1. FELSEFİ VE TEORİK ARKA PLAN

Aşağıdaki alt başlıklarda, bu makalede üzerinde durulan başlıca kavramlara ilişkin anlatımlara yer verilmektedir.

1.1. Yetkinlik Kavramı

“Yetkin” kavramı *Türkçe Sözlük*'te (2011: 2586) “gerekli olgunluğa erişmiş, kâmil” şeklinde ifade edilmektedir. Yaşamın bütün alanlarında olduğu gibi yazınsal alanda da yetkinlik arayışı içinde bulunan bireyler olagelmıştır. Yazınsal anlatılarda yetkinlik arayışı denildiğinde Valery, Proust ve Mallarme gibi isimler akla gelmektedir.

Proust'un (2020: 12-13) yetkin olma arayışı, aile büyüklerinden kendisine yansıyan bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir. Proust, gündelik yaşamın her alanında mükemmeliyetçi birer kişilik olarak betimlediği büyükbabası ve büyük halasından edindiği yaşam anlayışını, yazınsal alana uyarlamıştır. Yetkinliği, dünyanın geri kalanından daha başka ve güzel hâle getiren şey, yaratıcılığa verilen izlenim ve bulunması zor bir yansıma olarak tanımlayan Proust (2020: 32), sanatçı ve yazarların da üstün çabasının, değersizliğin perdesini kaldırarak yetkinliğe yaklaşmayı sağladığını ifade etmektedir.

Valery ve Proust, edebi eserlerde estetiği ve yetkinliği ön plana çıkarmaktadırlar. Türkiye'de Ahmet Haşim ile Yahya Kemal, Fransa'da ise Valery ve Proust, edebiyatın siyasal ve sosyal tahakküme girmesini ve propaganda aracı olmasını yadsımışlardır. Onlara göre, müzik ve resim gibi edebiyatı da güzel sanat olarak kabul etmek gerekmektedir. Ayrıca Tanpınar'ın eleştirel çalışmalarına bakıldığında da, yazınsal dilin kullanımı konusunda yetkinlik ile aynı anlama gelen mükemmeliyet kavramlarını sıklıkla kullandığı görülebilmektedir (Kaplan, 2013: 5; Arslan, 2018: 9).

Doğuştan ya da Esin (İlham) Yoluyla Edinilen Nitelik Olarak Yetkinlik: Genel anlamdaki sanatsal yetkinliklerin ve söyleme dayalı (retorik) yetkinliğin, doğuştan gelen veya esinlenmeyle ortaya çıkan bir nitelik olduğunu öne süren görüşler aşağıda sıralanmaktadır.

Hesiodos (2020: 3-4), kendisinin, zavallı bir çoban olmasına rağmen eserlerini, tanrısal bir esin sayesinde kelimelere dökülebildiğini ifade etmektedir. Hesiodos (2020: 6), başta krallar olmak üzere, insanlardaki güzel söz söyleme yetkinliğinin, esin perileri (Musalar) ve okçu Apollon'dan bahsedilen bir nitelik olduğunu belirtmektedir.

On ikinci yüzyıl düşünürü İbn Tufeyl'e (2020: 71) göre sahip olunan simgesel "güç" unsurları, kimilerine çalışmaksızın, salt ilahi bir vergi olarak doğuştan bahşedilmektedir. İbn Tufeyl (2020: 125), yetkinlik konusundaki bakış açısını "Hay" isimli anlatım karakteri üzerinden şu şekilde ifade etmektedir: "Hay, ne kadar yetkin nitelik varsa, tümünü araştırdı. Bütün bu nitelikler, o bağımsız Özne'nin (Allah'ın) eseri olarak var oluyordu. Bu niteliklerin Özne'ye ilişkinliği, aynı nitelikleri taşıyan nesnelere ilişkinliğine oranla daha yerinde, daha uygundu." İbn Tufeyl ile yaklaşık aynı dönemlerde yaşamış olan Sühreverdi de yetkinlik sahibi bireylerin sezgi, ilham ve keşif gibi özelliklere sahip bulunduğunu, bu niteliklerin ise akıl yürütmenin çok üstünde yer aldığını ileri sürmektedir. Söz konusu özellikler, modern filozof Bergson tarafından "intuition" kavramıyla ifade edilmektedir (Ülken, 2020: 217).

Shakespeare (2019: 44), antik Yunan'daki dokuz ilham perisi olan musalara gönderme yapmakta ve yazdığı eserleri esinlenerek kaleme aldığını dile getirmektedir. Hatta sevgiliye övgüde (sitayişte) bulunarak onu, ilham dünyasına esin saçan onuncu peri olarak ifade etmekte, yazın yetkinliği olmayanlara bile esin verebileceğini belirtmektedir. Montesquieu (2020: 22) ise yüceliğin ifade biçimi olarak betimlediği sanatı, doğuştan gelen bir yetkinlik olarak görmektedir. "Başka türlü yaratılmış olsaydık, başka türlü görür ve hissederdik. Makinemizdeki organlardan biri, bize değişik bir belagat yeteneği, başka bir şiir verirdi hatta aynı organların birbirleriyle başka şekilde bir araya gelmesinden bambaşka bir şiir ortaya çıkardı" diyen Montesquieu (2020: 23-24), bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, yaşadığı dönemin baskın görüşünü dile getirmektedir.

Descartes (bkz. 2019: 120-122) ve Mettrie (bkz. 1980) gibi düşünürler, insanı, başlangıç verileri girildiğinde, öngörülen çıktılarının alınabileceği kurulu bir düzenek olarak algılamaktadır. Zira özellikle on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında buhar gücünün keşfi, Fransız devrimi, makineleşme, burjuvalaşma ve endüstrileşme yönündeki gelişmelerin doğal bir sonucu olarak tektipleşmiş insan anlayışı oraya çıkmış, akılcı yaklaşım egemen hâle gelmiştir. Bilgiye ulaşmanın biricik yolunu akılcı, rasyonel ve gerçekçi bilimsellikte bulan bu güçlü inanışın kâfirleri ise, bilgiye ulaşmada duygu ve sezginin de önemini vurgulayan romantikler olmuştur. Sanatı yozlaştırma tehdidini beraberinde getiren gelişmeler nedeniyle gerçeği kavrama bakımından, anlatı sanatları, romantikler için temel dayanak noktasını teşkil etmiştir. Kişiyi silikleştirerek bulanıklaştıran akılcı eğilimlere tepki olarak, sanata sarılma gereği hisseden romantik anlayış giderek belirginleşmiştir. Unutulmaya yüz tutan bireyselliğin, sanat sayesinde estetize edilerek yeniden yetkin kılınabileceği, tam anlamıyla yetkin kılınmaması bile en azından daha ehil hale getirilebileceği görüşü benimsenmeye başlamıştır. Romantizm dönemindeki sanatsal yetkinlik anlayışı, klasik anlayıştaki gibi bütünü eksiksiz bir biçimde temsil eden eserler ortaya koyma çabası ile bağdaşmamaktadır. Parçalı gerçeklik anlayışına yönelimin olduğu bu dönem, sanat anlayışına da yansımıştır. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında eserlerini kaleme alan Hegel'in de sistematik/bütüncü felsefe anlayışının son temsilcisi olması da, söz konusu anlayışa yönelimi açıkça ortaya koymaktadır.

Kant, *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler* adlı eserinde sanatsal yetkinliği, tıbbın babası sayılan Hipokrat tarafından ileri sürülen "dört sıvı kuramı" bağlamında

açıklamaya çalışmaktadır. Bu kurama göre; kan, sarı safra, kara safra ve lenf sıvılarının bireye özgü dengesi, sağlık durumunu ve kişiliği belirlemektedir. Kant'a (2010: 66-69) göre, söz konusu sıvıların denge durumuna bağlı olarak sevdavi, demevi, safravi ve lenfai şeklindeki bireysel farklılıklar ayrılmaktadır. Lenfailer, yetkinlik ve yetenekten son derece yoksun bulunmakta, safravi bireyler ise muhteşem denilebilecek türden baskın bir yücelik duygusu taşımaktadırlar. Bu eserinde Kant (2010: 90), şiir ve retorik sanatlarına bakış açıları bakımından farklılaşan (Fransa ve İngiltere örnekleri kapsamında) hususları değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Ayrıca Kant (2010: 99), ırk ayrımı yapmakta ve siyah tenlileri sanatsal yetkinlik konusunda aşağı görmektedir. Kabul edilemeyecek bu olumsuz görüşünü ise Hume'dan yaptığı şu alıntıyla desteklemeye çalışarak özrü kabahatinden büyük bir anlatım ortaya koymaktadır: "Hume, bilim ve sanat alanında büyük bir şey ya da övgüye değer nitelik sunmuş tek bir zenciye rastlanmadığını, oysa beyazlar arasında en alt tabakadan birilerinin sürekli yukarıya yükseldiğini ve üstün yeteneklerle dünyada saygı kazandığını öne sürer."

Goethe (2020: 7; 10), bilimde ve sanatta doğuştan gelen yeteneği vurgulamakta, sanatsal ilhamın varlığına inandığını ifade etmektedir. Goethe (2018: 24-25) bu yeteneği; yüce sevenin esimini duyumsama ve kalpten gelen sıcak ilahi hayal gücü gibi anlatımlarla dile getirmektedir. Sanatta yetkinleşmeye, aşamalı olarak ne şekilde ulaşılabileceğini ise aşağıdaki dizelerinde ifade etmektedir (Goethe, 2020: 15):

*Tasarım ve düşünce,
Bağlantılar ve biçimleme,
Biri ötekini izleyecektir
Ve sonunda iş, kemale erecektir!
İyi buluşlar yapıp akıllı düşünmek,
Güzel biçimleyip inceliklerle yetkinleştirmek,
Böyle kazanmıştır eskiden beri
Sanatçı, o sanatla mayalanan erkini.*

Flaubert (2020: 9; 47; 51), iyi bir hafıza ve çok çalışmayı gerekli kılan âlim (bilim insanı) olmaktan farklı olarak sanatsal yetkinliğin, ilham ve inanç gibi unsurlara bağlı olduğunu belirtmektedir. Flaubert bu görüşü, kişisel anlayışından ziyade yerleşik bir düşünce olarak öne sürmektedir.

Sonradan (Çalışarak) Edinilen Nitelik Olarak Yetkinlik: Sanatsal yetkinliği, doğuştan gelen yeteneklerden veya esinlenmeden ziyade (zira içten gelen bir duygulanım olarak esinlenme de ancak ve ancak doğuştan gelen bir nitelik olarak kabul görmektedir), kişisel gayretlerle yürütülen çalışmalara bağlı olarak geliştirilebildiğini öne çıkararak görüşlere aşağıdaki anlatımlarda yer verilmektedir.

Longin (2016: 12-13), yüce veya derin olanlar konusunda sanat öğretisinin mümkün olmadığı, bu tür imtiyazların teknik kurallara bağlanamayacağı, zira yüce olanın doğuştan

geldiği için sonradan öğretilmeyeceği görüşünün tam karşısında yer aldığını ifade etmektedir. Longin'e (2016: 58) göre, en üst düzey yetkinliğe ulaşarak ölümsüz eserler verebilen yazarlar, hem doğuştan gelen yeteneklerini hem de öğrenim süreçlerinden edindikleri pratik bilgileri birleştirebilenler olmaktadır. Bu nitelikleri sayesinde Homeros, Demosthenes, Platon ve diğer büyük ustalar tam anlamıyla yetkin eserler üretebilmişlerdir.

Anlatı sanatlarında yetkinlik arayışı denildiğinde Batı yazınında öncelikli olarak Proust, Valery ve Mallarme isimleri öne çıkmaktadır. Bu durum, İrlandalı yazar Joyce'u gölgede bırakır gibi görünmektedir. Zira Norris ve Flint (1996: 3-4), Joyce'un başarıyı olan *Ulysses*'i yazarken ne denli derin bir yetkinlik arayışı içinde olduğunu şu şekilde aktarmaktadır: *Ulysses*'i yazdığı sırada, arkadaşı Frank Budgen'e rastlamaktadır Joyce. Oldukça mutlu görünmekte, başarılı bir gün geçirdiği izlenimi vermektedir. Budgen'in "*Ulysses* nasıl gidiyor?" sorusuna "Bugün çok sıkı çalıştım." şeklinde karşılık vermektedir. "Çok mu yazdım demek istiyorsun?" sorusuna "İki cümle." yanıtını vermektedir. "Sadece iki cümle mi? Doğru sözcükleri mi arıyordun?" şeklindeki ısrarlı sorusuna ise "Hayır, sözcüklerim zaten hazır. Benim aradığım, sözcüklerin cümle içinde doğru sıralanması. Galiba başardım." karşılığını vermektedir. Çok başarılı geçirdiğini belirttiği günde bile ancak ve ancak normal ölçülerdeki iki adet cümle kaleme alabilen bir yazarın, *Ulysses* gibi yüzlerce sayfalık hacimdeki eseri ve diğer eserlerini, çok da uzun olmayan ömrüne nasıl sığdırabildiği ayrı bir tartışmanın konusu olarak algılanabilmekle birlikte, verdiği son cevabında Joyce, yetkinlik arayışı yönüyle öne çıkarılan yazarlardan hiç de geri kalmıyor gibi görünmektedir.

Joyce (2016: 207), yukarıda aktarılan benzer türden bir yaklaşıma, *Sanatçının Genç Adam Olarak Portresi* adlı romanında da yer vermektedir. Romanın kahramanı Stephen, estetik alanındaki çalışmalarının nasıl gittiği sorusuna "on beş günde bir zor bela bir fikir buluyorum talihim yaver giderse" sözleriyle karşılık vermektedir. Zira otobiyografik bir roman olan bu eserde Stephen karakteri, bizzat Joyce'un kendisini temsil etmektedir. Bunun yanı sıra Sean Lester, bir söyleşisinde Joyce'un (2019: 5), *Finnegan'ın Uyanması* adlı eseriyle ilgili olarak şunları söylediğini aktarmaktadır: "Ulysses'ten bile daha beter olduğunu ve yazımının on yedi yılını aldığını söyledi." Tesadüf eseri olması mümkün görünmeyen yukarıdaki üç anlatım, Joyce için yetkinliğin de ötesindeki mistik bir konumu işaret eder gibi görünmekte ve yorumu okuyucuya kalmaktadır.

"Kutsal Görev" adlı şiirinde Joyce (2020: 2), Aristoteles'in "katharsis" kavramına gönderme yaparak, yazdığı eserlerin, yüksek duygular oluşturarak okuyanı arındıracak bir yetkinliğe sahip olduğu yönünde iddialı bir söylemde bulunmaktadır. Oysa bütün şiirlerinin toplandığı *Oda Müziği* adlı kitabında, yetkinliğe yaraşmayan bayağı ifadelerle bolca yer vermekten kaçınmamaktadır. "Yakıcı Gaz" adlı şiirini, Maunsal and Co. Yayınevi ile yaptığı anlaşmanın arkasına bir tren yolculuğunda yazdığı göz önünde bulundurulduğunda, eserlerindeki "yetkinlik" hususu tekrar tartışmalı bir noktaya gelmektedir. Joyce'un yıllar sonra bu şiirlerin yayınlanmış olmasından utanç duyduğunu söylemesi de söz konusu tartışmalı konumu gözler önüne sermektedir.

Özellikle kapalı şiirlerinde sembolizm ile özdeşleşen Mallarme (2017), anlatı sanatlarında mükemmellik arayışı bakımından Valery'yi etkileyen öncüller arasında yer almaktadır. Yetkinlik arayışı yönüyle öncü yazarlardan bir diğeri olan Proust'a (2020: 32-33) göre, sanatçı ve yazarlar, ancak ve ancak üstün bir çaba sayesinde çirkinlik ve değersizliğin perdesini kısmen kaldırabilmektedirler. Yetkinliği vurgulayan öncü görüşlere sahip Proust, kendisini etkileyen kişi olarak Fransız şair Fontanes'i göstermektedir. Fontanes'in, yeteneğiyle, çok daha fazlasını yapabileceğini ve daha kalıcı eserler üretebileceğini fakat aylak bir karaktere sahip olmasından dolayı, doğal yeteneğinin yetkinliğe dönüşmediğini belirtmektedir.

Eski ideallerden giderek uzaklaştığını öne süren Valery, aynı zamanda yetkin insandan da uzaklaştığını ifade etmektedir. Bunun bir sonucu olarak ise sanatın entelektüel yanının zayıfladığını vurgulamaktadır (Valery, 2018a: 101). *Monseur Teste* adlı eserinde Valery (2018b: 20; 22), "M. Teste" ismiyle ifade ettiği anlatım karakteri üzerinden sanatsal yetkinliğe ilişkin görüşlerini dile getirmektedir. Valery, M. Teste hakkında şunları ifade etmektedir: "Üstün bir yetenek değildi ondaki, eğitilmiş veya dönüştürülmüş bir yetenektir... O kadar gerçek, o kadar yeni, her türlü aldatmacılıktan ve olağanüstülükten o kadar azade."

Yetkinliğe İki Yönlü Yaklaşımlar: Tevhidi (2020: 18), insanoğlunun yetkinliğe erişebilecek bir biçimde yaratıldığını, çok şerefli bir amaca çağrılmış, yüksek derecelere erişebilmek üzere planlanıp programlanmış çok muhteşem donanımlarla donatılmış olduğunu vurgulayarak, Kur'an-ı Kerim'in Mutaffifin Suresi'nin on sekiz ile yirmi birinci ayetlerinde buyrulan ve yükselme anlamındaki "alâ" kelime kökünden gelen, "yüksek derece" olarak ifade edilebilecek "illiyun" yüce beyanını işaret etmeyi amaçlar görmektedir. Tevhidi (2020: 94-95), ruhun düşünme/konuşma bölümü ile bağlantı kurularak erişilebilecek olan yetkinliğin, salt doğuştan gelen niteliklerle değil, gayretli bir çalışmayı da gerektirdiğini vurgulamaktadır.

On ikinci yüzyılda yaşamış olan Razi'ye (2018: 30) göre bazı insanlar, yaratılıştan gelen fitratları gereği, manevi açıdan yüce makamlara yükselmeyi arzu etmektedirler. Razi, ilahi esin kaynağının sürekli bir biçimde var olduğunu ve nasibi olan herkesin esinlenebileceğini belirtmektedir. Ankebut suresindeki (29/69) "Bizim uğrumuzda çaba sarf edenleri yollarımıza ulaştıracağız" hükmü ise bu görüşüne kaynak olarak ileri sürmektedir. Razi'nin yetkinlik hususundaki iki yönlü yaklaşımı, şu ifadelerinde belirginlik kazanmaktadır: "Bir kısım nefisler, amaç için güçlü bir istidada sahip olurken bir kısım nefisler de bunun için hiçbir istidada sahip olmayabilir. Bu iki taraf yani yetkinlik ve yoksunluk tarafları arasında güçlülük ve zayıflık bakımından muhtelif ara durumlar vardır."

Endülüs düşünürlerinden Muhyiddin İbn Arabi, yetkin insan teorisinin temel tezlerini öne sürmüştür. Azhap Suresi'nin yetmiş ikinci ayetinde emanetin insan tarafından yüklenilmesi, ayrıca Tin Suresi'nin dördüncü ayetinde geçen ve insanın yaratılış niteliğini açıklayan "ahsen-i takvim" (en güzel kıvam) yüce beyanları, İbn Arabi'nin yetkin insan teorisinin Kur'an-ı Kerim'deki kaynaklarını teşkil etmektedir (Ülken, 2020: 269-271). Bu kaynaklar ise

hem yetkinliğin insana doğuştan bahşedilmiş olmasını hem de insanın, mesuliyeti yüksek emaneti yüklenen gayretli bir çaba içinde bulunduğu işaret etmektedir.

On beşinci yüzyıl düşünürü Mirandola (2017: 24; 34; 51), sanatsal yetkinliğe ulaşabilmek belagat ve diyalektik sanatları aracılığıyla hem Tanrısal esin hem de heves ve istekli bir çalışma içinde bulunulması gerektiği görüşünü ileri sürmektedir. Novalis (2017: 13) de sanatsal yetkinliğin doğuştan geldiğini, hatta kadınların erkeklerden bu bakımdan daha donanımlı bir biçimde hayata gözlerini açtıklarını belirtmektedir. Aynı zamanda Novalis (2017: 23), yüksek bir düzey olan sanatsal yetkinliğe erişebilmek için çaba ve sürekli tefekkür gerektiğini belirtmekte, böylesi bir yüksek ruh hâline ulaşabilmek için sosyalleşmeden bile belirli ölçülerde fedakârlıkta bulunulması gerektiğini ifade etmektedir. Romantizmin kurucu eserlerinden olan *Geceye Övgüler*'i kaleme alan Novalis, yirmi dokuz yıllık kısa ömrünü, akılcılığın baskın/yerleşik dünya görüşü biçimine geldiği on sekizinci yüzyılın son çeyreğinde yaşamıştır. Novalis (2019: 26), yaratıcılığa dayalı sanatsal kavrayışları geceye benzetmekte, mekanik düzen ve işleyişi temsil eden saat metaforunu ise gündüze benzetmektedir. Gündelik telaş ve koşuşturmaları, endüstriyel uyum mekanizmalar ile kuralları, sanat alanında yetkin olmaya dönük çabalar ile bütünüyle zıt (gece ile gündüz gibi) bir biçimde betimlemektedir.

Yukarıdaki yetkinlik kavramına dair anlatımlardan yola çıkılarak, aşağıdaki alt başlıkta şiir dışındaki anlatı sanatlarında yetkinlik konusu üzerinde durulmaktadır.

1.2. Şiir Dışındaki Anlatı Sanatlarında Yetkinlik

Çatı bir kavram olarak “anlatı” sözcüğü; şiir, roman, hikâye, masal gibi edebi türlere konu edilen olaylar dizisinin anlatım biçimini ifade etmektedir. Örneğin şiir sanatı olan poetika, orta çağın yedi hür sanatı arasında yer bulmamış, retorik özel ve farklı bir uygulaması olarak kabul görmüştür (Tepebaşı, 2016: 75). Etkili ve güzel konuşma sanatı retorik, Doğu dünyasında “belâgat” kavramı ile karşılığını bulmaktadır. Özellikle Arap dili ve edebiyatında bağımsız bir ilim olan belâgat, sözün açık bir şekilde söylenmesi, anlaşılır olması, aynı zamanda uygun yer ve zamanda kullanılmasını ifade etmektedir. Tevhidi (2020: 15), alanında kendini kanıtlamış kişilerin, seçkinliğin zirvesinde bulunan üstünlüklerini ve sözleri, kendi değerlerini artıracak cinsten, estetik ve işlemeli bir şekilde sergilemesi gerektiğini belirterek retorik/belagat yetkinliğinin başlıca unsurlarını açıklamaktadır.

Her ne kadar Puşkin, eserlerinde Doğu'ya özgü anlatım tarzlarına yer verse de, özü itibarıyla Batı edebiyatı içinde yer almaktadır. Bundan dolayı, yazımsal yetkinliklere dair görüşlerinin de “belagat” yerine “retorik” bağlamında ele alınması gerekmektedir. Bu makalede, ülkesinde şair yönü daha ağır basan Puşkin'in şiir sanatı olan poetik alanına ilişkin görüşlerinin yanı sıra, retorik de dâhil olmak üzere, edebi anlatılarda yetkinliğe ulaşma çabası bağlamında öne sürdüğü görüşleri ele alınmaktadır. Şiir dilinden düzyazı diline geçiş döneminde yaşamış olmasına rağmen Puşkin'in eserlerinde yalnızca poetik yetkinliğe dair değil, diğer anlatı yetkinliklerine dair görüşlere de sıkça yer vermekte olduğu görülebilmektedir.

2. LİTERATÜRDEKİ ÇALIŞMALARIN ÖZETİ

Literatürde Puşkin ve Valery üzerine çok sayıda yayın bulunmasına karşılık, “Puşkin” ve “Valery” anahtar kelimelerinin yan yana geldiği Türkçe ya da İngilizce herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Valery hakkında da ilgili literatürde çok sayıda bilimsel çalışma yürütülmüş olmasına rağmen Valery'nin şiir dışındaki anlatı sanatlarına ilişkin görüşlerini içeren sınırlı sayıda kaynak bulunmaktadır (Franklin, 1979; Nash, 2014). Öte yandan, sanatsal yetkinlik konusunda literatürde çok sayıda yabancı kaynak yer almakta fakat Türkçe kaynak olarak, anlatı sanatlarında yetkinlik arayışının temsilcileri (Çotuksöken, 1993; Bakkal, 1998; Çıkla, 2008; Doğan, 2011) ile yetkinlik arayışının biçimsel (Durukoğlu ve Toprak, 2019) ve psikolojik (Adler, 1996: 131; Adler, 2011a: 27; 2011b: 132; 2012: 90-91; Antony & Swinson, 2000; Shafran ve Diğ. 2017; Erol, 2019) yönünü irdeleyen çalışmalar bulunmaktadır. Literatür taraması, bu çalışmada üzerinde durulan anlatı yetkinlikleri özelinde daraltıldığında, geçmiş tarihli Türkçe herhangi bir çalışmaya rastlanılmamakta, İngilizce çalışmaların ise iletişim, liderlik, örgütsel davranış, eğitim bilimleri gibi alanlarda yürütüldüğü görülebilmektedir. Sonuç olarak literatür taramasında, genel içerikli yetkinlik çalışmalarının ötesine geçerek Puşkin ve Valery özelinde yürütülen geçmiş tarihli herhangi bir bilimsel çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu makalede ele alınan konu, öncül kaynak bakımından sınırlı olmasına karşın, ortaya koyduğu bakış açısı yönüyle özgün bir çalışma alanı olma niteliği taşımaktadır.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Nitel araştırma yöntemiyle yapılan bu çalışmada Puşkin'in birincil kaynak eserleri incelenmiştir. Çalışma, genelden özele doğru ilk olarak sanatsal yetkinlik, daha sonra ise anlatı sanatları arasında yer alan yetkinlikler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Puşkin'in anlatı sanatlarına yönelik bakış açısını ele alan bu çalışma betimsel bir niteliğe sahip bulunmaktadır.

Nitel araştırma olarak tasarlanan bu makalenin verileri, doküman incelemesi şeklinde ele alınmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e (2016: 189) göre doküman incelemesi, belirli bir durum veya olgunun bilgilerini içeren yazılı kaynakların incelenip değerlendirilmesini ifade etmektedir. Doküman incelemesi aynı zamanda tek başına bir araştırmanın tüm veri kümesini de oluşturmaktadır. Makale, Valery'nin sanatsal bakış açısı doğrultusunda yapılandırılan bir Puşkin okuması şeklinde yürütülmüştür (Puşkin'in eserlerdeki anlatı içerikleri üzerine odaklanılmıştır). Bu bağlamda, hem Valery hem de Puşkin'e ait birincil kaynaklar incelenmiş ve sanatsal yönü olan görüşlere dair çözümlenmeler ortaya konulmuştur.

4. ANALİZ: PAUL VALERY'NİN SANAT ANLAYIŞI BAĞLAMINDA PUŞKİN OKUMASI

İlk insandan başlayarak güzel söz söyleme isteği, üzerinde fikir yürütülen ve denemelerde bulunulan bir alan açmış ve edebiyat sanatını meydana getirmiştir. Etkili ve güzel söz söyleme sanatı olan edebiyatta ise bunu en iyi yapan şiidir. Şiir sanatı, anlatımı daha anlamlı kılabilme adına, tarihsel gelişimi sürecinde sürekli bir arayış içinde bulunmuştur (Durukoğlu ve Toprak, 2019: 47-48).

Aristoteles, güzel söz söyleme isteğini “poetika” ve “retorik” olarak ikiye ayırmış ve bu isimleri taşıyan iki farklı eser kaleme almıştır. Aristoteles (2000: 33), *Retorik* adlı eserinde söylev sanatını, insanların genel bilgi alanı içine giren ve belli bir bilimin sorumluluğunda olmayan bir anlatı biçimi olarak ifade etmektedir. Aristoteles’e göre zaten tüm insanlar görüşlerini sıkça tartışarak, kendilerini savunup başkalarına karşı çıkararak bir anlamda retorik sanatına başvurmaktadır.

Aristoteles’e benzer bir biçimde çağdaş yazar Todorov (2018: 42-43), anlatıya dayalı edebi sanatlar konusunda ikili bir ayırım yapmaktadır. Todorov’un ayırımının bir tarafında şiir sanatı olan poetika; ikinci tarafında ise poetikanın diğer yakın akrabaları olarak ifade ettiği ve söylem ile ilgilenen diğer disiplinler yer almaktadır. Kısacası Todorov, edebiyatı; poetika ve retorik olarak iki temel bileşen bağlamında ifade etmektedir. Diğer bir çağdaş yazar olan Towarnicki ise (2017: 26), bu iki bileşeni, “birbirine komşu tepelerden aynı şeyi söyleyen ancak özdeş olanı söylemeyen şiirsel söz” olarak ifade etmektedir.

Valery, anlatı sanatlarına dayalı eser kaleme alanların, özenli bir çalışma içinde bulunmaları, yazın kurallarına riayet etmeleri, kusursuzluğu hedeflemeleri ve nihayetinde yetkinleşmeye gayret etmeleri gerektiğini çeşitli biçimlerde ve sıkça dile getirmektedir. Valery’ye (2018a: 13; 2018c: 20; 27) göre eserler, konu ile yeteneğin basitçe bir buluşmasından doğuyormuş gibi görünmektedir. Oysa sanatçının derin, hatta akıllıca davranarak zevki ertelemesi ve kestirmelerden kaçınması gerekmektedir. Valery’nin bu görüşü göz önünde bulundurulduğunda, Puşkin’in, *Yevgeni Onegin* adlı başyapıtını yedi yılda tamamlamasındaki emeği ve gayreti çok daha belirgin bir biçimde anlam kazanmaktadır. Üstelik bu hacimli eserin; gerekli (on dördü hece vezni) vezin, uyak, konu bütünlüğü gibi yeteneğin önüne geçen teknik zorluklarla birlikte kaleme alınmasının hiç de kolay olmadığı açıkça görülebilmektedir. Valery (2018a: 109), 1825’ten 1855’e kadar devam eden romantizmi ihtiva eden dönemde öykünme, abartı ve sadece doğrudan duyum yaratmayı hedefleyenlerin kapıldığı kolaya kaçma alışkanlığını, sanat dünyasında yaşanan sürecin kusurları olarak ifade etmektedir. Eserlerini romantizmin egemen olduğu bu yıllarda keleme alan Puşkin, yaşadığı dönemin ötesine geçebilen bir kişilik olarak gerçekçi edebiyat akımının da öncüleri arasında yer almayı başarabilmiştir.

Yukarıdaki anlatım, Puşkin’in sanatsal yetkinlik anlamında erişmeyi hedeflediği üst seviyeyi göstermekte ve aynı zamanda Valery’nin bakış açısıyla da değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Aşağıdaki anlatımlarda ise, genel sanat yetkinliği anlayışından daha özel bir alanı ifade eden retorik (şiir, bir diğer deyişle poetik dışındaki diğer anlatılar) yetkinliğe ilişkin Puşkin’in görüşleri, yine Valery eksenli değerlendirmelere tabi tutulmaktadır. Dolayısıyla aşağıdaki alt başlık, Aristoteles’e dayanan fakat temel ayırım bakımından günümüze kadar çok fazla değişim göstermeyen (nitekim Todorov ile Towarnicki gibi çağdaş yazarlar da anlatı sanatlarına dair yaptıkları ayırımı Aristoteles ile yakın görüşleri dile getirmektedirler) ikili ayırımın (Edebiyat = poetika + retorik) “şiir anlatısı dışındaki” yönüne dair değerlendirmeleri içermektedir.

4.1. Puşkin'in Eserlerinde Yetkinlik Arayışı: Paul Valery'nin Sanat Anlayışı Bağlamında Değerlendirme

Büyük Petro'nun Arabı tarihi roman denemesinde Puşkin (2020a), Rus sarayındaki Arap kökenli İbrahim'in yaşadıklarını konu etmektedir. Çar I. Petro'nun vafiz evladı olan İbrahim, eğitim görmek amacıyla Paris'e gitmekte ve burada uzun yıllar kalmaktadır. Rus sarayına döndüğünde de idari birtakım görevler üstlenmektedir. Rus Çarının kıymet verdiği, kendini yetiştirebileceği ve yapmaya istekli olduğu devlet işlerinde yetki tanıdığı biri olmasının yanı sıra, dönemin en popüler dili olan Fransızca'yı etkin bir biçimde kullanıyor olması, İbrahim'i Rus yüksek sosyetesinde dikkat çekici bir konuma taşımaktadır. İbrahim'in Fransızcaya olan hâkimiyeti, akıcı ve etkin hitabetlerde bulunması, Rus yüksek sosyetesini özellikle cezbetmektedir. Ne var ki kişisel karakter bakımından birçok üstün yönün yanı sıra retorik yetkinliğe de sahip olmasına rağmen yüksek Rus sosyetesinin İbrahim'e olan yaklaşımı, belirli bir bariyerin ötesine geçememektedir. Söz konusu bariyer ise İbrahim'in Afrika kökenli olmasından kaynaklanan olumsuz birtakım önyargılara dayanmaktadır. Rus sosyete çevrelerinin İbrahim'e karşı takınmış olduğu ötekileştirici tavır, Valery'nin (ty: 8-9) aşağıdaki anlatımlarıyla anlamlı bir benzerlik ortaya koymaktadır:

Milletler birbirlerine acayip görünürler, tıpkı karakter, yaş, inanç, âdet, ihtiyaç bakımından farklı olan varlıklar gibi. Birbirine meraklı ve kaygılı gözlerle bakarlar; gülümserler, dudak bükerek; ufak bir teferruata hayran olup onu taklit ederler, bütünü küçümserler, kıskançlıkla kıvranırlar veya hor görerek ferahlık duyarlar. Görüşme ve anlaşma dilekleri ara sıra ne kadar samimi olsa da görüşme daima bir noktaya gelince anlaşılmaz olur ve kesilir... Kendilerini diğerleriyle ya toprak genişliği, ya maddi gelişme, ya âdet ya hürriyet, ya genel düzen, ya kültür, ya sanat eserleri yahut da hatıralar ve beslenen ümitler açısından kıyas etmelerine göre, milletler kendilerini daha fazla beğenme sebeplerini kaçınılmaz bir biçimde bulup çıkarırlar.

Valery (ty: vii), içinde bulunulan zaman dilimi bağlamında sağlıklı görüşlere sahip olabilmek için tarihsel incelemelerde bulunmak gerektiğini vurgulamaktadır. Hatta onu bu konuda yeterince derinleştirme hususu üzerinde durmakta, milletlerin geleceğine dönük uğraşı içinde bulunan kişilerin, tarihten beslenmiş olduklarını belirtmektedir. Tarihten esinlenerek yürütülen yazımsal çalışmalar konusunda Valery (ty: viii) şu görüşü öne sürmektedir: "Yazma sanatının büyü, bizi hayal yoluyla, onların diledikleri çağa götürür. Bu sebeple düpedüz hikâye ile düpedüz tarih arasında bütün dereceler mümkün ve mevcuttur: Tarihi romanlar, romanvari biyografiler vb. zaten tarihin kendisinde bile bazen olağanüstü şeylerin görüldüğünü bilirsiniz." Puşkin, Valery'nin bu görüşü ile önemli ölçüde örtüşen bir tarihsel çalışma yürütmüştür. Puşkin, 1773-1775 yıllarında gerçekleşen Pugaçev Ayaklanması konusunda tarihsel gerçekliklere dayalı bir edebi çalışma yapmak istemiştir. Bu amaç doğrultusunda 1833 yılında Kazan ve Orenburg'a gitmiş, ayaklanma bölgelerini bizzat gözlemlemiş ve bu köylü ayaklanmasının birincil tanıklarıyla yüz yüze görüşmeler yapmıştır. Tarih çalışmaları sürecinde aynı konuda bir roman yazma düşüncesini de bu gezisinde olgunlaştırmıştır. Puşkin, *Pugaçev Ayaklanmasının Tarihi* adlı öyküsünü 1834'te, *Yüzbaşının*

Kızı romanını ise 1836'da yayınlamıştır (Behramoğlu, 2013: 218). Her ne kadar tarihi bir kişilik de olsa, neticede Çarlık yönetimine karşı ayaklanma başlatmış biri olan Pugaçev hakkında yazdıklarından dolayı Puşkin, özellikle Çar Nikolay tarafından pek de hoş karşılanmamış ve sansüre uğramıştır. Puşkin'in anlatımlarında, gerçek bir tarihi kişilik olan Pugaçev'in olumsuz niteliklerinin yanı sıra olumlu sayılabilecek niteliklerine de yer veriliyor olması saray çevrelerinde yadırganmıştır. Puşkin, gerçekçi edebiyat anlayışından, "Pugaçev" gibi bir ayaklanmacı söz konusu olduğunda bile vazgeçmemiştir. Uğradığı sansür uygulamasına rağmen Puşkin, yazınsal faaliyetlerini sürdürmüş fakat daha temkinli davranmaya özen göstermiş, tarihle olan bağını tümüyle kesmemiş, hatta bu anlayışını, çağdaşı olan diğer yazarlara da tavsiye etmiştir. Örneğin, Gogol (2018) tarafından kaleme alınan tarihi nitelikli *Ölü Canlar* adlı romanının ana fikrinin Puşkin tarafından oluşturulduğu bilinen bir gerçekliktir. Nitekim Puşkin'in ana fikrine sadık kalan Gogol, tarihi araştırma ve incelemeleri kapsamında edindikleri tarihi gerçeklikleri *Ölü Canlar* romanına, öncülü ve fikir babası Puşkin'in önerileri doğrultusunda, gerçekçi bir biçimde yansıtmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında sanatçılar, burjuva sınıfının temel niteliklerini keşfederek bunu eserlerine konu etmeye başlamışlardır. Romantik anlayış ile taban tabana zıt yönlere sahip kişilikler olarak betimlenen burjuvaya, birbiri ile çelişen özellikler yüklenmiştir. Hem göreneklerin kölesi hem de ilerleme taraftarı biçimine sokulmuş, sağlamı seven ve olgunlaşmaya inanan niteliklerle karakterize edilmiştir. Açık gerçekliğin timsali, hayat şartlarının zorunlu bir biçimde iyileştirilmesi inancını taşıyan burjuvanın aksine sanatçı karakterleri ise "hayal" âleminde yaşamayı benimsemektedir (Valery, ty: 56-57). Valery'nin bu burjuva tarifine benzeyen tipler Puşkin'in eserlerinde de çokça yer almaktadır. *Yevgeni Onegin* manzum-romanında; belagat, şiir, ekonomi ve daha birçok konudaki kırık dökük bilgisiyle Onegin karakteri (Puşkin, 2020b: 21-23), *Cimri Şövalye* tragedyasında Yahudi rehinci Solomon karakteri (Puşkin, 2019: 9-13), *Dubrovski* romanında geçici heveslere dalmaktan geri durmayan, gösterişçi tüketimden hoşlanan servet avcısı Vladimir Dubrovski karakteri (Puşkin, 2020a: 211), *Mısır Geceleri* hikâyesinde ağgözlü, dünya malına tutkun, sürekli bir biçimde para hesabı yapan İtalyan Emprovizatör karakteri (Puşkin, 2020a: 344) ve "Bir Kitap Satıcısının Şairle Konuşması" eserindeki paraya düşkünlüğü temsil eden Kitap Satıcısı karakteri (Kuleşov, 2018: 201-202) bu konuda verilebilecek başlıca örnekleri teşkil etmektedir. Puşkin, bu karakterlere eserlerinde çoğunlukla yergili bir biçimde yer vermektedir.

Valery (2018a: 77), edebiyatın devamlı surette artmakta olan gücünü şu şekilde ifade etmektedir: "Edebiyat her şeye gücü yeten, ünü yaratan veya yok eden bir yargıca dönüştü. Bir resme verilen değer, onu göklere çıkararak veya yerin dibine sokan yazarın yeteneğine bağlıdır." Valery'nin anlatımı, Puşkin'in yazınsal alandaki niteliklerini belirgin bir biçimde izah etmektedir. Puşkin'in öncelikli olarak şiirleri, bunun yanı sıra da hikâye, roman, tragedya, masal ve eleştiri türü yazıları Rus halkı tarafından beğeniyle okunmuştur. Puşkin'in anlatı sanatlarındaki yetkinliği, onun küçük yaşta Rusya çapında tanınması ve sevilmesini sağlamıştır. Kazandığı ünün de etkisiyle, yazdıklarının toplumdaki etkisi giderek daha belirgin bir biçimde hissedilmeye başlamıştır. Puşkin'in ülke insanı üzerindeki etkisinin

artmaya başladığı bu yıllarda (1825), “Dekabristler” olarak adlandırılan bir grup subay, Çarlık rejimine karşı ayaklanma girişiminde bulunmuştur. Girişiminde başarısızlığa uğrayan subaylar Sibiryaya sürgüne gönderilmiştir. Sürgün sonrasında halk isyanlarından endişe duyan Çar I. Nikolay, toplum ile uzlaşma ve barışma yolları aramaya başlamıştır. Çar, ayaklanmacılarla yakın fikirlere sahip Puşkin’i kendi tarafına çekerek hanedan şairi yapmak istemiş ve böylece Puşkin’in bizzat sansürçüsü olacağını ilan etmiştir (Miziev ve Necdet, 2003: vii).

Dekabrist hareketin içinde bulunan bazı subaylarla yakın bir ilişkisi olduğu, bazılarıyla okul yıllarından gelen bir yakınlığının varlığı, Çarlık bürokrasisi tarafından bilinmektedir. Ayrıca rejim karşıtı fikirleri nedeniyle, Çarlık muhafız alayının keskin nişancılarından olan D’Anthes’in, Puşkin’e karşı harekete geçirildiği görüşü ileri sürülmektedir. Nitekim D’Anthes, özel yaşamına yönelik Puşkin’i kışkırtacak davranışlar sergilemeye başlamıştır. Israrlı bir biçimde özel yaşamı üzerinden tahrik edilmesi durumunda, duygularına hâkim olamayacağı tahmin edilen Puşkin, öngörüldüğü üzere, çok da akla uygun olmayan bir meydan okumayla D’Anthes’i düelloya davet etmiştir (Bulgakov, 2012: 55). Düelloda yaralanan Puşkin, bilgisiz ve ehliyetsiz doktorların müşahedesinde adeta planlı ve düşünülmüş bir şekilde ölüme mahkûm edilmiştir (Bulgakov, 2012: 87-90). Kısa bir süre sonra, Puşkin’in yazgısına oldukça benzeyen bir ölüm, rejim karşıtı ve Puşkin ile yakın görüşteki bir diğer şair (aynı zamanda subay) olan Lermontov’un başına gelmiştir. Lermontov’un (2000: 32-34), Puşkin’in ölümü üzerine kaleme aldığı “Şairin Ölümü” adlı şiiri, Rusya’nın her yerinde büyük bir heyecan yaratmıştır. Lermontov’un şiiri, Petersburg’da dilden dile yayılmaya başlayınca kentın yöneticileri durumdan endişelenerek ihbarda bulunmuştur. Bunun sonucunda da Lermontov sürgün edilmiştir. Puşkin ve Lermontov’un ardışık bir biçimde ve benzer şekillerde ölmeleri, kurgulama sonucunda sanatsal yetkinlik sahibi bireylerin, çekememezlik ya da politik oyunlar aracılığıyla haksızlığa uğratılabileceği hatta yaşamlarının sonlandırılabilceğini göstermektedir. Sonuç olarak Valery, edebiyatın gücünün devamlı olarak artmakta olduğu yönünde görüş öne sürmüştür, Puşkin’in ise eserleri aracılığıyla toplumda geniş yankılar uyandırması yönüyle bu görüşün yaşamsal karşılığını ortaya koymuştur. Söylevin etkili ve güzel bir biçime getirilerek baliğ söz söyleme (belagat/retorik) açısından değerlendirildiğinde Puşkin’in kaleme aldığı eserleri salt şiir olarak nitelendirmek, indirgemeci bir yaklaşım olmanın ötesine geçmeyecektir. Zira toplum tarafından sevilen edebi kişilik olan Puşkin’in ölümü sonrasında hem kendisinin manevi şahsiyeti hem de hakkında kaleme alınan etkileyici yazın (*Şairin Ölümü* şiiri), Petersburg’da yaşananlardan da görülebileceği üzere, dilden dile dolaşan bir retorik söyleve dönüşerek toplumu derinden etkileyen bir biçime dönüşebilmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Valery’nin teorik yaklaşımları temelinde Puşkin tarafından kaleme alınan eserler incelenmiştir. Valery (2020: 243), edebi eserlere dair yazılan her türlü taklit, şerh, haşiye ve akademik çalışmayı, ilgili eserin besin değerini belirlemeye çalışan bir uğraşı olarak nitelendirmektedir. Böylesi bir nitelendirme, ölümünün üzerinden uzun yıllar geçmesine

rağmen Puşkin'in eserlerinin “besin değeri”nin azalmadığını göstermesi açısından bu makale ve benzeri çalışmaların sağladıkları katkıyı daha anlamlı kılmaktadır.

“Yazma izni sadece konularını yakından bildiklerini ispat edebileceklere verilseydi işsizler listesi dolup taşardı” diyen Valery (ty: 135), yazma eylemi ile sanatsal veya yazınsal eser ortaya koyma eylemi arasındaki farkı dile getirmektedir. Valery, pratik bir uygulama sonucunda oluşturulan yapıtlara dair yazma olanağının, yalnızca söz konusu yapıtları oluşturma yetkinliğine sahip bireylere verilmesi durumunda, bu makale gibi inceleme veya araştırmaların yürütülmesinin ne kadar güçleşeceğini vurgulamaktadır.

Dünyada tanınmış eserlere dair görüş belirtirken oldukça dikkat etmek gerekmektedir. Söz konusu durumdan dolayı bu makalede, kesin hükümlerden ve mahkûm edici yaklaşımlardan olabildiğince kaçınılmıştır. Ayrıca, ele alınan herhangi bir yapıtın, belirli bir özelliğine odaklanmak, diğer bazı özelliklerini geri plana atma pahasına yapılabilmektedir. Bu makalede, Puşkin'in yazınsal yetkinlikler konusunda ileri sürdüğü görüşlere odaklanıldığı için, onun eserlerinin diğer nitelikleri üzerinde durulmamıştır. Nitekim Todorov'a (2018: 36) göre bilimsel çalışmalar, ulaştığı kesinlikten daha çok, çözümlenmeyi yapan araştırmacının seçtiği perspektifi ön plana çıkarmaktadır. Bu tür araştırmaların amacı, ele alınan çalışma materyalini, anlamlı katkıların sağlanabileceği bir alana aktarmaktır.

Hegel'e (2011: 11) göre, belirli bir kültürde yetişen bireylerde kendine özgü farklı tonlar kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Yazarın anlatısında ortaya çıkan niteliklerin hem bütün zamanlara hem de bütün kültürlere uyarlanması oldukça güçtür. Bu görüşünde Hegel, anlatıya dayalı eserlerde ortaya çıkabilecek hem tarih hem de kültür yanılgısına (anakronizm) işaret etmektedir. Bilindiği üzere, herhangi bir durum veya olgu, ortaya çıktığı dönemin şartlarında değerlendirilmediğinde tarih yanılgısı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, bahse konu edilen durum veya olgunun dönemsel şartlarının yanı sıra, yaşanan kültürün de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu makalede, Puşkin'den yaklaşık yetmiş yıl sonra dünyaya gelen Valery eksenli değerlendirmelere yer verilmesi, sözü edilen zaman yanılgısını önemli ölçüde gidermektedir. Hem Puşkin hem de Valery'nin Batılı birer şair olması ise kültürel yanılgının önüne geçilmesi çabasındaki bir diğer hususu ifade etmektedir.

Literatür özetinde de ifade edildiği üzere, bu makalenin konusu özelinde (dolaylı çalışmalar yapılmış olmasına karşın) geçmiş dönemli çalışmaya rastlanmamış olması, makalenin keşifsel yönünü ortaya koymaktadır. İlk bakışta olumlu gibi görünen bu hususa Aristoteles çok da müspet yaklaşmamaktadır. Zira belirli bir konuyu ilk olarak ele alan çalışma; hem henüz genç, hem daha yolun başında, hem de ilk olduğundan üzerinde durduğu konuyu ancak yarım (sınırlı) bir biçimde ele alabilmektedir (Aristoteles, 2019: 61). Bu makaleyi sınırlar gibi gözüken bu durum, gelecek çalışmalar için, Aristoteles'in vurguladığı yarım (sınırlı) kalan yönleri tamamlama bakımından çok çeşitli olanaklar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adler, A. (1996). *Psikolojik Aktivite (Üstünlük ve Toplumsal İlgi)* (Çev. B. Çorakçı). İstanbul: Say Yayınları.
- Adler, A. (2011a). *Yaşama Sanatı*. (Çev. K. Şipal). İstanbul: Say Yayınları.
- Adler, A. (2011b). *Çocukta Yaşamsal Sorunlar*. (Çev. İ. Kırımlı). Ankara: Alter Yayınları.
- Adler, A. (2012). *Bireysel Psikoloji*. (Çev. C. Çelebi). Balıkesir: Altınpost Yayınları.
- Aristoteles, (2000). *Retorik*. (Çev. M. H. Doğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles, (2019). *Metafizik*. (Çev. Y. G. Sev). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Arslan, F. (2018). Paul Valery, “Birkaç Söz” Monsieur Teste içinde, Çev. Fahrettin Arslan, Ketebe Yayınları, İstanbul, ss. 9-10.
- Antony, M. M & Swinson R. P. (2000). *Mükemmeliyetçilik Dost Sandığımız Düşman*. (Çev. A. Açıkgöz). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- Bakkal, R. (1998). *Tanıtamadığımız Yahya Kemal*. İstanbul: Avrasya Bir Vakfı Yayınları.
- Behramoğlu, A. (2013). *Rus Edebiyatında Puşkin Gerçekçiliği*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bulgakov, M. (2012). *Son Günler (Aleksandr Puşkin)*. (Çev. M. Beyhan). İstanbul: Everest Yayınları.
- Çıkla, S. (2008). Yahya Kemal’in Şöhreti ve Mükemmeliyet Anlayışı, Bir Medeniyeti Yorumlamak Ölümünün 50. Yılında Yahya Kemal Beyatlı Sempozyumu, 125-133.
- Çotuksöken, Y. (1993). “Sabahattin Kudret Aksal: Yazında Yetkinliği Arayan, Yetkinliği Özgün Dilsel Yapı Kurmada Bulan Çok Yönlü Sanatçımız, Cumhuriyet Kitap, S. 168, ss. 8-9.
- Dervişoğlu, İ. & Yılmaz, M. Y. (2005). *Güzel ve Etkili Konuşma*. İstanbul: Papatya Yayınları.
- Descartes, R. (2019). *Ruhun Tutkuları*. (Çev. M. Erşen). İstanbul: Say Yayınları.
- Doğan, M. C. (2011). “Mükemmeliyetçiliğin Yarım Bıraktığı Şiirler”, *Gazi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9, ss. 101-113.
- Durukoğlu, S. & Toprak, A. S. (2019). Şiirde Biçim Bağlamında Yenilik - Mükemmellik Arayışları ve Parnasizmin Kısa Tarihi. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 7(17), 47-59.
- Erol, Z. (2019). *Mükemmeliyetçi Kişilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Flaubert, G. (2020), *Yerleşik Düşünceler Sözlüğü*. (Çev. İ. G. Ateş). İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Franklin, U. (1979). *The Rhetoric of Valery’s Prose “Audabes”*, Toronto: University of Toronto Press.

- Goethe, J. W. (2018). *Genç Werther'in Acıları*. (Çev. Y. Pazarkaya). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Goethe, J. W. (2020). *Yarat Ey Sanatçı Şiirler, Roma Ağıtları, Akhilleus*. (Çev. A. Cemal). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gogol, N. V. (2018a). *Ölü Canlar*. (Çev. M. Beyhan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2011a). *Tarih Felsefesi-3 Yunan ve Roma Dünyası* (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hegel, G. W. F. (2011b). *Tarih Felsefesi-I*. (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hesiodos, (2020). *Thegonia İşler ve Günler*. (Çev. A. Erhat ve S. Eyüboğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İbn Tufeyl, (2020). *Hay Bin Yazkan*. (Çev. R. Reşid). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Joyce, J. (2016). *Sanatçının Genç Adam Olarak Portresi*. (Çev. G. Birol). Ankara: Yason Yayınları.
- Joyce, J. (2019). *Bırak Beni Seveyim Mektuplar*. (Çev. P. Arda). İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Joyce, J. (2020). *Oda Müziği Bütün Şiirleri*. (Çev. O. Çakmakçı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kant, I. (2010). *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler*. (Çev. A. Fethi). İstanbul: Hil Yayın.
- Kaplan, M. (2013). "Tanpınar Hakkında Birkaç Söz", Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur içinde, Dergâh Yayınları, İstanbul, ss. 5-10.
- Kechicijian J. & Dekmejian, R. H. (2009). *Adil Hükümdar*. (Çev. B. Doğru). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Kierkegaard, S. (2017). *Meseller*. (Çev. O. Çakmakçı). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kierkegaard, S. (2020). *Korku ve Titreme*. (Çev. İ. Yerguz). İstanbul: Say Yayınları.
- Kuleşov, V. İ. (2018) *Puşkin Yaşamı ve Sanatı*. (Çev. B. Karaca). Ankara: Cümle Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meali (2012). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Lermontov, M. (2000). *Şairin Ölümü*. (Çev. K. Miziev ve A. Necdet). İstanbul: Broy Yayınevi.
- Longin, (2016), *Yüce Poetika*. (Çev. F. Tepebaşılı). Konya: Palet Yayınları.
- Mahmudova, G. (2009). Ünlü Rus Şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in Şiirlerindeki İstanbul. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 28, ss. 59-67.
- Mallarme, S. (2017). *Zorla Dönmeyecek Şans*. (Çev. T. Kaban). İstanbul: Lakin Yayınları.
- Mettrie, J.O. (1980). *İnsan Bir Makine*. (Çev. E. Bayramoğlu). İstanbul: Havass Yayınları.

- Mirandola, G.P.D. (2017). *İnsanın Değeri Üzerine Söylev*. (Çev. D. Boz ve C.A. Nas). Ankara: Herdem Kitap.
- Miziev, K. & Necdet, A. (2003). “Sunuş”, Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, Aşk Şiirleri içinde, Çev. Kaşauby Miziev ve Ahmet Necdet, Everest Yayınları, İstanbul, ss. v-viii.
- Montesquieu, (2020). *Beğeni Üzerine Bir Deneme*. (Çev. A. Aggöl). İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Nash, S. (2014). *Paul Valery's Album de vers anciens A past Transfigured*, New Jersey: Princeton University Press.
- Norris, D. & Flint, C. (1996). *Joyce Yeni Başlayanlar İçin*. (Çev. Ü. Tamer). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Novalis, F. L. F. von H. (2003). *Poetika*. (Çev. A. Sarı ve Ş. Çoraklı). Erzurum: Babil Yayınları.
- Novalis, F. L. F. von H. (2017). *Mahrem Günce*. (Çev. M. B. Albayrak). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Novalis, F. L. F. von H. (2019). *Geceye Övgüler*. (Çev. A. Cemal). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon, (2009). *Diyaloglar*. (Çev. T. Aktürel). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Platon, (2017). *Phaidros*. (Çev. F. Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Plutarkhos, (2020). *Demosthenes – Cicero -Paralel Hayatlar-*. (Çev. İ. Çokona). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Proust, M. (2020). *Okuma Üzerine*. (Çev. D. G. Baskıcı). İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Puşkin, A.S. (2019). *Küçük Tragedyalar*. (Çev. T. Y. Öğüt). İstanbul: Mitos-Boyut Tiyatro Yayınları.
- Puşkin, A.S. (2020a). *Yüzbaşının Kızı -Bütün Öyküler Bütün Romanlar-*. (Çev. A. Behramoğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Puşkin, A.S. (2020b). *Yevgeni Onegin*. (Çev. A. Yaran). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Razi, F. (2018). *Arifler ve Olağanüstü Hadiselerin Sırları*. (Çev. Ö. Türker). İstanbul: Hayy Kitap.
- Shafran, R, Egan, S. & Wade T. (2017). *Mükemmeliyetçilik (Yaşanmış Örnekler, Pratik Öneriler, Uygulamalar)*. (Çev. D. Onuk). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- Shakespeare, W. (2019). *Soneler*. (Çev. C. N. Öztürk). İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Tepebaşılı, F. (2016). “Yüce Poetika'ya Giriş”, Longin, *Yüce Poetika* içinde, Çev. Fatih Tepebaşılı, Palet Yayınları, Konya, ss. 73-119.
- Tevhidi, E. H. (2020). *Akil, Ahlak, Eylem ve Ruh Üzerine Akşam Sohbetleri*. (Çev. M. H. Özev). İstanbul: Karbon Kitaplar.

- Todorov, T. (2018). *Poetikaya Giriş*. (Çev. K. Şahin). İstanbul: Metis Yayınları.
- Towarnicki, F. de (2017). *Martin Heidegger Anılar ve Günlükler*. (Çev. Z. Durukal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2020). *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Valery, P. (ty). *Bugünkü Dünyaya Bakış ve Diğer Denemeler*. (Çev. V. Hatay). Ankara: Tur Yayınevi.
- Valery, P. (2018a). *Degas Dans Desen*. (Çev. O. Türkay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Valery, P. (2018b). *Monsieur Teste*. (Çev. F. Arslan). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Valery, P. (2018c). *Eupalinos ve Öteki Söyleşimler*. (Çev. T. Yücel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Valery, P. (2020). *Şiir Sanatı*. (Çev. A. Ölmez). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.